Roskilde University

Et eksternt perspektiv. Lærestykker til fremtiden.

På baggrund af organisationsanalysen i FUV's corona-rapport

Christoffersen, Lisbet

Published in:
Når folkekirken skal spille efter reglerne - men uden for banen

Publication date:
2020

Document Version
Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):
Christoffersen, L. (2020). Et eksternt perspektiv. Lærestykker til fremtiden. På baggrund af organisationsanalysen i FUV's corona-rapport. I *Når folkekirken skal spille efter reglerne - men uden for banen: Folkekirkens håndtering af coronaperioden i foråret 2020* (s. 129-136). Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter. https://www.fkuv.dk/undersoegelser-og-viden/projekter-undersoegelser-og-rapporter/coronarapport

General rights
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact rucforsk@kb.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Download date: 03. Jul. 2025

Når folkekirken skal spille efter reglerne – men uden for banen

Folkekirkens håndtering af coronaperioden i foråret 2020

Når folkekirken skal spille efter reglerne – men uden for banen

Folkekirkens håndtering af coronaperioden i foråret 2020

FOLKEKIRKENS
UDDANNELSES- OG VIDENSCENTER

Åby Sogn ønsker dig

Glædelig påske

Palmesøndag er indgangen.
Vi forbereder os på en tid med glæde, svigt, fællesskab, usikkerhed, tomhed og håb.

Hvordan forbereder du dig på nye tider?

Skærtorsdag er fællesskabet.
Vi spiser sammen, får tilgivelse og går mætte af kærlighed fra bordet.

Hvad betyder fællesskab for dig?

Langfredag er sorgen.
Alt godt synes tabt. Jesus dør på korset. Mørket dækker livet.

Hvad gør du, når der er mørke i dit liv?

Påskedag er håbets og glædens morgen.
Tomhed bliver til mod og håb. Mørket bliver til lys. Død bliver til opstandelse.

Hvorfra henter du mod og håb til livet?

Tag ordene med hjem - eller på din videre tur

Indholdsfortegnelse

Forord 9

Folkekirken i coronaperioden 11
Tid, rum og møde 12
Hovedkonklusioner fra rapportens fire delanalyser 13
Rapportens mange stemmer 16
Litteratur 16
Erfaringer på baggrund af data og deraf følgende overvejelser til brug for anden bølge af coronavirus 17

Kapitel 1: Folkekirken som organisation i coronaperioden

1A. Folkekirken som organisation – det nationale niveau 23
Undersøgelsens rammer 23
Optakten 26. februar til 11. marts 2020 32
Nedlukningen: statsministerens udmelding 11. marts 2020 33
Nedlukningsperioden 12. til 23. marts 2020 37
Stabiliseringsperioden 24. marts til 14. april 2020 51
Genåbningsperioden 15. april til 4. juni 2020 65
Erfaringer fra kommunikationsarbejdet i coronaperioden 71
Konklusion: folkekirkens organisation på det nationale niveau 73
Litteratur 74

1B. Folkekirken som organisation – det lokale sogneniveau 75
Undersøgelsens rammer 75
Nedlukningsperioden 12. til 23. marts 2020 78
Stabiliseringsperioden 24. marts til 17. maj 2020 86
Genåbningsperioden 18. maj til 4. juni 2020 89
Håndtering af restriktioner lokalt 95
Kommunikation mellem de organisatoriske niveauer i folkekirken 96
Tidsforståelse og kommunikation i sognene 98
Forhandlinger i sognene: et casestudie 99
Konklusion: Folkekirkens organisation på lokalt niveau 100
Litteratur 102

Gæstebidrag. "Vi er som får uden hyrde", "Jeg må tænke forfra hver dag" 107
Undersøgelsens rammer 107
Undersøgelsen 109
Spørgsmål og svar. Indledning 109

Gæstebidrag. Begravelser og bisættelser under coronanedlukningen 117
Undersøgelsens rammer 117
Begravelse af lille dreng 12. marts: Case 8 118
Pårørende ved begravelse 10. april 2020: Case 9 121
Præst ved udendørs bisættelse 8. maj 2020: Case 10 123
Kirketjener. Flere bisættelser/begravelser i hele perioden: Case 11 125

Et eksternt perspektiv. Lærestykker til fremtiden 129
Det retlige grundlag for de to taskforcer 129
Kirkebegrebet indholdsmæssigt: de kirkelige handlinger, sjælesorgen, gudstjenesten, konfirmationsundervisningen, nødberedskabet, den samfundskritiske funktion 130
Hjemsendt eller arbejde hjemmefra:
Præster, organister mv. og en konfliktsag, omtalt i rapporten 132
Tjenestevejen trådte i funktion (heldigvis),
men hvad med de folkevalgte dele af folkekirkens styrelse? 134
Betydningen af teologer i folkekirkens ledelseslag 134
Folkekirkens medlemmer 135

Kapitel 2: Forkyndelse og onlineaktiviteter i coronaperioden

2A. Fra det analoge til det digitale rum 141
Teoretisk grundlag: medielogikker i en digital tidsalder 141
Digital aktivitet på sogneniveau 142
Litteratur 159

2B. Gudstjenester i coronaperioden 161
Planlagte og aflyste gudstjenester 161
Onlinegudstjenester i Kirkekalenderen 162
Påsken online: Hvordan henviste sognene i Kirkekalenderen til digitale tilbud om gudstjeneste? 163
Onlinegudstjenester i Kirkekalenderen fordelt på stifter 164
Onlinegudstjenester påskedag 2020 164

2C. Hvad skete der med gudstjeneste, liturgi og teologi i mødet med det digitale medie? 167
Danmark lukker ned: den digitale gudstjenestes startskud 167
Gudstjenesternes liturgiske og teologiske type 172
Mødet mellem den analoge og den digitale form 177
Litteratur 200

Gæstebidrag. Præst i en coronatid 203
Hvad er en præst uden kirke? 204
Præstens roller 206

Gæstebidrag. Nye mødesteder mellem folk og kirke i coronaperioden? 207
Kommunikation i en krisetid i Horsens Provsti: 207
Undersøgelsens fokus 207
Nye mødesteder/formater mellem folk og kirke i coronaperioden? 208
Hvem var det så, der mødtes ved de nye mødesteder? 209
Hvad har præsterne lært af coronaperioden? 211
Erfaringer fra Horsens provsti 211
Præsternes kompas i en coronatid? 212
Afrunding 214

Kapitel 3: Teologi i en krisetid

Den operationelle teologi i udvalgte prædikener fra coronaperioden 217
Redegørelse for det teoretiske og metodiske grundlag for analyserne 218
Analysematerialet 224
Opsamling 231
Afslutning 233
Litteratur 233

Gæstebidrag. Dåb og nadver under coronakrisen 235
Dåben 235
Nadver 238
Litteratur 244

Gæstebidrag. Hvordan prædikes der online i folkekirken? 247
Definition af prædikenen som genre? 247
Overordnet introduktion til tre søndage og analyse af udvalgte prædikerne 249
Sct. Jacobi Kirke, Varde:
Hvilke overvejelser blev der gjort i forbindelse med onlinegudstjenester? 259
Konklusion 261
Litteratur 262

Gæstebidrag. En nadverrejse i coronaland 263
Teologisk, litterært og hymnologisk fortalt 263
Litteratur 271

Kapitel 4: Befolkning og folkekirke i coronaperioden

4A. Befolkningens holdninger til folkekirken i coronaperioden 275
Folkekirken i en krisesituation 276
Befolkningen og folkekirken 277
Folkekirken som nationalt samlende aktør? 281
Befolkningens religiøsitet i coronaperioden 281
Ændring i folkekirkemedlemmers motiver for medlemskab 283
Konklusion 284
Litteratur 285

4B. Befolkningens brug af kirkelige handlinger i coronaperioden 287
Kirkelige handlinger i tal i 2019 og 2020 287
Analyse af barnedåb 2019 og 2020 289
Begravelser i 2019 og 2020 290
Befolkningens oplevelse af begravelser og bisættelser i coronaperioden 291
Konklusion 291

Idékatalog: Inspiration til kirkeliv i krisetid

Inspiration til kirkeliv i krisetid 293
Digital kirke 296
Kirke i hjemmet 299
Kirke uden for kirkerummet 300
Kirken rykker ud 302

Bilag

Bilag. Bekendtgørelser i de 100 dage 307
Bilag. Oversigt over taskforce og kirkegårdstaskforce arbejdet, oversigter fordelt på datoer og emner 309

Forord

Denne rapport er resultatet af en seks måneders projektperiode, hvor medarbejdere i Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter (FUV) i samarbejde med frivillige folkekirkelige bidragsydere, har undersøgt folkekirken i coronaperioden. Projektet er muliggjort via en bevilling fra Fællesfonden, som er givet på baggrund af en projektansøgning fra FUV i april 2020.

Formålet med undersøgelsen var på nationalt plan at opsamle viden og erfaringer fra den aktuelle nedlukning af folkekirke og samfund for igennem dette at kunne klæde folkekirken på til håndtering af lignende krisesituationer, samt at kunne gøre positiv brug af de indhentede erfaringer i forhold til folkekirkens daglige virke.

Baggrunden for ansøgningen var, at nedlukningen af samfund og folkekirke i marts 2020 udløste en situation, som folkekirken ligesom det øvrige samfund stod uden erfaringer med. Ledelsesmæssige beslutninger om, hvordan folkekirken skulle håndtere den akut opståede situation, skulle træffes og implementeres fra dag til dag på hidtil ukendte og skiftende vilkår.

Lukningen af kirkerum og kirkelige lokaler begrænsede folkekirkens fysiske udfoldelse, men skabte samtidig en mangfoldighed af nye tiltag, især på sociale medier, da disse gav mulighed for at holde den afstand, som hindring af smittespredning kræver. Dertil blev nogle kirkelige handlinger rykket eller aflyst, mens andre som begravelser og bisættelser fik nye former.

I den oprindelige ansøgning var afdækningen af folkekirken i coronaperioden især rettet imod indhentning af kvantitative og online data til visualiseringer af perioden i kombination med et kvalitativt casestudie af begravelser. Undervejs udviklede projektet sig dog med flere kvalitative delprojekter rettet specifikt mod de digitale aktiviteter og de digitale gudstjenester. Dertil oprettede projektgruppen i juli 2020 en åben mailboks, hvor kirkeligt interesserede borgere kunne sende deres erfaringer ind til brug i projektet. Til dato har mailboksen modtaget 52 bidrag, hvoraf flere er integreret i rapportens gæstebidrag og idékatalog.

I løbet af projektperioden inviterede vi syv bidragsydere til at give deres bud på folkekirkelige erfaringer i coronaperioden. Formålet var at inddrage refleksioner over erfaringer fra den praksis, undersøgelsen skulle afdække. Deres bidrag indgår i rapporten på linje med resten af projektgruppens arbejde for at give plads til de mange refleksioner og levede erfaringer, som var så væsentlige i perioden. De syv bidragsydere er: Bent Arendt, Annette Brounbjerg Bennedsgaard, Dorte Dideriksen, Gerda Neergaard Jessen, Morten Fester Thaysen, Thomas Reinholdt Rasmussen og Grete

Wigh-Poulsen. Alle har igennem en periode på to måneder haft ugentlige møder med FUVs projektgruppe. Projektgruppen vil gerne rette en særlig tak til dem for deres store arbejde.

Projektet har været ledet af Birgitte Graakjær Hjort, center- og afdelingsleder i FUV, og Astrid Krabbe Trolle, projektleder. Projektmedarbejdere har været Kitty Blichfeldt, Nete Helene Enggaard, Maiken Friischman Larsen, Tina Langholm Larsen, Karen Marie Leth-Nissen, Kjeld Slot Nielsen, Astrid Krabbe Trolle og Simon Mathias Bro Bertelsen. Lektor Erling Andersen, uddannelses- og afdelingsleder Ulla Morre Bidstrup og rektor Hans Vium Mikkelsen, alle FUV, har kommenteret dele af rapporten.

Projektet har haft en faglig følgegruppe med repræsentanter fra Aarhus Universitet, professor MSO Ulla Schmidt, og Københavns Universitet, lektor Marlene Ringgaard Lorensen. Følgegruppens primære opgave har været at bidrage med faglige vurderinger til arbejdsprocessen i starten af projektet. Dertil har Ulla Schmidt bidraget med kommentarer til organisationsanalysen.

Professor på Roskilde Universitet, Lisbet Christoffersen har ligeledes læst og kommenteret et udkast af organisationsanalysen. Derudover har Lisbet Christoffersen på forslag i styregruppen bidraget med en selvstændig tekst, der fra et eksternt perspektiv opsamler nogle lærestykker for fremtiden i forhold til rapportens billede af folkekirkens organisatoriske handlen i coronaperioden.

Styregruppen for projektet har bestået af Søren Abildgaard, formand for Landsforeningen af Menighedsråd; Annette Brounbjerg Bennedsgaard, næstformand for Provsteforeningen; Per Bucholdt Andreasen, formand for Præsteforeningen; Asger Gewecke, stiftskontorchef i Fyens Stift; Lene Graakjær Lund, HR-chef i Kirkeministeriet, og Henrik Wigh-Poulsen, biskop i Aarhus Stift. Styregruppen og FUVs projektgruppe har haft løbende møder igennem hele projektperioden.

Projektgruppen vil gerne takke de mange gode og skarpe bidragsydere til projektet, som på hver deres måde har været med til at kvalificere den endelige rapport og for det vedholdende engagement fra både styregruppe og faglige kommentatorer. Vi vil også gerne sige en stor tak til de mennesker, som har fortalt os om deres oplevelser af coronaperioden på alle niveauer i kirken, og til de sogne, præster og menighedsråd, som har givet godkendelse til, at vi må bruge deres billeder og aktiviteter fra nettet.

Aarhus, 25. oktober 2020
Birgitte Graakjær Hjort, center- og afdelingsleder i Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter

Folkekirken i coronaperioden

Rapporten *Når folkekirken skal spille efter reglerne – men uden for banen* afdækker, hvordan folkekirken håndterede coronaperioden i foråret 2020. Vi har arbejdet med en tidsperiode på 100 dage fra 26. februar 2020, hvor den første dansker blev konstateret smittet med COVID-19, frem til 4. juni, hvor genåbningen var en realitet. I skrivende stund er landet stadig i coronaberedskab, og derfor er rapporten skrevet som en udredning af den første periodes nedlukning og gradvise genåbing for at generere relevant viden til brug for folkekirkens aktører i en eventuel næste nedlukningsperiode. Det er samtidig vores håb med rapporten, at erfaringerne fra coronaperioden også kan bruges i den folkekirkelige hverdag uden for en krisetid.

Vi har kortlagt folkekirken i coronaperioden via fire delanalyser: 1) Folkekirken som organisation, 2) Forkyndelse og online-aktiviteter, 3) Teologi i en krisetid, 4) Befolkningens holdninger til folkekirken. Dertil supplerer vi delanalyserne med de kirkelige bidragsyderes perspektiver, Lisbet Christoffersens selvstændige analyse samt et idékatalog, som samler nogle af initiativerne under nedlukningen til gensidig inspiration sognene imellem. Vores håb er, at helheden af de forskellige analyser samt idékataloget vil give et indblik i de mange forhandlingsrum og nye erfaringer, som folkekirken på forskellige niveauer har høstet i coronaperioden.

I rapporten har vi arbejdet med coronaperioden som en krisesituation, der viser, hvilke elementer af kirkens organisation og forkyndelse, der opretholdes, når samfundet lukker ned, og hvilke del af den folkekirkelige organisation og dagligdag, der blev oplevet og håndteret anderledes end under normale forhold. Krisen kommer til udtryk på flere forskellige måder: Den er til stede i befolkningens angivelse af, hvor folkekirken skal være synlig i samfundet, den finder vej til præsternes prædikener, og den danner ramme om periodens vejledninger og fortolkninger i folkekirkens organisation. Vi har hentet inspiration i kriselitteraturen og den teologiske katastrofelitteratur, som kobler katastrofe- og krisebegreberne sammen (Jensen et al. 2015), og taler om kollektivt erfarede krisesituationer (Tind Johannessen-Henry 2015) for at forstå krisen som fænomen. Som professor i dogmatik Niels Henrik Gregersen, Københavns Universitet, skriver, forbindes katastrofen med: "... erfaringen af en omfattende *ulykke*, der rammer én *udefra*, opstår med en uforudset *pludselighed* og har *omkalfatrende konsekvenser* for samfundet" (Gregersen 2015, 21, kursiv i originaltekst). Gregersen peger på, at katastrofehåndteringen er afhængig af samfundets generelle infrastruktur, økonomi, politisk lederskab, tilstedeværelsen af et centralt informationsberedskab og befolkningens anerkendelse af situationens alvor (Gregersen 2015, 24). I foråret 2020 var situationen af en sådan alvor, at de fleste aktører i folkekirken handlede for at afværge et katastrofescenarie, samtidig med at de kirkelige aktører prioriterede bevarelsen af en vis genkendelighed i både den organisatoriske struktur og i kirkelige kerneopgaver.

Rapportens titel *At spille efter reglerne – men uden for banen* stammer fra en informant og bruger en metafor hentet fra sportens verden, hvor spillebane og -regler danner en fast ramme omkring handlinger og spillets gang. I coronaperioden var folkekirkens aktører for en tid henvist til at spille uden for den 'bane', som kirker og sognegårde i hverdagen danner for kirkeliv og administration. Igennem onlinemøder, digital tilstedeværelse og gudstjenester på nettet forsøgte folkekirken at finde nye 'baner' at spille på. Samtidig var der, for at afværge den truende katastrofe, i høj grad brug for at spille efter de regler for forsamlingsforbud og afstandskrav, som regering og sundhedsminister udstak for hele samfundet. Undersøgelsen af folkekirken i krisen viser, hvordan alle folkekirkens aktører, på forskellige niveauer og arenaer, gennem krisehåndteringen forsøgte at skabe kontinuitet hen over nedlukningen.

Tid, rum og møde

Vi har arbejdet med begreberne tid, rum og møde som gennemgående analytiske kategorier i rapporten. Coronaperioden er lige nu ikke afgrænset i *tid*, fordi den stadig er i gang. Men selve tidsforståelsen har betydning for de folkekirkelige aktørers handlinger fra marts til maj 2020. Igennem rapporten har vi især haft nedlukning og genåbning som orienteringspunkter for delanalyserne. De enkelte analyser arbejder med forskellige tidsinddelinger inden for disse to begivenheder, da materialet og også tidsforståelsen varierer.

Med anvendelsen af begrebet *rum* i analysen betragter vi alle handlinger og begivenheder som fænomener, der finder sted i et rum. Rum relaterer både til det fysiske rum, eksempelvis de lukkede og genåbnede kirkebygninger, men også til et socialt rum, menighedens og fællesskabets rum, der fik nye skikkelser i coronaperioden. Endelig refererer *rum* også til det digitale rum, hvor folkekirken entrerede på nye måder i nedlukningsperioden. Det er især i delanalyserne 2A og 2C om forkyndelse og online-aktiviteter, at rum giver nye indsigter i folkekirkens arbejde i coronaperioden. Her ser vi, hvordan overgangen fra det analoge til det digitale folkekirkelige rum både bringer nye muligheder og udfordringer med sig. De lokale aktører arbejder i flere eksempler på digitale aktiviteter ud fra en rumforståelse, der har rødder i den geografiske sognestruktur, på trods af at de digitale medier netop har potentiale til at række ud over den lokale geografi.

Ud over at se på betydningen af tid og rum har vi i delanalyserne også arbejdet ud fra *møde* som en analytisk kategori, der forklarer, hvordan mange nye tiltag i coronaperioden forsøgte at opretholde menneskelige møder i en tid med social afstand. *Møde* viser sig især relevant i forhold til de analyser, der undersøger det lokale sogneniveau.

Som skrevet i projektets ansøgning, kommer rapporten ikke med direkte anbefalinger, men lader det være op til de mange aktører i folkekirken at bruge rapporten som afsæt for en videre samtale om den fortsatte håndtering af coronasituationen og et beredskab i forhold til fremtidige kriser. Aktørerne får således med rapporten et vidensbaseret grundlag for planer og beslutninger.

Hovedkonklusioner fra rapportens fire delanalyser

1. Folkekirken som organisation i coronaperioden

Den første delanalyse kortlægger de organisatoriske beslutninger i coronaperioden fra et nationalt niveau (1A) og et lokalt sogneniveau (1B). Materialet til 1A består af 19 interviews med deltagerne i folkekirkens taskforce, kirkegårdstaskforce samt Kirkeministeriets departementschef, suppleret af tilgængelige dokumenter, der belyser mødeaktiviteterne for begge udvalg. Dertil trækker udredningen på tilgængeligt lovstof og en kildesamling bestående af ca. 590 manuelt indsamlede mediekilder, der danner baggrund for at forstå coronaperiodens forløb i tid. Delanalyse 1B bygger på 20 interviews med aktører fra tre udvalgte sogne. Det drejer sig om præst, menighedsrådsformand, provst, medarbejderrepræsentant samt lokal bedemand. Analyse 1B bruger begravelse som case til at undersøge, hvordan coronaperioden påvirkede de lokale sogne.

Folkekirken som organisation på nationalt niveau (1A)

- Folkekirken fungerer i hverdagen som en organisation, der på én gang er en del af det offentlige forvaltningshierarki og en kompleks netværksorganisation. Coronaperioden gjorde, at den forvaltningshierarkiske struktur af en række af vores informanter blev oplevet som mere tydelig end under normale omstændigheder.
- Biskopperne tog initiativ til at nedsætte de to taskforcer på nationalt niveau. Gennem taskforcearbejdet blev andre kirkelige aktører (interesseorganisationer og fagforeninger) fra netværksdelen af folkekirken inddraget.
- Taskforcens rolle var at være en midlertidig organisatorisk instans, der kunne arbejde hurtigt inden for strukturerne. Selvom taskforcen og kirkegårdstaskforcen arbejdede ud fra en forståelse af folkekirken som netværksorganisation, var det biskoppernes tilsynsmyndighed, som begge taskforcer arbejdede inden for og refererede til. Taskforcen havde ikke beslutningskompetence, men koordinerede indsatser og kommunikerede fortolkninger og vejledninger gennem biskopperne og netværkssamarbejdet i folkekirken.
- Arbejdet i taskforcen skulle sikre det tætte samarbejde med Kirkeministeriet og var derfor den del af folkekirken, som var tættest på regeringsniveauet, som havde til opgave løbende at agere i forhold til smittetryk og antal indlagte på intensiv. Deltagerne i taskforce forstod coronasituationen som en krise af katastrofale dimensioner.
- Et netværkssamarbejde er karakteriseret ved horisontale relationer, gensidig afhængighed og tillid mellem de deltagende aktører, som sammen formulerer spillereglerne for samarbejdet. Arbejdet i de to taskforcer fungerede som netværkssamarbejder, men begrænsedes af, at spillereglerne blev formuleret uden for netværket, navnlig af Stats-, Justits-, Sundheds- og Ældreministeriet formidlet igennem Kirkeministeriet, samtidig med, at arbejdet foregik inden for de af regeringen formulerede, retlige rammer.

Folkekirken som organisation på lokalt niveau (1B)

- Folkekirken håndterede krisen lokalt ved, at præster og menighedsråd samarbejdede og gennem møder, telefonsamtaler og mails diskuterede og forhandlede, også med de ansatte, til de fandt en løsning, der gav mening i forhold til de lokale forhold.

- Det var menighedsrådsformændene og præsterne, der tog de fleste af beslutningerne om, hvordan retningslinjerne skulle implementeres, mens det var præsten og sognets ansatte, som skulle udmønte de lokale løsninger over for folkekirkens medlemmer og i forbindelse med begravelser i det direkte møde med de pårørende.
- Mens taskforcen oplevede coronasituationen som en krise af katastrofale dimensioner, særligt i nedlukningsfasen, var den dominerende oplevelse blandt menighedsråd og præster en følelse af at vente på afklaring og retningslinjer fra biskopperne og Kirkeministeriet.
- Præsterne oplevede at stå i et krydspres mellem hensynet til pårørende ved begravelser og de gældende retningslinjer, og menighedsrådsformænd oplevede et krydspres mellem hensynet til fx kirkegårdspersonale og de gældende retningslinjer.
- Provsten spillede, særligt gennem telefonsamtaler, online- og fysiske møder, en betydningsfuld rolle i forhold til tvivlsspørgsmål om retningslinjerne på lokalt niveau, og udøvede herigennem sin tilsynsmyndighed på vegne af biskoppen. Provsterne blev opdateret på udmøntningen af retningslinjerne gennem hyppige onlinemøder med biskop og provstekolleger.

2. Forkyndelse og online-aktiviteter i coronaperioden

Denne delanalyse undersøger folkekirkens digitale og analoge kirkelige aktiviteter igennem fire eksempelprovstier (2A), en gennemgang af registreringer i Kirkekalenderen (sogn.dk), suppleret med data for onlinegudstjenester, som vi har samlet ind gennem målrettede internetsøgninger (inkl. sociale medier) samt FUV's åbne mailboks (2B), samt en analyse af de digitale og liturgiske forløb i et udvalg af onlinegudstjenester (2C). Materialet til analyserne består af manuelt indsamlede data om aktiviteter i sognene fra sociale medier (Facebook, Instagram), sognehjemmesider og YouTube (2A), data fra Kirkekalenderen (sogn.dk) (2B) samt et datasæt på 85 onlineandagter og -gudstjenester (2C).

Online aktiviteter i fire provstier (2A)

- Digital kommunikation kræver ofte helt nye kommunikationsformer i forhold til de vanligt anvendte i folkekirkeligt regi. Det at skabe interaktive fællesskaber var udfordrende for mange sogne i folkekirken.
- Præsterne blev de primære digitaliseringsstrateger i sognene, selvom der også er eksempler på, at andre kirkelige aktører var aktive online.
- Med digitaliseringen blev især unge præster og præster i byområder synlige, da de i forvejen bruger digitale platforme.
- De digitale fællesskaber fungerer, ud fra aktivitet og involvering, bedst, når de er baseret på et personligt møde fx via en personlig Facebookside. Den personlige Facebookprofil har til gengæld den ulempe, at denne profil (fx præsten) bliver lig med folkekirken.

Gudstjenester i kirkekalenderen på sogn.dk (2B)

- Aktiviteterne i kirkekalenderen dækker ca. 80 % af folkekirkens sogne.
- Sognene registrerede i kirkekalenderen seks onlinegudstjenester 15. marts, som var den første søndag efter nedlukningen. Vi ved fra manuelle internetsøgninger, at ca. 58 gudstjenester blev lagt på nettet omkring 15. marts, men de blev ikke alle registreret i sogn.dk. Påskedag, 12. april, var højdepunktet med 201 registrerede onlinegudstjenester i Kirkekalenderen, og i alt 277 onlinegudstjenester, når de onlinegudstjenester, som vi indsamlede gennem manuelle internetsøgninger og som indsamledes gennem undersøgelsens åbne mailboks, regnes med.

- I alt meldte 15 % af folkekirkens sogne ind i Kirkekalenderen, at de havde onlinegudstjenester i påsken, hvor tallene var højest.

Gudstjenester og liturgi (2C)

- Der er en liturgisk kerne i onlinegudstjenesterne: evangelium, prædiken, fadervor og velsignelse. Trosbekendelsen er tilsyneladende ikke en del af gudstjenestens kerne.
- Liturgisk er den digitale gudstjeneste i de fleste tilfælde en næsten direkte overførsel af den analoge gudstjeneste.
- Nogle af de analoge liturgiske figurer, der fungerer kropsligt stærkt i den fysiske kirke – fadervor, velsignelse og vendingen for alteret – synes at være svære at overføre til digital form.
- Sproget i onlinegudstjenesterne er mindre højtideligt, både for at imødekomme nye målgrupper og fordi det særlige liturgiske sprogleje, der kendetegner den analoge højmesse, er svært at kombinere med det digitale medie.
- Den digitale gudstjeneste beror på en kombination af gudstjenesteteologi, tradition og ønske om kontinuitet med søndagsgudstjenesten og gudstjenesteteologi. Kirkernes nedlukning blev ikke en anledning til at udfordre det autoriserede i markant form, men snarere at nedkorte det.

3. Teologi i en krisetid

Den tredje delanalyse analyserer ni prædikener fordelt på tre søndage: 15. marts, 12. april og 10. maj. Analysen diskuterer, hvilke teologiske temaer coronaperioden som krise fremkaldte hos prædikanterne, og hvad disse figurer kan fortælle om krisens tilstand.

- Coronakrisen viser sig i prædikenerne som en begivenhed, der for nogle få har medført personlige tragedier og for de fleste et tab af normalitet, perspektiv og kontrol.
- Coronaperiodens prædikener beskriver Gud som en giver af bistand (eksempelvis trøst, håb, mod) i en tilfældig, pludselig indtrådt krise.
- Traditionelle lutherske tematikker som skyld og tilgivelse, skam og velsignelse bliver ikke tematiseret i prædikenerne. Det er bemærkelsesværdigt, al den stund myndighedernes forbud og påbud netop understreger, at smitte med coronavirus er forbundet med menneskers handlinger.

4. Befolkningens holdning til og brug af folkekirken

Den sidste delanalyse tager udgangspunkt i befolkningens holdninger til folkekirken før og efter nedlukningsdatoen 12. marts (4A) og befolkningens faktiske brug af de kirkelige handlinger i samme periode (4B). Materialet til analysen er hentet fra en landsdækkende spørgeskemaundersøgelse med 4.109 respondenter (både folkekirkemedlemmer og ikke-medlemmer), der løb fra slutningen af februar til begyndelsen af april. Visualiseringen af de kirkelige handlinger er baseret på dataudtræk fra Folkekirkens IT med tal for dåb, konfirmation og begravelser fra 1. januar til 31. august i 2019 og 2020.

Befolkningens holdning til folkekirken (4A)

- 53 % af befolkningen ser gerne, at folkekirken er til stede i samfundet efter en katastrofe.
- I spørgeskemaets åbne svar er der ved nedlukningen flere respondenter, der betoner ønsket om en folkekirkelig indsats på nationalt og internationalt niveau. Før 12. marts fokuserede respondenternes åbne svar i højere grad på personlige og lokale kriser.

- Befolkningens religiøsitet bliver ikke påvirket af coronanedlukningen.
- Folkekirkemedlemmerne fokuserer efter nedlukningen 12. marts mere på kirkens sociale arbejde, de kirkelige bygninger og retten til kirkelige handlinger som grunde til deres medlemskab, end de gjorde i perioden op til nedlukningen. Dertil er der flere, der ikke har tænkt nærmere over deres medlemskab.

Befolkningens brug af kirkelige handlinger (4B)

- Der sker et fald i alle kirkelige handlinger i coronaperioden.
- Dåb aflyses eller udsættes i foråret, men de fleste rykkes tilsyneladende til sommerperioden efter folkekirkens genåbning.
- Tallet for begravelser ligger lidt lavere og mere jævnt fordelt hen over første halvår af 2020 sammenlignet med samme periode i 2019.
- Konfirmationer var kollektivt udsat til efter genåbningen og fremviser derfor det mest markante fald af de kirkelige handlinger.

Rapportens mange stemmer

Materialet bag delanalyserne (1A, 1B, 2A, 2B, 2C, 3, 4A og 4B) stammer fra interviews med deltagere i taskforce og kirkegårdstaskforce, fra interviews med aktører fra de sogne, som blev udvalgt til undersøgelsen, fra online aktiviteter og gudstjenester, prædikener og data fra spørgeundersøgelser, sogn.dk og registrering af kirkelige handlinger. Analyserne er baseret på vores indsamlede data.

Gæstebidragsydernes tekster er med til at nuancere billedet af, hvordan folkekirken håndterede coronaperioden. De pårørende, medarbejdere, frivillige, menighedsrådsmedlemmer og præster i folkekirken, som gæstebidragsyderne har været i kontakt med, kommer dermed også til orde i rapporten.

Det eksterne perspektiv, som professor Lisbet Christoffersen bidrager med i kapitel 1, peger på flere vinkler i coronahåndteringen, herunder også medlemmernes perspektiv.

I idékataloget bagest i rapporten bringer vi ideer, som kommer fra det materiale, som blev samlet ind til kapitel 2, men også ideer, som er kommet til veje gennem gæstebidragsydernes arbejde, og gennem mails, som præster og kirkelige medarbejdere fra folkekirkens sogne har indsendt gennem undersøgelsens åbne mailboks, fuvcoronaprojekt@km.dk.

Litteratur

Gregersen, N. H. (2015): "Katastrofen og den religiøse modstandskraft". I *Kritisk forum for praktisk teologi* (141), Eksistensen.
Jensen, P. K. M., Tulsiani, S., & von Ahnen Haugaard, H. (2015): "Katastrofer og teologi". I *Kritisk forum for praktisk teologi* (141), Eksistensen.
Johannessen-Henry, C. T. (2015): "Katastrofens sjælesorg: den treenige Gud mellem metal, lig og plastik". I *Kritisk forum for praktisk teologi* (141), Eksistensen.

Erfaringer på baggrund af data og deraf følgende overvejelser til brug for anden bølge af coronavirus

Erfaringer og deraf følgende overvejelser fra folkekirkens coronahåndtering

Analysen af folkekirkens coronahåndtering viser, at biskopper og taskforcer i særlig grad handlede gennem kommunikationsarbejdet. Vi har samlet følgende erfaringer til brug i krisehåndtering i folkekirken:

- På baggrund af taskforcearbejdet udviklede biskoppernes kommunikationsfolk videre på en eksisterende kommunikationskanal, som består af den landsdækkende kommunikationsgruppe af kommunikationsfolk fra stifterne, fællesfondsenheder og Landsforeningen af Menighedsråd. Kunne kommunikationsgruppen udvides, så den inddrager flere aktører, fx ved at tage udgangspunkt i alle medlemmer af sektorpartnerskabet, herunder fx kirkemusikernes eller kirke-kultur-medarbejdernes fagforeninger? Så kommer relevante interesseorganisationer og fagforeninger med i kommunikationsudvekslingen, og får hurtigt mulighed for at dele opdateret information med deres medlemmer.
- Ved nedlukningen af samfundet 11. marts om aftenen oplevede flere interviewpersoner, at der opstod et informationsvakuum, især for dem der stod med begravelser den efterfølgende dag. Hvordan kan man tage højde for de mest akutte situationer, hvad angår kirkelige handlinger, ved en eventuel kommende nedlukning af folkekirken?
- Flere interviewpersoner oplever, at kommunikationsplatforme som fx hjemmesider eller intranet ikke passer til brugernes behov. Kan information, der lægges på den Digitale Arbejdsplads (DAP) eller sendes ud på hjemmesider, som vejledning fra biskopperne, tage hensyn til, om brugeren tilgår information fra mobiltelefon eller pc?
- Det er vigtigt at være opmærksom på, at krav om login med NemId på DAP kan virke som en barriere for at tilgå kommunikationen. Kan tilgangen lettes, så det sker uden NemId?
- Kirkeministeriets FAQ på folkekirkenspersonale.dk opleves af nogle brugere som kompliceret og uigennemskuelig i forhold til, hvad der er nyeste opdatering af retningslinjer. Kan den omstruktureres, så det under hvert enkelt spørgsmål fremgår, hvad der er nyeste og dermed gældende retningslinjer på området, så den bliver lettere tilgængelig for brugerne? Samme problematik gælder for biskoppernes vejledninger, hvor hver ny opdatering lægges foran den forrige vejledning, hvilket af nogle brugere opleves som forvirrende. Kan også denne måde at opdatere på, ændres?
- Bedemænd er vigtige samarbejdspartnere på lokalt sogneniveau. Bør bedemænd tænkes med som målgruppe for taskforcekommunikation?
- Provsten opleves som omdrejningspunkt for god, særligt mundtlig kommunikation via telefon, online og fysiske møder, og har fungeret som en 'lokal taskforce' for både præster og menighedsråd. Provstens funktion byggede på hyppig opdatering på nye retningslinjer, særligt gennem onlinemøder med biskop og stiftskontorchef. Hvordan skal provstens rolle være i en eventuel ny nedlukning, eller periode med flere restriktioner? Kan provsten tænkes som en lokal taskforce, og hvilke tiltag vil det kræve fra stifter og Kirkeministerium?
- Kun enkelte sogne fastholdt de nye digitale aktiviteter og mødeformer, der opstod via de sociale medier, efter nedlukningen. På samme måde blev kirkernes genåbning stort set lig med den digitale gudstjenestes ophør, trods de mange onlinegudstjenester, der spirede frem under krisen. En mulighed er, at ophøret af de digitale aktiviteter, herunder gudstjenesterne, er udtryk for, at

de viste sig ikke at være levedygtige på sigt, men bundne til sted og rum. En anden mulighed er, at det sideløbende arbejde med både analoge og digitale gudstjenester og aktiviteter kræver flere ressourcer end de tilstedeværende. En tredje mulighed er, at præster, organister og andre medarbejdere mangler kompetencer eller tekniske ressourcer til at gennemføre onlinegudstjenester eller aktiviteter. Giver erfaringerne fra coronaperioden anledning til overvejelser i forhold til liturgisk tilskyndelse eller forbehold over for folkekirkens fremtidige tilstedeværelse? Giver den anledning til økonomiske, ressource- eller kompetencemæssige overvejelser i folkekirken?

- Nedlukningen af kirkerne har vist, at folkekirken ud over den faste menighed også har en digital, muligvis mere flygtig og individuelt orienteret, menighed, for hvem de analoge kirkelige former og deres (ritualiserede) interaktion kan virke fremmedgørende. Har de digitale medier en rækkevidde i forhold til disse nye målgrupper og nye digitale menigheder, som folkekirken kan tænke videre i?
- Over havdelen af befolkningen ønsker at folkekirken skal være til stede efter en katastrofe. Kunne ønsket imødekommes gennem en landsdækkende, TV-transmitteret gudstjeneste fx juleaften eller ved anden anledning, som kunne samle nationen? En national gudstjenstlig markering kunne ses som et supplement til de gudstjenester, som gennemføres i sognene, hvor kun et begrænset antal pladser er til rådighed.
- Størsteparten af de kirkelige handlinger, bortset fra begravelser, blev udskudt i coronaperioden. Tallene peger på, at en stor del af de udskudte dåb blev gennemført i sensommeren 2020. Det vides i skrivende stund ikke, om dåben af de resterende børn, som under normale omstændigheder ville være blevet døbt som spæde, udskydes. Kan en langvarig nedlukning hen over vinteren betyde, at børnene passerer den alder, som normalt forbindes med barnedåb, i en sådan grad, at forældrene vælger at udskyde dåben til konfirmationsalderen? Giver en langvarig nedlukning dermed anledning til at overveje alternative løsninger?

Øvrige overvejelser til fremtidig praksis i folkekirken

Kunne aflysning af gudstjenester i stedet blive til udendørs lægmandsgudstjenester?

Hvis folkekirkens kirker ved en eventuel kommende krise igen skal lukke, kan det være en mulighed, som alternativ til aflysning af gudstjenesterne, at anvende de udendørs, kirkelige rum, som jævnligt danner ramme om gudstjenester, og som i visse tilfælde er indviet som kirkerum. På Lolland, i Hunseby Sogn, har menighedsrådet en åremålsbegrænset tilladelse fra biskoppen til at holde gudstjeneste på kirkegården, på et afgrænset område, hvor det er passende. I Utterslev Sogn på Lolland har biskoppen indviet en skovkirke, hvor der er et kors og jævnligt bliver holdt gudstjenester og vielser. Kunne udendørs kirkerum inddrages i en krisehåndtering og på den måde medvirke til, at ikke alle gudstjenester var aflyst, og at de kirkelige handlinger kunne gennemføres med flere deltagere? I tilfælde af, at alle medarbejdere inkl. præster var hjemsendt og ikke måtte afholde gudstjenester, kunne menigheden da selv afholde lægmandsgudstjenester?

De nye erfaringer med udendørs handlinger

Præster, ansatte, menighedsråd og pårørende har i coronaperioden fået helt nye erfaringer med at gennemføre kirkelige handlinger udendørs. Vil det få indflydelse på, hvordan de kirkelige handlinger ønskes gennemført af medlemmerne i fremtiden?

Medarbejdernes arbejdssituation: sendt hjem eller arbejde hjemmefra?

I kommunikationen om nedlukningen var der ikke klarhed om medarbejdernes arbejdssituation. Fx herskede der uklarhed om betydningen af at blive "sendt hjem" og dermed om, hvilke arbejdsopgaver, der skulle udføres. Mente arbejdsgiverne, at medarbejderne var sendt hjem og ikke skulle arbejde? Eller mente de, at medarbejderne var sendt på hjemmearbejde?

Statsministeren brugte i sin tale 11. marts formuleringen "sendes hjem", og provsten i case 2 brugte fx også udtrykket "sendt hjem". I biskoppernes første vejledning fra 12. marts står:

> *"Kirkens ansatte*
> *Medarbejderne ansat i sognene bør som udgangspunkt behandles på lige fod med andre offentligt ansatte. Biskoppernes opfordrer menighedsrådene til at indrette kirkernes hverdag med mindst mulig bemanding i kirken og lade kontorpersonalet og lignede arbejde hjemmefra hvis muligt."*[1]

Nogle præster har forstået "sendt hjem" som "arbejde hjemmefra", idet de har flyttet fx konfirmandundervisning og gudstjenester til online platforme. Andre har tilsyneladende forstået det som "sendt hjem fra arbejde" og fulgt biskoppernes udmeldinger om aflyste gudstjenester og aflyst konfirmandundervisning.

Onlinemøder som en ny arbejdsform

Onlinemøder er gennem coronahåndteringen blevet indarbejdet som et fast alternativ til fysiske møder. Hvis onlinemøder bliver en del af den faste praksis i samarbejdet i folkekirken, kan der være både fordele og ulemper herved, som kan overvejes.

DAP som fælles kanal til alle internt i folkekirken

DAP'en blev udstyret med én fælles kommunikationskanal, som kunne orientere hele den interne del af folkekirken på én gang, via en kommunikationsmedarbejder i Fyens Stift. Vil den fælles kanal blive opretholdt efter coronaperioden, og hvem skal i givet fald stå for den i hverdagen?

Erfaringer med konfirmationsforberedelse i en coronatid

I de hektiske dage omkring nedlukningen af folkekirken aflyste biskopperne konfirmationsforberedelsen. I de selvsamme dage og i den efterfølgende periode blev der imidlertid udarbejdet et stort materiale, som var tiltænkt præster, der ønskede at fortsætte kontakten til og/eller overgå til undervisning af deres konfirmander online. Der blev flere gange om ugen offentliggjort materiale til dette formål på Konfirmandcenterets hjemmeside. Som det fremgår af gæstebidraget fra Bent Arendt skabte biskoppernes udmelding tvivl hos nogle præster om, hvorvidt de havde tilladelse til at undervise konfirmanderne online. Hos andre præster førte udmeldingen til, at de aflyste konfirmationsforberedelsen.

Den stærkt forøgede aktivitet på Konfirmandcenterets hjemmeside i ugerne efter nedlukningen peger samtidig på, at endnu andre præster gik online og fastholdt kontakten til deres konfirmander digitalt. Nogle af disse stødte på problemer vedrørende klarhed om GDPR i relation til præsters kontakt til deres konfirmander.

1 https://kobenhavnsstift.dk/aktuelt/nyheder/opdateret-vejledning-fra-biskopperne (Tilgået 16. oktober 2020).

Analysen taler for, at et fremtidigt beredskab kan overveje:

- Hvordan sikres en bedre koordinering mellem biskoppernes udmelding og de religionspædagogiske tiltag under en nedlukning, da det tilsyneladende ikke var biskoppernes hensigt at forhindre online konfirmationsforberedelse?
- Hvordan sker en central folkekirkelig etablering af et digitalt klasserum, som er GDPR-sikret?

Kapitel 1
Folkekirken som organisation i coronaperioden

1A. Folkekirken som organisation – det nationale niveau

Undersøgelsens rammer

Rapportens første delanalyse 1A tager udgangspunkt i to spørgsmål:

1. Hvilke kirkelige aktører har besluttet, forvaltet og implementeret coronaperiodens retningslinjer på nationalt niveau?[2]
2. Hvad fortæller folkekirkens håndtering af krisen om folkekirken som organisation?[3]

Undersøgelsen afdækker dermed, hvilke aktører der har deltaget i håndteringen af coronaperiodens udfordringer på nationalt niveau, og bruger redegørelsen som afsæt for en organisationsanalyse. Vi har i undersøgelsen valgt af afgrænse coronaperioden, så den indledes 26. februar, hvor der første gang blev konstateret COVID-19 i Danmark, og fortsætter 100 dage frem, til 4. juni 2020, hvor folkekirken befinder sig i genåbningsfasen.

Definition af kirkelige aktører på nationalt niveau

I vores redegørelse for folkekirkens coronahåndtering forstår vi folkekirken som en offentlig institution, der danner ramme om evangelisk-luthersk kristendom i det danske samfund. Deraf følger, at folkekirken på én gang fremstår som en offentlig institution og et trossamfund, med indbyggede, demokratisk valgte organer. I de næste afsnit gennemgår vi folkekirken fra disse tre vinkler – offentlig institution, trossamfund og demokratisk valgte organer – for at kunne definere begrebet 'kirkelige aktører' og beskrive den kontekst, som organisationsanalysen tager afsæt i.

Folkekirken som trossamfund og kirke

Som trossamfund danner folkekirken ramme om medlemmernes religionsudøvelse gennem gudstjenester, kirkelige handlinger, undervisning og aktiviteter i et fællesskab, som bygger på de evangelisk-lutherske bekendelsesskrifter.[4] Centralt står forkyndelsen af evangeliet og forvaltningen af de to sakramenter, dåb og nadver, hvorfor menighedens gudstjeneste omkring forkyndelse, dåb og nadver kan forstås som folkekirkens omdrejningspunkt.

2 I ansøgningen lød sætningen: "Hvilke kirkelige aktører har besluttet, forvaltet og implementeret coronaperiodens beslutninger på nationalt niveau?"

3 Som beskrevet i ansøgningen bag projektet.

4 Trosbekendelser, Den Augsburgske Bekendelse og Luthers lille Katekismus, som samlet i Grane 1993.

Gennem dåben får alle døbte del i det, som Luther benævnte 'det almindelige præstedømme', og præsten er derfor den person, som menigheden har valgt til at udføre den særlige præstetjeneste i sin midte. Der er dermed kun ét særligt præsteembede i folkekirken med forskellige gejstlige funktioner som præst, provst eller biskop.[5] Til sammen betyder det, at præstens opgave på sogneniveau er at samvirke med menigheden og menighedsrådet om sin særlige tjeneste. Samvirket mellem gejstlige og lægfolk finder sted på provstiniveau mellem provst og provstiudvalg og på stiftsniveau mellem biskop og stiftsråd.

Folkekirken har med sine 4,3 mio. medlemmer (74% af befolkningen) en bred base i den danske befolkning.[6] Medlemskabet af folkekirken etableres gennem dåben. Som trossamfund danner folkekirken gennem de kirkelige handlinger ramme om de store begivenheder i livet, særligt ved dødsfald, hvor 83% af døde begraves eller bisættes med gejstlig medvirken, og konfirmation, hvor ca. 70% af en ungdomsårgang bliver konfirmeret i folkekirken. Dåbsprocenten[7] var i 2018 på 58 %, mens antallet af kirkelige vielser udgør ca. 25 % af det samlede antal vielser i Danmark.[8] Folkekirken har ikke en synode eller et kirkeråd, og har ikke status som en såkaldt "juridisk person", som er betegnelsen for "en organisation, som har selvstændig retsevne, som f.eks. et selskab, en fond eller en forening".[4] Fraværet af en synode eller et kirkeråd betyder, at der ikke er noget demokratisk kirkeligt organ på landsplan med generel beslutningskompetence til at drøfte eller tage stilling til folkekirkelige forhold.

Folkekirken som offentlig institution

I retlig forstand er folkekirken en offentlig institution og dermed at forstå som et forvaltningsvæsen, hvis styre ordnes ved lov vedtaget af Folketinget, som dermed fungerer som øverste demokratiske organ for folkekirken. Folkekirkens styre forvaltes af regeringen med Kirkeministeriet som folkekirkens øverste administrative myndighed. Som sådan er folkekirken gennem lovgivningen og Kirkeministeriet indlejret i den danske statsadministration, begyndende med Grundloven 1849.[9]

Folketinget har sikret opretholdelsen af folkekirken inden for statens lovramme. Love om sognebåndsløsning og valgmenighedsloven har sikret medlemmernes frihed til at vælge egen præst. Love om kirkelig betjening har på én gang sikret medlemmers ret til folkekirkens ydelser og præsters frihed til at undlade fx at vie personer af samme køn. Love om folkekirkens bygninger sikrer på én gang rum til gudstjenester og kirkelige handlinger og yder kulturarvsbeskyttelse, da kirkebygningerne er offentlige bygninger og dermed hele befolkningens kulturarv. Som sådan vedligeholdes de efter standard under tilsyn fra Nationalmuseet og rådgivning fra de kongelige bygningsinspektører. Samtidig sikrer den statslige ramme om folkekirken, at dens ansatte er offentligt ansatte, og at folkekirken skal følge gældende lov for arbejdsforhold og arbejdsmiljø.

5 Den Augsburgske Bekendelse, artikel 5 (Grane 1993, 49).

6 1. januar 2020. https://www.km.dk/folkekirken/kirkestatistik/folkekirkens-medlemstal/ (Tilgået 7. oktober 2020).

7 Er et mål for, hvor stor en del af en årgang nyfødte, som bliver døbt.

8 https://www.km.dk/folkekirken/kirkestatistik/ (Tilgået 7. oktober 2020).

9 I overgangen fra enevældens kirke til en begyndende demokratisk folkekirke blev folkekirkens status forhandlet på plads med paragrafferne 4 og 66 i Grundloven af 1849. § 4 fastslår om folkekirken: "Den evangelisk-lutherske kirke er den danske folkekirke og understøttes som sådan af staten". Den statslige ramme slår hermed fast, at folkekirken i sin virksomhed skal følge dansk lov. Målet med § 66: "Folkekirkens forfatning ordnes ved lov" var ifølge Christoffersen at udvikle en demokratisk model for folkekirken, som skulle udmøntes i et demokratisk forvaltningshierarki, som var uafhængigt af det offentlige forvaltningshierarki, og bestå af et kirkeligt demokrati fra sogneniveau til Kirkeministeriet (Christoffersen 2017, 199).

Som i andre offentlige institutioner foregår sagsbehandling og administration i den folkekirkelige hverdag i et forvaltningshierarki. Her er de ti biskopper, de 103 provster[10] og ca. 2.000 præster ansat som embedspersoner i den danske stat, langt de fleste som tjenestemænd. Folkekirken varetager bl.a. statens personregisterføring (CPR), sagsbehandler navneændringer og forvalter den kulturarv, som kirkebygninger og kirkegårde repræsenterer.

Folkekirkens forvaltning udøves inden for rammerne af biskoppernes tilsynsmyndighed. Tilsynet udøves af biskoppen selv eller på biskoppens vegne igennem provsterne. Tilsynet skal sikre, at lovregler implementeres, og at forvaltningen ikke er i strid med gældende regler. Den indbyrdes relation i forvaltningshierarkiet kan fremstilles i skemaform (fra Betænkning 1544), her gengivet som tabel 1.

Niveau	Valgte organer og forvaltningsmyndigheder	Embeder
Sogn Antal: 2.194	Menighedsråd	Præst(er)
Provsti Antal: 103	Provstiudvalg Budgetudvalg Budgetsamråd	Provst
Stift Antal: 10	Stiftsøvrighed (biskop og stiftamtmand) Biskop Stiftsråd	Biskop
Nationalt niveau	Ministeren / Kirkeministeriet Budgetfølgegruppen vedr. fællesfonden / budgetsamråd Det Mellemkirkelige Råd	Ministeren som ansættelsesmyndighed for præster, provster og biskopper

Tabel 1: Folkekirkens valgte organer, forvaltningsmyndigheder og embedsstruktur. Kilde: Betænkning 1544, 20, dog følger tabellen for stiftsniveauet den fremstilling, som findes s. 87, hvor stiftsøvrighed sættes over biskop.

Folkekirken som medlemsbaseret, demokratisk organisation med stor folkelig forankring

Samtidig er der i folkekirken udstrakt lokalt selvstyre, idet forvaltningen i praksis sker i dialog med folkekirkelige repræsentanter. I folkekirkens demokratisk valgte organer finder folkekirken en del af sin folkelige forankring; dog er menighedsrådene valgt blandt medlemmerne og ikke hele befolkningen. Den folkelige forankring udmøntes derfor også i bl.a. kirkebygningerne, der udgør den ældste danske kulturarv.

Gennem de valgte organer er ca. 13.300 af folkekirkens medlemmer aktive i den demokratiske styring af folkekirken (Iversen 2017, 241). Menighedsrådenes opgaver er beskrevet i Menighedsrådslovens § 1: "Sognets kirkelige og administrative anliggender styres af menighedsrådet, medmindre andet er særligt hjemlet i lovgivningen. Stk. 2. Det påhviler menighedsrådet at virke for gode vilkår

10 Uden værnsprovster.

for evangeliets forkyndelse".[11] Sognets fastansatte præster er fødte medlemmer af menighedsrådet. Der er indirekte valg til provstiudvalg og stiftsrådsvalg, hvor det er menighedsrådenes læge medlemmer, der vælger de fleste af medlemmerne til de to organer (Betænkning 1544, 29). Alle medlemmer af et stifts menighedsråd kan stemme ved bispevalg i stiftet.[12] Menighedsrådene er arbejdsgivere for sognets ansatte, bortset fra præsten, som har Kirkeministeriet som ansættelsesmyndighed. Menighedsrådene ansætter alle andre medarbejdere end præster, og vælger blandt de valgte medlemmer en kontaktperson, som på rådets vegne må give forskrifter og anvisninger til og modtage henvendelser fra kirke- og kirkegårdsfunktionærer ved sognet.[13]

Folkekirken som netværk af mange aktører

Andersen og Lindhardt (2010) beskriver folkekirken som en organisation, som holdes sammen af:

> *"dels en tradition for topreguleret ensartethed, hvad angår opgaver, udførelse og lokal organisation, dels af en administrativ overbygning, som først og fremmest dækker den forvaltningsmæssige side af sagen." (Andersen og Lindhardt 2010, 23).*

Samspillet mellem forvaltningshierarki og tilsyn, demokratisk valgte råd i sognene tilsammen med det forhold, at biskopperne ikke har en egentlig instruktionsbeføjelse over præsterne, gør, at det giver mening at betragte folkekirken som en netværksorganisation (Andersen og Lindhardt 2010, 24). Nye ideer og tiltag spredes oftest fra menighedsråd, præster, medarbejdere og sogne til andre sogne i folkekirken, mens andre forandringer kommer fra Kirkeministeriet, biskopperne og provstiudvalgene (Andersen og Lindhardt 2010, 25). Folkekirkens organisation kan altså på samme tid ses som administrativt forvaltningshierarki og netværksorganisation:

> *"Selvom organisationer almindeligvis beskrives og opfattes som hierarkier, har organisationerne selv en tendens til at fungere som ikke særligt hierarkiske netværk af relationer. Det gælder også folkekirken, som består af en lang række usammenlignelige og forskelligartede grupperinger med individuelle interesser og kompetencer. Folkekirken kan derfor ikke overskues et enkelt sted fra (Andersen og Lindhardt 2010, 202).*

I netværksorganisationen findes der på nationalt plan mange aktører som fx demokratisk valgte organer, forvaltningsmyndigheder, fagforeninger og interesseorganisationer. Biskopperne, Danmarks Provsteforening, Den Danske Præsteforening og Landsforeningen af Menighedsråd inddrages sædvanligvis i udvalgsarbejder under Kirkeministeriet (Iversen 2017, 237-38). Fagforeninger har også indflydelse, særligt ved overenskomstforhandlinger og gennem deltagelse i Folkekirkens Samarbejdsudvalg (FSU), som ledes og understøttes administrativt af Kirkeministeriet. FSU er et dialogforum mellem på den ene side arbejdsgivere (Kirkeministeriet, stifterne, Landsforeningen af Menighedsråd og Danmarks Provsteforening) og på den anden side arbejdstagerorganisationerne for kirkefunktionærer og præster, og på de halvårlige møder drøftes spørgsmål, der er relateret til ansættelse og arbejdsmiljø i folkekirken. De fagforeninger, som er repræsenteret i FSU, er:

- Den Danske Præsteforening
- Forbundet af Kirke- og Kirkegårdsansatte (FAKK)

11 https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2013/771 Menighedsrådsloven. (Tilgået 14. september 2020).
12 Bekendtgørelse om bispevalg https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2017/90 (Tilgået 13. oktober 2020).
13 Bekendtgørelse af lov om menighedsråd § 9 stk. 5. https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2013/771 (Tilgået 13. oktober 2020).

- Danmarks Kirketjenerforening
- 3F, der organiserer gartnere under staten, herunder bykirkegårde
- Danmarks Kordegneforening
- Kirkekultur.nu, der er fagforening for kirke- og kulturmedarbejdere
- Dansk Kirkemusiker Forening
- Dansk Organist og Kantor Samfund
- Organistforeningen
- Foreningen af Danske Kirkegårdsledere
- HK for de HK-ansatte i folkekirkens ti stiftsadministrationer.

På baggrund af ovenstående har vi valgt at definere de kirkelige aktører som både de aktører, som er aktive inden for rammerne af forvaltningshierarkiet (biskopper, provster, præster og, mere indirekte, menighedsråd), og de aktører, som er aktive inden for forståelsen af folkekirken som en netværksorganisation (interesseorganisationer og fagforeninger), vel vidende at det ligger i folkekirkens karakter af netværk, at den udgør et system af forbindelser både i og uden for et etableret hierarki.

Kirkeministeriet kan ikke defineres som en decideret 'kirkelig' aktør, idet Kirkeministeriet ikke repræsenterer folkekirken, men fungerer som bindeled mellem stat og kirke.[14] Kirkeministeriet er derfor snarere en aktør i kraft af sin position som øverste administrative myndighed for folkekirken og repræsenterer den statslige styring, 'government', som gennem asymmetriske og hierarkiske relationer sikrer styring ved love og regler (Andersen og Lindhardt 2010, 202).[15]

Definition af kirkelige aktører

Med det formål at have en samlende betegnelse for de kirkelige aktører i rapporten, vælger vi ud fra ovenstående gennemgang at definere 'kirkelige aktører' som: præster, provster, biskopper, menighedsråd, fagforeninger og interesseorganisationer, herunder Landsforeningen af Menighedsråd, der som interesseorganisation organiserer de fleste af folkekirkens menighedsråd og har indgået aktivt i dialoger og forhandlinger om coronahåndteringen.

14 https://www.km.dk/ministeriet/mission-vision-og-strategiske-maalsaetninger/ (Tilgået 21. oktober 2020).
15 Kirkeministeriet definerer selv sin rolle i forhold til folkekirken gennem fx de strategiske målsætninger for perioden 2018-2021: Målsætning 1. "Understøtte og udvikle de politiske og retlige rammer for folkekirken og andre trossamfund i Danmark. Det særlige forhold mellem kirke og stat i Danmark indebærer blandt andet, at folkekirkens styre ordnes ved lov vedtaget af Folketinget og forvaltes af regeringen med skønsomhed og i dialog med folkekirkelige repræsentanter. Kirkeministeriet bistår kirkeministeren i relationen med såvel Folketinget som folkekirkens myndigheder, institutioner og interessenter. Det er en strategisk målsætning for Kirkeministeriet at sikre rettidig og gennemtænkt rådgivning i forbindelse med udarbejdelse og implementering af lovforslag, betjening af Folketinget, samt sekretariatsbetjening af lovforberedende og andre udvalg om folkekirkens og andre trossamfunds forhold." Målsætning 2 lyder: "Understøtte og udvikle effektiv administration og brugerrettede løsninger i folkekirken. En nutidig kirke kræver nutidige rammer og redskaber, som kan bidrage til en ressourcebevidst, langsigtet og udviklingsorienteret understøttelse af folkekirkens liv og vækst i dialog og samarbejde med kirkens interessenter. Det er en strategisk målsætning for Kirkeministeriet at sikre effektiv organisation, styring og udvikling af folkekirkens økonomi, bygninger, personale og it-løsninger. Det skal ske i et samspil mellem udvikling og forvaltning af de lovgivningsmæssige og overenskomstmæssige rammer; udvikling og brug af tværgående tiltag inden for økonomistyring, digitalisering, personalepolitikker og samarbejdsformer; samt udvikling af tidssvarende og brugerrettede løsninger og ydelser." https://www.km.dk/ministeriet/mission-vision-og-strategiske-maalsaetninger/ (Tilgået 21. oktober 2020).

Parallelt med den 'government', som udøves gennem forvaltningshierarkiet, kan der også, når folkekirken betragtes som en netværksorganisation, findes eksempler på 'governance' i folkekirkens organisation. 'Governance' er et begreb for metastyring af netværk, hvor aktørerne i netværket har en indbyrdes afhængighed, er forskelligartede og har forskellige mål, har mere eller mindre holdbare indbyrdes relationer, og en fælles genstand (i vores tilfælde folkekirken) (Andersen og Lindhardt 2010, 204).[16] For at netværkssamarbejdet kan fungere, må der være en symmetrisk afhængighed (horisontale relationer), fælles interesser til stede (gensidig afhængighed) samt et fælles ønske om effektivitet. Gensidig tillid er afgørende for, at samarbejdet ikke udvikler sig til en konkurrence (Andersen og Lindhardt 2010, 221). I netværksstyring må spillereglerne for samspillet desuden konstrueres i netværket (Andersen og Lindhardt 2010, 203-204).

Taskforce og kirkegårdstaskforce på nationalt niveau

Vores redegørelse for coronaperiodens aktører tager udgangspunkt i taskforceniveauet. Folkekirkens biskopper nedsatte kort efter statsministerens nedlukning af samfundet et ad hoc udvalg, kaldet 'folkekirkens taskforce', bestående af en biskop, to stiftskontorchefer og en stiftskommunikationschef. Taskforcen skulle fungere som dialogforum mellem Kirkeministeriet og folkekirken i krisehåndteringen. Med i folkekirkens taskforce inviterede biskopperne repræsentanter for Landsforeningen af Menighedsråd, Præsteforeningen og Provsteforeningen, ligesom Kirkeministeriet deltog med en observatør (se tabel 2).

Folkekirkens taskforcemedlemmer
Peter Skov-Jakobsen, biskop, Københavns Stift
Jette Madsen, stiftskontorchef, Aarhus Stift, formand for gruppen af stiftskontorchefer
Asger Gewecke, stiftskontorchef, Fyens Stift
Ulla Haahr, kommunikationschef, Københavns Stift
Per Bucholdt Andreasen, formand for Den Danske Præsteforening
Søren Abildgaard, formand for Landsforeningen af Menighedsråd
Elisabeth Jensen, vicesekretariatschef, Landsforeningen af Menighedsråd
Lene Graakjær Lund, HR-chef, Kirkeministeriet
Peter Birch, provst, formand for Danmarks Provsteforening

Tabel 2: Medlemmer af folkekirkens taskforce.

Biskopperne supplerede efter 1½ uges forløb med en særlig taskforce for kirkegårde og begravelser.[17]

16 Metastyringen af netværk handler her om at sikre "de processer, hvor netværksaktørerne gør de fælles forventninger og den fælles anknytning til genstand for fælles refleksion", også kaldet "ledelse med mening" (Andersen og Lindhardt 2010, 204).
17 I rapporten bruger vi 'begravelser' som kort form for 'begravelser og bisættelser', når det ikke specifikt drejer sig om en konkret begravelse eller bisættelse.

I kirkegårdstaskforcen deltog, ud over en biskop, en stiftskontorchef og en stiftsansat teologisk konsulent, også repræsentanter for Foreningen af Danske Kirkegårdsledere, Landsforeningen af Menighedsråd, Foreningen af Krematorieledere, Forbundet for Kirke- og Kirkegårdsansatte, Faglig Fælles Forbund 3F samt en repræsentant for Provsteforeningen, og en observatør fra Kirkeministeriet (tabel 3).

Kirkegårdstaskforcens medlemmer
Elof Westergaard, biskop, Ribe Stift, formand for Foreningen for Kirkegårdskultur
Bodil Abildgaard, stiftskontorchef, Viborg Stift; leder (sammen med Jette Madsen) af folkekirkens KAS/GIAS-center, som administrerer gravstedsaftaler[18]
Jens Zorn Thorsen, kirkegårdsleder, formand for Foreningen af Danske Kirkegårdsledere
Hans-Henrik Nielsen, bestyrelsesmedlem, Landsforeningen af Menighedsråd
Anne Kjærsgaard, teologisk konsulent i Ribe Stift
Pernille Esdahl, kontorchef for styrelse i Kirkeministeriet
Tom Olsen, leder af Fælleskrematoriet i Ringsted og formand for Foreningen af Krematorieledere
Bjarne Rødkjær, kirkegårdsleder og formand for Forbundet for Kirke- og Kirkegårdsansatte
Hanne Gram, forhandlingssekretær i Faglig Fælles Forbund 3F
Hanne-Birgitte Beyer Kristiansen, provst, repræsentant for Danmarks Provsteforening

Tabel 3: Medlemmer af folkekirkens kirkegårdstaskforce.

Begge taskforcer havde sigte på det nationale niveau og er derfor genstand for vores undersøgelse af coronaperiodens kirkelige aktører.

Taskforcer mellem forvaltningshierarki og netværk

Vores rapport skal afdække, hvordan de kirkelige aktører har "besluttet, forvaltet og implementeret coronaperiodens retningslinjer på nationalt niveau". Set i et forvaltningsteoretisk lys kan beslutninger beskrives som hhv. politiske eller administrative. Regering og Folketing tog i coronaperioden mange politiske beslutninger, som havde indflydelse på folkekirkens vilkår, men det havde de oftest, fordi beslutningerne gjaldt for hele samfundet, og dermed også for folkekirken. Med Kirkeministeriet som den øverste administrative myndighed i folkekirken er sogne, provstier og stifter i forvaltningsmæssig henseende at betragte som forvaltningsorganer eller tilsynsmyndigheder (Betænkning 1544, 95-96). Opgaven for Kirkeministeriet, biskopperne, provsterne, menighedsrådene og præsterne var derfor i perioden at føre tilsyn med eller udøve forvaltning og derved implementere de politiske beslutninger.

18 KAS (Kapital Administrations Systemet) og GIAS (Gravstedsaftale Indberetnings og Administrations Systemet) er de systemer, som styrer gravstedskapitalerne samt oprettelse og afregning af gravstedernes vedligeholdelse.

Beslutningskompetence

Set fra et retligt perspektiv får en myndighed *beslutningskompetence* gennem regler og må ikke træffe beslutning uden lovmæssig hjemmel (Amiri 2013, 42).

Ingen af de to taskforcer havde formel beslutningskompetence, da de var ad hoc nedsat og ikke opererede med baggrund i regler. De var nedsat af biskopperne og refererede i deres arbejde tilbage til biskopperne. Vi kan derfor på nationalt niveau ikke tale om, at taskforcearbejdet udmøntedes i egentlige administrative eller politiske beslutninger, der skulle forvaltes og implementeres af andre, men at de to taskforcer førte dialoger, koordinerede og kommunikerede under biskoppernes ledelse.

Vi ser samtidig coronahåndteringens processer som udtryk for, at folkekirken også fungerer som en netværksorganisation, og undersøger, hvordan de kirkelige aktører kunne handle i netværket. I vores undersøgelse går vi ikke strengt forvaltningsteoretisk eller retligt til værks; vores tilgang er empirisk baseret med et fundament i religions- og kirkesociologi. Undersøgelsen af arbejdet i de to taskforcer drejer sig om at redegøre for konteksten for de to taskforcer, sammensætningen af medlemmer, udvalgenes arbejdsgange og -emner, den rolle, som kommunikation fra taskforcearbejdet spiller i folkekirkens coronahåndtering. Vi afdækker med andre ord, hvordan coronahåndteringen er blevet oplevet af de involverede parter, og redegør for og dokumenterer forløbet.

Valg af data til undersøgelsens gennemførelse

Det var i løbet af projektperioden muligt for os at gennemføre interviews (enten fysiske eller på Microsoft Teams) med 18 af deltagere i de to taskforcer, herunder de to, som deltog som observatører fra Kirkeministeriet. Vi supplerede desuden interviewene med et interview med Kirkeministeriets departementschef. Interviewene blev gennemført i perioden 30. juni til 9. september 2020 og fokuserede på forløbet i coronaperioden. Da de er gennemført over en længere periode, er nogle af interviewene præget af nærheden til begivenhederne, mens andre mere antager et tilbageskuende perspektiv; et forhold vi har forsøgt at forholde os kritisk til i citatudvælgelsen og læsningen af materialet.

Interviewmaterialet består af i alt 19 interviews. Med undtagelse af ét interview, optog vi ikke interviewene af hensyn til interviewpersonerne, men de blev dokumenteret ved hjælp af arbejdsnoter fra interviewet. Heraf er otte interviews gennemskrevet til narrativer, som blev godkendt af interviewpersonerne selv (Bryman 2012, 391).

Interviewpersonerne er i dele af redegørelsen anonymiserede, da materialet er personfølsomt. Det betyder, at vi, for at overholde forskningsetiske retningslinjer om beskyttelse af interviewpersoner, har valgt at lade en del af materialet udelukkende bidrage til vores forståelse af konteksten og til baggrund, men ikke gøre det til genstand for citat. De citater, som bringes i delanalyse 1A, er godkendt af interviewpersonen selv til brug i rapporten.

Vi har suppleret interviewmaterialet med materiale, som vi har fået udleveret fra taskforcen og kirkegårdstaskforcen: Dagsordner fra taskforcemøder (e-mails fra ca. 35 møder 17. marts til 4. juni 2020 – rækken af mails kan være ukomplet), "Redegørelse for nedsættelse af taskforce" (forfattet 2. juni 2020 af Peter Skov-Jakobsen, Asger Gewecke, Jette Madsen, Ulla Haahr), "Oversigt over mø-

deaktivitet ifm Covid-19 håndtering i folkekirken" (forfattet 3. juni 2020 af Lene Graakjær Lund), "Opsamlingsliste fra taskforce" (sidst redigeret af stiftskontorchef Jette Madsen 27. april 2020), samt "Corona-kommunikationsplan – folkekirken 2020" (sidst redigeret 25. marts 2020 af Ulla Haahr).

De oversigter over arbejdet i taskforcen, som er indsat som bilag i rapporten, er udarbejdet ved at sammenholde baggrundsmaterialet med offentlige kilder fra kobenhavnsstift.dk, km.dk, og folkekirkenspersonale.dk.[19] De to taskforcer var nedsat som ad hoc-udvalg og har derfor ikke ført officielle referater. Der eksisterer dog uofficielle referater, som de enkelte mødedeltagere selv har ført, men taskforcen har ikke ønsket, at disse blev inddraget i undersøgelsen. Vi har derfor ikke kunnet inddrage referater af møderne i vores materiale.

Vi har til kontekst også anvendt en kildesamling med ca. 580 kilder for perioden 1. januar til medio juni 2020, som blev opbygget som del af undersøgelsen. Kildesamlingen består af nyheder, pressemeddelelser, lovændringer og bekendtgørelser fra perioden, som vi har vurderet som relevante til at belyse folkekirkens håndtering i de 100 dage.[20]

Med kombinationen af interviews, indsamlede mødedokumenter og officielle dokumenter har vores mål været at sikre troværdigheden og pålideligheden af vores kvalitative materiale, samtidig med at vi har ønsket at give informanternes stemmer en fair repræsentation i materialet (Yilmaz 2013, 321).

I hvert overordnet afsnit beskriver vi centrale begivenheder, der har fundet sted på taskforce- og kirkegårdstaskforceniveau, som de er oplevet af vores 19 informanter. Vi inddrager mediekilder, lovmateriale og cases fra rapportens gæstebidrag til belysning af informanternes oplevelser, for at give læsere af rapporten en så fyldestgørende beskrivelse som muligt af situationen og konteksten for forløbet af folkekirkens coronahåndtering på nationalt niveau.

Coronahåndteringens forløb på nationalt niveau

Vores arbejde med materialet har lagt grund for en opdeling af de 100 dage i fire perioder:

1. En optakt, som løb fra 26. februar til 11. marts.
2. Perioden fra 12. marts 2020 har vi derefter kaldt for nedlukningsperioden, da det var i den periode, at nedlukningen af Danmark for alvor gik i gang. Nedlukningsperioden sluttede 23. marts, hvor de udendørs ansatte i folkekirken fik lov til at vende tilbage til arbejde fra 24. marts.
3. Dermed begyndte en ny periode, som vi har benævnt stabiliseringsperioden. Stabiliseringsperioden løb frem til 14. april, hvor de yngste børn med fase 1 af regeringens genåbning fik lov til at vende tilbage i daginstitutioner og skoler.
4. Hermed indledtes genåbningsfasen, hvor folkekirken fra 18. maj fik lov til at genåbne.

19 Folkekirkenspersonale.dk er Kirkeministeriets platform for information til kirkefunktionærer og menighedsråd om løn, ansættelse, arbejdsmiljø og efteruddannelse i folkekirken.

20 Dertil har vi arbejdet med målrettede søgninger på følgende hjemmesider: www.infomedia.dk, kirke.dk, www.coronasmitte.dk, www.km.dk, www.retsinformation.dk, www.worldometers.com og www.ssi.dk.

Optakten 26. februar til 11. marts 2020

26. februar - 11. marts

- 26-02-2020 Første dansker er testet positiv for coronavirus
- 28-02-2020 WHO hæver risikovurdering til højest mulige niveau.
- 02-03-2020 WHO om coronavirus: Vi har aldrig set noget lignende.
- 05-03-2020 WHO langer ud efter lande: Det her er ikke en øvelse.
- 06-03-2020 Folkekirkens Nødhjælps Landsindsamling aflyses.
- 09-03-2020 WHO-chef: Der er en reel risiko for en corona-epidemi.

Dagene fra 26. februar til 11. marts 2020 fungerede for dele af folkekirken som en optakt til den egentlige coronaperiode. Nationale og særligt globale begivenheder fik konsekvenser for folkekirkens håndtering af coronaperioden.

Globale nyheder: kirker som coronahotspots

21. februar meldte TV2 ud, at en kirkegænger, syg med COVID-19, i Sydkorea var fortsat med kirkegang på trods af, at hun havde symptomer på sygdom. Op mod 1.000 personer havde derfor været i risiko for at blive eksponeret for coronavirus i løbet af de gudstjenester, hun deltog i under sin sygdom.[21] Den pågældende kirke i Daegu, Sydkorea, blev rammen om en voldsom smittespredning, og det efter, at Sydkorea havde haft held med at inddæmme coronasmitten.

Fra 3. marts og frem dækkede pressen ligeledes begivenhederne omkring den internationale kirke Den Åbne Dør i Mulhouse, Frankrig, hvorfra der blev sat smittekæder i gang, som rakte til flere verdensdele.[22] DR rapporterede, at gudstjenesterne i kirken førte til mindst 587 smittetilfælde og ni døde, men at de franske myndigheder herefter opgav at identificere smittekilden.[23]

Coronavirus i Danmark

26. februar blev den første dansker konstateret smittet med COVID-19, og det blev meldt offentligt ud 27. februar.[24] Fredag den 6. marts afholdt statsminister Mette Frederiksen det første pressemøde om coronavirus, og her opfordrede regeringen til at aflyse arrangementer med flere end 1000 deltagere.[25] Samme dag uddelte statsministeren prisen for Årets Pressefoto, og hun påpegede i sin tale specifikt, at hun, for at begrænse smittefaren, ikke ville give hånd til prismodtageren.[26] Vi så her de første tegn på både det senere forsamlingsforbud og de sundhedsmæssige retningslinjer, som skulle komme til at påvirke befolkningens adfærd lang tid fremover. Folkekirkens Nødhjælp valgte også 6. marts at aflyse deres årlige landsindsamling.

21 https://nyheder.tv2.dk/udland/2020-02-21-en-enkelt-sydkoreansk-kvinde-bag-halvdelen-af-landets-smittede (Tilgået 25. august 2020).
22 https://www.dr.dk/nyheder/webfeature/coronavirushotspots#Mulhouse
23 https://www.dr.dk/nyheder/udland/mareridtet-i-mulhouse-hvordan-endte-en-maratongudstjeneste-med-flere-hundrede (Tilgået 25. august 2020).
24 https://www.ssi.dk/aktuelt/nyheder/2020/02_27_foerste-tilfaelde-af-ny-coronavirus-i-dk (Tilgået 25. juni 2020).
25 https://stm.dk/_p_14913.html (Tilgået 27. juni 2020).
26 https://stm.dk/_p_14914.html (Tilgået 31. august 2020).

Folkekirkelige tiltag i forhold til coronavirus før nedlukningen

Kirkeministeriet fulgte op på Statsministeriets pressemøde med en opfordring til, at præster og menighedsråd overvejede, om og hvordan de sikkert kunne gennemføre arrangementer med mindre end 1.000 deltagere.[27] Nogle af stifterne, fx Københavns Stift og Ribe Stift, var tidligt ude med at videregive Kirkeministeriets pressemeddelelser til brugerne af stiftets hjemmeside. Det var dog ikke alle stifter, som kommunikerede omkring coronahåndtering før nedlukningen.[28]

9. marts opfordrede Kirkeministeriet folkekirkens menighedsråd og sogne til at overveje deltagerantal ved konfirmationer. I Helsingør Stift stillede biskop Lise-Lotte Rebel menigheder og præster fri til at afholde gudstjenester uden altergang, hvis de vurderede, at det var det sikreste.[29] Det lokale kirkeliv begyndte at medtænke coronasmitte, hvilket fx kan ses i en kommentar på Kirke.dk af en sognepræst, som var berørt af, at hun ved en begravelse 7. marts havde valgt ikke at give hånd til de efterladte.[30] Om eftermiddagen 11. marts meldte flere præster ud, at de fra nu af ikke ville gennemføre altergang af hensyn til menigheden.[31]

Opsamling på optaktsperioden 26. februar til 11. marts

I dagene op til nedlukningen begyndte Kirkeministeriet og nogle af biskopperne at forholde sig til, hvordan folkekirken kunne modvirke smittespredning i forbindelse med gudstjenester, kirkelige handlinger og aktiviteter. Der var tilsyneladende ikke nogen fælles koordinering af kommunikation fra stifterne. Eksemplerne ovenfor viser, at fx præsterne foretog lokale skøn ud fra den information, de fik fra stifter og Kirkeministerium.

Nedlukningen: statsministerens udmelding 11. marts 2020

11. marts

- Danmark oplever sit første coronarelaterede dødsfald.
- WHO erklærer udbruddene af coronavirus for en pan-demi.
- Statsministerens nedlukning varsles i første omgang for 14 dage.

Onsdag den 11. marts 2020 kl. 20.30 blev der transmitteret direkte fra pressemødet i Statsministeriet. Statsminister Mette Frederiksen adresserede udfordringen med at håndtere coronaepidemien i Danmark og meldte i sin tale ud, at Danmark lukkede ned. Her følger et uddrag af Mette Frederiksens tale ved indledningen til pressemødet:

27 I kort form lagt på Københavns Stifts hjemmeside 6. marts 2020
https://kobenhavnsstift.dk/aktuelt/nyheder/info-om-coronavirus-til-folkekirken (Tilgået 2. september 2020).
28 Fx https://www.lfstift.dk/nyheder-fra-stiftet/nyheder-2020 og https://aalborgstift.dk/aktuelt/nyheder-og-nyhedsbrev/2020 (Tilgået 2. september 2020).
29 https://www.kirke.dk/kirkeministeriet-til-kirker-overvej-begraenset-deltagertal-ved-konfirmationer (Tilgået 1. juli 2020).
https://www.folkekirken.dk/aktuelt/nyheder/kirkens-tiltag-mod-spredning-af-coronavirus. (Tilgået 28. juni 2020).
30 https://www.kirke.dk/sognepraest-selvfoelgelig-giver-jeg-ikke-haand-men-jeg-glaeder-mig-til-jeg-igen-kan-goere-det (Tilgået 1. juli 2020).
31 https://www.kristeligt-dagblad.dk/flere-folkekirker-aflyser-nadveren-af-frygt-corona-smitte (Tilgået 14. september 2020).

"Velkommen til pressemødet.
Det, jeg vil sige her i aften, vil få store konsekvenser for alle danskere. Der vil komme svære situationer for mange borgere. Der bliver brug for, at vi hjælper hinanden.
Før jeg når til det, vil jeg indlede om den situation, vi ser ind i, og baggrunden for den. Da jeg stod her i går var 157 danskere smittede med corona. I dag har vi 514 smittede.
Antallet er mere end en ti-dobling siden mandag, hvor tallet var 35 smittede. Corona-virus spreder sig ekstremt hurtigt.
Italien er lukket ned. På hospitalerne mangler der respiratorer og personale. Jeg vil gerne understrege: Det er ikke et skræmmebillede.
Det er ikke et fantasifuldt udtænkt fremtidsscenarie.
[...]
Derfor tager myndighederne nu følgende skridt:
Elever og studerende på alle uddannelsesinstitutioner sendes hjem nu. Og foreløbigt to uger fra fredag.
Alle indendørs kulturinstitutioner, biblioteker og fritidstilbud lukker nu. Og foreløbigt to uger fra fredag.
Alle private institutioner, frivillige foreninger, trossamfund mv. opfordres kraftigt til at gøre det samme.
Alle offentligt ansatte, der ikke varetager kritiske funktioner, sendes hjem fra arbejde fra fredag og foreløbigt to uger.
Det vil ske på den måde, at alle offentlige arbejdsgivere opfordres kraftigt til at sende flest muligt medarbejdere hjem nu. Flere er allerede i gang.
Alle offentligt ansatte, der ikke varetager kritiske funktioner, skal sendes hjem.
De hjemsendte skal så vidt muligt arbejde hjemmefra. Men alle hjemsendte vil få løn i den offentlig[e] sektor.
[...]
Myndighederne har før opfordret til, at man ikke samles mere end 1.000 mennesker. Nu lyder opfordringen herfra, at man ikke samler flere end 100 mennesker indendørs. Og til at natklubber, diskoteker, værtshuse mv. holder lukket i en periode.
Vi har ikke hjemmel til at forbyde det, som lovgivningen er i dag. Men vi kommer til at bede Folketinget om at vedtage hastelovgivning allerede i morgen, og fra starten af næste uge udstedes et egentligt forbud.
[...]
Jeg har i aften holdt møde med partilederne og Folketingets formand om hastelovgivning på en række områder. Der er fuld opbakning til, at vi skal have de nødvendige redskaber klar i epidemiloven og anden lovgivning."[32]

Statsministerens tale udpegede de områder af samfundet, som ville blive berørt af den store nedlukning. Det stod klart, at også folkekirkens virksomhed var berørt. Nu blev spørgsmålet: hvordan? Talen rejste en mængde spørgsmål i forhold til de nærmere vilkår for en nedlukning af folkekirken:

- *"Elever sendes hjem nu"*. Gjaldt det også for konfirmand- og minikonfirmandundervisningen? Og hvis det gjorde, hvordan skulle undervisningen så varetages i de kommende to uger?
- *"Alle indendørs kulturinstitutioner, biblioteker og fritidstilbud lukker nu".* Gjaldt det også kirkebygninger, sognegårde, sognehuse, stiftsadministrationer, provstikontorer og præstegårde med mødelokaler og kontorer?

32 https://www.stm.dk/_p_14916.html (Tilgået 25. august 2020).

- *"Alle private institutioner, frivillige foreninger, trossamfund mv. opfordres kraftigt til at gøre det samme"*. Hvad betød dette for folkekirkens aktiviteter, særligt gudstjenester og kirkelige handlinger, men også det diakonale arbejde?
- *"Alle offentligt ansatte, der ikke varetager kritiske funktioner, sendes hjem fra arbejde fra fredag og foreløbigt to uger"*. Spørgsmålet lød her: Hvilke ansatte i folkekirken varetager kritiske funktioner? Og hvad betyder "sendes hjem"?

Statsministerens tale efterlod mange uafklarede spørgsmål for aktørerne i folkekirken. Nedlukningen greb ind på både lokalt sogneniveau (undervisning, gudstjenester, kirkelige handlinger, aktiviteter, arbejdsgiveransvar for de ansatte og begravelsesmyndighed), provstiniveau (provstikontorer og tilsyn), og stiftsniveau (stiftsadministrationer og tilsyn). Så – hvem skulle nu gøre hvad?

Reaktioner i folkekirken 11. marts om aftenen og 12. marts om morgenen

Kirkeministeriets departementschef Christian Dons Christensen havde indkaldt biskopperne til ekstraordinært møde online umiddelbart forud for pressemødet for at give dem en forhåndsorientering om nedlukningen. Andre centrale samfundsinstitutioner fik samme fortrolige forhåndsorientering.[33] Mødet sluttede med, at biskopperne sammen med deres stiftskontorchefer blev indkaldt til onlinemøde næste morgen, 12. marts, for da at tale om den konkrete udmøntning af nedlukningen på folkekirkens område.

Folkekirkens ti biskopper valgte, efter statsministerens pressemøde, at afholde et fælles møde online. De var påvirkede af situationen og enedes om at vente med at give en udmelding til deres respektive stifter, indtil de næste formiddag havde haft møde med både kirkeministeren og departementschefen og havde mere fyldig information at give.[34]

Internetmediet Kirke.dk, som er en del af mediehuset Kristeligt Dagblad, interviewede 11. marts om aftenen biskoppen over Viborg Stift, Henrik Stubkjær. Han havde været i gang med at udarbejde en coronavejledning til stiftets præster, da han blev kaldt til briefing før statsministerens pressemøde. Journalist Kåre Gade fra Kirke.dk spurgte biskoppen, hvad han så af konsekvenser for folkekirken, og Stubkjær svarede:

> *"Set fra min stol vil der være en del gudstjenester, der bliver aflyst – for ikke at sige dem allesammen. [...] Det er en udvikling, der er gået enormt hurtigt. Folkekirken er trådt ind i et kriseberedskab."*[35]

Biskoppen brugte ordet "krise", og både hos ham og blandt de personer, som blev en del af taskforcen og kirkegårdstaskforcen var krisebevidstheden stærk onsdag den 11. marts om aftenen.

Provst Hanne-Birgitte Beyer Kristiansen, som kom med i kirkegårdstaskforcen, husker sin respekt for, at der blev handlet så hurtigt, ligesom pressemødet og de udmeldinger, som statsministeren kom med, gjorde stort indtryk:

33 Interviews.
34 Interviews.
35 https://www.kirke.dk/historisk-indgreb-lukker-gudstjenester-i-folkekirken-biskopper-moedes-torsdag (Tilgået 1. juli 2020).

Vejledning

Når en overordnet myndighed udsender en *vejledning*, er den en ikke-bindende forskrift og rettet til en underordnet myndighed i forvaltningshierarkiet. En vejledning har til hensigt at råde eller informere om, hvordan en lov eller bekendtgørelse skal anvendes. Vejledninger er ikke rettet mod borgerne (Amiri 2013, 87). Vejledninger blev udsendt fra både biskopperne og Kirkeministeriet i coronaperioden, og disse var altså at forstå som råd og information til de myndigheder, som var underordnet hhv. biskopper (fx provstier og sogne) og Kirkeministeriet (fx stifter, provstier, menighedsråd og folkekirkelige institutioner). Den skal holde sig inden for lovens rammer.

"Det var som en brat opvågnen fra et sovesamfund, hvor vi tror, at alting kun kan blive bedre. Samtidig ville man have forsvoret, at danskerne ville finde sig i det, men det gjorde vi. Og det fortæller, at vi er et samfund med kæmpe tillid, selvom vi ikke er særlig autoritetstro. Vi gjorde, som der blev sagt".[36]

Landsforeningen af Menighedsråd var også opmærksom på, at situationen fik voldsomme konsekvenser for folkekirken i bred forstand og ikke mindst for menighedsrådene som arbejdsgivere for sognenes ansatte. Vicesekretariatschef i Landsforeningen, Elisabeth Jensen, som siden blev en del af taskforcen, fortæller:

"Jeg havde frygtet, at der kom et udgangsforbud, som man havde set det i andre europæiske lande, så nedlukningen af det danske samfund var mildere, end jeg havde ventet. Konsekvenserne for folkekirkens menighedsråd var dog store, da alle offentligt ansatte skulle hjemsendes".[37]

De folkekirkelige krematorier varetager en for samfundet kritisk funktion, og de fortsatte derfor deres arbejde, selvom medarbejderne er offentligt ansatte. Tom Motka Olsen, som er formand for Foreningen af Danske Krematorieledere, kom med i kirkegårdstaskforcen. Han fortæller:

"Da nedlukningen kom, blev vi godt nok gjort opmærksom på, at det var en ekstraordinær situation. Krematorierne skulle arbejde, vi ventede ikke på tilladelse. Det her er nødvendigt arbejde, så vi ræsonnerede, at vi måtte arbejde og var undtaget fra reglerne."[38]

Men hvordan skulle man, på lokalt niveau, forstå det, som statsministeren havde sagt? Selve krisehåndteringen gik nogle steder i gang på lokalt sogneniveau samme aften, som case 1 viser: Vesterbro Sogns menighedsråd lukkede ned for alt, også begravelser. Samtidig gjorde menighedsrådsformanden det klart, at menighedsrådet ventede på nærmere vejledning fra biskopperne. Også på provsteniveau blev der, som case 2 viser, kaldt på handling allerede 12. marts om morgenen. Her vurderede provsten, at nedlukningen ikke gjaldt for de udendørs ansatte, men måtte siden korrigere sin udmelding, da der kom retningslinjer fra Kirkeministeriet.

Perioden fra 11. marts om aftenen, til biskopperne og Kirkeministeriet kom med deres udmelding 12. marts kl. 11.30, blev af nogle oplevet som et vakuum uden retningslinjer.[39]

36 Interviews.
37 Interviews.
38 Interviews.
39 Interviews.

Case 1: Vesterbro Sogn

Vesterbro Sogns menighedsråd besluttede sig for en fuld nedlukning den 11. marts om aftenen, uden at de havde en plan for næste skridt, heller ikke for be-gravelser. Menighedsrådsformand Jens Andersen forklarede til kirke.dk næste formiddag, 12. marts: "Der må vi være ærlige og sige, at det har vi ikke et svar på endnu. Vi har i første omgang haft fokus på at handle hurtigt, og så afventer vi nærmere vejledning fra biskopperne.".

https://www.kristeligt-dagblad.dk/kirke-tro/kobenhavns-storsogn-lukker-ned-ogsa-begravelser. Tilgået 12. juni 2020.

Case 2: Provst og udendørs ansatte

En provst fortæller: Jeg skrev om formiddagen torsdag den 12. marts på mail ud til præsterne vedrørende arbejdet ved de godt 30 landsbykirker med kirkegårde, som er samlet i mit provsti. Jeg havde på det tidspunkt haft fire gravere i telefo-nen, som alle efterspurgte retningslinjer og var på randen af panik. Ikke på grund af corona, men på grund af, at højsæsonen for forårsarbejdet på kirkegårdene var i fuld gang, og de gerne ville på arbejde. Jeg meldte ud, at det, med kun en eller to ansatte på hver kirkegård, måtte være muligt at holde afstand. Det er ikke mu-ligt at anvende offentlig transport til arbejde i provstiet, så heller ikke dette for-hold så jeg som en udfordring, og anbefalede alle at sørge for at finde ud af tin-gene lokalt.

Allerede kl. 17 samme dag måtte jeg dog ændre min udmelding, da der nu var kommet fælles retningslinjer for hele folkekirken ud. Alle medarbejdere, også de ansatte på kirkegårdene, skulle sendes hjem (interview).

De spørgsmål, som statsministerens udmelding havde rejst i forhold til nedlukningens præcise rækkevidde og fortolkning, kunne først gradvist besvares med biskoppernes udmeldinger i løbet af de følgende timer og dage. Sådan var situationen også på andre samfundsområder.[40] Folkekirkens sogne- og provstiniveauer gik i aktion på grundlag af statsministerens udmelding. Det førte nogle steder til en hårdere nedlukning, end det senere samme dag viste sig nødvendigt.

Nedlukningsperioden 12. til 23. marts 2020

Næste morgen, torsdag 12. marts, informerede kirkeminister Joy Mogensen på et onlinemøde biskopperne om konsekvenserne af regeringens nedlukning af samfundet. Også departementschefen, HR-chef-en og de ti stiftskontorchefer deltog på mødet. Kirkeministeren orienterede om, at alle offentlige bygninger blev lukket, og at alle offentligt ansatte blev sendt hjem.[41] Her var det staten, som informerede sine embedsmænd om, hvordan krisen skulle håndteres; det var så at sige den parlamentariske styringskæde, som virkede gennem forvaltningshierarkiet.

Mødet endte med en aftale om, at biskopperne arrangerede et møde og derefter vendte tilbage til Kirkeministeriet med en samlet reaktion på kirkeministerens udmelding.[42]

40 Interviews.
41 Interviews.
42 Interviews.

Biskopperne og stiftskontorcheferne mødtes derfor igen online og vendte her situationen. Hvordan skulle de forholde sig til og reagere på, at kirkebygningerne for første gang siden Reformationen skulle lukkes? En af vores informanter, som deltog i dette møde, oplevede, at diskussionen drejede sig om, at folkekirken stod mellem på den ene side at være kirke og på den anden side at hindre smittespredning.[43] Deltagerne kom i mødet ind på de forfærdelige konsekvenser, som en fortsættelse af kirkelivet på trods af corona havde haft for smittespredning i de førnævnte kirker i Sydkorea og Frankrig. Alle biskopper var enige om, at en sådan situation under ingen omstændigheder måtte udvikle sig i folkekirken, og de enedes om at stå sammen om at udvise det samfundssind, som statsministeren havde efterlyst, og ikke gå imod den udmelding, som de gennem Kirkeministeriet havde fået fra Statsministeriet, Sundhedsministeriet[44] og Justitsministeriet. Herefter gik arbejdet med pressemeddelelse og bispevejledning til folkekirken i gang.

Gennemførelse af kirkelige handlinger, men kirker lukkede for gudstjenester

Statsministeren havde i sin udmelding 11. marts opfordret til at undgå forsamlinger på over 100 personer, og biskopperne blev derfor enige om at anbefale, at kirkelige handlinger kunne gennemføres, hvis deltagerantallet holdt sig under 100 personer og fulgte sundhedsmyndighederne henstillinger vedrørende smittebekæmpelse. Kunne dette ikke lade sig gøre, henstillede biskopperne til, at handlingen blev udskudt.[45]

Biskopperne udarbejdede sammen med kommunikationschef Ulla Haahr fra Københavns Stift hastigt en pressemeddelelse og koordinerede med Kirkeministeriet, som også havde en pressemeddelelse klar. De to pressemeddelelser blev offentliggjort kort tid efter hinanden, først biskoppernes, som hurtigt blev lagt på Københavns Stifts hjemmeside, og som havde følgende ordlyd til indledning:

> *"Biskopper: Gudstjenesterne aflyses overalt i folkekirken.*
> *Biskopperne følger regeringens beslutning om at indstille alle offentlige institutioners indendørsaktiviteter. Det betyder, at alle gudstjenester aflyses indtil videre. Kirkelige handlinger som dåb, begravelser og vielser kan stadig afholdes, men ikke i forbindelse med gudstjenester og uden offentlig adgang. Det sker for at forebygge Corona-smittespredning og dermed tage hensyn til de svageste borgere".*[46]

Kirkeministeriet offentliggjorde dernæst på km.dk en pressemeddelelse, hvor de orienterede om nedlukningens konsekvenser for folkekirken og samtidig linkede til biskoppernes udmelding:

> *"Gudstjenesterne i folkekirkens kirker er omfattet af regeringens beslutning om, at alle offentlige institutioners indendørs aktiviteter indstilles med øjeblikkelig virkning. Det betyder, at alle gudstjenester er aflyst i de kommende 14 dage. Det samme gælder menighedsråds aktiviteter i sognegårde og lignende offentlige arrangementer, hvor menighedsrådet er vært.*

43 Interviews.
44 Interviews. Vi anvender i teksten generelt "Sundhedsministeriet" i stedet for "Sundheds- og Ældreministeriet" for at lettet læsningen.
45 https://www.km.dk/aktuelt/singlevisning/news/kirker-er-omfattet-af-corona-lukning/?no_cache=1&tx_news_pi1%5Bcontroller%5D=News&tx_news_pi1%5Baction%5D=detail&cHash=8fe417249054e6c5f0d7feedc5023719 (Tilgået 23. juni 2020).
46 https://www.km.dk/aktuelt/singlevisning/news/kirker-er-omfattet-af-corona-lukning/?no_cache=1&tx_news_pi1%5Bcontroller%5D=News&tx_news_pi1%5Baction%5D=detail&cHash=8fe417249054e6c5f0d7feedc5023719 (Tilgået 23. juni 2020).

Alle frivillige foreninger og trossamfund uden for folkekirken opfordres kraftigt til at gøre det samme".[47]

Begge pressemeddelelser forholder sig til, hvordan biskopper og Kirkeministerium forventer at en kommende bekendtgørelse om forsamlingsforbud vil blive udformet fra Sundhedsministeriets side. Samtidig lægger begge pressemeddelelser vægt på folkekirkens status som offentlig institution og i forvaltningsretlig henseende en gren af den offentlige forvaltning.

Tidsrummet fra statsministerens pressemøde 11. marts til ændringslovens ikrafttræden 17. marts er derfor relevant for diskussionen i dette afsnit, for i den periode handler regeringen alene gennem kommunikation og forventningsafstemning om de tiltag, som kan forventes at blive indført, når loven er trådt i kraft, men som altså endnu ikke formelt er indført.

Bekendtgørelse

En *bekendtgørelse* er bindende for borgerne i den forstand at de medfører ret-tigheder og pligter. De udstedes oftest af en minister og henter lovhjemmel i den lov, som er rammen for fortolkningen i bekendtgørelsen (Amiri 2013, 86). I løbet af coronaperioden har Sundhedsministeriet udstedt nye bekendtgørelser på baggrund af epidemiloven. Bekendtgørelserne er bindende for alle borgere i Danmark. Bekendtgørelser skal ikke forveksles med de såkaldte lovbekendtgørelser, der samler alle love på et område, så man her hele tiden har de nyeste gældende lovregler samlet.

Epidemilovens og bekendtgørelsernes betydning

Nedlukningen af det danske samfund blev igangsat for at afværge en truende coronaepidemi i Danmark, og her tog regeringen de skridt, som kunne tages, for at afbøde smittespredning. De første skridt var at lukke den offentlige sektor ned. Alle offentligt ansatte blev sendt hjem, alle offentlige bygninger lukkede. Skoleelever blev sendt hjem og undervisning blev omlagt. Offentlige institutioner lukkede for indendørs aktiviteter, trossamfund blev opfordret til at gøre det samme, og kun de ansatte, som varetog samfundskritiske funktioner, skulle fortsætte med fysisk fremmøde på arbejde. Den mere vidtrækkende lovhjemmel til at bekæmpe epidemien i Danmark kom på plads med den ændring af epidemiloven, som blev vedtaget af Folketinget sent torsdag aften den 12. marts med ikrafttrædelse tirsdag den 17. marts 2020.[48] Ændringen af epidemiloven gav sundhedsministeren beføjelser til at indføre en lang række restriktioner og påbud for både borgere, virksomheder, foreninger samt private og offentlige institutioner.

47 https://www.km.dk/aktuelt/singlevisning/news/kirker-er-omfattet-af-corona-lukning/?no_cache=1&tx_news_pi1%5Bcontroller%5D=News&tx_news_pi1%5Baction%5D=detail&cHash=8fe417249054e6c5f0d7feedc5023719. (Tilgået 2. september 2020). Samme dag offentliggjorde Kirkeministeriet endnu en pressemeddelelse, hvor kirkeminister Joy Mogensen henvendte sig til trossamfund uden for folkekirken: "Jeg opfordrer alle anerkendte trossamfund til på samme måde i de kommende 14 dage at aflyse religiøse handlinger som gudstjenester, fredagsbøn, messe og andre arrangementer, hvor mange personer er forsamlet på samme sted. I stedet kan prædikener måske videooptages og uploades på jeres hjemmeside. https://www.km.dk/aktuelt/singlevisning/news/kirkeminister-med-kraftig-opfordring-til-trossamfund/?no_cache=1&tx_news_pi1%5Bcontroller%5D=News&tx_news_pi1%5Baction%5D=detail&cHash=4bd6549d2b0dd3f6eb73bc0b76040478

48 Den lovhjemmel, som Kirkeministeriet og biskopperne udsteder vejledning på baggrund af, findes altså i epidemiloven, som omfatter alle borgere i Danmark. En første lovændring 27. februar havde optaget coronavirus på liste A over smitsomme sygdomme. BEK nr 156 af 27/02/2020. Bekendtgørelse om ændring af liste A til lov om foranstaltninger mod smitsomme sygdomme og andre overførbare sygdomme. Lovændringen af epidemiloven blev hastebehandlet 12. marts https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2020/208 (Tilgået 1. oktober 2020).

Lov

En *lov* er fundamentet for bekendtgørelser, cirkulærer og vejledninger, og kan defineres således "Ved en lov forstås enhver retsforskrift, der er ved-taget af Folketinget i overensstemmelse med den procedure, som er fastsat i Grundloven" (Amiri 2013, 80). Som udgangspunkt begrænser lovregler borgernes frihed i forhold til den situation, der forelå før begrænsningen, som sker af samfundsmæssige hensyn. Hertil får myndigheder kun beslutningskompetence gennem lovregler, da de ikke må træffe beslutninger uden lovhjemmel.

Tiltagene blev gjort til gældende ret ved sundhedsministerens udstedelse af en bekendtgørelse med hjemmel i loven. En del af disse forskrifter gælder generelt for samfundet og dermed også for folkekirken, og som følge deraf blev folkekirken delvis nedlukket.

Kirkebygningerne blev lukket af statsministeren, som handlede på forventning om, at lovhjemlen kom på plads. Menighedsrådene blev desuden pålagt at sende de ansatte hjem. Selvom de ikke direkte indgår i et hierarkisk over-/underordnelsesforhold, og ikke kan få tjenestebefalinger af hverken stat eller biskop, måtte også de, som arbejdsgivere for offentligt ansatte, sende de ansatte hjem. De har ansvaret for kirkebygning, kirkegård og det ansatte personale, bortset fra præsten (som selv er født medlem af rådet). Menighedsrådets rammer reguleres gennem lovgivning og administrative forskrifter.

Biskopperne havde meldt ud, at gudstjenesterne foreløbig var aflyst. Kirkeministeriets pressemeddelelse havde præciseret, at gudstjenesterne foregår i en offentlig institution og derfor i situationen måtte indstilles. Det er dog ikke klart, om det var den eneste løsning på spørgsmålet om gudstjenester under en nedlukning. Kirkeudvalget tog meget hurtigt sagen op (seemneboks neden for) og fik fra kirkeministeren det svar, at kirkerummene i henhold til bekendtgørelsen ikke kunne bruges til gudstjeneste.[49]

Spørgsmål fra Kirkeudvalget om tilladelse til gudstjenester:

"Vil ministeren redegøre for, hvorfor det ikke kan tillades at holde gudstjenester, hvis man holder god afstand og kun tillader, at der er 100 personer til stede? Ligesom man gjorde i Folketinget ved afstemningerne torsdag aften" (Marie Krarup; 13. marts).

I sit svar af 17. april henviser kirkeministeren til begrænsningerne fra Sundhedsministeriets bekendtgørelse og konkluderer: "Det betyder, at der ikke kan afholdes gudstjenester, fredagsbøn, messe og lignende, ligesom lokalerne ikke kan åbnes for bøn, andagt og tilsvarende."

49 Folketingets Kirkeudvalg kan stille spørgsmål til alle ministre, og på den måde påvirke arbejdet i Kirkeministeriet. Folketingets Kirkeudvalg har 29 medlemmer fra de partier, som er indvalgt i Folketinget. Heri er inkluderet partiernes kirkeordførere. I coronaperioden tog Kirkeudvalget flere sager op, som brændte på for både præster, menighedsråd og særligt folkekirkens medlemmer. I løbet af coronaperioden modtog kirkeministeren således 17 spørgsmål vedrørende folkekirkens forhold, de fleste var dog relateret til sundhedsfaglige spørgsmål og måtte derfor omkring Sundhedsministeriet, før de kunne besvares. De 17 spørgsmål var alle rettet til kirkeministeren fra enten Marie Krarup, kirkeordfører for Dansk Folkeparti, eller fra Louise Schack Elholm, næstformand i Kirkeudvalget og partiet Venstres kirkeordfører.

Forsamlingsforbuddet

Dronningen underskrev lovændringen tirsdag den 17. marts, hvorefter den samme dag blev offentliggjort i Lovtidende A.[50] I de mellemliggende dage havde Sundhedsministeriet arbejdet på højtryk, så de kunne offentliggøre bekendtgørelserne 213-224 onsdag den 18. marts. For folkekirken var det bekendtgørelse 224, som havde betydning: "Bekendtgørelse om forbud mod større forsamlinger og forbud mod adgang til og restriktioner for visse lokaler i forbindelse med håndtering af Coronavirussygdom 2019 (COVID-19)".[51]

I bekendtgørelse 224 om forsamlingsforbuddet stod der i indledningen

> *"I medfør af § 1, stk. 2, §§ 6, 6 a og 12 b samt § 29, stk. 2, i lov om foranstaltninger mod smitsomme og andre overførbare sygdomme, jf. lovbekendtgørelse nr. 1026 af 1. oktober 2019, som ændret ved lov nr. 208 af 17. marts 2020, og efter forhandling med erhvervsministeren og justitsministeren fastsættes [.]"*[52]

Indledningen legitimerede bekendtgørelsen, idet den henviste til sundhedsministerens lovhjemmel bag bekendtgørelsen. Kirkeministeriets område, som ministerium for folkekirken, var også berørt, og kirkeministeren og Kirkeministeriet havde bidraget til det lovforberedende arbejde.[53] Bekendtgørelse 224 tager særligt to hensyn, som er relevante for folkekirken:

1. Hensynet til pårørende: Bekendtgørelsen gav mulighed for at pårørende kunne tage afsked med deres afdøde.
2. Hensynet til politiet: Begravelser og bisættelser var undtaget fra forsamlingsforbuddet, og politiet skulle derfor ikke håndhæve grænser for deltagerantal og undgik at komme i en situation, hvor de skulle opløse begravelsesfølger.[54]

Konsekvensen af den nye bekendtgørelse blev, at ingen skulle håndhæve et forsamlingsforbud i forbindelse med begravelser. I stedet lagde Sundhedsministeriet ansvaret for, at reglerne om afstandskrav og de sundhedsfaglige retningslinjer blev fulgt, på folkekirken selv. For at orientere om virkningerne af bekendtgørelsen afholdt kirkeministeren 17. marts et onlinemøde med Søren Abildgaard, formand for Landsforeningens af Menighedsråd, samt foreningens to næstformænd, hvor de blev informeret om coronatiltagenes betydning for menighedsrådene.[55]

Lovgivningsproces

I en lovgivningsproces er det sådan, at initiativet til den nye lov eller lovændringerne kommer fra det ministerium, hvorunder lovens genstand hører. De andre ministerier, hvis områder bliver berørt af den nye lov eller lovændringerne, inddrages i processen. I tilfældet med epidemiloven havde Sundhedsministeriet taget initiativet, og de inddrog også her de relevan-te ministerier i processen mod udarbejdelse af lov og bekendtgørelse.

50 BEK nr 213 af 17/03/2020, Lovtidende A, Sundheds- og Ældreministeriet: Bekendtgørelse om udvidelse af §§ 5-7 og §§ 12 a-12 f i lov om foranstaltninger mod smitsomme og andre overførbare sygdomme til at omfatte Coronavirussygdom 2019 (COVID-19) (Tilgået 16. september 2020).
51 https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2020/224 (Tilgået 2. september 2020).
52 https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2020/224 (Tilgået 2. september 2020).
53 Interviews.
54 Interviews.
55 Interviews.

At handle på egen autoritet

Biskopperne handlede altså fra 12. marts til 18. marts på deres egen autoritet, men med udgangspunkt i de signaler og informationer, som de modtog fra regeringen, og i tæt dialog med Kirkeministeriet. Den intense koordination mellem Kirkeministeriet, kirkeministeren og biskopperne vidner om, at situationen var ekstraordinær og svær.[56] I den folkekirkelige hverdag foregår arbejdet gennem dialoger og inddragende processer, hvor forvaltningsmyndigheder og valgte organer finder ud af at håndtere tingene i et samarbejdende netværk. I krisesituationen skulle tingene gå anderledes hurtigt. Kirkeministeriet accepterede, at biskopperne kunne få talt med hinanden, uden at Kirkeministeriet var til stede, og biskopperne fik udfærdiget deres egen pressemeddelelse. Biskopperne udfyldte deres plads i forvaltningshierarkiet, idet de kommunikerede videre til næste niveau, til provster, præster og menighedsråd, at folkekirken nu blev lukket ned.

Ifølge den vejledning, som biskopperne udsendte senere på dagen, kunne sognene herefter gennemføre kirkelige handlinger under restriktioner, hvis blot deltagerantallet blev holdt under de 100 personer, som på dette tidspunkt var meldt ud som en grænse for forsamlinger, og deltagere og personale fulgte sundhedsmyndighedernes anbefalinger.

Taskforce for folkekirken

Københavns bispeembede har en særlig status blandt de ti biskopper. Efter gammel tradition fra reformationstiden fungerer den til enhver tid siddende københavnske biskop som dengang kongens, og i dag regeringens særlige rådgiver i trosanliggender (Warburg 2019, 95). Den københavnske biskop har endvidere status af 'primus inter pares' (første blandt lige personer) og er den biskop, som ordinerer nye biskopper til embedet. Der hviler hermed en form for forventning om initiativret på biskoppen i København.[57]

Københavns biskop, Peter Skov-Jakobsen, oplevede også i de første dage efter nedlukningen, at der blev kaldt på handling fra ham: At han måtte udfylde sin funktion som Københavns biskop, fordi der skulle passes på menighedsråd, ansatte og præster i folkekirkens sogne.[58] Fredag den 13. marts var der allerede mange uafklarede spørgsmål om konsekvenserne af nedlukningen på folkekirkens område. Kristeligt Dagblad havde fx en historie om, at sognepræster, brancheforeningen Danske Bedemænd og Forbundet af Kirke- og Kirkegårdsansatte var bekymrede for, hvordan folkekirke og bedemænd sammen kunne tilrettelægge en god afsked for de familier, som skulle begrave pårørende under coronanedlukningen.[59] Peter Skov-Jakobsen frygtede, at netop præster, ansatte og menighedsråd i frontlinjen ville komme til at stå alene med svære beslutninger, hvis ikke biskopperne tog ansvaret på sig og tog initiativ til et bredt samarbejde om at håndtere situationen.[60] Case 1 og 2 afspejler, at det også var, hvad præster, ansatte og menighedsråd oplevede.

Biskopperne havde aftalt, at de indtil videre ville mødes online hver morgen og vende situationen med hinanden. Således også om morgenen 13. marts, hvor stiftskontorcheferne og kommunikationschefen fra Københavns Stift ligeledes deltog. Uroen bredte sig i provstier og sogne, og de mange

56 Interviews.
57 Interviews.
58 Interviews.
59 https://www.kristeligt-dagblad.dk/kirke-tro/corona-udbrud-paavirker-afskeden-med-de-doede (Tilgået 15. september 2020). Digital version tilgængelig allerede aftenen før.
60 Interviews.

spørgsmål kaldte på svar. Men et 21-personer stort forum blev ikke oplevet som let at drøfte svære sager i.[61]

På morgenens bispemøde foreslog Peter Skov-Jakobsen derfor de andre biskopper, at de nedsatte en folkekirkens taskforce, der kunne arbejde hurtigt, indsamle presserende spørgsmål fra provstier og sogne og formidle spørgsmålene videre til afklaring hos Kirkeministeriet. Et af Peter Skov-Jakobsens argumenter var, at behovet for højt tempo og overblik krævede en mindre gruppe, når der skulle diskuteres komplicerede regelsæt og bekendtgørelser. Biskopperne bakkede samlet op om idéen og på samme måde oplevede Peter Skov-Jakobsen, at andre svære beslutninger igennem coronaperioden blev taget af bispemødet i fællesskab.[62] Peter Skov-Jakobsen foreslog, at der kom endnu en biskop med i taskforcen, men der var i bispegruppen enighed om, at det var tilstrækkeligt med hans deltagelse.[63] Stiftskontorchef i Aarhus Stift, Jette Madsen, blev som formand for stiftskontorchefgruppen opfordret til at gå med i taskforcen.[64] Da stiftskontorchef Asger Gewecke, Fyens Stift, allerede var i gang med at udarbejde vejledning til folkekirkens provstier og sogne ud fra de nye retningslinjer, blev han på mødet også opfordret til at blive medlem af taskforcen.[65] Alle biskopper var desuden enige om, at kommunikationsdelen blev afgørende i de følgende uger, og derfor blev også kommunikationschef Ulla Haahr fra Københavns Stift inkluderet i taskforcen.[66]

Endelig sammensætning af taskforce: repræsentation og faglighed

Taskforcen blev gradvist udvidet; fra 17. marts med formand for Præsteforeningen, Per Bucholdt Andreasen, og formand for Landsforeningen af Menighedsråd, Søren Abildgaard, suppleret af Elisabeth Jensen, vicesekretariatschef og jurist sammesteds. Dernæst fra 24. marts med kontorchef for HR i Kirkeministeriet, Lene Graakjær Lund som observatør, og endelig 22. april med formand for Provsteforeningen, Peter Birch.

Overordnet er der tale om, at biskopperne udvælger deltagerne, fordi de repræsenterer en aktør, som i situationen vurderes som relevant i taskforcearbejdet (interesseorganisation eller fagforening). Andre blev inviteret med pga. deres faglige kvalifikationer. Taskforcen var et forum for dialog og koordinering mellem de forskellige dele af folkekirken, som samtidig havde konkrete opgaver med kommunikation af regler gennem vejledninger.

Valget af de to stiftskontorchefer til taskforcen viser, at der var fokus på taskforcens juridiske faglighed, mens kommunikationschef Ulla Haahr bidrog med kommunikationsfaglighed. Foreningsformændene Søren Abildgaard, Per Bucholdt Andreasen og Peter Birch blev inddraget som repræsentanter for vigtige aktører, mens vicesekretariatschef i Landsforeningen af Menighedsråd, Elisabeth Jensen, i kraft af sin specialisering i arbejdsmarkedsforhold igennem 20 år bidrog med en særlig faglighed til gruppen. Peter Birch, formand for Provsteforeningen, kom med i taskforcen en måned efter de andre, på det tidspunkt, hvor taskforcen var begyndt at arbejde frem mod den sektorbaserede genåbning af folkekirken.

61 Interviews.
62 Interviews.
63 Interviews.
64 Interviews.
65 Interviews.
66 Interviews.

Præsteforeningen kom meget tidligt med i taskforcen og var den eneste fagforening, som var repræsenteret, mens de andre deltagere overvejende var tilsynsmyndigheder (biskopper og provster) eller arbejdsgivere (Landsforeningen af Menighedsråd). Ulla Haahr deltog som fagperson og embedsmand i stiftet. Kirkeministeriet deltog som observatører og, som redegjort for i indledningen, ikke som kirkelig aktør, men som øverste administrative niveau i forvaltningshierarkiet.

Det var afgørende at holde tempoet oppe i arbejdet, og den formelle kontakt gennem mails kunne på mange områder erstattes ved, at Kirkeministeriet deltog i taskforcemøderne, hvorfor Lene Graakjær Lund kom med som observatør.[67]

I kirkegårdstaskforcen, som biskopperne nedsatte fra 20. marts, deltog repræsentanter for de fagforeninger, som var mest direkte relateret til kirkegårdsområdet. Sammenligner vi med de fagforeninger, som deltager i de halvårlige FSU-møder, blev kirkemusikernes fagforeninger (Dansk Kirkemusiker Forening, Dansk Organist og Kantor Samfund og Organistforeningen), kordegnenes (Danmarks Kordegneforening), kirke- og kulturmedarbejdernes (Kirkekultur.nu) og kirketjenernes (Danmarks Kirketjenerforening) fagforeninger ikke direkte inddraget i taskforcearbejdet, ligesom heller ikke den gren af HK, som organiserer de HK-ansatte i folkekirkens ti stiftsadministrationer, sad med til møderne.

Sammensætningen af de to taskforcer viser, at biskopperne på én gang tog hensyn til folkekirken som del af forvaltningshierarkiet og som netværksorganisation. De aktører, som deltager i udvalgsarbejder under Kirkeministeriet (biskopperne, Landsforeningen af Menighedsråd, Provste- og Præsteforeningen) var direkte involveret i taskforcearbejdet, og der ses her en kontinuitet fra samarbejdet i folkekirken før coronaperioden. De aktører, som herudover blev inddraget i kirkegårdstaskforcen, blev udvalgt efter deres tilknytning til arbejdet med begravelse og kirkegårde. Biskoppernes inddragelse af de andre aktører i taskforcearbejdet kan forstås som et forsøg på midt i krisen at etablere horisontale relationer, der bygger på gensidig afhængighed og tillid (Andersen og Lindhardt 2010, 204).

Opgaver og arbejdsgange i taskforcen

Taskforcen gik straks i gang med arbejdet og holdt allerede om eftermiddagen 13. marts sit første møde og mødtes herefter dagligt online. Før hvert møde udarbejdede biskop Peter Skov-Jakobsen og stiftskontorchef Jette Madsen en dagsorden, som blev sendt ud til gruppen, og hver deltager havde herefter mulighed for at tilføje emner. Taskeforcemedlemmerne indarbejdede en praksis, hvor de samlede de presserende spørgsmål i en oversigt for at skabe bedst muligt overblik. I oversigten blev det markeret, hvilke spørgsmål, der var blevet besvaret, og hvilke der udestod. Taskforcen blev også opsamlingssted for henvendelser af principiel karakter. De to stiftskontorchefer i taskforcen holdt oversigten ajour, og den blev brugt i briefingen af biskopper og stiftskontorchefer ved de daglige bispemøder kl. 9.30.

Taskforcen blev dermed broen mellem bispegruppen og Kirkeministeriet samt mellem folkekirkens andre interessenter og organisationer; i begyndelsen i form af bilaterale kontakter, men efterhånden blev flere aktører repræsenteret enten i taskforcen eller kirkegårdstaskforcen, der havde sit første egentlige møde 24. marts.

67 Interviews.

I nedlukningsperioden oplevede deltagerne i taskforcen, at de anvendte en stor del af deres vågne tid på taskforcerelateret arbejde, idet de ud over deltagelse i møder stod i kontakt på telefon, e-mail og online med andre interessenter samt deres respektive bagland i form af provstier, præster, menighedsråd eller folkekirkemedlemmer.[68]

De overordnede opgaver for taskforcen blev
- i samarbejde med Kirkeministeriet at holde sig ajour med udviklingen i coronasituationen og de hastige ændringer i reglerne fra regeringen
- at udlægge hvilken betydning ændringerne havde for folkekirkens område
- at kommunikere denne udlægning som vejledning til sogne og provstier
- at opfange de mange tvivlsspørgsmål fra sogne- og provstiniveau og formidle svar.

En detaljeret oversigt over de emner, som var på dagsordenen i taskforcen i løbet af nedlukningsperioden, findes i tabel 16 (se bilag).

Stiftskontorchef Asger Geweckes tidlige arbejde med vejledninger fra stifterne fortsatte som et samarbejde, hvor flere medlemmer af taskforcen cirkulerede udkast mellem hinanden til intern diskussion, før de blev sendt videre. Deltagerne fortæller, at de arbejdede på højtryk med at udforme, tilpasse, finpudse og kommunikere vejledninger. Arbejdet oplevedes som meningsfuldt, som Jette Madsen fortæller:

> *"Mange har været gode til at påskønne den store indsats, det var at arbejde i taskforce".*[69]

Deltagerne i taskforcen oplevede generelt, at gruppen fungerede godt som forum for spørgsmål af vidt forskellig slags. Flere af vores informanter oplevede også, at der i taskforcearbejdet var et stort tidspres. Ulla Haahr beskriver, at:

> *"Det gik altså vildt stærkt i de dage."*[70]

Oplevelsen af tidspres blev for flere af informanterne koblet med en oplevelse af, at der herskede stor bekymring og usikkerhed i andre interessentgrupper, fx blandt kirkemusikerne og kirketjenerne, som de stod i kontakt med.[71] Her fandt de det positivt, at de i taskforcen kunne bevare en konstruktiv stemning, når der skulle arbejdes med de svære spørgsmål.[72] Stemningen byggede på, at deltagerne i taskforce havde fælles interesser:

> *"Vi ville jo det samme, nemlig sikre at det kunne fungere derude.*[73]

Oplevelsen af en konstruktiv stemning kan være betinget af flere faktorer: Med nedlukningen var medlemmerne af taskforcen i daglig kontakt med hinanden og brugte således mange timer sammen ved skærmene. Ofte var de også i kontakt to og to i løbet af dagen, på mail, telefon eller skærm. De var under tidspres og også pres fra de forventninger, som store dele af folkekirken havde til deres arbejde. Vigtigst var det måske, at næsten alle deltagere i taskforcearbejdet havde langvarige samar-

68 Interviews.
69 Interviews.
70 Interviews.
71 Interviews.
72 Interviews.
73 Interviews.

bejdsrelationer bag sig, og dermed på forhånd havde opbygget tillid til hinanden som samarbejdspartnere. Den tillid blev nu udfoldet i et nyt forum, i en helt ny, kritisk situation.

Formålet med taskforcen

Folkekirkens taskforce var en nydannelse og ikke defineret gennem lovgivning. Flere af vores informanter oplevede taskforcen som et dialog- og kommunikationsforum, der var defineret som et ad hoc-udvalg.[74] Taskforcen havde således ingen beslutningskompetence, men skulle sikre koordineringen af spørgsmål mellem biskopperne/stiftskontorcheferne og Kirkeministeriet, og få svarene på de mange spørgsmål kommunikeret ud til resten af folkekirken.[75] Svarene blev kommunikeret ad to hovedkanaler: dels gennem biskoppernes vejledning, som løbende blev opdateret på hjemmesider gennem gruppen af kommunikationsansvarlige i stifter og fællesfondsenheder, og dels gennem den underside på folkekirkenspersonale.dk, som Kirkeministeriet oprettede 17. marts med løbende opdatering af svar på de oftest stillede spørgsmål (FAQ) i relation til håndteringen af corona.[76]

Dialogen mellem biskopper, taskforce og Kirkeministerium var tænkt som en kvalitetssikring af, at den kommunikation og de bispevejledninger, som taskforcen og biskopperne udsendte, stemte overens med bekendtgørelserne samt med Sundhedsministeriets og Justitsministeriets/politiets fortolkninger. Samtidig skulle dialogen sikre, at Kirkeministeriets FAQ indeholdt svar på de centrale og formelle spørgsmål, som taskforcen og biskopperne identificerede som anledning til særlig usikkerhed på folkekirkens lokale niveau.

Forsamlingsforbud og undtagelser

Biskopperne havde, ligesom resten af samfundet, arbejdet ud fra en forventning om, at det kommende forsamlingsforbud ville gælde for grupper over 100 personer, men de havde anbefalet, at deltagerantallet ved kirkelige handlinger blev holdt så lavt som muligt.[77]

På pressemødet i Statsministeriet 17. marts understregede statsministeren, at forsamlingsforbuddet i stedet ville blive på ti personer og gælde fra dagen efter. Statsministeren nævnte ikke, at der ville være undtagelser fra forsamlingsforbuddet:

> *"Fra i morgen klokken ti, vil det ikke længere være tilladt at samles mere end ti personer til offentlige arrangementer, begivenheder og aktiviteter – det gælder indendørs, og det gælder udendørs."*[78]

Den første bekendtgørelse om forsamlingsforbuddet (BEK nr 224), som offentliggjordes dagen efter, indeholdt dog undtagelser, nemlig forsamlinger i private boliger, begravelser og bisættelser samt forsamlinger af "politisk eller andet meningsbefordrende øjemed".[79]

74 Interviews.
75 Dokument "Redegørelse for nedsættelse af taskforce" af 3. juni 2020.
76 https://www.folkekirkenspersonale.dk/tiltag-vedr-coronacovid-19/spoergsmaal-og-svar/ (Tilgået 13. oktober 2020).
77 Biskoppernes første opdaterede vejledning af 12. marts 2020 https://kobenhavnsstift.dk/aktuelt/nyheder/opdateret-vejledning-fra-biskopperne (Tilgået 14. oktober 2020).
78 https://www.stm.dk/presse/pressemoedearkiv/pressemoede-den-17-marts-2020/ (Tilgået 14. oktober 2020).
79 Se https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2020/224. Bekendtgørelse 224 blev offentliggjort i Lovtidende A 18. marts. https://www.lovtidende.dk/documents?dt=10&dt=20&dt=30&dt=90&dt=120&dt=270&dt=60&dt=100&dt=80&dt=110&dt=130&dt=1510&hr=157&o=40&page=16&yl=2020 (Tilgået 14. oktober 2020).

Bekendtgørelsen præciserede også reglerne for offentlige institutioner, herunder folkekirken. Her blev det slået fast, at "offentlige kultur-, kirke- og fritidsinstitutioner" skulle holde deres lokaler lukket for offentligheden (§ 5, stk. 1). Samtidig blev det dog understreget, at folkekirken uden forsamlingsforbud kunne afholde begravelser og bisættelser og under forsamlingsforbud kunne gennemføre de øvrige kirkelige handlinger "herunder dåb og vielser" med højst ti personer til stede. Samtidig skulle alle handlinger følge de nye arealkrav på fire m^2 pr. person. For begravelser var det således alene arealkravet, som afgjorde antallet af mulige deltagere, mens det for de andre kirkelige handlinger både var arealkravet og forbuddet mod at samles flere end ti personer.

Bekendtgørelsens undtagelse af begravelser fra forsamlingsforbuddet vakte forvirring og uro nogle steder, både på provstiniveau og på lokalt sogneniveau. En informant forklarer, at der i ét af folkekirkens stifter havde været provster, som ønskede at aflaste, hvad de oplevede som usikre præster og derfor meldte ud til provstiets præster, at de kunne arbejde ud fra retningslinjen på højst ti personer til alle kirkelige handlinger.[80] Der var i biskoppernes vejledning af 16. marts gjort plads til, at provster og præster kunne foretage et lokalt skøn:

> *"Antal deltagere: Provster og præster har af biskop fuldmagt til at fastlægge et skønnet antal, der omfatter nærmeste pårørende og så få som muligt."*[81]

Det blev dog ændret i biskoppernes vejledning af 18. marts, hvor det blev understreget, at de ti personer ikke gjaldt for begravelser og bisættelser, men at menighedsrådet sammen med provst og præst skulle foretage en "lokal vurdering" og altså skulle samarbejde om at fastsætte det nøjagtige antal deltagere.

I samme vejledning af 18. marts anbefalede både biskopperne og Kirkeministeriet, at forældre og brudepar udsatte barnedåb og vielser:

> *"I langt de fleste tilfælde forventes dåbsforældre og brudepar derfor at ønske handlingen udsat, hvilket er vores og Kirkeministeriets anbefaling."*[82]

Om det var anbefalingen, der gjorde udslaget, eller forældre og brudepar alligevel havde valgt at udsætte, har vi ikke præcis viden om. I delanalyse 4B om udviklingen i antallet af kirkelige handlinger under coronakrisen fremlægger vi tallene for kirkelige handlinger i perioden.

Kommunikationsarbejdet i nedlukningsperioden

Taskforcen valgte at lade Københavns Stifts afdeling for Presse og Kommunikation tage sig af den krisekommunikation, som taskforcen og biskopperne sendte ud i coronaperioden. Stiftets kommunikationschef og -medarbejdere deltog derfor også som observatører i de daglige bispemøder.

Det førte med sig, at presse- og kommunikationsafdelingen i løbet af coronaperioden løste mange forskellige kommunikationsopgaver, der var knyttet til det nationale niveau:

80 Interviews.
81 Biskoppernes 2. opdaterede vejledning af 16. marts 2020 https://kobenhavnsstift.dk/aktuelt/nyheder/opdateret-vejledning-fra-biskopperne
82 https://kobenhavnsstift.dk/aktuelt/nyheder/folkekirkens-coronatiltag (Tilgået 1. oktober 2020).

- national kommunikationsrådgivning og koordinering af intern og ekstern kommunikation fra biskopperne
- udarbejdelse af kommunikationsplan, strategiske kommunikationsdagsordener og pressemeddelelser fra biskopperne
- sproglig bearbejdelse af diverse bispevejledninger
- pressesparring med biskopper enkeltvis, herunder debatindlæg
- presseindsats på tværs af stifterne
- udarbejdelse af plakat og fotos til deling på landsplan
- skriftlig, kort orientering efter daglige bispemøder til landsdækkende netværk af kommunikationsfolk fra stifterne, fællesfondsenheder og Landsforeningen af Menighedsråd.[83]

Arbejdsgangen i taskforcen var, at Kirkeministeriet orienterede om nye regelændringer, hvorefter biskopperne, med taskforcen som mellemled, udlagde, hvad disse nye regler betød på det kirkelige område. Herefter udformede taskforcen en bispevejledning, som var rettet mod målgruppen af provster, præster, kordegne og menighedsråd, og den blev kommunikeret til de kommunikationsansvarlige i alle stifter og fællesfondsenheder, der videreformidlede på egne hjemmesider.[84] Kirkeministeriets FAQ lå på hjemmesiden folkekirkenspersonale.dk, som er Kirkeministeriets officielle kanal til information om arbejdsmiljø og -forhold for medarbejderne i folkekirken. Her var målgruppen altså primært de ansatte i folkekirken, som ikke er embedsmænd.

Kommunikationen med eksterne parter foregik delvist gennem folkekirkens fælles eksterne kommunikationsplatform, folkekirken.dk, og i forhold til digitale og skrevne medier var det i begyndelsen af coronaperioden en vedtaget strategi for bispekredsen, at Peter Skov-Jakobsen var talsperson.[85] Landsforeningen af Menighedsråd brugte desuden sin egen hjemmeside som platform for coronainformation, mens Præsteforeningen valgte at kommunikere til medlemmerne gennem Facebook og hjemmeside, da de vurderede, at det gik alt for langsomt med deres medlemsblad, som har to ugers produktionstid.[86]

Kommunikationschef Ulla Haahr udarbejdede en kommunikationsstrategi, som havde til formål at kommunikere ændringer i reglerne klart ud til alle målgrupper, og taskforcen valgte her at bruge den Digitale Arbejdsplads (DAP) som central, intern kommunikationsplatform til provster, præster, kordegne og menighedsråd i kombination med vejledningerne til gruppen af kommunikationsansvarlige i stifter og fællesfondsenheder.[87] DAP'en var, før coronaperioden, sat op, så hvert stift for sig kunne kommunikere målrettet til modtagerne i eget stift, men nu viste det sig, at den model var for tidskrævende i krisesituationen. Ulla Haahr fortæller:

> *"Som en del af kommunikationsstrategien viste det sig, at der var behov for, at en enkelt person kunne opdatere DAP'en for alle stifter på en gang. Faktisk fik kommunikationsmedarbejderen fra*

83 Lukket Facebookgruppe. Notat om Presse og Kommunikationsafdelingens rolle under coronakrisen, som blev udarbejdet 2. juni 2020 af Ulla Haahr til kommunikationsudvalget i Københavns Stiftsråd. Ved siden af arbejdet knyttet til det nationale niveau havde afdelingen fortsat ansvaret for intern og ekstern kommunikation i Københavns Stift, med kommunikationsrådgivning og koordinering af intern og ekstern kommunikation fra stiftet på baggrund af daglig deltagelse i daglige provstemøder, løbende opdatering af stiftets hjemmeside med information, indføring og inspiration, ad hoc-rådgivning til kirker vedr. streaming mv. af gudstjenester, andagter etc., fem ekstra udsendelser af nyhedsbrevet "Stiften", seks breve fra biskoppen til ansatte og frivillige i Københavns Stift, samt udarbejdelse af plakat og fotos til kirker.
84 Ifølge "Corona-kommunikationsplan – folkekirken 2020" og interview.
85 Interviews.
86 Interviews.
87 Interviews.

Fyens Stift adgang til at kunne lægge på til alle stifter med det samme – men med overskriften "Fyens Stift". Det var meget forvirrende for modtagerne [idet de troede, at informationen kun var relevant for Fyens Stift], og herefter tog det halvanden uge at få oprettet en overskrift på DAP'ens nyhedsflow, der hedder "Alle stifter". Det blev gennemført med IT-Kontorets hjælp og var med til at give DAP'en et gennembrud som fælles kommunikationsplatform."[88]

Højt tempo afgørende i kommunikationsarbejdet

Tid var en vigtig faktor i kommunikationsarbejdet, som forløbet omkring de udsatte konfirmationer viser. Forløbet begyndte 12. marts, hvor biskopperne i den første bispevejledning meddelte, at konfirmationer til og med påske burde udskydes.[89] Da biskoppernes vejledning blev opdateret 18. marts, stod der i vejledningen, at:

"Alle konfirmationer udskydes til foreløbigt efter pinse, nye datoer fastsættes lokalt så hurtigt som muligt. Denne beslutning træffes nu for at give afklaring for både familier og ansatte."[90]

Vejledningen udsendtes, ligesom de tidligere vejledninger, gennem stifternes og fællesfondsenhedernes kommunikationsnetværk, og kom på Københavns Stifts hjemmeside, de andre stifters hjemmesider[91] og på folkekirken.dk.[92] Nyhedsmedierne samlede hurtigt historien op, og gjorde den til en større nyhed. Det gjorde, at mange præster ifølge vores informanter blev kontaktet af konfirmandforældre, før præsterne selv havde nået at få den nye information om konfirmationerne.[93] Herefter udarbejdede kommunikationschef Ulla Haahr den ovennævnte coronakommunikationsplan, som tog højde for forskellen på intern og ekstern kommunikation, og som skulle modvirke en gentagelse af forløbet.[94] Kommunikationschef Ulla Haahr fortæller:

"Herefter blev det indført, at alt skulle på DAP samtidig med at der blev opdateret vejledninger, og at biskopperne samtidig skulle "linjekommunikere" til provster – og dermed præster. Disse to tiltag skulle ske én time før, det kom på hjemmesider mv. Så vi i hvert fald i princippet kunne sikre intern før ekstern kommunikation."[95]

Forløbet viser, at kommunikationsarbejdet i taskforcen og blandt biskopperne var komplekst, og at kommunikationskanalerne ikke var klar til at håndtere en krisesituation, men skulle udvikles til de nye behov undervejs. Presseafdelingen skulle fx håndtere, at en bispevejledning, lagt på Københavns Stifts hjemmeside, også blev lagt op på de andre stifters hjemmesider og på folkekirken.dk. Vejledningen var dermed på én gang både intern og ekstern kommunikation, som blev læst af mange forskellige målgrupper og på flere platforme. Folkekirken.dk er fx aktiv på Facebook og lagde også biskoppernes vejledning på Facebook 18. marts, hvor den fik 266 likes, 143 kommentarer og blev delt 63 gange.[96] Taskforcen havde således ingen mulighed for at kontrollere, hvem der læste vejlednin-

88 Interviews.
89 https://kobenhavnsstift.dk/aktuelt/nyheder/opdateret-vejledning-fra-biskopperne (Tilgået 14. oktober 2020).
90 https://kobenhavnsstift.dk/aktuelt/nyheder/opdateret-vejledning-fra-biskopperne (Tilgået 14. oktober 2020).
91 Den lå ifølge datoen allerede på Haderslev Stifts hjemmeside 17. marts https://www.haderslevstift.dk/aktuelt/nyheder/nyhedsarkiv-2020/konfirmationer-udskydes-til-efter-pinse (Tilgået 14. oktober 2020).
92 https://www.folkekirken.dk/aktuelt/nyheder/biskopper-konfirmationer-boer-udskydes (Tilgået 14. oktober 2020).
93 Interviews.
94 Interviews.
95 Interviews.
96 https://www.facebook.com/folkekirkendk (Tilgået 14. oktober 2020).

gen, og i hvilke fora den blev delt og debatteret. For at få mere kontrol over kommunikationsvejene, besluttede taskforcen derfor at gå over til at anvende DAP'en til den internt rettede kommunikation.

Opsamling på nedlukningsperioden fra 12. til 23. marts

På nationalt niveau var det biskopperne, som tog initiativ til nedsættelse af taskforcen.

Med regeringens nedlukning af samfundet var det Kirkeministeriets opgave i forhold til folkekirken at sikre, at information om nye regler og sundhedsanbefalinger kom hurtigt og korrekt til folkekirkens forskellige niveauer. Kirkeministeriet arbejdede ad to kanaler, dels gennem kommunikation via den FAQ, som ministeriet etablerede på folkekirkenpersonale.dk rettet mod kirkefunktionærer og menighedsråd, dels gennem biskopperne, som øverste forvaltningsniveau i folkekirken. Her er det styring gennem forvaltningshierarkiet, 'government', som kendetegner coronahåndteringen.

Baggrunden for, at biskopperne nedsatte folkekirkens taskforce var et konkret behov for tæt dialog med Kirkeministeriet og indbyrdes koordination af kriserelaterede spørgsmål fra stifter, provstier og sogne. Taskforcen er dermed at forstå som et ad hoc-udvalg, som koordinerede og kommunikerede under biskoppernes ledelse, og som i første omgang bestod af embedsmænd fra stifterne, herunder Københavns biskop. Taskforcen og biskopperne opdateredes løbende af Kirkeministeriet, når der kom nye regler eller anbefalinger fra Sundhedsministeriet og udarbejdede på den baggrund bispevejledninger til stifter, provster og sogne. Taskforcen gav samtidig input til Kirkeministeriets FAQ ud fra den information, der flød fra sogne- og provstiniveau gennem stifterne til taskforcen.

Meget hurtigt blev taskforcen og biskopperne klar over, at det var en fordel af have de aktører, som påvirkedes af coronakrisen, repræsenteret direkte i taskforcen. Præsteforeningen og Landsforeningen af Menighedsråd blev inviteret med, og Kirkeministeriet fik en observatør med i gruppen. Flere informanter undrer sig over, at den eneste fagforening i gruppen var Præsteforeningen.[97] Alle deltagerne i taskforcen var sig bevidste, at gruppen var et forum uden beslutningskompetence. Taskforcens rolle var at være en midlertidig organisatorisk instans, der kunne arbejde hurtigt inden for strukturerne. Her kan vi tale om, at der inddrages elementer af netværksstyring, 'governance', i coronahåndteringen, fordi biskopperne i taskforcearbejdet oplevede et behov for at inddrage også kirkelige aktører fra folkekirkens netværk. Deltagerne i taskforcen arbejdede i forholdsvis horisontale relationer, der holdes sammen netop af indbyrdes afhængighed og tillid (Andersen og Lindhardt 2010, 203-204).

Det fremgår af interviewene med taskforcemedlemmerne, at arbejdet blev forstærket af den intensitet, hvormed de oplevede perioden. Arbejdet i taskforcen er præget af et stort tidspres, og flere informanter giver udtryk for, at de i arbejdet ønskede at adressere den usikkerhed og bekymring, som de oplevede i flere af folkekirkens medarbejdergrupper. Flere af taskforcemedlemmerne kan derfor siges at have arbejdet for, at den krise, de håndterede, ikke skulle blive til en krise af katastrofale dimensioner (Gregersen 2015).

Biskoppernes kommunikation med provstier og sogne var udfordret af, at de forskellige platforme ikke var gearet til krisekommunikation. De første uger af krisekommunikationen fra biskopper og taskforce var derfor præget af, at biskopper og taskforcemedlemmer prøvede sig frem og landede på at bruge DAP til intern brug, mens folkekirken.dk, stifternes og fællesfondsenhedernes hjemme-

97 Interviews.

sider var primært til ekstern brug. Kommunikationsgruppen for stifternes, fællesfondsenhedernes og Landsforeningen af Menighedsråds kommunikationsmedarbejdere blev ividere udviklet gennem taskforcearbejdet som en kanal for hurtig deling af information. Præsteforeningen og Landsforeningen af Menighedsråd brugte dog egne platforme til udsendelse af de bispevejledninger, som taskforcearbejdet bidrog til.

Stabiliseringsperioden 24. marts til 14. april 2020

Fra 24. marts kunne de udendørs ansatte vende tilbage til arbejdet på kirkegårde landet over. Samtidig begyndte kirkegårdstaskforcen arbejdet med at fortolke retningslinjerne efter de nye forsamlingsforbud- og undtagelser, hvilket betød, at der i det øvrige taskforcearbejde kunne fokuseres mere på kommunikation og de principielle og uafklarede sager, som ikke havde med kirkegårdsområdet at gøre. Samme dag afholdt Kirkeministeriet et ekstraordinært onlinemøde i Folkekirkens Samarbejdsudvalg, som handlede om arbejdsforhold i folkekirken under corona.

Vi har valgt at kalde denne periode for stabiliseringsperioden med henvisning til, at der sker en stabilisering i taskforcearbejdet efter nedlukningsperioden. De overordnede sager, som taskforcen beskæftigede sig med i perioden, var brugen af den Digitale Arbejdsplads (DAP) som kommunikationsplatform for folkekirken; kommunikation bredere forstået; håndhævelsen af reglerne for deltagerantal ved begravelser, og muligheden for at åbne kirkerne til påske.[98] Der sker et skifte fra nedluknings- til stabiliseringsperioden, for hvor der i sagerne i nedlukningsperioden løb en rød tråd af "hvor få kan vi nøjes med?", begynder fokus nu at skifte til "hvordan kan flest mulig deltage?".

Udmøntning af afstandskrav: det lokale skøn

Håndhævelsen af deltagerantal i kirken ved begravelser er et eksempel på, hvordan taskforcearbejdet justerede ind efter de løbende regelændringer. Afstandskravene havde allerede i nedlukningsperioden været på dagsordenen. Her havde arbejdet udmøntet sig i en vejledning fra biskopperne, som udsendtes 18. marts med ordlyden:

> *"Kirketjener/graver og præst skal begge stå ved døren og sammen sørge for, at kun det fastlagte antal deltagere får adgang til kirken."*[99]

Diskussionen blev genoptaget 24. marts, da der fortsat kom spørgsmål fra det lokale niveau, hvor der var opstået konflikter over spørgsmålet: Hvem skal afvise fremmødte i kirkedøren? Skal kirketjener eller præst? Skal det afgøres som et lokalt skøn, eller skal der reguleres fra nationalt niveau? Resultatet blev vejledningen af 25. marts, som sigtede mod endnu tydeligere at give præst og kirketjener et fælles ansvar for, hvor mange der blev lukket ind i kirkerummet:

> *"Det betyder, at præsten og kirkebetjeningen skal sikre, at der ikke kommer flere personer ind i kirken end det antal, der på forhånd er fastsat."*[100]

98 For en detaljeret oversigt over de sager og drøftelser, som har været på dagsordenen i løbet af stabiliseringsperioden, se bilag
99 https://kobenhavnsstift.dk/aktuelt/nyheder/opdateret-vejledning-fra-biskopperne (Tilgået 2. sept. 2020).
100 https://kobenhavnsstift.dk/aktuelt/nyheder/vejledning-om-begravelse-og-bisaettelse (Tilgået 2. september 2020).

Der var flere ting på spil i drøftelsen: Begravelser var undtaget fra forsamlingsforbud, men skulle overholde retningslinjerne om afstand på to meter mellem personer og fire m^2 per person i rummet.[101] Menighedsrådet skulle derfor måle kirkerummet op og beregne, hvor mange der var plads til:

> *"Det er menighedsrådets ansvar sammen med provst og præst at foretage en lokal vurdering og meddele det præcise antal max deltagere med opslag på kirkedøren. Fastsættelse af antal sker i balance mellem hensynet [til] kirkens indretning og det almene vel, hvor folkekirken som det øvrige samfund skal undgå smittespredning."*[102]

I begyndelsen arbejdede taskforcen ud fra en fortolkning, hvor beregningen gjaldt for siddearealet alene, altså den del af kirken, hvor der er sat stole eller bænke op. Senere kom Kirkeministeriet med en opdateret fortolkning, som tillod, at antallet af mulige deltagere blev beregnet ud fra hele rummets areal.

Når menighedsrådet havde det mulige antal deltagere på plads, kunne de ved opslag på kirkedøren gøre det klart, hvor mange der måtte lukkes ind, selvom det ikke for alle blev oplevet som let at håndtere. En deltager i taskforcearbejdet fortæller:

> *"Det sværeste for de ansatte var begrænsningen i deltagerantal, folk har været så kede af det. Og det påvirker de ansatte."*[103]

Usikkerhed om deltagerantal og opmålingsmetoder på lokalt niveau udfolder vi i anden del af organisationsanalysen i delanalyse 1B.

Præsten havde ansvaret for at meddele antal mulige deltagere til de pårørende ved begravelsessamtalen, men hvad hvis der kom flere end tilladt? Skulle kirketjeneren stå ved døren og tælle for derefter at afvise de fremmødte, der ikke blev plads til? Der var forskellige argumenter for og imod den tolkning, at det var præstens ansvar, blandt taskforcens medlemmer. Et argument lød, at præsten, som ansvarlig for gudstjenesten, også skulle tage ansvaret for at afvise fremmødte, som der ikke var plads til. Et argument imod var, at præsten kunne komme til at stå i en konfliktsituation, der potentielt var problematisk i forhold til senere kirkelige handlinger eller sjælesorg.

Per Bucholdt Andreasen fortæller:

> *"Der var mange diskussioner omkring deltagerantal. Det hænger sammen med, at det meget tidligt blev meldt ud, at grupper over ti personer blev frarådet, altså før selve bekendtgørelsen kom ud. Det var først, da bekendtgørelsen kom ud, at det gik op for mig, at begravelser og bisættelser var undtaget. Herfra blev der udarbejdet en bispevejledning, hvor overholdelsen af afstandskravet blev afgørende for antallet af deltagere. Jeg var her meget opmærksom på, at opmåling er kompliceret i en middelalderkirke. Regelsættet var nok tænkt som vejledning til opmåling af et butikslokale [hvor afstandskravet også skulle opfyldes]. Derfor var der brug for, at vejledningen blev justeret, så den blev mere fleksibel i forhold til kirkerummets særlige karakter."*[104]

101 Bekendtgørelse nr. 224 af 17/03/2020. I bekendtgørelsen præciseredes det, at begravelser og bisættelser var undtaget og kun skulle leve op til afstandskravet på de to meter og dermed fire m2 pr. deltager.
102 https://kobenhavnsstift.dk/aktuelt/nyheder/vejledning-om-begravelse-og-bisaettelse (Tilgået 1. oktober 2020).
103 Interviews.
104 Interviews.

Håndteringen af afstands- og arealkrav blev efter nye spørgsmål og kritiske røster fra det lokale niveau taget op igen i taskforcen, og det affødte en diskussion om borgernes retskrav over for hensynet til det lokale skøn og det lokale ledelsesrum.[105] Enden blev, at deltagerne enedes om en justering af vejledningen fra 25. marts, hvor det blev tilføjet, at menighedsrådet skulle lave en realistisk vurdering af det mulige antal deltagere, og at de havde lov til at sige, at der var plads til færre, hvis de var i tvivl:

> *"Det betyder, at der maksimalt må være adgang for 50 personer, hvis kirkens skib har et areal på 200 kvm. Det skal dog bemærkes, at formuleringen af bekendtgørelsens § 7, nr. 1, ikke i sig selv hindrer, at der kun tillades adgang for et færre antal personer, end det maksimum som kan beregnes efter bestemmelsen".*[106]

Det betød, at der aktivt for den enkelte kirke skulle foretages en realistisk vurdering af, hvordan der kunne holdes den nødvendige afstand under hensyn til siddeareal, kirkebænke m.v. og under iagttagelse af sundhedsmyndighedernes generelle anvisninger. Her afviste taskforcen et eventuelt retskrav fra pårørende, idet de pårørende herefter ikke kunne kræve et bestemt deltagerantal, men måtte følge det lokale skøn. Retningslinjerne om to meter mellem personer skulle også følges lokalt, og præster og ansatte måtte derfor i begyndelsen ikke lade fx ægtefæller eller søskende sidde sammen. Det var en udfordring for personalet, som Bjarne Rødkjær fra kirkegårdstaskforcen fortæller:

> *"Det var svært som kirketjener i kirken at skulle styre, hvor folk skulle sætte sig til en begravelse. Det, jeg hører fra mit bagland, er, at deltagerbegrænsningen blev meldt klart ud. Derefter bøjede man reglerne lokalt, og lod folk sidde som de syntes, bare antal blev overholdt".*[107]

Det skulle tilsyneladende også give mening lokalt, hvis de ansatte skulle overholde reglerne. Vejledningen af 25. marts pegede på, at det var præsten, som havde ansvaret, og at det var inden for gældende regler at håndhæve et lavere deltagerantal, end en opmåling af kirkerummet ville komme frem til. Vejledningen tog udstrakt hensyn til den lokale situation, således at det sikredes, at de ansatte lokalt ikke kom i en situation, hvor de følte sig mere usikre end højst nødvendigt. Præstens skøn, inden for de gældende regler, afgjorde folkekirkemedlemmernes og resten af befolkningens adgang til kirkerummet.

Samtidig er der også eksempler på, hvor pragmatisk de ansatte gik til værks for at få tingene til at fungere lokalt. Vores informanter oplevede, at præster og ansatte forsøgte at overholde deltagerantallet, men hvorvidt ægtefæller sad sammen eller ej, lod præst og kirketjener flere steder passere.[108] Sagen viser, hvordan taskforcen løbende opdaterede bispevejledningerne, så de sikrede mest mulig overensstemmelse mellem gældende regler og praksis. Samtidig gjorde de plads til det lokale skøn.

En oversigt over emnerne på dagsordenen i taskforcen i stabiliseringsperioden findes i tabel 17 (se bilag).

105 Interviews.
106 https://kobenhavnsstift.dk/aktuelt/nyheder/vejledning-om-begravelse-og-bisaettelse (Tilgået 1. oktober 2020).
107 Interviews.
108 Se anden del af organisationsanalysen for eksempler på det lokale skøn.

Dannelsen af en kirkegårdstaskforce

Det stod efter knap to uger klart for medlemmerne af taskforcen, at der var behov for særlig ekspertise for at kunne behandle de mange spørgsmål og udfordringer på begravelsesområdet.

Derfor blev det på morgenens bispemøde 20. marts, besluttet at oprette en særlig taskforce for kirkegårdsområdet med biskop Elof Westergaard, Ribe Stift, som tovholder, idet han havde erfaring på området.[109] Biskopperne besluttede at invitere Landsforeningen af Menighedsråd med og at bede stiftskontorchef Bodil Abildgaard fra Viborg Stift fungere som sekretær.[110]

Kirkegårdstaskforcen havde ligesom taskforcen ingen formel beslutningskompetence men skulle tage sig af spørgsmål relateret til kirkegårde og begravelser. Men trods navnet behandlede kirkegårdstaskforcen også spørgsmål om fx deltagerantal inde i kirkerummet ved begravelser. Elof Westergaard og Bodil Abildgaard begyndte at invitere flere med i kirkegårdstaskforce.[111] Tabel 4 viser den endelige oversigt over kirkegårdstaskforcens medlemmer.

Person	Dato for indtrædelse	Indtrådte i periode
Elof Westergaard, biskop, Ribe Stift, formand for Foreningen for Kirkegårdskultur	20. marts	Nedlukning
Bodil Abildgaard, stiftskontorchef, Viborg Stift; leder (sammen med Jette Madsen) af folkekirkens KAS/GIAS-center, som administrerer gravstedsaftaler[112]	20. marts	Nedlukning
Jens Zorn Thorsen, kirkegårdsleder, formand for Foreningen af Danske Kirkegårdsledere	20. marts	Nedlukning
Hans-Henrik Nielsen, bestyrelsesmedlem og formand for Økonomi- og bygningsudvalget, Landsforeningen af menighedsråd	23. marts	Nedlukning
Anne Kjærsgaard, teologisk konsulent i Ribe Stift	23. marts	Nedlukning
Pernille Esdahl, kontorchef for styrelse i Kirkeministeriet	23. marts	Nedlukning
Tom Olsen, leder af Fælleskrematoriet i Ringsted og formand for Foreningen af Krematorieledere	23. marts	Nedlukning
Bjarne Rødkjær, kirkegårdsleder og formand for Forbundet for Kirke- og Kirkegårdsansatte	23. marts	Nedlukning
Hanne Gram, forhandlingssekretær i Fagligt Fælles Forbund 3F.	Ca. 23. marts	Nedlukning
Hanne-Birgitte Beyer Kristiansen, provst i Hedensted Provsti og med i folkekirkens KAS/GIAS-gruppe	30. marts	Stabilisering

Tabel 4: Medlemmer af kirkegårdstaskforcen, dato for indtræden og i hvilken periode, de blev medlem.

109 Redegørelsen for sammensætningen af kirkegårdstaskforcen og arbejdet i gruppen bygger hovedsagelig på interviews med ni ud af ti medlemmer, samt "Notat vedr. kirkegårdstaskforcegruppen", udarbejdet 8. juni 2020 af Elof Westergaard, biskop og formand for Foreningen for Kirkegårdskultur, Bodil Abildgaard, stiftskontorchef, Viborg Stift og Jens Zorn Thorsen, kirkegårdsleder og formand for Foreningen af Danske Kirkegårdsledere (FDK).
110 Taskforcedagsorden 20. marts 2020.
111 Interviews.
112 KAS (Kapital Administrations Systemet) og GIAS (Gravstedsaftale Indberetnings og Administrations Systemet) er de systemer, som styrer gravstedskapitalerne samt oprettelse og afregning af gravstedernes vedligeholdelse.

Kirkegårdstaskforcens formål var at "afklare, afdække og søge at komme med løsninger på problemstillinger for kirkegårdsområdet under coronasmitten".[113] Alle møder blev holdt online med tilsendte bilag i forvejen, og deltagerne tog her fat på de spørgsmål, som taskforcen havde identificeret som presserende at få kirkegårdstaskforcen til at forholde sig til. I begyndelsen var møderne ugentlige og herefter med møde hver anden uge. I lighed med arbejdet i taskforcen blev der ikke taget officielle referater. Det viste sig efterfølgende, at interne referater kunne være hensigtsmæssige, og de udarbejdedes fra det andet møde.[114] Det ændrede dog ikke ved, at flere af deltagerne syntes, at det var besværligt, at de selv efter møderne skulle beskrive for deres bagland, hvad der var blevet behandlet på mødet. Det ville have hjulpet dem, hvis de havde haft officielle referater og sparet dem for tid, når de skulle rapportere tilbage til baglandet.[115]

Opgaver og arbejdsgange i kirkegårdstaskforcen

De overordnede drøftelser i kirkegårdstaskforcen i stabiliseringsperioden er oplistet i tabel 5 nedenfor. En oversigt over hele coronaperiodens drøftelser i kirkegårdstaskforce findes tabel 17 (se bilag).

Emner i dagsordner, typisk genereret fra spørgsmål fra andre aktører på både nationalt, regionalt og lokalt niveau	Dato(er)	Tema og udkomme af drøftelse (her også emner fra opsamlingslisten, som ikke nåede med på dagsordenen)
Kirkegårdstaskforcens formål	24. marts	Formål som foreslået i dagsorden blev accepteret af deltagerne
Hjemsendte udendørs ansatte skal på arbejde igen	24. marts	Hvordan det praktiske, og ved højtideligheder? Vejledning vedr. kirkegården sendes ud 25. marts
"Når et menneske dør"-pjece bearbejdes	31. marts, 7. april	Pjece opdateres i lyset af corona, bearbejdes, godkendes, sendes ud
Henvendelse til bedemændene	31. marts	[ikke beskrevet i materiale]
Vejledning om urnenedsættelse	7. april	Drøftes. Vejledning sendes ud
Deltagerantal ved begravelse og bisættelser inde/ude	14. april	Der skal redegøres for antal ved begravelser og bisættelser herunder antal deltagere på kirkegården, når man kommer direkte fra kirken til jordfæstelsen.

Tabel 5: Eksempel på drøftelser i kirkegårdstaskforcen i stabiliseringsperioden.

En af de problematikker, som hurtigt kom på banen, var, at det var en udfordring for kirkegårdene at overholde de indgåede legataftaler, oprettet som betaling for vedligeholdelsen af gravsteder. Udfordringen var, at der skulle tages gran af, luges og plantes sommerblomster, og hvordan skulle det lade sig gøre, når det udendørs personale var hjemsendt? Processen var 23. marts endt med, at det uden-

113 "Notat vedr. kirkegårdstaskforcegruppen".
114 Vi har i arbejdet med rapporten ikke haft adgang til de interne referater. Viden om drøftelserne i kirkegårds-taskforcen er ud over ovennævnte notat begrænset til interviews som kilder, og der kan derfor ikke genereres en oversigt over sagsgangen på samme måde som for arbejdet i taskforcen. "Notat vedr. kirkegårdstaskforcegruppen". Notatet er en sammenfatning af de overordnede emner fra de interne referater. Udarbejdet 8. juni 2020 af Elof Westergaard, Bodil Abildgaard, og Jens Zorn Thorsen.
115 Interviews.

dørs personale kunne komme tilbage på arbejde, og var blevet hjulpet på vej af, at også kommunerne var frustrerede over, at deres udendørs ansatte ikke kunne arbejde.[116]
Fagforeningerne havde gennem lokalafdelingerne tæt kontakt til det lokale niveau og derfor føling med, hvor frustrerede de udendørs ansatte var over hjemsendelsen i nedlukningsperioden. De ansatte havde svært ved at se logikken, som Bjarne Rødkjær forklarer:

> *"Hvorfor skulle de sendes hjem? De har den faglige stolthed og går alene. MR skulle sende dem hjem, for de var offentligt ansatte, og det nåede at blive clearet med Kirkeministeriet, og så var der ikke mere diskussion. Medlemmerne var dog stadig bekymrede, for alle havde lige købt stedmoderblomster hjem."*[117]

Ved siden af den faglige stolthed handlede det om, at de ansatte ikke ønskede at misligholde gravstedsaftaler, hvor de pårørende i forvejen har betalt for vedligeholdelse, grandækning og sommerblomster.[118] En nedlukning midt i forårssæsonen på kirkegårdene var, som oven for nævnt, svær at håndtere for de ansatte, for hvordan kunne de forsvare det overfor folk, som havde betalt for en ydelse? Kirkegårdstaskforcen drøftede sagen, og der var enighed om, at der var tale om force majeure i forhold til overholdelse af vedligeholdelsesaftalerne. I den vejledning, som kirkegårdstaskforcen efterfølgende sendte ud, foreslog de, at de ansatte lavede et opslag med en del af vejledningens ordlyd, hvor menighedsrådet appellerede til, at besøgende havde forståelse for situationen (se emneboks neden for.[119]). Opslaget henvendte sig både til besøgende og gravstedsejere, og bad særligt om, at de pårørende, som havde betalt for vedligehold af gravsted, udviste forståelse for, at de pga. coronasituationen muligvis ikke havde fået den ydelse, de havde betalt for. Med opfordringen til at undlade at kontakte kirkegårdens ansatte fik de menighedsråd, som satte opslaget op på kirkegården, også beskyttet de besøgende og ansatte mod at smitte hinanden og imødegået eventuelle klager over manglende gravstedspleje fra besøgende.

Tekst til opslag på kirkegården

Information til kirkegårdens besøgende:
Informationen skal ophænges, så den er synlig for besøgende på kirkegården, og forslag er vedhæftet her.

"Til kirkegårdens besøgende:
Bemandingen på kirkegården er tilpasset den aktuelle situation omkring Corona/Covid-19, og vi kan derfor ikke garantere det samme serviceniveau, som vi plejer.

Du bedes derfor som gæst og kunde have forståelse for evt. manglende udplantning af forårsblomster og renholdelse af gravstedet.

Vær også opmærksom på følgende, når du besøger kirkegården:
1. Overhold Sundhedsstyrelsens råd og vejledninger – se opslag.
2. Hold afstand til andre og kontakt ikke kirkegårdens ansatte

116 Interviews.
117 Interviews.
118 Interviews. Det er i øvrigt interessant at se, at de privatansatte gartnere, som arbejder på kirkegårde, hvor vedligeholdelsen er udliciteret, ikke blev hjemsendt.
119 Kilde: https://kobenhavnsstift.dk/aktuelt/nyheder/vejledning-om-tilrettelaeggelse-af-arbejdet-paa-kirkegaarde.

Kirkegårdstaskforcen arbejdede også i hele perioden med spørgsmålet om, hvorvidt det antal deltagere, som måtte deltage i begravelsen inde i kirkerummet, også gjaldt ude på kirkegården, eller der måtte støde flere deltagere til udenfor. Spørgsmålet blev først afklaret i genåbningsperioden.

Som regel havde Elof Westergaard, Bodil Abildgård og Jens Zorn Thorsen formøder, hvor de gennemgik dagsordenen, og de punkter, der skulle behandles. Alle kunne dog få punkter på dagsordenen, som hver gang blev godkendt af hele gruppen. Elof Westergaard og Bodil Abildgård deltog også i de daglige møder i bispegruppen, og der var på den måde tæt kontakt til biskopper og stifter, således at kirkegårdstaskforcen var opdateret på, hvilke aktuelle spørgsmål der fra den side var behov for at behandle. Kirkegårdstaskforcens medlemmer repræsenterede hver især et stort bagland, hvor der flød information fra de ansatte gennem lokalafdelinger til repræsentanten i kirkegårdstaskforcen.

Hovedfokus i arbejdet var spørgsmålet om, hvordan begravelser kunne foregå mest hensigtsmæssigt i forhold til de til enhver tid gældende retningslinjer, og det var præget af, at de løbende skulle tage stilling til, hvordan de ansatte skulle bære sig ad, under nye regler og forordninger, i den praktiske virkelighed ude i sognene. Det blev ikke oplevet som en let opgave. En af deltagerne i kirkegårdstaskforcen formulerer dilemmaet således:

> *"Hvad er det for en lov, vi skal holde, når vi skal bære en kiste? Ifølge arbejdsmiljølovgivningen skal vi være seks personer. Men sundhedsmyndighederne siger max fire, fordi vi skal overholde afstandskravet."*[120]

Efter debat i kirkegårdstaskforcen, blev deltagerne enige om at fire kistebærere lød mest fornuftigt, men seks, hvis de var i familie og dermed formodedes i forvejen at have tættere kontakt, og det blev herefter svaret til taskforcen, som bragte det videre til Kirkeministeriets FAQ.

Hanne-Birgitte Beyer Kristiansen oplevede det som en styrke at have de mange forskellige faglige vinkler repræsenteret i kirkegårdstaskforcen.[121] Det gav en stor indsigt i de mange detaljer, som de i drøftelserne skulle være opmærksomme på i alt fra håndtering af blomster til åbne eller lukkede toiletter på kirkegården. Det var særlig væsentligt, at de havde krematorieledereren med, fortalte Hanne-Birgitte Beyer Kristiansen:

> *"Tom Olsen holdt snor i, om vi var ved at have ophobet døde på krematorierne. Vi så alle sammen Bergamo for os."*[122]

For at forebygge ophobning af kister på krematorier og kapeller fik kirkegårdstaskforcen afgjort, at de pårørende kunne bede om at få kisten brændt før bisættelsen, således at der kun kom en urne med i kirken. Elof Westergaard fandt en undtagelse i lovgivningen, som åbner for denne mulighed, og dermed for at holde en bisættelse med en urne på kistens plads. Kirkegårdstaskforcen var klar over, at der var en løsning her til en krisesituation, hvor sognene måske ikke kunne nå at afholde bisættelserne hurtigt nok i forhold til kistepladser i kapeller og på krematorier. Elof Westergaard udarbejdede et ritualforslag til det, som teologisk konsulent Anne Kjærsgaard arbejdede med på, inden det blev sendt ud.[123]

120 Interviews.
121 Interviews.
122 Interviews.
123 Interviews.

For at få informationen hurtigt ud tog et af kirkegårdstaskforcens medlemmer kontakt til bedemandsfirmaerne i sit netværk for at oplyse om, at det var en mulighed at kremere før højtidelighed, så krematorier, kapeller og hospitaler ikke fik fyldt kølekapaciteten for hurtigt op.[124]

De tal, som Tom Motka Olsen hver uge hentede fra krematorierne, blev i gruppen også brugt til at dobbelttjekke coronatallene. På den måde kunne kirkegårdstaskforcen følge med, i at den første bølge sådan set aldrig kom, da der over perioden var færre døde end normalt (se tal for begravelser, 2019 og 2020, i rapportens delanalyse 4B).[125]

Det er også Bjarne Rødkjærs opfattelse, at kirkegårdstaskforcen som fælles forum har hjulpet med at få det til at glide i arbejdet lokalt, fordi det gav opbakning til samarbejdet mellem de ansatte, kontaktpersonerne og menighedsrådene og på den måde var en hjælp til arbejdsgiverrollen. Her oplevede Bjarne Rødkjær, at det, der hjalp, var, at fagforeninger og Landsforeningen af Menighedsråd stod sammen og bakkede op om reglerne.[126] Arbejdet i kirkegårdstaskforcen havde stort fokus på arbejdsforholdene for de ansatte, men forsøgte også at tage de pårørendes perspektiv i forhold til gravstedsvedligehold, antallet af deltagere ved begravelser og ved at opdatere pjecen "Når et menneske dør", der indeholder vejledning til pårørende om de praktiske forhold ved en begravelse.

I sammensætningen af kirkegårdstaskforcen var der færre repræsentanter fra folkekirkens embeds- og forvaltningsdel end tilfældet var i taskforcen. I taskforcen var der fire stiftsrepræsentanter (en biskop, to stiftskontorchefer samt en kommunikationschef), en fra Kirkeministeriet, en provst, og to-tre repræsentanter fra organisationer, mens der i kirkegårdstaskforcen var tre stiftsrepræsentanter (biskop, stiftskontorchef, teologisk konsulent), en fra Kirkeministeriet, en provst og fem repræsentanter fra organisationer. I kirkegårdstaskforcen kom halvdelen af deltagerne således fra enten interesse- eller faglige organisationer. Resultaterne af drøftelserne i kirkegårdstaskforcen skulle som regel igennem taskforcen og Kirkeministeriet, før de kom ud i officielle vejledninger.

Urnenedsættelsen som en del af begravelsen

En langvarig debat i kirkegårdstaskforcen drejede sig om, hvorvidt en urnenedsættelse skulle forstås som en del af begravelsen og dermed var undtaget fra forsamlingsforbuddet. Emnet var på dagsordenen 7. april, 19. maj og 27. maj. Det var ikke éntydigt. Elof Westergaard argumenterede for, at urnenedsættelsen er en del af begravelsen ud fra folkekirkens ritualbog, som indeholder et ritual for urnenedsættelse. Kirkeministeriet argumenterede imod med henvisning til, at præsterne i praksis ikke anvender ritualet, da det er sjældent, at præster medvirker ved en urnenedsættelse. Senere blev det tydeligt, at det ikke er holdbart at tænke urnenedsættelsen som adskilt fra begravelsen, da der blev åbnet for muligheden for at holde begravelse med en urne. Det endte således med, at kirkegårdstaskforcen enedes om at give videre til taskforcen, at urnenedsættelsen skal forstås som en del af begravelsen.[127]

124 Interviews.
125 Interviews, udtalelse baseret på dataindsamlingen i kirkegårdstaskforce.
126 Interviews.
127 Interviews.

Åbne kirker til påske?

Stabiliseringsperioden går ind over påsken og den mulige åbning af kirkerne til påske, som er på dagsordenen i nyheds- og sociale medier 1.- 2. april, men ikke når til drøftelse i taskforcen. Ikke desto mindre fylder sagen en del i næsten alle taskforcemedlemmernes refleksioner i interviews.

Sagen åbnede med en nyhed på Kirkeministeriets hjemmeside 1. april, hvor kirkeministeren annoncerede, at regeringen arbejdede på en påskeåbning af kirkerne, som selvfølgelig skulle foregå på en sundhedsmæssigt forsvarlig måde.[128] Det vakte jubel i dele af folkekirken, og uro og bekymring i andre dele. Kristeligt Dagblad meldte på lederplads ud, at en åbning til påske var det helt rigtige initiativ.[129] Andre var tøvende. Per Bucholdt Andreasen husker sin reaktion:

> *"Nu var der kommet styr på forholdene, og skulle der så åbnes igen, var det sundhedsmæssigt fornuftigt?"*[130]

I Landsforeningen af Menighedsråd oplevede sekretariatet en stor rådvildhed fra menighedsrådsmedlemmer, som ringede ind. Foreningen modtog mange opkald om, hvordan menighedsrådene skulle forholde sig, hvis kirkerne skulle åbne.[131]

Der var 1. april kun fire dage til palmesøndag, så der ville blive travlt, hvis kirkerne skulle blive klar til en forsvarlig åbning. Mange præster var i gang med at producere digitale påskegudstjenester sammen med de ansatte.

Et medlem af taskforcen oplevede, at biskopperne reagerede med uro på forslaget, og fortæller:

> *"Det afgørende her var, om en åbning til påske ville være en engangsforestilling, eller om det var en del af den generelle genåbning [...]. Biskopperne ønskede at være solidariske med resten af samfundet og var nervøse for, at en åbning ville give et enormt pres på præster og menighedsråd. Man var også urolig for, om sådan en enkelt åbningsdag kunne give en masse ekstra smittespredning. Samtidig kunne man frygte, at rigtig mange ville holde sig hjemme ved tanken om den risiko, som gudstjenestefejring kunne være."*[132]

Afgørende for biskoppernes holdning var stadig, at de ikke ville risikere smittespredning fra kirkerne, og at en eventuel påskeåbning derfor måtte ske på grundlag af en klar vurdering fra sundhedsmyndighederne. Biskopperne ville ikke stå på, at der skulle være særkrav fra folkekirken, men udvise samfundssind, og derfor først åbne, når der var mulighed for en bred genåbning af folkekirken.

En deltager fra taskforcen udtrykker:

> *"Vi kan jo ikke gå forrest, for vi skal stå last og brast med det folk, vi er folkekirke for."*[133]

128 https://www.km.dk/aktuelt/singlevisning/news/regeringen-arbejder-paa-begraenset-paaskeaabning-i-folkekir-ken/?no_cache=1&tx_news_pi1%5Bcontroller%5D=News&tx_news_pi1%5Baction%5D=detail&cHash=2fb1caf6baf4b254fe49cda5e7350bb5 (Tilgået 18. september 2020).
129 https://www.kristeligt-dagblad.dk/leder/rigtigt-aabne-kirker-i-paasken (Tilgået 16. juni 2020).
130 Interviews.
131 Interviews.
132 Interviews.
133 Interviews.

Og en anden fortæller om den generelle holdning i taskforcen:

> *"Vi havde i taskforce besluttet, at vi ikke ville presse på, men være solidariske med resten af samfundet. Vi havde fået de særregler, vi kunne få. Nu skulle vi sikre, at der ikke blev smittespredning ligesom i Frankrig og Sydkorea."*[134]

Præsteforeningen og Provsteforeningen gik i medierne imod ideen om en påskeåbning; Præsteforeningen lavede et opslag på Facebook og Provsteforeningen udsendte en pressemeddelelse, begge først på dagen 2. april.[135]

Peter Birch, som blev medlem af taskforce efter påske, fortæller om baggrunden for Provsteforeningens udmelding:

> *"Så mange havde gjort meget for at argumentere for, at kirkerne skulle følge de sundhedsfaglige myndigheders anbefaling. Og der var så meget sat i gang for at skabe alternativer, både online og fysisk. Samtidig havde arbejdsmarkedets trepartsaftale udmundet i, at man bad præster og kirkefunktionærer afvikle ferie i tiden op mod påske for at udvise samfundssind. Sidst, men ikke mindst var det meget uklart, hvordan en påskegudstjeneste i givet fald skulle gennemføres på en sundhedsfagligt forsvarlig og kirkeligt set værdig måde."*[136]

Efter et møde mellem kirkeministeren og biskopperne endte sagen med, at der ikke blev arbejdet på en genåbning af kirkerne til påske. Kirkeministeriet udsendte en pressemeddelelse herom.[137] Kirkeministeriets pressemeddelelse viser, at Folketingets kirkeordførere havde bedt regeringen arbejde aktivt for en påskeåbning[138]. Pressemeddelelsen lød, da påskeåbningen blev aflyst:

> *"På et møde i dag mellem kirkeminister Joy Mogensen og landets biskopper udtrykte et flertal af biskopperne, at folkekirken ønskede at stå last og brast med resten af samfundet også i forhold til genåbning. Det betyder, at Kirkeministeren vil anbefale kirkeordførerne ikke at gå længere med overvejelserne om at åbne for kirkelige arrangementer i påsken.*
>
> *Flere partiers kirkeordførere har beklaget, at kirken må holde lukket i kirkeårets største højtid. Derfor har regeringen overvejet mulighederne for begrænsede kirkelige arrangementer i påsken under hensyntagen til den sundhedsfaglige vejledning.*
>
> *Det er fortsat sundhedsmyndighedernes vurdering, at det er vigtigt at nedbringe antallet af sociale kontakter, sikre behørig afstand mellem danskerne og øge effekten af social afstand. Det er baggrunden for de begrænsninger, som blandt andet sætter de aktuelle rammer for aktiviteter i folkekirken frem til og med 2. påskedag.*

134 Interviews.
135 Interviews. Pressemeddelelse: Provsteforeningen ser med bekymring på ministerens påskeudmelding 2. april 2020.
136 Interviews.
137 https://www.km.dk/aktuelt/singlevisning/news/folkekirkens-aabning-boer-foelge-resten-af-samfundets/?no_cache=1&tx_news_pi1%5Bcontroller%5D=News&tx_news_pi1%5Baction%5D=detail&cHash=877cf6f4a63883f22478944947333ebf (Tilgået 26. juni 2020).
138 Kirkeministeren holdt i perioden 11. marts til 4. juni 6 ordførermøder med kirkeordførerne for de politiske partier, Kirkeministeriets ledelse og ministersekretær. Kilde: "Oversigt over mødeaktivitet ifm Covid19 håndtering i folkekirken" (forfattet 3. juni 2020 af Lene Graakjær Lund).

Efter mødet med biskopperne og nøje overvejelser vil kirkeministeren i morgen anbefale kirkeordførerne ikke at gå videre med de overvejelser."[139]

Flere nyhedsmedier havde lagt platform til en offentlig diskussion af det, som oplevedes som et misforhold mellem åbne butikker og lukkede kirker, fx Berlingske Tidende 26. marts, under overskriften: "Vrede i Folkekirken: Hvorfor kan jeg købe påskeøl, men ikke komme til påskegudstjeneste?"[140] Lukkeloven var op til påske kortvarigt sat ud af kraft, da supermarkeder fik lov til at holde åbent i påskedagene.[141] Det gjorde fx i Viborg Stift nogle af provsterne så vrede, at de gik sammen om et debatindlæg i lokalavisen.[142]

Søren Abildgaard, formand for Landsforeningen af Menighedsråd, oplevede ikke, at Landsforeningen var blevet lyttet til eller inddraget i processen, og han fortæller:

"Vi oplever her hen over påske, at kirkeministeren vender på en tallerken. Hun fortalte, at hun havde lyttet til en enig folkekirke, som hun siger, men der må vi bare sige, at vi er ikke blevet hørt, vi er ikke blevet inddraget. Der bliver vi simpelthen tvunget til at anlægge en anden linje; en linje, hvor vi mere klart og tydeligt udfordrer, hvad skal man sige, det retlige grundlag. Vi begynder at stille mere kritiske spørgsmål." [143]

Den mulige åbning af kirkerne til påske fik dermed følger for den måde, hvorpå Landsforeningen af Menighedsråd valgte at agere på i taskforcearbejdet.

Sagen om åbningen til påske illustrerer, hvor mange forskellige aktører og interessenter, der er i folkekirken, og hvordan de er forbundet på kryds og tværs i deres indflydelse på beslutningsgange. Ud over dem, som allerede var repræsenteret i taskforcen eller kirkegårdstaskforcen, har også medlemmer af Folketingets kirkeudvalg været aktive i sagen om åbne kirker til påske.

Kommunikationsarbejdet i stabiliseringsperioden

I stabiliseringsperioden bliver kommunikationsbilledet på folkekirkens nationale niveau mere differentieret. Kirkeministeriet og biskopperne havde gennem taskforcen i nedlukningen fået skabt opbakning til, at de vigtigste kanaler for information var Kirkeministeriets FAQ og de bispevejledninger, som sendtes ud via Københavns Stift og på DAP'en. Med etableringen af kirkegårdstaskforcen 20. marts steg antallet af aktører på det nationale niveau fra de fire, som var repræsenteret i taskforcen (biskopperne, Præsteforeningen, Landsforeningen af Menighedsråd og Kirkeministeriet) til ni, da Foreningen af Danske Kirkegårdsledere, Foreningen af Krematorieledere, Forbundet af Kirke- og

139 https://www.km.dk/aktuelt/singlevisning/news/folkekirkens-aabning-boer-foelge-resten-af-samfundets/?no_cache=1&tx_news_pi1%5Bcontroller%5D=News&tx_news_pi1%5Baction%5D=detail&cHash=877cf6f4a63883f22478944947333ebf (Tilgået 27. juni 2020).

140 "https://www.berlingske.dk/aok/vrede-i-folkekirken-hvorfor-kan-jeg-koebe-paaskeoel-men-ikke-komme-til (Tilgået 18. september 2020).

141 Reglerne for butikker med detailsalg er, at de må holde åbent alle ugens dage, dog ikke på helligdage, grundlovsdag og juleaftensdag samt efter kl. 15.00 på nytårsaftensdag. Helligdagene er som følger: nytårsdag, skærtorsdag, langfredag, 1. og 2. påskedag, store bededag, Kristi himmelfartsdag, 1. og 2. pinsedag samt 1. og 2. juledag. Butikker, der må holde åbent på helligdage, er mindre dagligvarebutikker, som har en omsætning under 34,9 mio. kr., med revisorerklæring. Dagligvarebutikker med en omsætning under 15 mio. kr. kan holde åbent på helligdage mv. uden at indsende en revisorerklæring. https://erhvervsstyrelsen.dk/lukkeloven (Tilgået 14. oktober 2020).

142 Interviews.

143 Interviews.

Kirkegårdsansatte, 3F, og Danmarks Provsteforening kom med i kirkegårdstaskforcen. Alle repræsenterede, som før nævnt, et bagland, som løbende sendte spørgsmål til taskforcearbejdet.

Hanne Gram fra 3F fortæller, hvordan nogle af hendes medlemmer oplevede, at de manglede information:

> *"De ansatte spurgte nogen gange efter information fra deres leder eller menighedsrådet, og når de ikke fik den, begyndte de at lede andre steder. Derfor lagde 3F også selv vejledningerne ud på hjemmesiden, og de har også sendt dem på mail til lokalafdelingerne."*[144]

3F lagde de samme bispevejledninger ud, som blev sendt via stifterne og DAP. I andre tilfælde var det kun dele af vejledningerne, som kom ud, ligesom vejledningerne og FAQ-svar blev drøftet på sociale medier. Bjarne Rødkjær, formand for Forbundet af Kirke- og Kirkegårdsansatte (FAKK) fortæller:

> *"Det var svært med kun ét sted til kommunikation, for læser medlemmerne [de ansatte på kirkegårdene] det? Derfor brugte FAKK også sin hjemmeside til kommunikation med udtræk af FAQ fra KM, så vi kunne vejlede vores medlemmer bedst muligt. På Facebook er der en gruppe, som mange af medlemmerne er med i, og som bruges som erfa-gruppe. Foreningen er ikke officielt med, men den bliver brugt på en god måde til at dele information. Der er et stort fagligt sammenhold og en hjælpsomhed, som man kan mærke i gruppen."* [145]

Der åbnedes således i stabiliseringsperioden for endnu flere platforme og kanaler for kommunikation. Biskop Elof Westergaard oplevede det som en fordel, at al relevant information kom hurtigt ud på nettet til medlemmerne af de forskellige foreninger, som var repræsenteret i taskforcerne.[146] Med flere platforme i spil blev kommunikationen dog også mere differentieret, fordi der kom flere forskellige afsendere på vejledninger og retningslinjer.

Landsforeningen af Menighedsråd valgte fra slutningen af marts, at coronainformationen på deres hjemmeside skulle bestå af en sammenskrivning, som havde fokus på at være opdateret på de gældende regler, fordi de oplevede, at den måde, som Kirkeministeriets FAQ og biskoppernes vejledninger blev opdateret på, ikke gav tilstrækkeligt overblik.[147]

Kommunikationschef Ulla Haahr forsøgte at holde en klar linje i kommunikationen fra taskforcearbejdet gennem en kommunikationsplan, men vidste fra den analyse af folkekirkens kommunikation, som hun selv har været med til at sætte i gang, at opgaven var svær. Ulla Haahr fortæller:

> *"De foreløbige resultater fra en analyse af folkekirkens kommunikation, som et eksternt bureau har gennemført i foråret 2020, peger på at folkekirken har for mange kommunikationsplatforme, som krydser de samme målgrupper. I coronaperioden betød det, at folkekirken.dk, stifternes hjemmesider, DAP'en, Kirkeministeriets FAQ, Landsforeningen af Menighedsråds hjemmeside, og de forskellige fagforeningers hjemmesider kommunikerede forholdsvis meget til de samme målgrupper af ansatte og frivillige i folkekirken. Her var det afgørende hele tiden at have den samme kommunikation lagt ud, så alle fik den samme vejledning, lige meget hvilken platform, de henter deres info fra.*

144 Interviews.
145 Interviews.
146 Interviews.
147 Interviews. https://www.menighedsraad.dk/medlemsydelser/coronavirus-og-folkekirken/info-til-menighedsraadene-om-folkekirkens-coronatiltag/ (Tilgået 18. september 2020). Er første gang opdateret 30. marts.

Intentionen var, at vi kunne styre det ved at have en centraliseret kommunikationsplan, hvorfra alle fik nye vejledninger etc. Men det blev jo vinklet og viderekommunikeret på meget forskellige vis."[148]

Ud over vinklinger i gengivelsen af bispevejledningerne skete det også, at de ikke blev helt korrekt gengivet, som et eksempel fra Bodil Abildgaard fra kirkegårdstaskforcen viser:

"På et tidspunkt under krisen ringede direktør Ole Roed Jakobsen fra Brancheforeningen Danske Bedemænd til Elof Westergaard i kirkegårdstaskforcen. Ole Roed Jakobsen ville gøre opmærksom på, at der var bedemænd, som oplevede problemer i forhold til nogle af de vejledninger, som de lokale sogne rettede sig efter. Vejledningerne gav udfordringer lokalt, da de gik ind over de områder, som hørte ind under bedemændene. Det lykkedes os i kirkegårdstaskforcen at opklare, at sagen drejede sig om, at der var tale om interessenter, som havde omformuleret vejledningen fra kirkegårdstaskforcen".[149]

Det blev i taskforcearbejdet også diskuteret, om bedemændene skulle ses som endnu en målgruppe for kommunikationen. Bodil Abildgaard fortæller:

"I gruppen diskuteredes det flere gange, om man skulle have haft bedemændene med. Kunne bedemænd har været repræsenteret med en repræsentant i gruppen? Skulle gruppen også have tænkt på bedemænd som en særlig målgruppe for kommunikation?"[150]

Brugen af flere platforme vedligeholdt oplevelsen af tidspres i kommunikationsarbejdet, som Bjarne Rødkjær fortæller:

"Der var et tidspres i kirkegårdstaskforcearbejdet. Vi skulle hele tiden skynde os med en ny vejledning, for ellers lavede interesseorganisationerne selv deres egen. Så kirkegårdstaskforce samlede materialet, og Kirkeministeriet var hurtige til at udarbejde deres Q&A."[151]

Ved siden af det generelle formidlingsarbejde om retningslinjer og bispevejledninger arbejdede presse- og kommunikationsafdelingen i Københavns Stift, Helsingør Stifts kommunikationskonsulent, biskopperne og taskforcen også med kommunikationsaktiviteter, som skulle vise medlemmerne, at folkekirken stadig var til stede for dem, selvom kirkerummene var lukkede. Et eksempel herpå var de to påskeannoncer, som blev trykt i landets større aviser. Den første blev bragt onsdag den 8. april, og den gjorde opmærksom på, hvordan folkekirken kunne findes på mange digitale platforme. Den anden blev bragt påskedag den 12. april og bestod af en påskehilsen med en poetisk tekst. Annoncerne affødte stor debat, som blev oplevet som både positivt stemt og mere kritisk over for annoncernes indhold.[152] Til støtte for sognene arbejdede folkekirken.dk i perioden bl.a. med at opbygge et idékatalog, som sognene kunne bruge til alternativ kontakt med folkekirkemedlemmerne under nedlukningen.[153]

148 Interviews.
149 Interviews.
150 Interviews.
151 Interviews.
152 Interviews.
153 https://www.folkekirken.dk/kontakt/materialer-til-medarbejdere/kirke-i-coronatid/aeldre-og-udsatte-1/idekatalog (Tilgået 2. september 2020).

Opsamling på stabiliseringsperioden 24. marts til 14. april

Kredsen af kirkelige aktører og interessenter på nationalt niveau udvidedes betragteligt i stabiliseringsperioden. Taskforcemedlemmerne havde travlt med at forholde sig til de mange nye regelændringer, og de oplevede et behov, særligt for faglig forstærkning, på kirkegårdsområdet. Biskopperne nedsatte derfor kirkegårdstaskforcen, som fik deltagelse af repræsentanter for fagforeninger og faglige interesseorganisationer og ledtes af en biskop og en stiftskontorchef. Både i taskforcen og kirkegårdstaskforcen var der også i stabiliseringsperioden en oplevelse af travlhed i arbejdet.

Folketingets kirkeordførere arbejdede aktivt for en midlertidig åbning af kirkerummene i anledning af påsken, og regering og kirkeminister fremlagde muligheden i medierne, hvor den fik en blandet modtagelse. Efter et møde med biskopperne blev muligheden skrinlagt, men sagen viser, at også kirkeordførerne fra de forskellige partier kan betragtes som aktører på det folkekirkelige område i coronaperioden.

Redegørelsen for periodens arbejde i de to taskforcer peger på, at forvaltningshierarkiets administrative arbejdsgange understøttedes af netværksdelen af folkekirken, særligt efter nedsættelsen af kirkegårdstaskforce, hvor interesseorganisationer og fagforeninger aktivt kommunikerede bispevejledningerne ud til deres medlemmer, og anbefalede, at der blev samarbejdet lokalt inden for de udmeldte regelsæt.

Biskoppernes vejledninger kommunikeredes fortsat ud til stifternes, fællesfondsenhedernes og Landsforeningen af Menighedsråds kommunikationsmedarbejdere, og på DAP'en. Kirkeministeriet opdaterede løbende FAQ og suppleredes af organisationernes hjemmesider. Sideløbende var der også faglig aktivitet på sociale medier, hvor fx ansatte i folkekirkens sogne diskuterede den konkrete coronahåndtering med hinanden.

Taskforcen har indtil slutningen af marts haft en kommunikationskultur, som indebar aftaler om, at der fra de to taskforcer som udgangspunkt udgik fælles information gennem biskoppernes vejledninger, som så blev gengivet eller linket til fra aktørernes hjemmesider. Fra slutningen af marts tager Landsforeningen af Menighedsråd skridt til at agere mere selvstændigt ved at sammenskrive deres egne vejledning ud fra biskoppernes vejledninger og FAQ'en. Dermed blev det i forvejen differentierede billede yderligere flertydigt i både indhold og formuleringer.

Genåbningsperioden 15. april til 4. juni 2020

Genåbningsperioden er i skrivende stund stadig i gang i den forstand, at der fortsat er restriktioner, ligesom der fortsat sker sporadiske nedlukninger over hele landet. Vi har imidlertid valgt at sætte genåbningsperiodens start til 15. april, fordi det var her den gradvise åbning af skolerne begyndte, selvom flere kommuner først effektuerede skoleåbningen fra 20. april. Vi afgrænser undersøgelsesperioden til 100 dage, og genåbningsperioden slutter derfor i rapporten 4. juni. Fra et taskforceperspektiv er perioden kendetegnet ved forberedelse af en genåbningsplan for folkekirken og en gradvis overgang til sektorpartnerskabsdialog.

Arbejdet i taskforcerne

Taskforcen og kirkegårdstaskforcen fulgte løbende med i, om der var stigende pres på krematorierne og kølekapaciteten, men det var stort set stabilt over hele perioden.[154] Tom Motka Olsen, formand for Foreningen af Krematorieledere, dannede sig hver uge et overblik over tallene fra krematorierne. Hans oplevelse i genåbningsperioden var, at krisen var undgået, og at den del af situationen så ud til at forblive under kontrol. Tom Motka Olsen fortæller:

> *"Vi har endnu ikke har haft en første bølge i forhold til dødstal. I begyndelsen af nedlukningen var der en lille pukkel, men mindre end ved influenzaen i 2018, hvor der døde 1.600 flere på kort tid. Da var der øget pres på krematorierne, men det klarede vi bare. Puklen i marts 2020 handlede om, at da nedlukningen var berammet til 14 dage, blev der i første omgang sat på køl eller hylde, og senere så begyndte folk at afholde bisættelserne under de nye vilkår".*[155]

Hanne-Birgitte Beyer Kristiansen, som var medlem af kirkegårdstaskforce, oplevede at der var usikkerhed på forholdet mellem de to taskforcer. Hun anbefaler:

> *"[...] at man til en anden gang overvejer remtrækket mellem taskforce og kirkegårdstaskforce. Hvordan sikrer man, at kommunikationen flyder begge veje, og hvordan sikrer man, at der tages ansvar for, hvilke problematikker, der når længere op i systemet til ministerierne? Det er vigtigt, at man er enige om, hvem der tager teten. Var de to taskforcer sideordnede? Talte de nok sammen?"*[156]

Det var Hanne-Birgitte Beyer Kristiansen oplevelse, at samarbejdet mellem de to task forcer ikke var nok formaliseret, og at deltagerne i arbejdet derfor kunne komme i tvivl om, hvorvidt en sag var checket eller clearet hele vejen rundt, inden tovholderne tog den videre til Kirkeministeriet og de andre ministerier.[157]

Flere medlemmer af taskforce, som mødtes dagligt, havde en oplevelse af begyndende træthed og utålmodighed over, at der var spørgsmål, som der vedblivende ikke kom afklarende svar på fra Sundhedsministeriet gennem Kirkeministeriet.[158]

Da Kirkeministeriet indkaldte til sektorpartnerskabsdialog fra 28. april, gik arbejdet i de to taskforcer på vågeblus med en lavere frekvens af møder. Deltagerne i taskforcen var dog næsten alle med

154 Interviews.
155 Interviews.
156 Interviews.
157 Interviews.
158 Interviews.

til møderne i sektorpartnerskabet. En oversigt over emnerne på dagsordenen i taskforcen i løbet af genåbningsperioden findes i tabel 16 (se bilag).

Sektorpartnerskabsdialogen

Sektorpartnerskabet var en ny arbejdsform i samarbejdet mellem stat, arbejdsgivere og arbejdstagere. Arbejdsformen hentede sin inspiration fra den danske arbejdsmarkedsmodel, som bygger på trepartssamarbejde, kollektive overenskomster og en høj organisationsgrad.[159]

I de politiske forhandlinger, der begyndte 7. maj, var det stadig usikkert, om folkekirken og de andre trossamfund kom med i fase 2 af genåbningen. Flere i taskforcen havde oplevelsen af at have gjort et godt stykke fælles arbejde med de forslag til en plan for genåbningen, som de havde leveret til Kirkeministeriet.

> *"Her var taskforcen med til at sikre, at sektorpartnerskabsforhandlingerne kom i mål, og at regeringen dermed kunne tage beslutningen om at lade kirkerne genåbne fra 18. maj."*[160]

Andre i taskforcen manede til ydmyghed og holdt på, at folkekirken ikke skulle presse for meget på:

> *"Husk på, at der er nogen, der slet ikke er åbnet endnu. Pas på ikke at blive for selvfede, folkekirken har det så godt set i forhold til mange andre områder".*[161]

Fra 28. april og frem holdtes syv møder i sektorpartnerskabet.[162] Selve dialogen bestod af onlinemøder med 35-37 deltagere. I løbet af disse møder fik Kirkeministeriet det nødvendige input og derfra udarbejdedes et materiale, som dokumenterede, hvordan folkekirken kunne genåbnes under sikre forhold, så alle restriktioner og regler blev overholdt.

I praksis blev det på de store onlinemøder sådan, at der var seks-syv personer, som førte ordet på de forskellige områder:

> *"De mange detailspørgsmål vedrørende smittefare og korarbejde fylder meget på de første møder. Man enes derfor hurtigt om at koble korene ud og etablere en særlig taskforce for korarbejdet, så de fagkyndige på området kan sikre, at alle detaljer kommer med. På samme måde udarbejdede kirkegårdstaskforcen også detaljer til brug for begravelses- og kirkegårdsområdet".*[163]

159 Se fx https://bm.dk/arbejdsomraader/arbejdsvilkaar/den-danske-model/ (Tilgået 24. august 2020).
160 Interviews.
161 Interviews.
162 Kirkeministeriet havde formandskabet for forhandlingerne og stillede sekretariat til rådighed. Deltagerne i sektorpartnerskabsdialogen var: biskopperne, stiftskontorcheferne, Landsforeningen af Menighedsråd, Provsteforeningen, Præsteforeningen, Forbundet af Kirke- og Kirkegårdsansatte, Danmarks Kirketjenerforening, 3F, Danmarks Kordegneforening, Kirkekultur.nu, Dansk Kirkemusiker Forening, Dansk Organist og Kantor Samfund, Organistforeningen, Foreningen af Danske Kirkegårdsledere, AC (personalekonsulenter), HK (personalekonsulenter og provstisekretærer), Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter, Kirkemusikskolerne i Vestervig, Roskilde og Løgumkloster.
163 Interviews. I forlængelse af møderne i den sektorbaserede genåbning aftalte deltagerne i dialogen, at der blev nedsat en hurtigt arbejdende gruppe om korarbejde i folkekirken, fordi de vidste, at der ville rejse sig mange spørgsmål vedrørende korarbejdet. Her var de fagprofessionelle, med den specialviden om arbejdsforhold og arbejdsgange, de besidder, en stor gevinst i arbejdet med nye vejledninger. I kortaskforcen deltog repræsentanter for: biskopperne, Landsforeningen af Menighedsråd, Dansk Organist og Kantor Samfund, Organistforeningen, Dansk Kirkemusiker Forening, Folkekirkens Ungdomskor, Folkekirkens Kirkemusikskoler og, organist og kantor Margrethe Østergaard. Arbejdet udmøntede sig i en tjekliste ved genåbning af folkekirkens korvirksomhed. Kilde: "Oversigt over mødeaktivitet ifm Covid-19 håndtering i folkekirken."

Kirkeministeriet oplevede i sektorpartnerskabsdialogen god feedback fra de folkekirkelige deltagere og ansvarlighed fra parterne, hvilket gav balance mellem restriktioner og frihed. Hovedfokus fra Kirkeministeriet var at få åbnet på et niveau, der kunne give stabilitet, også set fra arbejdstagernes side.[164]

Ved siden af materialet fra sektordialogen havde Kirkeministeriet udarbejdet en oversigt med nøgletal, som kunne bruges i Statens Serum Instituts beregninger af, hvor stor en belastning for smittetrykket i samfundet en genåbning af folkekirken ville medføre. Sammen med det input, som indkom via sektorpartnerskabsdialogen, var der hermed lagt et grundigt fundament for forhandlingerne af genåbning af folkekirken.[165]

(Opgjort pr. uge)	Periode	Kirkebygninger (medarbejder/deltagere)	Kirkegårde (medarbejder)
Nedlukning	13. marts-22. marts	1.814/23.520	454
Kirkegårdens medarbejdere returnere til arbejde	23. marts-	1.814/23.520	4.059
Fuld genåbning		15.163/180.000	4.059

Tabel over de tal, som lå til grund for forhandlingen om folkekirkens genåbning i fase 2.[166]

Kirkeministeriet havde udarbejdet hovedtal for folkekirken (se tabel oven for), som Statens Serums Institut skulle bruge til modelberegninger af ændret smittetryk ved genåbning.

Genåbningsforhandlingerne blev indledt på højeste politiske niveau, hvor statsministeren forhandlede med partilederne om genåbningens fase 1, hvor fx skolerne kom med. Det var således politiske vurderinger, der afgjorde, hvad der kom med i de forskellige faser af genåbningen.

Flere af vores informanter oplevede, at både partilederne og de politiske ordførere påvirkede forløbet, og at de efterspurgte, at folkekirken kom med.[167] Statsministeren meldte 8. maj ud i et regeringspapir, at folkekirken ville genåbne 18. maj. Detaljerne i genåbningen skulle, blandt andet på grundlag af sektorforhandlingernes genåbningsforslag, forhandles på plads mellem Kirkeministeriet og Sundhedsministeriet fra 8. maj til 17. maj, og intet var afgjort før sent om aftenen søndag den 17. maj. Genåbningsforhandlingerne var en omfattende øvelse, som gik på tværs af ministerområder, og derfor tog det tid; der var forhandlinger lige til det sidste.[168]

Kl. 22.56 udsendte Kirkeministeriet besked til alle menighedsråd, kirkekontorer, præster, provstier, stifter, ansatte i Kirkeministeriet, Folkekirkens IT og folkekirkelige uddannelsesinstitutioner på den Digitale Arbejdsplads om, at folkekirken og de andre trossamfund var kommet med i genåbnin-

164 Interviews.
165 Materiale fremsendt til Folketingets kirkeudvalg, i svar på spørgsmål fra Venstres kirkeordfører Louise Schack Elholm 7. maj. Kirkeminister Joy Mogensen svarede 11. maj med oversigt over nøgletal og beskrivelse af, hvordan tallene var beregnet. Tallene var oversendt til Finansministeriet 1. maj til brug for Statens Seruminstituts modelberegninger for genåbning. https://www.ft.dk/samling/20191/almdel/KIU/spm/36/index.htm (Tilgået 2. september. 2020).
166 Kilde: Kirkeministerens svar på spørgsmål 36 til Folketingets kirkeudvalg, 11. maj 2020.
167 Interviews.
168 Interviews.

gen, og offentliggjorde samtidig "Retningslinjer for en ansvarlig genåbning af folkekirken og andre trossamfund".[169] Folkekirken kom således med i første del af genåbningens fase 2 før 'Foreningsdanmark'. Den store og forholdsvis tidlige genåbning viser, at samarbejdet mellem de forskellige parter i folkekirken bar frugt og kan samtidig tolkes, som en af vores informanter gør det, som udtryk for, at folkekirken har så tilpas stor betydning for den store del af befolkningen, som er medlem, at der var politisk tyngde i at prioritere dens genåbning.[170]

Udendørs begravelser ikke omfattet af forsamlingsforbuddet

Spørgsmålet om, hvorvidt deltagerantallet er det samme inde i kirkerummet som udenfor på kirkegården, glider over tid sammen med spørgsmålet om muligheden for at afholde udendørs begravelser. Udendørs begravelser ville potentielt være undtaget forsamlingsforbuddet og arealkravet, fordi der generelt er meget plads på kirkegårdene.

I taskforcearbejdet var spørgsmålet om deltagerantallet affødt af den vejledning, som udsendtes 18. marts.[171] Vejledningen pointerede, at præsten og kirkens ansatte sammen skulle sikre, at der ikke deltog flere end nødvendigt. Vejledningen problematiserede indirekte forskellen på at samles indendørs og udendørs i forhold til begravelser. Forskellen på inde- og udearealer blev dog ikke afklaret, og emnet nævntes ikke i den udsendte vejledning 25. marts.[172] Taskforcen bad Kirkeministeriet om at afklare reglerne.[173] Spørgsmålet om forskel på inde og ude, og siden udendørs begravelser, var på dagsordenen 15., 17. og 20. april. Bjarne Rødkjær fra kirkegårdstaskforcen forklarer:

> *"Det var et problem med forskel på inde og ude. Hvordan skulle graveren vejlede dem, der stod udenfor? Det fik vi ikke løst fælles. Så blev der lavet lokale løsninger. Og her gælder det, at tolkningen af reglerne skal give mening, ellers holdes de ikke".*[174]

Diskussionen om udendørs begravelser begyndte efter en begravelse i Brøndby 23. april, hvor taskforcen og kirkegårdstaskforcen blev opmærksomme på muligheden for udendørs begravelser. Billeder fra begravelsen viste seere og læsere, hvordan der var mange flere deltagere, end de havde forventet pga. forsamlingsforbuddet. Sagen ebbede hurtigt ud i medierne og skabte ikke offentlig debat om udendørs begravelser, men interessen var vakt i taskforcen.[175] Et af medlemmerne fortæller:

> *"Jeg tror ikke, at der var nogen, som havde forestillet sig udendørs begravelser, selvom de har været en praksis tidligere, og blandt andet er nævnt i Danske Lov, hvor jordpåkastelsen er påbudt, mens en ligprædiken fra prædikestolen inde i kirken er en mulighed, som præsten kun er forpligtet på, hvis tiden tillader det, og der bliver bedt om den".*[176]

Taskforcen satte sig for at undersøge, om udendørs begravelser var undtaget fra reglerne om begrænsning af antal deltagere. I samarbejde med Kirkeministeriet forsøgte taskforcen at få spørgs-

169 Lagt på folkekirkens intranet DAP 17. maj 2020 kl. 22.56.
170 Interviews.
171 https://kobenhavnsstift.dk/aktuelt/nyheder/opdateret-vejledning-fra-biskopperne (Tilgået 18. september 2020).
172 https://kobenhavnsstift.dk/aktuelt/nyheder/vejledning-om-begravelse-og-bisaettelse (Tilgået 18. september 2020).
173 Beskrevet i "Oversigt over spørgsmål besvaret i taskforce" af 23. april 2020.
174 Interviews.
175 Interviews.
176 Interviews. Kong Christian Den Femtes Danske Lov, LOV nr. 11000 af 15/04/1683, 10. kapitel. https://www.retsinformation.dk/eli/retsinfo/1683/11000 (Tilgået 11. august 2020).

målet afklaret i Justitsministeriet og Sundhedsministeriet. Spørgsmålet fortsatte som et uafklaret punkt, som også sendtes til drøftelse i kirkegårdstaskforcen (se tabel 19, bilag).

Først da digteren Yahya Hassan under stor mediebevågenhed blev begravet ved en udendørs muslimsk begravelse i Aarhus 5. maj, kom den brede diskussion i medierne, også på de sociale medier. Efter Yahya Hassans begravelse tog det en uge at få endeligt svar på spørgsmålet om udendørs begravelser, noget som flere deltagere i taskforcen oplevede som lang tid. 14. maj kom det afklarende svar til Louise Schack Elholm:

> *"Hvis begravelsen eller bisættelsen afholdes udendørs, gælder forsamlingsforbuddet ikke, ligesom der ikke er arealbestemt begrænsning på deltagerantallet. Dette gælder også ved den udendørs jordfæstelse af kisten i gravstedet efter en begravelseshandling, som er begyndt indenfor i kirken. Der henvises til § 3 i Sundheds- og Ældreministeriets bekendtgørelse".*[177]

Herved er både forskellen på arealer inde og ude afklaret, ligesom det står klart, at det er tilladt at afholde udendørs gudstjenester. I endnu et svar 18. maj fra kirkeministeren på et spørgsmål fra Louise Schack Elholm bliver det præciseret yderligere:

> *"Genåbningen giver mulighed for:*
> *Bøn, andagt (afkortet gudstjeneste, messe, fredagsbøn m.v.), skrifte og personlig refleksion.*
> *Gudstjenester, messer, fredagsbøn m.v.*
> *Dåb, konfirmation/firmelse/bar og bat mitzvah, vielse, begravelse, bisættelse og lignende religiøse handlinger.*
> *Øvrige menighedsaktiviteter i kirker, synagoger, moskeer, sognegårde, menighedshuse og andre lokaler.*
> *Udendørs aktiviteter skal fortsat overholde forsamlingsforbuddet, bortset fra begravelser og bisættelser, som er undtaget fra forsamlingsforbuddet."*[178]

Her nævnes begravelser og bisættelser specifikt under udendørs aktiviteter.

I forståelsen af sagen om udendørs begravelser spillede både årstid og tidspunktet i coronaperioden afgørende roller. De første forhandlinger om begravelser foregik i en kold marts måned, hvor den bekymrede stemning, der kendetegnede nedlukningsfasen, var fremherskende. Yahya Hassans begravelse 5. maj foregik i strålende sol i genåbningens atmosfære af forhandling, hvor skolerne var halvvejs åbne igen, og hvor de skræmmende perspektiver fra udlandet var afløst af et mere differentieret billede af situationen. Flere af taskforcens medlemmer fortæller, at de slet ikke havde overvejet muligheden af udendørs begravelser, og én erklærer direkte, at det var så fjernt fra den gængse måde at holde begravelser på, at han ikke havde fået idéen til at tænke anderledes:

> *"Jeg var begrænset af min tradition."*[179]

Da kirkeministeren havde meldt ud, at det var tilladt at afholde udendørs begravelse med flere deltagere end indendørs, var især Kristeligt Dagblad kritisk over for håndteringen af spørgsmålet i kir-

177 https://www.ft.dk/samling/20191/almdel/kiu/spm/37/svar/1659390/2191095/index.htm (Tilgået 2 september 2020).
178 https://www.ft.dk/samling/20191/almdel/KIU/spm/38/index.htm (Tilgået 2. september 2020).
179 Interviews.

kegårdstaskforcen. Medierne i bredere forstand fortalte om efterladte, som havde oplevet stor vrede eller sorg over ikke at kunne være flere til stede ved begravelsen.

Flere af taskforcens medlemmer udtrykker frustration og utålmodighed, når de forklarer om processen mellem Sundhedsministeriet, Kirkeministeriet og taskforcen, og synes, at de har stået splittet mellem at følge udmeldingerne fra det politiske niveau og hensynet til det praktiske niveau i sognene.[180]

Kommunikationsarbejdet i genåbningsperioden

Biskopperne og taskforcen arbejdede i genåbningsperioden på at få åbnet folkekirken så meget, som det overhovedet kunne lade sig gøre. Presseafdelingen udarbejdede derfor en særlig kommunikationsstrategi, som skulle arbejde for at få gudstjenester, gerne friluftsgudstjenester og personlig andagt i kirkerum, med i genåbningen. Det var også et mål at få flere deltagere med til de kirkelige handlinger, end det var muligt under de på tidspunktet gældende regler. Kommunikationsstrategien blev åbent formuleret og sendt ud til flere folkekirkelige aktører og interessenter, for at de forhåbentlig ville samle ideerne op og skrive offentlige kommentarer, læserbreve eller give interviews.[181] Strategien afspejler en forståelse af folkekirken som en netværksorganisation og anerkender den indflydelse, som de forskellige dele af netværket kan have på forhandlingen af genåbningen på det politiske niveau.

Opsamling på genåbningsperioden 15. april til 4. juni

Kirkeministeriet var i genåbningsperioden en tydelig aktør, som ledte de kirkelige aktører og interessenter i regi af sektorpartnerskabsdialogen. Her fik også de organisationer, som ikke blev repræsenteret i de to taskforcer, mulighed for at deltage, da sektorpartnerskabet blev baseret på Folkekirkens Samarbejdsudvalg. Gennem den særskilte kortaskforce fik kirkemusikernes særlige faglighed plads i arbejdet med genåbningsplanen.

Genåbningsperioden oplevedes ikke så intens og hektisk som de to foregående perioder i taskforcearbejdet. Sagen om de udendørs begravelser havde spøgt hele vejen igennem coronaperioden, og en endelig afklaring kom fra uventet kant i kølvandet på den omtalte begravelse af Yahya Hassan 5. maj, og det stod umiddelbart derefter klart, at udendørs begravelser ikke var omfattet af forsamlingsforbuddet.

Presse- og kommunikationsafdelingen udarbejdede sammen med taskforcen en kommunikationsstrategi, som sigtede mod at trække bred medieopmærksomhed til spørgsmålet om folkekirkens åbning. Strategiens mål var at få så mange forskellige afsendere som muligt til at argumentere for, at der var behov for, at folkekirken genåbnede så bredt som muligt, så der igen kunne holdes gudstjenester og gennemføres aktiviteter. Det var en ny tilgang i forhold til nedlukningsperioden, hvor biskopperne ønskede, at kommunikationen skulle være så klar som muligt, uden at det dog lykkedes at bevare kontrollen hele vejen igennem. I stabiliseringsperioden kom der flere aktive platforme i spil, ligesom der var livlig diskussion på de sociale medier. I genåbningsperioden ønskede biskopperne og taskforcen, at folkekirken kom bredest muligt med i regeringens genåbning af samfundet og benyttede sig derfor af denne mere opsøgende kommunikationsstrategi, som byggede på en netværksbaseret tilgang til folkekirken.

180 Interviews.
181 Interviews. Notat "Kirkens ønsker til genåbning – kommunikationsindsats", forfattet af Ulla Haahr 22. april 2020.

Erfaringer fra kommunikationsarbejdet i coronaperioden

Kommunikationsplatforme og brugernes behov

DAP'en blev tidligt i coronahåndteringen en vigtig brik i den interne kommunikation fra biskopper og taskforce. DAP som fælles platform havde ikke før corona og har stadig ikke etableret sig som det faste sted, alle ansatte og menighedsråd i folkekirken anvender til informationssøgning.[182] Heller ikke Kirkeministeriets FAQ blev oplevet som det informationssted, der blev brugt af alle relevante målgrupper. En af vores informanter fortæller om sin oplevelse af situationen:

> *"Det er et problem: vi har Kirkeministeriets Q&A, men hvem ved det? Vi mangler, at DAP'en er det centrale, den skal der gøres noget ved. Den er et problembarn som man i flere omgange [også før corona] har forsøgt at gøre noget ved. Det er ikke lykkedes."*[183]

Også andre deltagere i taskforcearbejdet var opmærksomme på problematikken med det manglende kendskab til og den manglende brug af DAP'en, og bemærkede, at DAP'en ikke nåede ud til de tiltænkte målgrupper, fordi den er bag login. Her var Kirkeministeriets FAQ et alternativ, som kirkegårdsleder Jens Zorn Thorsen fra kirkegårdstaskforcen fortæller:

> *"Vi var i kirkegårdstaskforcen enige om, at DAP'en skulle være fælles platform for kommunikation. Mange af medlemmerne i Foreningen af Kirkegårdsledere bruger dog Kirkeministeriets folkekirkenspersonale.dk, fordi den ikke er bag login. Kirkeministeriets FAQ har fungeret godt, og det skal endelig understreges, at Kirkeministeriet har brugt enorme ressourcer under krisen for få FAQ'en klar sammen med bispevejledningerne. Og i det arbejde vil vi foreninger gerne hjælpe, de må gerne trække på os. Jeg vil dog foreslå, at man ændrer en ting til en anden gang. Det handler om, hvordan man markerer, at der har været en opdatering af retningslinjerne i FAQ'en. I øjeblikket gøres det i en indledningstekst oven over FAQ'en, som forklarer, hvornår hvilke ændringer er foretaget. Men kirkegårdslederne benytter FAQ' en ved målrettet at søge ind på de afsnit, der er relevante for kirkegårdslederne, og der er derfor behov for, at opdateringen er markeret inde i selve afsnittet i vejledningsteksten i FAQ'en. Det er her igen vigtigt, at man overvejer og kender målgruppernes brugsmønstre. For mange kirkegårdsansatte er det vigtigt, at vejledninger kan tilgås fra mobiltelefonen, for det er den de orienterer sig i, når de arbejder på kirkegården."*[184]

For at supplere DAP'en og FAQ tog nogle stifter direkte mails i brug, som et medlem af taskforce fortæller:

> *"Vi var selv nødt til at give køb på vores princip om at bruge DAP'en og måtte fx sende mails ud direkte fra stiftsadministrationen til præsterne. Det blev uskønt."*[185]

Flere informanter oplever, at der er flere vigtige kommunikationserfaringer at tage med fra coronaperioden. De nævner, at der skal tages hensyn til, at brugerne har forskellige brugsmønstre, og at en

182 Interviews.
183 Interviews.
184 Interviews.
185 Interviews.

kommende kommunikationsindsats må tænke i forskellige platforme, som skal være optimerede til både pc og mobiltelefonen.

Forskellige informanter peger også på, at der er erfaringer omkring opdateringen af Kirkeministeriets FAQ, som kunne overvejes. Informanternes udsagn tyder på, at den nuværende praksis, hvor det i et overordnet afsnit noteres, hvornår hvilke spørgsmål er opdateret, kan forvirre brugerne, og at der kan være brug for at finde en mere hensigtsmæssig måde at gøre det på. Også biskoppernes vejledninger opleves af nogle som forvirrende, fordi de bringes efter hinanden på én side. Samtidig er Landsforeningen af Menighedsråds sammenskrivning af vejledninger ressourcekrævende at opdatere.

Provsten var omdrejningspunkt for god kommunikation

I Københavns Stift har presse- og kommunikationsafdelingen gennemført en online survey af informationsniveauet under coronakrisen. Resultaterne, som blev offentliggjort i september 2020 viser, at der har været for mange kanaler, og at nærmeste leder og DAP er væsentligste kilder til information:

> *"Et flertal i undersøgelsen oplever, at informationen omkring COVID-19-situationen i kirkerne er forståelig, tilgængelig og relevant. Vurderingen er mindre positiv, når det handler om muligheden for at give feedback, rose, klage eller stille spørgsmål om tolkningen af informationen. Provsterne var med til at afbøde for den manglende feedback, som undersøgelsen peger på."*[186]

At provsterne har stået som centrale figurer i formidlingen af information mellem det nationale niveau og det lokale niveau, understreges også af Jens Zorn Thorsen, som fortæller:

> *"Provstierne er en vigtig brik, når man arbejder for at få skabt en fælles forståelse lokalt; de har i forvejen tilsynet både med økonomien og med kirkegårdsområdet. Provster og provstiudvalgsformænd kan skabe ro lokalt, og her er det vigtigt, at provstierne tager deres rolle alvorligt. Jeg har, under hele coronakrisen, haft det indtryk, at kirkegårdslederne i tvivlsspørgsmål har rådført sig med de lokale provster og deres kolleger blandt kirkegårdsledere."*[187]

Per Bucholdt Andreasen mener også, at provsten, sammen med stiftet, har haft en central rolle:

> *"Under krisen fik Præsteforeningen ikke mange henvendelser fra præster; de har nok snarere henvendt sig til deres stift og deres provst."*[188]

Forudsætningen for, at provsterne kunne fungere som en 'lokal taskforce' for sognenes menighedsråd og præster, byggede på, at provsterne hele tiden var opdaterede om nye retningslinjer fra stiftet. Mange stifter holdt hyppige onlinemøder mellem biskop, stiftskontorchef og provster, ligesom provsterne flere steder har holdt onlinemøder internt for at sparre om udmøntningen af retningslinjerne på lokalt niveau.[189]

186 https://kobenhavnsstift.dk/aktuelt/nyheder/provsten-samler-og-viser-vejen (Tilgået 15. oktober 2020).
187 Interviews.
188 Interviews.
189 Interviews.

Konklusion: folkekirkens organisation på det nationale niveau

Folkekirken som organisation er på én gang en del af et forvaltningshierarki og en kompleks netværksorganisation

- Folkekirken som organisation er på én gang en del af et offentligt forvaltningshierarki og en kompleks netværksorganisation.
- Biskopperne tog initiativ til at nedsætte de to taskforcer på nationalt niveau. Biskopperne arbejdede ud fra en bevidsthed om deres ansvar som del af et offentligt forvaltningshierarki.
- Gennem taskforcearbejdet blev andre kirkelige aktører (interesseorganisationer og fagforeninger) fra den netværksprægede del af folkekirkens organisation af folkekirken inddraget.
- I krisen trådte forvaltningshierarkiet tydeligere frem.
- Kirkeministeriet ledede genåbningsarbejdet gennem ledelsen af sektorpartnerskabsdialogen. Kirkeministeriet fungerede, ligesom før coronaperioden, som folkekirkens øverste administrative enhed og dermed som kontakt til regering, de andre ministerier og folkekirken; herunder både biskopper og menighedsråd.

Taskforcens rolle var at være en midlertidig organisatorisk instans, der kunne arbejde hurtigt inden for strukturerne

- De kirkelige aktører arbejdede i coronahåndteringen inden for forvaltningshierarkiet, men også som samarbejdspartnere i en netværksorganisation.
- Selvom de to taskforcer arbejdede inden for en forståelse af folkekirken som netværksorganisation var det biskopperne, som begge taskforcer refererede til.
- Taskforcerne havde ingen formel beslutningskompetence.
- I taskforcearbejdet fungerede de involverede kirkelige aktører og interessenter som et netværk, hvor de horisontale relationer, den gensidige afhængighed og tillid skabte mulighed for en fælles refleksion om den bedste måde at håndtere coronakrisen på i folkekirken.
- Rammerne for netværksarbejdet var defineret af de spilleregler, der blev formuleret af de af regeringen formulerede, retlige rammer.
- Information og kommunikation udvekslede mellem de to taskforcer og stifts-, provste- og sogneniveauet; her vekselvirkede erfaringer fra den lokale praksis med taskforcearbejdets fortolkning af retningslinjer.

Høj krisebevidsthed i taskforcen og kirkegårdstaskforcen

- Arbejdet i taskforcen skulle sikre det tætte samarbejde med Kirkeministeriet og var derfor den del af folkekirken, som var tættest på regeringsniveauet, som hele tiden skulle agere i forhold til smittetryk og antal indlagte på intensiv.
- Samtidig påvirkede globale begivenheder, hvor kirker i Sydkorea og Frankrig havde fungeret som coronahotspots, biskopperne og siden taskforcen til at prioritere indsatsen, så den situation ikke skulle gentage sig i folkekirken.
- Flere af deltagerne i taskforcen oplevede, at de under højtryk skulle håndtere en krise, der kunne få katastrofale konsekvenser.

Litteratur

Amiri, A. (2013): *Kompendium i Retssystemet og juridisk metode*. Samfundslitteratur.

Andersen, E., & Lindhardt, M. (2010): *Ledelse af tro, folkekirken som virksomhed og netværk*. Gyldendal Business.

Bryman, A. (2012): *Social research methods* (4. udg.). Oxford University Press.

Christoffersen, L. (2017): "Fri og lige adgang til Vorherre". I Gregersen, N.H. & Bach-Nielsen, C. (red.): *Reformationen i dansk kirke og kultur III*, Syddansk Universitetsforlag

Grane, L. (1993): *Den danske Folkekirkes bekendelsesskrifter* (2. udg.). Forlaget Anis.

Gregersen, N. H. (2015): "Katastrofen og den religiøse modstandskraft". I *Kritisk forum for praktisk teologi* (141), Eksistensen

Iversen, H. Raun. (2017): "Kirken og demokratiseringen: Teologisk og kulturelt belyst" I *Reformationen i dansk kirke og kultur III*. Syddansk Universitetsforlag

Yilmaz, K. (2013): "Comparison of quantitative and qualitative research traditions: Epistemological, theoretical, and methodological differences". I *European Journal of Education*, 48 (2).

Warburg, M. (2019): "Det Rådgivende Udvalg vedr. Trossamfund". I Jørgensen, A., Christoffersen, L. & Andersen, S. (red.): *Religionsretlig lovgivning. Kirkeretsantologi 2019. Trossamfundslov – Blasfemibestemmelse*. Eksistensen.

1B. Folkekirken som organisation – det lokale sogneniveau

I denne anden del af organisationsanalysen (1B) vil vi særligt se på følgende:

- Hvordan har folkekirken som organisation på det lokale niveau håndteret krisen?
- Hvordan er de ledelsesmæssige beslutninger blevet truffet, formidlet, modtaget og håndteret i praksis?
- Hvordan er kommunikationen foregået, i det gejstlige led fra biskopper til provster, fra provster til præster; i provstier og menighedsrådene internt; og i forhold til kirkefunktionærer og præster?[190]

Analysen af folkekirkens coronahåndtering på lokalt niveau bygger på den samme forståelse af folkekirken som forankret, gennem Kirkeministeriet, i et offentligt forvaltningshierarki, og som en netværksorganisation med mange, forskelligartede aktører (Andersen og Lindhardt 2010) som delanalyse 1A.

Undersøgelsens rammer

Analyse 1B bruger begravelse som case til at undersøge, hvordan folkekirken på begravelsesområdet påvirkes af regeringsbeslutninger, og hvordan udmøntningen heraf sker i folkekirken gennem forvaltning af de nye lovregler og retningslinjer på sogne- og provstiniveau.

Sogne og provstier afventede i første omgang vejledning fra biskopperne og Kirkeministeriet, men begyndte også selv på krisehåndteringen. Da det blev officielt, at gudstjenester og aktiviteter skulle aflyses, mens kirkelige handlinger kunne fortsætte under restriktioner, forvaltede provstier og sogne situationen forskelligt.

Vi har udvalgt tre geografisk og demografisk forskellige sogne som fokuspunkter for vores undersøgelse af krisens effekt på beslutningstagning, beslutningsforhandling og beslutningseffekt i folkekirken som organisation. De tre sogne repræsenterer tre forskellige dele af landet og forskellige sognetyper (storby, købstad, landsogn). For at være sikre på, at de sogne, vi analyserede til begravelsescasen, havde haft erfaringer med begravelser i coronaperioden, udvalgte vi sogne, som i 2019

190 Fra den oprindelige ansøgning.

Foto: Hanne og Karsten Høgild.

havde haft mindst 60 begravelser.[191] Rekrutteringen er foregået ud fra disse kriterier, og med udgangspunkt i hvert af de tre sogne har vi gennemført interviews med præsten, menighedsrådsformanden, pårørende fra begravelser eller bisættelser, medarbejderrepræsentanten, den lokale bedemand og provsten. Der er i alt interviewet 20 personer, der er anonymiserede i det følgende. Alle interviews er foretaget over telefonen. De er optaget, men ikke fuldt transskriberet, idet interviewnoterne er bearbejdet i et analyseskema på baggrund af en struktureret spørgeguide.

Interviews og baggrundsdata danner tilsammen vores tre cases og bruges i redegørelsen som eksempler på, hvordan lokale og regionale aktører har forholdt sig til den ekstraordinære situation, som coronaperioden var. Praksis i de tre cases kan ikke generaliseres til alle folkekirkens sogne og provstier.

Vi har til kontekst for redegørelsen desuden anvendt en kildesamling med ca. 580 kilder for perioden 1. januar til medio juni 2020, som blev opbygget som en del af projektet. Kildesamlingen består af nyheder, pressemeddelelser, lovændringer og bekendtgørelser fra perioden.

Karakteristik af sogne og provstier

Sognene er udvalgt efter, at de har haft mere end 60 begravelser i 2019. Dertil repræsenterer de hver sin landsdel og forskellig befolkningstæthed. De medvirkende sogne/pastorater og provstier er anonymiseret ud fra deres placering og urbaniseringsgrad:

- Østre Forstads Sogn
- Søndre Købstads Sogn
- Vestre Landsby Sogn

Østre Forstads Sogn har to kirker, ca. seks præster og flere andre medarbejdere, hvorfor der også er udpeget en daglig leder. Der er omkring 20.000 indbyggere i sognet, og folkekirkemedlemsprocenten ligger på 66. I 2019 havde sognet ca. 180 begravelser og bisættelser. Samtidig administrerer sognets menighedsråd det krematorium og de to kirkegårde, som ligger i sognet. Her er yderligere ca. 15 ansatte, hvoraf to arbejder udelukkende i krematoriet. I Østre Forstads Provsti er der forholdsvis få store sogne, samme antal menighedsråd og i alt næsten 30 sognepræster.

Søndre Købstads Sogn har omkring 7.000 indbyggere, hvoraf 86 % er medlemmer af folkekirken. Sognet har én kirke, i alt syv ansatte (præster, organist, sangere, kirketjener og kordegn), og desuden en kirkegård med fem ansatte. I 2019 havde sognet ca. 70 begravelser og bisættelser. Søndre Købstads provsti har ca. 20 sogne, hvoraf en del indgår i pastorater, så der er ca. 12 menighedsråd og i alt ca. 15 sognepræster.

Vestre Landsby Sogn er en del af et storpastorat. Pastoratet har samlet haft mere end 60 kirkelige begravelser og bisættelser i 2019. Præsterne i pastoratet hjælper hinanden med at dække de kirkelige handlinger på tværs af sognene, hvorfor redegørelsen også medtager erfaringer fra andre sogne i pa-

191 Vi udvalgte også efter, om sognene havde haft et større antal konfirmander, fordi vi i rekrutteringsfasen ikke havde afklaret, om vi også skulle bruge konfirmation som case. Det skete dog ikke. Vi havde fra projektstart forventet at foretage indsamling af data for brug og aktivitet på de tre udvalgte sognes hjemmeside, Facebook og Facebook "Indblik" (hvor aktivitetsdata kan ses for brugerprofilen). Vi valgte en anden strategi for afdækning af forkyndelse og aktiviteter under corona, og denne del af dataindsamlingen er derfor ikke blevet aktuel. Vi har derfor også i interviewfasen udeladt de i projektbeskrivelsen nævnte interviews med kirkegænger og "kirkeseer".

storatet. Vestre Landsby Sogn har ca. 4.000 indbyggere og er det største sogn i pastoratet, hvor 83 % af indbyggerne er medlem af folkekirken. Sognet deler præster og organister (i alt seks ansatte) med de andre sogne i pastoratet, mens de andre ansatte (kordegne, kirketjenere, graver, gravermedhjælpere) fortrinsvis er ansat i ét af sognene. Provstiet, som Vestre Landsby Sogn er en del af, har ca. 30 sogne, en del pastorater, flere menighedsråd og ca. 20 sognepræster.

Retningslinjer i lokale oversættelsesprocesser

I vores analyse og tolkning af coronakrisens begivenheder på lokalt sogne- og provstiniveau, bruger vi sociologerne Ivor Goodson og Tim Rudds begrebsapparat (Goodson og Rudd 2017; Rudd og Goodson 2014). De har beskrevet, hvordan nye politikker og vejledninger i den offentlige sektor gennemgår en oversættelses- eller brydningsproces på vejen fra ministerium ud i organisationen, og ud gennem organisationens enkelte led.[192] Ivor Goodson og Tim Rudd har formuleret en klassifikation af, hvordan eksempelvis en ny vejledning udmøntes lokalt og har opdelt de forskellige udmøntninger i fire forskellige typologier, som løber ad et kontinuum fra 'integration' over 'modspil' til 'modstand' og i yderste instans, 'afkobling' fra organisationen (Goodson og Rudd 2017; Rudd og Goodson 2014).[193]

Vi vil i delanalyse 1B anvende begrebsapparatet til at forstå, hvordan aktørerne i de lokale sogne har oversat vejledninger og retningslinjer fra taskforcen, biskopperne og Kirkeministeriet i den lokale praksis. Har de 'integreret' vejledningerne, har de givet dem 'modspil', har de direkte ydet 'modstand' eller endda 'afkoblet' sig fra forvaltningshierarkiet? Det vil vi forsøge at vise i redegørelsen.

Nedlukningsperioden 12. til 23. marts 2020

11. marts 2020 om aftenen meddelte statsminister Mette Frederiksen, at store dele af Danmark skulle lukke ned som et tiltag til at standse spredning af coronavirus.[194] Allerede samme aften begyndte aktører i folkekirkens sogne at overveje, hvilken betydning en nedlukning ville få for kirkelivet lokalt. En af de interviewede husker tilbage:

> *"Jeg har jo aldrig oplevet en situation som den her. Og der er vel ikke andet end dem, der er meget ældre end mig, der kan huske Anden Verdenskrig. De er de eneste, der har prøvet at være i en situation, der bare minder lidt om det, vi var udsatte for. Altså der var det jo – og det kan man tydeligt mærke – at hver enkelt person oplevede det på hver sin måde. Jeg synes, jeg var inde i en silo – jeg vidste ikke, hvad det betyder det her; dør en tredjedel af Danmarks befolkning nu her, ligesom de gjorde i 1600-tallet, eller hvad sker der?"*[195]

Ingen havde prøvet at stå i en lignende situation før, og mange vidste ikke, hvad de skulle forvente. Som interviewpersonen fortæller, var den umiddelbare sammenligningsramme Anden Verdenskrig pga. oplevelsen af en total undtagelsestilstand. Citatet viser, hvor svært det var at forudsige konsekvenserne af nedlukningen, og fortæller os, at krisebevidstheden også var til stede på lokalt niveau.

192 Se Leth-Nissen 2018, 73-154 for en udfoldet brug af teori og begrebsapparat med den danske folkekirke som case.
193 Begreber oversat fra engelsk; integration, contestation, resistance, decoupling. Se Leth-Nissen 2018, 80.
194 https://www.regeringen.dk/nyheder/2020/pressemoede-11-marts-i-spejlsalen/ (Tilgået 31. august 2020).
195 Interview 9. Menighedsrådsformand.

Så hvordan skulle sognenes menighedsråd, præster, medarbejdere og folkekirkemedlemmer forholde sig?

Allerede samme aften var der sogne, som begyndte at handle (se case 1 fra Vesterbro Sogn i delanalyse 1A). I de tre sogne, som danner baggrund for analyse 1B, var der kontakt mellem præst og menighedsrådsformand, eller menighedsrådsmedlemmer imellem, allerede samme aften.

Nyhed om coronanedlukning på DAP. Kilde: https://intranet.kirkenettet.dk/Meddelelser/AAL/Sider/Folkekirkens-Coronatiltag.aspx

De officielle pressemeddelelser fra Kirkeministeriet og biskopperne kom, som beskrevet ovenfor, kl. ca. 11.30 12. marts. Det betød, at folkekirkens lokale niveau i løbet af formiddagen nåede at gå i gang med en foreløbig håndtering af nedlukningen, idet de mange spørgsmål fra medarbejdere og medlemmer ikke kunne vente. Der var ingen besked fra officielle kilder om, hvornår biskopperne ville lade høre fra sig. I løbet af 11. marts havde Københavns Stift og Landsforeningen af Menighedsråd på deres hjemmesider informeret om praktiske råd til håndtering af corona, men det var før nedlukningen, og de forholdt sig ikke til statsministerens nedlukning af Danmark.[196] Om morgenen 12. marts var der altså ingen officiel information, heller ikke om, at der var en afklaring på vej, at finde nogen steder. Hverken på den Digitale Arbejdsplads – DAP'en, på fx Københavns Stifts hjemmeside, på folkekirken.dk eller på folkekirkenspersonale.dk, som er Kirkeministeriets platform for nye retningslinjer i forhold til fx arbejdsmiljø.[197] Det var situationen i mange sektorer, at man ikke kunne melde ud med det samme.

Der opstod altså et kommunikativt vakuum, hvor menighedsråd og præster selv gik i gang med at håndtere krisen. I de sogne, hvor vi har foretaget interviews, er der både sogne, som reagerer ved at indkalde til møde på forskellig vis, og andre, som løser nedlukningen mere ad hoc.

Formanden for Østre Forstads Sogns menighedsråd indkaldte 12. marts om morgenen forretningsudvalget, præsterne, kirkens daglige leder og kirkegårdslederen til møde om nedlukningen. Kirkegårdslederen var på ferie, hvorfor gartner- og medarbejderrepræsentanten deltog i stedet for. Mødet lå tidligt på dagen, og det blev besluttet at aflyse den kommende weekends gudstjenester, men at holde fast i de to planlagte barnedåb, såfremt familierne stadig ønskede det.

Sognet forsøgte at følge statsministerens anvisninger ved både at hjemsende alle offentligt ansatte og samtidig beholde de ansatte, som arbejder med samfundskritiske funktioner. Det betød, at menighedsrådet på den ene side valgte at hjemsende kirkegårdspersonalet og krematoriemedarbejderne, sammen med de øvrige medarbejdere, men på den anden side aftalte, at alle medarbejdere skulle kunne møde op på arbejde inden for én time, hvis deres assistance blev nødvendig. Der blev også

196 https://kobenhavnsstift.dk/aktuelt/nyheder/praktisk-info-om-coronavirus. https://www.menighedsraad.dk/nyheder/2020/gode-raad-om-coronavirus-del-3/ (Begge tilgået 21. september 2020).
197 https://www.folkekirken.dk/aktuelt/nyheder, https://www.folkekirkenspersonale.dk/ (Begge tilgået 21. september 2020).

samtidig lavet et nødberedskab for krematoriet og for begravelser, nu da personalegrupperne var sendt hjem. Det blev også besluttet at udsætte urnenedsættelser. I løbet af mødet blev deltagerne opmærksomme på, at vejledningen fra biskopperne var kommet, og de enedes om, at vejledningen lå godt i tråd med de tiltag, som de allerede havde besluttet. Kirkens daglige leder fik til opgave at melde retningslinjerne ud til personalet.

I Søndre Købstads Sogn gjorde de lokale aktører ikke noget, før de nye retningslinjer blev offentliggjort på stiftets hjemmeside som en nyhed på DAP til alle stifter fra Aalborg Stift kl. 11.26. I Søndre Købstads Sogn forholdt den kirkebogsførende sognepræst sig til stiftets hjemmeside med biskoppernes pressemeddelelse og vejledning. Derefter fik præsten travlt med at forholde sig til, hvad de nye retningslinjer betød lokalt, da sognet havde planlagt en bisættelse allerede 14. marts. På dette tidspunkt var menighedsrådet ikke involveret.

12. marts afholdt Vestre Landsby Sogn et personalemøde, da de i forvejen havde planlagt et kalendermøde. Det blev i stedet for udvidet til et møde med ekstraordinær deltagelse fra menighedsrådsmedlemmer og kirkegårdens personale. Personalet blev på mødet informeret om, at de skulle sendes hjem. Formanden for menighedsrådet var i tvivl, om kirkegårdspersonalet kunne fortsætte med at arbejde, da de ikke går tæt på hinanden, men de blev sendt hjem for en sikkerheds skyld. Resten af personalet skulle arbejde hjemmefra. Kordegnen fik lov til at sidde på kirkekontoret, da personregistrering og pasning af telefon er besværligt hjemmefra. Det blev også besluttet, at præsterne skulle lave digitale gudstjenester, og at kirketjeneren, der også er kirkesanger, skulle tage handlingerne, så antallet af personale til handlingerne blev nedbragt. De blev enige om at anvende sangark i stedet for salmebøger for at nedbringe risiko for smitte. Personalet og de fremmødte medlemmer fra menighedsrådet nåede frem til udmøntningen af retningslinjerne i fællesskab på mødet.

I de andre sogne i Vestre Landsby Pastorat blev beslutningerne truffet over telefonen. De præster, der er primært tilknyttet til sognene, var i kontakt med deres menighedsrådsformænd. I det ene menighedsråd skrev formanden til de øvrige menighedsrådsmedlemmer. Menighedsrådsmedlemmerne blev ikke indkaldt til et møde, da medlemmerne normalt ikke er til rådighed i dagtimerne. Formanden kontaktede også den præst, som havde primær tilknytning til det pågældende sogn i pastoratet, for at koordinere, hvordan de praktisk forholdt sig til nedlukningen. Det pågældende sogn havde planlagt en stillegudstjeneste 13. marts, som præsten og formanden skulle forholde sig til, og de valgte at aflyse gudstjenesten. Da præsten og formanden var usikre på, hvad der skulle ske fremadrettet, tog de kun stilling til den ene gudstjeneste i første omgang.

De følgende spørgsmål, der er stillet af interviewpersonerne i perioden, illustrerer de områder, der har været stor uvished omkring i nedlukningsperioden:

- Hvad er reglerne for kirkerne?
- Hvornår kommer der retningslinjer fra biskopperne?
- Skal kirkegårdspersonalet også sendes hjem?
- Må der filmes gudstjenester uden menighedens deltagelse i kirken, eller må kirken kun bruges til kirkelige handlinger?
- Må deltagere til begravelser opholde sig på kirkegården, hvis de ikke kan være i kirken, eller skal de vente uden for kirkelågen?
- Hvilke personalegrupper er nødvendige til kirkelige handlinger?

De tre case-sogne er eksempler på forskellige måder at håndtere det kommunikative vakuum på, som opstod i kølvandet på statsministerens nedlukning. I Østre Forstads Sogn indkaldte menighedsrådsformanden alle medlemmer, præster og ansatte til et møde, og de fandt sammen frem til løsninger på de anvisninger, som statsministeren havde givet på pressemødet. Vestre Landsby Sogn fulgte den samme model og fandt sammen praktiske løsninger på nedlukningen. I de mindre sogne i pastoratet var det ikke lige så presserende at reagere, da der ikke var planlagt handlinger de førstkommende dage, og menighedsrådsformænd og præster forholdt sig afventende; kun en enkelt aftengudstjeneste blev aflyst. Søndre Købstads Sogn ventede, til biskopperne og Kirkeministeriet meldte ud, og da var det den kirkebogsførende præst, som handlede.

Forvaltning og praksis i sognene i nedlukningsfasen

Den første periode efter nedlukningen af kirkerne var generelt præget af uvished, og mange interviewpersoner oplevede de første par uger som kaotiske, da retningslinjerne og vejledningerne ofte ændrede sig fra dag til dag. En provst fortæller om præsternes og menighedsrådenes reaktioner på nedlukningen:

> *"I den første tid lige efter kirkernes nedlukning d. 12. marts fik nogle sogne travlt med at finde ud af, hvordan de skulle håndtere nedlukningen i praksis, da de havde planlagte kirkelige handlinger få dage efter nedlukningen. Dåbsfamilier og pårørende til bisættelser og begravelser skulle kontaktes og opdateres på sognenes håndtering af nedlukningen. Gudstjeneste og sogneaktiviteter skulle aflyses. De udendørs ansatte på kirkegårdene kunne ikke forstå, hvorfor de skulle hjemsendes, når de fleste af dem arbejder stort set alene og udendørs, og på nogle områder var både menighedsråd og personale i tvivl om, hvad de måtte og ikke måtte. Det var svært at få den besked, og det skabte megen frustration i begyndelsen blandt præster og menighedsråd, at kirken skulle lukke helt ned, det var aldrig sket før og nok også uforståeligt, men jeg oplevede samtidig stor velvilje til at få tingene til at fungere på trods af frustrationen".*[198]

Generelt ønskede de interviewede aktører at følge de udstukne anbefalinger, bekendtgørelser og vejledninger, så de bedst muligt sikrede sig, at smittekæder med coronavirus ikke opstod i kirkerne. Sognene forholdt sig derfor til vejledningerne fra biskopperne og søgte også informationer fra andre folkekirkelige kilder, herunder Kirkeministeriets FAQ på folkekirkenspersonale.dk og den Digitale Arbejdsplads. Men ligesom ved reaktionerne 11.-12. marts, da kirkerne blev lukket ned, blev både beslutningsgange og forvaltningen af begravelser håndteret forskelligt i sognene.

Lige efter nedlukningen, før bekendtgørelsen om forsamlingsforbuddet var offentliggjort og trådt i kraft, arbejdede de i Østre Forstads Sogn med en praksis, hvor der måtte deltage max ti personer med personale til begravelser i sognets to kirker. Menighedsrådet forsøgte altså at følge biskoppernes vejledning og dermed de meldinger, de havde fået fra regeringen, om hvordan loven ville blive udformet. Ved handlingerne var der en præst, en kirkesanger og en kirketjener, og kirketjeneren opholdt sig ude i våbenhuset. Hvis der mødte for mange deltagere op til handlingen, stillede kirketjeneren sig helt udenfor, så de ekstra fremmødte kunne være i våbenhuset, hvor der var opsat højttalere. Hverken kirken eller den interviewede bedemand kunne stille streamingudstyr til rådighed, så de har ikke kendskab til streaming i perioden; hvis handlingerne er blevet streamet eller optaget på film, er det sket uden personalets bistand. Retningslinjer af betydning for sognets medlemmer, blev løbende offentliggjort på sognets hjemmeside og Facebookside, samt i den månedlige annonce

198 Interview 16. Provst.

i lokalavisen. Kommunikationen udadtil blev først og fremmest ført på hjemmesiden, da retningslinjerne ændrede sig hurtigt. Kirkekontoret orienterede om retningslinjerne ved henvendelser, og præsterne fortalte om retningslinjerne ved samtaler med de pårørende. Præsterne fortæller, at de gjorde meget ud af at forklare, at der var begrænset deltagerantal til handlingerne.

Krematoriet i Østre Forstads Sogn satte også nye tiltag i værk: Medarbejderne satte borde op til modtagelse af blomster for at holde afstand ved afleveringen. Krematoriets personale anvendte personlige værnemidler, såsom handsker og visir, og der indførtes grundig afspritning.

I Søndre Købstads Sogn tog den kirkebogsførende sognepræst sig af at udmønte de nye retningslinjer lokalt og sørgede for, at sognegården blev lukket, så den ikke kunne udlånes til mindesammenkomster efter begravelser. Til begravelser havde man både organist og kirkesanger med, men hvis en handling skulle foregå i kapellet, var der ikke plads til kirkesangeren, da der ikke kunne holdes to meters afstand mellem kirkesanger og organist. Da Søndre Købstads Sogn havde sin første begravelse 14. marts var deltagerbegrænsningen sat til max. 100 personer, hvilket var i overensstemmelse med biskoppernes vejledning. Da bekendtgørelsen om forsamlingsforbuddet trådte i kraft 18. marts, og det blev klart, at der kun gjaldt afstandskrav for begravelser, målte præsten kirkeskibets gulvareal op sammen med formanden, så de i fællesskab kunne fastsætte deltagerantallet i kirken. Der blev ikke afholdt medarbejdermøder i perioden, men det personale, der var med til kirkelige handlinger og i produktionen af onlinegudstjenester, mødte i den forbindelse hinanden løbende og drøftede her den praktiske forvaltning af forholdsreglerne.

I Vestre Landsby Sogn kørte den kirkebogsførende sognepræst og menighedsrådsformanden et tæt parløb og tog beslutninger angående den lokale udmøntning af retningslinjerne. Den daglige leder blev inddraget, og præsterne havde kontakt til kontaktpersonen i menighedsrådet. Præsterne havde kontakt med provsten, men provsten gav ikke specifikke retningslinjer.

I Vestre Landsby Pastorat fulgte de løbende med i ændringerne i retningslinjerne og omsatte dem i lokal praksis. Præsterne lavede lokale aftaler for de kirker, hvor de har deres primære tilknytning. Da nabosognet til Vestre Landsby Sogn er meget lille med ca. 700 indbyggere, gik der noget tid før sognet havde sin første begravelse under nedlukningen. Derfor behøvede sognet i første omgang ikke at forholde sig til meget andet end at aflyse gudstjenester. Inden sognet havde en begravelse, nåede sognepræsten at få erfaring med håndteringen af restriktionerne til kirkelige handlinger fra de andre sogne i pastoratet.

I de andre sogne i Vestre Landsby Pastorat foregik møder over telefonen. Præsten ringede sammen med menighedsrådsformændene for at koordinere beslutninger. Begge er små sogne, der har få begravelser. Da deltagerantallet i kirkerne til begravelser fra 18. marts 2020 skulle fastsættes efter kirkeskibenes kvadratmetermål, målte formændene kirkerne op sammen med kirketjenerne. Dernæst lavede formændene sammen med præsten et lokalt skøn om antallet af deltagere i kirken.

Samarbejdet med bedemændene gik generelt godt og fortsatte under nedlukningen nogenlunde som før. Der var ikke fysisk adgang til kirkekontoret, så kontakten foregik over telefon og e-mail. Nogle af de interviewede bedemænd anbefalede i nedlukningsperioden pårørende at udsætte urnenedsættelse, mens andre var tilbageholdende med at anbefale det, da de var bange for, at urnerne ville hobe sig op.

Oversættelsen af retningslinjerne har i Østre Forstads Sogn og på krematoriet i nedlukningsperioden med Ivor Goodson og Tim Rudds begreber været præget af 'integration', idet menighedsråd og præster har fulgt med i udviklingen i retningslinjerne og forsøgt at leve op til dem, så begravelserne foregik så sikkert som muligt. I Søndre Købstads Sogn var det sognepræsten, som forsøgte at integrere de anvisninger, som biskopperne havde meldt ud. Da afstandskravet skulle udmøntes lokalt, var det præsten sammen med menighedsrådsformanden, som tog sig af det og besluttede et muligt deltagerantal i kirken.

I Vestre Landsby Sogn var det den kirkebogsførende præst og menighedsrådsformanden, som sammen målte kirken op. I de mindre sogne i pastoratet tog menighedsrådsformænd og kirketjenere sig af opmålingen.

Provsternes rolle over for præster og menighedsråd

Kort efter nedlukningen af kirkerne blev de tre interviewede provster indkaldt til et onlinemøde med hver deres biskop og stiftets øvrige provster. Efter møderne informerede de tre provster menighedsrådene og præsterne i deres provstier skriftligt med opdateringer fra møderne. En af provsterne ringede også rundt til provstiets præster for at spørge, om præsterne havde styr på, hvordan retningslinjerne skulle tolkes ind i deres lokale sammenhæng, herunder opmålingen af kirkeskibet, samt for at høre, hvordan præsterne havde det. I nedlukningsperioden holdt to af de interviewede provster også onlinemøder med provstiets præster, og de oplevede, at begravelser fyldte mest på møderne i nedlukningsperioden. Der var en del vielser og barnedåb, der hurtigt blev udskudt, og som præsterne derfor ikke behøvede at tage stilling til på det tidspunkt. En provst fortæller, at de også drøftede folks reaktioner på kirkernes forvaltning, og om sognene kunne gøre noget bedre eller anderledes.[199] Det vil sige, at provsterne bl.a. personligt har sørget for, at sognene gennem præsterne har modtaget informationer om restriktioner og anbefalinger.

Sognepræsten i citatet i case 3 har haft onlinemøder med sin provst og oplevet dem som værdifulde.

» Præst (fra Bent Arendts gæstebidrag): "Jeg synes, vores teams-møder med provsten har været en stor hjælp".
Case 3: Sognepræst om hjælp fra provst

Provsterne fik også henvendelser fra menighedsråd og præster, der var i tvivl om, hvordan de skulle forstå vejledningerne fra biskopperne og sundhedsmyndighedernes restriktioner. To provster fortæller, at det især i nedlukningsperioden handlede om, at menighedsrådene ikke kunne forstå, hvorfor de kirkegårdsansatte skulle sendes hjem, når de arbejdede udendørs. Henvendelserne drejede sig altså om de områder, hvor restriktionerne kolliderede med en mere pragmatisk tilgang til nedlukningen. Andre henvendelser drejede sig om, hvorvidt organisten måtte øve i kirken, og om der måtte gøres hovedrent i kirken under nedlukningen. Ved henvendelser fra sognene har provsterne ført tilsyn og forklaret sognene, hvordan de lokalt kunne forholde sig til restriktionerne, men henvendelserne kan vidne om, at sognene nok forsøgte at integrere nogle af de nye retningslinjer, men at de skulle give mening, ellers fik de modspil fra menighedsrådet.

En af provsterne havde i begyndelsen forstået restriktionerne mod forsamlinger over ti personer således, at de også gjaldt for begravelser. Det blev derfor meldt ud til præsterne. En provst fortæller, at eftersom det var en helt ny situation, fulgte provstiet reglerne forholdsvis ukritisk:

199 Interview 16. Provst.

"Man kan jo diskutere om folkekirken har været lidt for passiv og fulgt – holdt sig lidt meget til de regler – men det var en situation vi ikke rigtig har været i. Derfor synes jeg i hvert fald, at det var vigtigt, at man holdt sig til de regler, der blev udstukket og ikke begyndte at ville mere end andre."[200]

Provsten i citatet fortolkede reglerne strammere end nødvendigt, og der var derfor ikke nødvendigvis tale om, at "ville mere end andre".

I Vestre Landsbys og Østre Forstads provstier fik provsterne besked fra biskopperne på, at de skulle opgøre kapellernes kølekapacitet forstået som antal kølepladser til kister. Dette er også omtalt i delanalyse 1A.

"Ja, vi undersøgte jo, hvor mange kapeller vi havde i provstiet med køl på. Fordi der i starten, der var vi jo meget bange for, at der skulle komme en bølge som i Italien, hvor så vores kapelkapacitet hurtigt kunne slippe op. [...] vi blev bedt om fra biskoppen at undersøge, hvor mange kapelpladser vi har i provstiet med køl."[201]

Kølekapacitet opleves ikke som et problem i sognene i det daglige, men hvis Danmark skulle opleve stor dødelighed på grund af epidemien, så kunne kølekapaciteten komme under pres. Desuden havde myndighederne ikke et nationalt overblik, da de folkekirkelige kapeller og krematorier drives på lokalt niveau i folkekirkens sogne. Den del af begravelsesvæsenet, som er uden for folkekirken, er forankret på kommunalt niveau.

[...] vi blev jo sat til en af de første dage under COVID-19 at tælle op, hvor mange kølepladser vi havde [...] For det har man åbenbart ikke – indtil da – på centralt hold haft et tal på. Så det blev vi så sat til at undersøge, og så drøftede jeg selvfølgelig også med krematoriet muligheden af, hvis det blev nødvendigt, at hvis folk hele tiden udskød bisættelserne og begravelserne, så kunne det blive nødvendigt at leje et kølerum ekstra. Det blev ikke nødvendigt.[202]

En af de interviewede bedemænd fortæller, at han også kontaktede provsten for at undersøge kølekapaciteten i bedemandens region.[203]

Provsterne har generelt fungeret som mellemled mellem stifterne og sognene og har sørget for, at informationer nåede videre til sognene. Provsterne har opklaret uklarheder for sognene, når sognene har været i tvivl om, hvordan de skulle forstå eller tilpasse restriktioner og vejledninger til de lokale forhold. På den måde har provsterne haft samme rolle lokalt, som taskforcen har haft det nationalt. I nedlukningsperioden finder vi i lighed med analysen af taskforcen, at provsterne har ageret som tilsynsmyndighed og taget ansvar for at sørge for, at de nye retningslinjer blev overholdt.

Forståelse af rum i nedlukningsperioden

Den rumlige forståelse spiller en stor rolle i nedlukningsperioden. Kirkerne skulle lukke for indendørs aktiviteter, ligesom andre offentlige institutioner, for at begrænse smittefaren ved større forsamlinger. Derfor oplevede interviewpersonerne kirkerummene som lige så risikofyldte som andre

200 Interview 16. Provst.
201 Interview 17. Provst.
202 Interview 19. Provst.
203 Interview 14. Bedemand.

rum. Samtidig var kirkerne ikke fuldt nedlukkede, da kirkelige handlinger var undtaget fra nedlukningen. I flere interviews ser vi, hvordan den samfundskritiske funktion blev forstået og forvaltet lokalt:

> *"Men det er vigtigt at påpege, at kirkerummet var jo ikke lukket, de var lukkede til gudstjeneste, det er rigtigt nok, men vi var jo en del af beredskabet [...] hvis vi ikke kunne begrave og bisætte folk, ja, hvor skulle vi så gøre af ligene? Så på den måde tænkte staten jo helt rigtigt nok, biskopperne og ministeriet tænkte jo rigtigt nok ved at sige det, at selvfølgelig skulle bisættelser og begravelser stadig kunne finde sted, for hvis man ikke kunne det, så ville krematorierne jo snart blive overfyldte, hvis det var sådan, at det virkelig var katastrofe, vi var ude i".*[204]

Provsten stiller her et scenarie op, hvor kølepladserne i krematorier og kapeller blev overfyldt, og får sat ord på, hvordan det lokale og det nationale niveau sammen tager ansvar for folkekirkens funktion som officiel begravelsesmyndighed i Danmark. Provsten får også givet udtryk for, at kirkerummene i vedkommendes optik ikke var lukkede. Snarere fungerede rummene som centrale rammer for begravelser, netop for at forhindre overfyldte krematorier.

Samtidig har rum spillet en problematisk rolle, fordi restriktionerne angående rum er blevet oplevet som uklare eller ulogiske for nogle sogne. Bl.a. har de ansatte været i tvivl om, hvordan kirkerummene måtte benyttes. Måtte der fx filmes onlinegudstjenester i kirkerne, når de var lukkede? Nogle menighedsråd har også været i tvivl om, hvorvidt personalet, der arbejder udenfor på kirkegårdene, skulle sendes hjem.

To af provsterne skulle ligefrem understrege for menighedsrådene, at kirkegårdspersonalet også skulle sendes hjem, da alle offentligt ansatte blev hjemsendt. I nedlukningsperioden blev udearealer set på lige fod med indendørsarealer i retningslinjerne. Menighedsrådenes mangel på forståelse over for kirkegårdspersonalets hjemsendelse viser, at ikke alle lokale aktører var enige i de restriktioner, som sognene blev pålagt. Nogle af menighedsrådene havde en opfattelse af, at uderummene måtte adskille sig fra indendørsrum, og mente ikke, at uderum udgjorde den samme smitterisiko.

En menighedsrådsformand fortæller, at vedkommende var i tvivl om, hvorvidt kirkegårdspersonalet skulle hjemsendes, men alligevel valgte at hjemsende personalet for en sikkerheds skyld. Da personalet gjorde indvendinger, valgte interviewpersonen en anden strategi:

> *"På det tidspunkt var jeg lidt usikker på om kirkegårdspersonalet, om det var okay, at de gik på arbejde, for jeg tænkte, de går jo ikke så tæt op ad hinanden, men vi blev enige om, at det gjaldt nok også dem. For at være helt ærlig – ja, for at citere, hvad jeg selv sagde – så sagde jeg – og de var jo slet ikke færdige med at pille gran af, som de gerne ville have gjort inden påske. Så sagde jeg, at jeg tror ikke, jeg har set, at I går om og piller det af".*[205]

Interviewpersonens strategi peger på, at de ansattes protester også giver mening for interviewpersonen selv og blev et vægtigt argument for at bøje udmeldingerne. Her kan Ivor Goodson og Tim Rudds beskrivelse af, hvordan nye vejledninger og retningslinjer gennemgår en oversættelses- eller brydningsproces på vejen ud i organisationen, bruges. [206] Hvor interviewpersonens udgangspunkt

204 Interview 19. Provst.
205 Interview 5. Menighedsrådsformand.
206 Se ovenfor, jf. Goodson og Rudd 2017; Rudd og Goodson 2014.

var tvivl angående tolkningen af vejledningen, så gav samtalen med de ansatte anledning til en fælles forståelse af:

- at de ansatte ifølge retningslinjerne sandsynligvis burde hjemsendes,
- at det ikke gav mening,
- en fælles 'kontrakt' om, at interviewpersonen ikke kontrollerede om de ansatte overholdt hjemsendelsen, og at de ansatte ikke overholdt hjemsendelsen, men passede arbejdet og dermed overholdt opfyldelsen af de gravstedsaftaler, som gravstedshaverne har betalt for.

Eksemplet viser, hvordan retningslinjerne tolkes ind i den lokale situation i en proces, som med Goddson og Rudds begreb kan beskrives som 'modspil'. Man gør ikke åbenlyst modstand, men integrerer heller ikke retningslinjerne fuldt og helt.

Forbuddet mod at samles mere end ti personer gjaldt både ude og inde. Derfor havde alle også den forståelse, at der til begravelser ikke måtte deltage flere personer ude på kirkegården, end der måtte være inde i kirken. Det vil sige, at deltagerantal til begravelser, hvor kisten fx følges til rustvognen eller til graven, skulle fastsættes efter kirkeskibets gulvareal.

Et andet eksempel på modspil er de kirker, der valgte at se igennem fingre med den udendørs deltagerbegrænsning. To pårørende og en præst fortæller om begravelser i nedlukningsperioden, hvor flere deltagere sluttede sig til begravelsesfølget uden for kirken:

> *"Provsten og jeg var enige om, at vi ikke var så gode til at tælle. [...] Der var også nogen der kom og ventede udenfor, indtil vi gik ud på kirkegården med kisten."*[207]

23. marts blev det meldt ud, at kirkegårdenes udendørspersonale måtte vende tilbage til arbejdet. Denne ændring i forståelsen af udendørsarealer markerer overgangen til næste fase i coronaperioden.

Stabiliseringsperioden 24. marts til 17. maj 2020

Stabiliseringsperioden varer på det lokale niveau fra 24. marts, hvor kirkegårdspersonalet kunne vende tilbage til arbejdspladsen, og frem til 17. maj, dagen før kirkerne måtte genåbne. Dermed er forløbet på lokalt niveau forskudt i forhold til forløbet på taskforceniveau. Perioden ser, fra det lokale perspektiv, anderledes ud end fra det nationale niveau, hvor taskforcen meget tidligere er orienteret imod genåbningen.

I denne periode fortæller interviewpersonerne, at de løbende fulgte ændringerne i retningslinjerne, og at de holdt sig ajour via forskellige informationskilder:

> *"Jeg har fx hver dag gået på Landsforeningen af Menighedsråds hjemmeside, det var der, simpelthen, vi fik vores informationer, og har også fulgt med på Kirkeministeriets hjemmeside og på stiftet. Det har jeg simpelthen gjort dagligt for at være på forkant. Hvis jeg har opdaget noget om morgenen, jamen så har vi kunnet få det på plads i løbet af dagen. Så jeg synes faktisk, vi har været ret hurtige, og det samme har jo gjaldt vores præst, hun har jo også fulgt med. Nogle gange har vi lige*

207 Interview 18. Pårørende.

ringet sammen: 'Har du set – og ja, det har jeg. Er det noget du gør, eller er det noget jeg lige skal gøre?' Så det har været på den måde, vi har kommunikeret. Vi har virkelig været obs på de hjemmesider, hvor vi kunne hente vores informationer."[208]

Igen et eksempel på, hvordan de lokale aktører har forsøgt at integrere løbende ændringer i retningslinjerne. Citatet viser også, at Landsforeningen af Menighedsråd i stabiliseringsperioden er blevet en faktor i kommunikationsbilledet, hvor det i nedlukningsperioden hovedsagelig var biskopperne og Kirkeministeriet, som de lokale aktører ventede på information fra. Derudover har interviewpersonerne fulgt med på den Digitale Arbejdsplads, på fagforeningernes hjemmesider og i Facebookgrupper for kirker og kirkegårde.

I denne periode var det desuden gået op for bedemænd og sogne, at nedlukningen af kirkerne og samfundet havde for lange udsigter til, at de kunne blive ved med at udskyde begravelser og nedsættelse af urner, da det kunne give en arbejdspukkel, når kirkerne genåbnede. Det oplevedes på lokalt niveau som om, at ændringer i bekendtgørelser, anbefalinger og vejledninger angående begravelser skete i begrænset omfang efter den første intense nedlukningsperiode. En ændring i reglerne, der dog havde stor betydning for begravelser, var spørgsmålet om, hvorvidt der kunne afholdes udendørs begravelser i folkekirken.

Forståelsen af rum i stabiliseringsperioden

5. maj dækkede medierne begravelsen af den aarhusianske digter Yahya Hassan, som blev begravet ved en udendørs muslimsk begravelse. Mens højtideligheden stadig var i gang, tweetede Østjyllands Politi:

"Der er lige nu en del mennesker forsamlet ved Vestre Kirkegård i Aarhus. Det skyldes en privat begravelse, der ikke er omfattet af reglerne om forsamlingsforbud. De må derfor gerne være flere end 10 personer, så længe begravelsen varer."[209]

Politiets tweet og den efterfølgende debat i medierne[210] viser, at mange i befolkningen, herunder de lokale aktører i sognene, ikke vidste, at de kunne holde hele begravelsen eller bisættelsen udendørs, og at der ved udendørs begravelser kunne være flere end ti personer forsamlet. 13. maj ændredes Kirkeministeriets FAQ, så det fremgik, at det var tilladt at holde udendørs begravelser i folkekirken, og at der ikke var nogen deltagerbegrænsning ved udendørs begravelser, men blot et afstandskrav som skulle overholdes.[211] Som vi har set i første del af organisationsanalysen (1A), var de udendørs begravelser længe et centralt punkt for arbejdet i både taskforcen og kirkegårdstaskforcen. Et spørgsmål som først blev afklaret med Yahya Hassans begravelse 5. maj.

Inden da var interviewpersonerne i sognene og provstierne af den forståelse, at deltagerantal til begravelser var fastsat efter kirkens areal – også udenfor. Fx har deltagere, der ikke kunne være i kirken pga. deltagerbegrænsning, ventet uden for kirkelågen i Søndre Købstads Sogn.

208 Interview 5. Menighedsrådsformand.
209 https://www.tv2ostjylland.dk/tv2dk/yahya-hassan-begravet-foran-et-hav-af-mennesker (Tilgået 27. august 2020).
210 Se fx https://jv.dk/artikel/hvordan-kunne-flere-hundrede-f%C3%A5-lov-at-stimle-sammen-til-yahya-hassans-begravelse (Tilgået 2. september 2020).
211 https://www.folkekirkenspersonale.dk/tiltag-vedr-coronaviruscovid-19/spoergsmaal-og-svar/ (Tilgået 24. august 2020).

Flere interviewpersoner peger på, at Yahya Hassans begravelse var den begivenhed, der fik dem til at forstå, at de havde integreret en for stram tolkning af retningslinjerne lokalt. Samtidigt oplevede de, at retningslinjerne heller ikke var blevet meldt klart ud.

> *"Jeg kan huske, oven på Yahya Hassans begravelse var der jo en masse spørgsmål til, hvorfor vi har været mere restriktive i folkekirken, end de åbenbart var til den begravelse, og der fik vi præciseret, at der faktisk godt måtte være flere udenfor, hvor vi havde set det hele som én begivenhed, altså at der ikke måtte stå flere og vente udenfor. Men det blev der præciseret fra ministeriets side, at vi måtte godt være flere udenfor".*[212]

Imidlertid har nogle kirker inden 5. maj tilladt, at flere deltagere sluttede sig til begravelserne. Interviewpersonerne har selv været af den opfattelse, at de nok gik lidt imod reglerne.

> *"Men fra begyndelsen af – også i den svære tid – jeg havde en i den første uge, hvor vi var lukket ned – og der havde jeg en begravelse, og der var der så flere, der gerne ville sige farvel til vedkommende, som stødte til ude på kirkegården, og det var også før, jeg blev opmærksom på det der med, at man faktisk måtte have flere med på kirkegården".*[213]

Interviewpersonen lod flere støde til på kirkegården, end vedkommende mente at have lov til, hvilket er endnu et eksempel på modspil. Udsagnet peger på et oplevet sammenstød mellem retningslinjer og mulig og meningsfuld praksis. Det har igen med opfattelsen af rum at gøre: Når det ikke giver mening, at inde og ude er lige risikofyldt, så bliver det vigtigere, at folk får lov til at sige farvel, end at reglerne holdes.

Udover at hverken sogne eller provstier har haft afklaring på muligheden for udendørs begravelse, nævner nogle præster og provster, at de inden 5. maj ikke havde overvejet muligheden for udendørs handlinger, da folkekirken ikke har tradition for det, og fordi vejret i Danmark ikke altid indbyder til det.

> *"Men altså vi har jo ikke tradition for at holde begravelsen ude på kirkegården, så det var ligesom ikke noget, som var aktuelt, og det var jo også i marts måned, så det var ikke ligefrem sommer."*[214]

> *"Da der så var gået lidt tid, så begyndte det gode vejr, så begyndte man så at tale om, at man kunne holde udendørs bisættelser eller begravelser, og man kunne lade kirkedøren stå, så der kunne stå nogen udenfor og være lidt med på den måde. [...] Jeg havde selv en i begyndelsen af maj, der stod døren ikke åben, for det havde jeg ikke lige tænkt med, men der stod en del ude på kirkegården, da vi så kom ud. Jeg har selv haft en udendørs bisættelse, og det er der også et par af præsterne, der også har haft. Det har fungeret rigtigt godt. De, der kom, har været glade for det."*[215]

Interviewene peger på, at det i stabiliseringsperioden både er folkekirkens tradition, de praktiske forhold angående udendørs handlinger og manglende afklaring i retningslinjerne, der har formet opfattelsen af det udendørs rum lokalt. Men også at der igen ses eksempler på, at der integreres retningslinjer og ydes modspil lokalt: Det skal også give mening.

212 Interview 17. Provst.
213 Interview 19. Provst.
214 Interview 19. Provst.
215 Interview 16. Provst.

Genåbningsperioden 18. maj til 4. juni 2020

18. maj 2020 kunne præster og ansatte i sognene tage fat på at gøre kirkerne klar til at åbne igen efter lidt over to måneders nedlukning.[216] Ved den første gudstjeneste efter genåbningen på Kristi himmelfartsdag 21. maj skulle deltagere i kirken holde én meters afstand, dog to meters afstand, hvis der skulle synges. Deltagere fra samme husstand behøvede ikke holde afstand til hinanden. Ved genåbningen af kirkerne gjaldt det fortsat, at der til begravelser måtte deltage én person pr. fire m^2 i kirken.[217] 9. juni lempedes denne restriktion til, at der måtte være én person pr. to m^2 i kirken, hvis de sad ned det meste af tiden.[218]

Forvaltning af retningslinjer i genåbningsperioden

Retningslinjerne for genåbningen af kirkerne blev offentliggjort 17. maj om aftenen. Nogle præster var utilfredse med den sene offentliggørelse, da de ikke oplevede at have tilstrækkelig tid til at implementere retningslinjerne, inden medarbejderne skulle møde næste morgen, og kontorerne skulle åbne.[219] Genåbningen var resultatet af en forhandlingsproces på tværs af flere ministerområder, og derfor kompliceret at få til at falde på plads (se delanalyse 1A), men præsterne i vores materiale oplevede, at Kirkeministeriet og biskopperne ikke havde forståelse for den betydning, som en sen udmelding af genåbningen fik for deres arbejde.

Ved genåbningen af kirkerne var restriktionerne for brug af kirkerne blevet lempet, så personer fra samme husstand kunne sidde sammen. Senere i genåbningsperioden var det også blevet muligt med dobbelt så mange deltagere i kirken, hvilket gav sognene en større følelse af normalitet. Fra nedlukningsperioden over stabiliseringsperioden til genåbningen blev restriktionerne lempet både ude og inde. Det påvirkede også en af provsternes vejledning til sognene:

> *"Jeg opfordrede til i begyndelsen, at de skulle være meget påpasselige og restriktive, og efterhånden som kirken begyndte at lukke op igen, og kvadratmeterkravene blev sat ned fra fire til to, så har jeg også sagt til dem, at nu skal I også sørge for at være – hvad skal man sige – og være lidt mere lidt mindre restriktive. Vi har jo alle sammen været påpasselige, fordi vi jo helst ikke vil ud i en situation, hvor kirken blev årsag til at starte nye smittekæder".*[220]

Citatet viser, at provsten her i genåbningsperioden eksplicit fortalte præster og menighedsråd, at nu var det tid til at slække på de skrappe krav og tolke reglerne løsere end tidligere. Det viser, at genåbningsperioden på lokalt plan ikke var præget af krisebevidsthed i særlig høj grad. Reglerne skulle følges, men heller ikke mere.

Hvad angår retningslinjerne for begravelser efter genåbningen af kirkerne i Østre Forstads Sogn, var deltagerbegrænsningen fastsat efter kirkens areal, som restriktionerne fra Kirkeministeriet foreskrev. Efter 9. juni måtte der være 30 personer i kirken, og færre hvis der skulle synges. Der havde været et par begravelser uden sang og orgel, men med udgangsmusik over anlægget, fx afdødes yndlingsmusik. Sognet havde en begravelse midt i juni, hvor 25 personer deltog. Hvis det ikke havde

216 https://www.kirke.dk/nyheder/kirker-aabner-inden-kristi-himmelfartsdag-men-retningslinjer-er-endnu-ikke-aftalt (Tilgået 24. august 2020).
217 https://www.menighedsraad.dk/media/3368/vejledning-om-genaabning-18052020ny.pdf (Tilgået 24. august 2020).
218 https://www.menighedsraad.dk/nyheder/2020/nye-regler-om-arealkrav/ (Tilgået 24. august 2020).
219 Interview 2. Præst.
220 Interview 17. Provst.

været for restriktionerne, ville der have været flere deltagere. Da deltagerne heller ikke kunne samles efter handlingen, holdt nogle af de pårørende en tale inde i kirken.

Efter genåbningen måtte der være 50 personer i Søndre Købstads Kirke og et ubegrænset antal på kirkegården. Ved en jordpåkastelse midt i juni, var de deltagere, der ikke kunne være i kirken, ude foran. Der blev brugt sangark, og deltagerne blev placeret med afstand i kirken, ved at sangarkene var lagt ud på bestemte pladser i forvejen. Handlingerne fungerede, som de plejede sammenlignet med under nedlukningen. Det var dog svært for deltagerne at forstå, at der stadig skulle holdes afstand. Hvis der var flere end 50 deltagere, var det også muligt at sidde i våbenhuset, hvor der var højtalere. Kirken var også lånt ud til en begravelse fra et andet sogn, da det andet sogns kirke var for lille.

Det videre forløb gennem stabiliserings- og genåbningsperioderne tyder på, at menighedsrådet i Søndre Købstads Sogn er blevet mere involveret undervejs, end de var i nedlukningsperioden, hvor det hovedsagelig var den kirkebogsførende sognepræst, som håndterede ændringerne. Dog relaterede menighedsrådets handlinger og beslutninger sig ikke så meget til begravelser, men mere til nadver og gudstjenester ved genåbningen af kirkerne. Her havde menighedsrådet søgt vejledning ved provsten angående deltagerantal.[221]

Begravelser i sognet opleves af de interviewede stort set som inden nedlukningen, bortset fra deltagerbegrænsning og afstand. Det gælder dog ikke de pårørende, som vi vender tilbage til i et senere afsnit. Nogle kirker var store nok til at rumme alle deltagere under de lempede restriktioner. Det var også den erfaring, som bedemændene havde efter genåbningen af kirkerne, i forhold til de sogne, som de var i kontakt med.

I Vestre Landsby Sogns kirke var der efter de nye afstandskrav målt op til at kunne være 75 personer. Familier havde under nedlukningen fået lov til at sidde sammen. Derfor havde der også kunnet være lidt flere i kirken, end den var målt op til. I maj måned begyndte præsten at tage hjem til pårørende igen, hvor de fx mødtes i haven, hvis der var mulighed for det. I forbindelse med genåbningen holdt en provst et fysisk møde med præsterne, efter deres ønske, så de kunne tale praksis igennem.

Forståelsen af rum i genåbningsfasen

Med folkekirkens genåbning blev retningslinjerne for kirkerummet ændret, og det betød at:

- der kunne være flere i kirken,
- deltagere fra samme husstand måtte sidde sammen,
- de helt store kirker kunne lånes ud til små sogne, hvis de fik en stor begravelse.

Interviewene viser, at sognene i genåbningsperioden også tog udendørsarealerne i brug til begravelser. Nogle beretter om udendørs handlinger, og andre fortæller om, hvordan udendørsarealer blev en mulighed for de deltagere, der ikke kunne være med i kirken.

I Søndre Købstads Sogn satte de stole frem på kirkegården til en stor begravelse, hvor der også var højtalere på kirkegården. I nogle begravelsesannoncer stod, at kirken kun var for de inviterede, men at andre var velkomne på kirkegården. Kirketjeneren talte fortsat antallet af deltagere til begravelser i kirken. I maj eller juni blev kirkepersonalet ved en begravelse nødt til at bede nogle af deltagerne

221 Interview 11. Menighedsrådsformand.

om at gå ud af kirken, da der ikke var plads til den nærmeste familie. Det tyder på, at der ved genåbningen af kirkerne og samfundet var kommet andre opfattelser af afstand og rum hos deltagerne; måske glemte nogle deltagere restriktionerne efter samfundets begyndende genåbning. Sognene var hurtige til at indføre den ny praksis med udendørs begravelser og satte her muligheden for, at så mange som muligt kunne deltage, over for andre fx praktiske hensyn.

Mødet mellem præster og pårørende

Det er i mødet mellem de interviewede præster og de pårørende, at afstandskrav og de forandrede vilkår for begravelser mærkes direkte. Som vi har argumenteret for i første del af organisationsanalysen (1A), blev det i coronaperioden særligt tydeligt, at folkekirkens ansatte, som del af forvaltningshierarkiet, forventedes at håndhæve de nye retningslinjer i kirkerne.

Vi har spurgt præsterne om, hvordan de har oplevet samarbejdet med de pårørende under nedlukningen, hvor rammerne for de kirkelige handlinger var ændrede.

Som en af præsterne siger, så havde menighedsrådene fokus på at være en god arbejdsplads for de ansatte under nedlukningen, mens det var præsterne, der stod ansigt til ansigt med deltagerne til handlingerne og i sidste ende skulle håndhæve retningslinjerne, samtidig med at de skulle sørge for, at menigheden havde et godt møde med kirken. Det gik derfor også flere præster på, at de ikke måtte give hånd til pårørende og deltagere til begravelser:

> *"Det værste for mig, det var det, at man ikke kunne give hånd til folk. Altså, at man står derinde i starten og holder faktisk [afstand] og taler på temmelig meget afstand med de efterladte. Det synes jeg var et stort tab, og egentlig noget af det allerværste. Og selvfølgelig det at man ved, at der er en del, der ikke kunne være med i kirken, men som rigtig gerne ville være med i kirken også. Det var i hvert fald noget af det som jeg har tænkt, som har fyldt i mit hoved. Og at folk i sagens natur sidder meget spredt i kirken. I sådan en situation, hvor folk normalvis rykker sammen lige præcis, så sidder man spredt ud i hele kirken. Det virker på en eller anden måde selvmodsigende. Og også selve optakten til handlingerne. Samtaler, begravelsessamtaler, som man holder i konfirmandstuer og spritter af og med afstand. Det synes jeg i starten var temmelig akavet."*[222]

Ifølge præsterne var de pårørende generelt kede af, at der var deltagerbegrænsning til de kirkelige handlinger, og at det blev frarådet at give hånd og kram. De pårørende var dog bevidste om, at det var et vilkår, som de måtte acceptere på grund af epidemien. Nogle pårørende havde det svært med, at de skulle invitere, fordi det var svært at vælge, hvem der skulle inviteres, og der var en indbygget risiko for at fornærme de personer, der ikke blev inviteret med i kirken.

Den distance, som præsterne oplevede ved bl.a. ikke at måtte give hånd, blev også forstærket af, at begravelsessamtalerne foregik med stor afstand i sognelokaler fremfor hjemme hos de pårørende, sådan som mange præster har praksis for. I interviewene havde præsterne meget fokus på de pårørendes oplevelse og den distance, som restriktionerne medfører.

222 Interview 6. Præst.

Nogle præster oplevede ligefrem, at de var spændt ud mellem restriktioner og sjælesorg, mellem det at skulle opfylde pligten som embedsmand og samtidig være sjælesørger for de pårørende. Case 8 fra Gerda Neergaard Jessens gæstebidrag omhandler en præst, der tager sig af en familie, som har mistet et barn, der skal begraves den 12. marts ved middagstid. Her bliver det tydeligt, hvor langt præsten vil gå, for at familien skal få den afsked, som de har brug for, uden at coronakrisen fylder for meget. Præsten vælger at overtræde det forsamlingsforbud, som alle på det tidspunkt forventede gjaldt også for begravelser, og yder altså, med Ivor Goodson og Tim Rudds begreb, modstand mod et forventet regelsæt – med det pres, som ulydighed mod reglerne opleves som. Præsten viste sig dog at have provstens opbakning.

Case 10, også fra Gerda Neergaard Jessens materiale, beskriver til gengæld en meget usikker præst, som i håndteringen af begravelsen af en ung mand har fokus på at håndtere reglerne og hele tiden tænker på hvad andre vil sige: kolleger, provst, biskop. Begravelsen er planlagt til 8. maj. Præsten er angst for smittespredning. Afdødes mor forsøger at tænke kreativt og foreslår udendørs begravelse som en løsning, der kan gøre begravelsen udholdelig, fordi alle afdødes kammerater så kan komme med. Det har præsten svært ved at tage stilling til og sender afgørelsen videre til sin provst, som sender den til sin biskop, som kontakter Rigspolitiet. Med Yahya Hassans begravelse 5. maj bliver det åbenlyst for alle, at moderen har ret, mens præsten føler kontroltab. Præsten i casen oplever, at Kirkeministeriet burde have været tydeligere og også taget en del af ansvaret for de fejl, som er begået, og sender således sin frustration over situationen videre op i forvaltningshierarkiet. Præsten føler sig ladt i stikken, for vedkommende ville gerne 'integrere' reglerne, men når tolkningen er usikker, så bliver præsten det tilsyneladende også. Casen illustrerer, hvordan den usikkerhed, som taskforcen og kirkegårdstaskforcen sad med omkring spørgsmålet, siver ned på lokalt niveau, hvor frustrationerne så at sige reproduceres, men her med præst og pårørende som dem, der kommer i klemme.

I case 4 fra Bent Arendts gæstebidrag oplever en anden præst en splittelse mellem det, som præsten ser som to forskellige roller. Præsten sætter her en forkert modstilling op mellem 'embedsmand' og 'præst' og overser herved, at embedet som præst netop er et embede som embedsmand.

» Fra Bent Arendts materiale. Præst: "Hvordan skal man være præst, når man ikke ved, hvad der kommer først: Mig som præst eller mig som embedsmand?"
Case 4: Præst

I case 5 giver en anden præst udtryk for, at krisehåndteringen i folkekirken efter vedkommendes mening er gået fint. Præsten karakteriserer håndteringen som præget mere af stat end af kirke og oplever tilsyneladende en modsætning mellem det statslige og det kirkelige. Som vi redegjorde for i delanalyse 1A, så er folkekirken forankret, gennem Kirkeministeriet, i et offentligt forvaltningshierarki, og kan ikke tænkes uden for statens lovramme.Udsagnet om "lidt mere kirke og lidt mindre stat" kan tolkes som et udtryk for præstens kirkesyn, og dermed som et teologisk udsagn.

» Fra Bent Arendts materiale. Præst: "Kirken har håndteret krisen godt. Men jeg kunne godt ønske mig lidt mere kirke og lidt mindre stat".
Case 5: Præst

Det var i vores interviews hovedsagelig præsterne, der var i dialog med pårørende til begravelsessamtalerne og skulle formidle til dem, hvilke restriktioner, der var gældende for afstandskrav, fysisk kontakt med mere. Flere præster fortæller i interviews, at de naturligvis informerede de pårørende

om restriktionerne, men at de ikke ville blande sig i, om deltagerne gav hinanden et kram, eller overvejede at skille dem ad, hvis de sad for tæt:

> *"Når folk så kommer ind, vi spørger dem jo ikke 'bor I under samme tag? Må I sidde sammen?' Der må man ligesom gå ud fra, hvis folk har sat sig sammen, så var det enten, fordi de bor sammen eller var så tætte, at de var vant til at være sammen. Så der har vi ikke gået rundt og kontrolleret, må I nu sidde sammen."*[223]

Her ydede præsten, som i dette tilfælde også er provst, modspil, måske endda modstand mod retningslinjerne, fordi vedkommende ikke ville håndhæve retningslinjerne, men blot informere om retningslinjerne.

Præsterne, og også de interviewede bedemænd, er klar over, at restriktionerne for samværet mellem deltagerne til begravelser kan have været en ekstra belastning for de pårørende oven i, at de havde mistet. Blandt de interviewede præster og bedemænd er der dog bred enighed om, at samarbejdet med de pårørende gik godt. De pårørende var ifølge bedemænd og præster forstående over for de ændrede vilkår for begravelser, og det er den generelle oplevelse, at de pårørende havde en god oplevelse på trods af den ekstraordinære situation.

Der er imidlertid også, som citatet fra case 6 viser, præster, som oplever, at de pårørende ikke nødvendigvis har haft en god oplevelse, men at de er så trofaste, at de bar over med, at meget blev anderledes pga. corona.

» Præst: (fra Bent Arendts materiale). "Hvis ikke folk var så trofaste, var det endt galt".
Case 6: Trofasthed mod folkekirken

I det hele taget giver præsterne, både i vores interviews og i det indsamlede materiale fra Gerda Neergaard Jessen og Bent Arendts gæstebidrag, udtryk for, at de har oplevet coronahåndteringen på det lokale niveau som en svær balance. Vi ser, med Ivor Goodson og Tim Rudds begreber, eksempler på integration, måske endda et forsøg på overdrevet integration af reglerne, hvor præsten ikke ønsker at foretage et lokalt skøn. Vi ser eksempler på modspil og ligefrem modstand, hvor præsten vælger at omgå reglerne i større eller mindre grad, for at kirken kan danne den ramme om de pårørendes afsked, som de har brug for i sorgen, og som de som medlemmer af folkekirken har krav på.

Mødet mellem befolkning og folkekirke

Ud fra tre interviews med pårørende fra en begravelse eller bisættelse, der fandt sted i et af de tre sogne i en af de tre perioder, vil vi i dette afsnit give et indtryk af, hvordan de ændrede rammer for kirkelige handlinger påvirkede befolkningens oplevelse af begravelser.

I nedlukningsperioden (12.-23. marts) mistede Lars sin hustru.[224] Lars fortæller, at handlingen bar præg af, at den foregik kort tid efter nedlukningen. Både sognet og Lars var usikre på retningslinjerne. I kirken var der ikke markeret, hvilke bænke, deltagerne skulle sidde på, og deltagerne sad derfor tæt forrest i kirken. Lars fortæller, at kirken ville have været fyldt, hvis det ikke var for restriktionerne. Til gengæld var kirken helt fuld af blomster. Nogle af de personer, der ikke kunne deltage i

223 Interview 16. Provst.
224 De pårørende er anonymiserede og kaldes her Lars, Jørgen og Peter.

kirken, ventede ude foran og fulgte med ned til graven. Der blev både sunget salmer i kirken og ved graven.[225] Lars nævner, at det har været et godt forløb med planlæggelsen af begravelsen, og at handlingen fungerede godt på trods af omstændighederne.[226]

I stabiliseringsperioden (24. marts-17. maj) mistede Jørgen sin far. Begravelsen foregik, som Jørgen havde forventet, og som en begravelse plejer, bortset fra at højtideligheden i kirken var berørt af deltagerbegrænsningen. Der blev sunget salmer i kirken, og det var tydeligt for Jørgen, hvilke restriktioner, der var gældende. Præsten havde informeret om retningslinjerne. Præsten foreslog også, at de deltagere, der ikke var plads til inde i kirken, kunne stå og vente ude foran kirken og dermed være med til at følge kisten til graven. Begravelsen foregik inden det officielt blev gjort klart, at det var tilladt med flere deltagere udenfor.[227]

Bisættelsen for Peters afdøde mor fandt sted efter, at kirkerne var genåbnet (efter 18. maj), men havde også et begrænset deltagerantal. Handlingen skulle egentlig foregå i et kapel med plads til otte personer, og handlingen blev derfor flyttet til et kapel i et andet sogn, hvor der var plads til 20 personer. Det var dog stadig ikke alle familiemedlemmer, der var plads til i kapellet. Handlingen i kapellet foregik som Peter havde forventet.[228]

Det påvirker de interviewedes oplevelse af handlingerne, at de ikke kunne have alle de personer, de gerne ville, med i kirken eller kapellet. Selve handlingerne foregik, som de pårørende havde forventet, og der blev også sunget og spillet orgel.[229] Ud over begrænsningen på antallet af deltagere i kirken/kapellet var de interviewede påvirkede af, at der var også var begrænsning på antallet af deltagere til mindesammenkomsten bagefter pga. forsamlingsforbuddet mod mere end ti personer. Peter udtrykker stor frustration ved deltagerbegrænsningen:

> *"[...] jeg går så langt, at jeg kalder det uforskammethed over for afdøde. At man kan lave – i mine øjne – så himmelråbende, tåbelige restriktioner. Jeg har dyb respekt for corona [...] Jeg synes det her, det kan man simpelthen ikke byde. Om menighederne rundt omkring har strammet på de regler eller det er en regering, det ved jeg ikke. Men jeg møder da både bedemand og præst og osv. i Brugsen blandt hundredvis af mennesker. Jeg kan slet ikke begribe det. Alt andet har været yderst tilfredsstillende, men det her er dybt kritisabelt".*[230]

Det var kun deltagerbegrænsningen, som Peter var utilfreds med. Peter roser både præsten og bedemanden for deres håndtering af bisættelsen.

Kun én af interviewpersonerne ønskede at holde en mindebegivenhed senere, hvor der er mulighed for at få flere deltagere med. Præsterne og provsterne fortæller tilsvarende, at de kun har fået få henvendelser om senere mindehøjtideligheder og udskudt urnenedsættelse.

I et andet eksempel (case 11) fra Gerda Neergaard Jessens gæstebidrag møder vi en kirketjener, som håndterede deltagerantal helt anderledes, nemlig gennem en forhandling med de pårørende. Casen viser, at kirketjeneren oplevede, at der blev foretaget et lokalt skøn i hver situation, ligesom kirke-

225 Interview 18. Pårørende.
226 Interview 15. Pårørende.
227 Interview 15. Pårørende.
228 Interview 20. Pårørende.
229 I begyndelsen af coronaperioden var de fleste organister ligesom andre kirkemusikere sendt hjem fra arbejde.
230 Interview 20. Pårørende.

tjeneren beskriver, at de ansatte var fleksible og fx gik udenfor, så der kunne blive plads til flere pårørende.

De tre første interviews fortæller os, at tiden, forstået som det tidspunkt i coronaperioden, hvor begravelsen eller bisættelsen fandt sted, har betydning for handlingens forløb: Lars oplevede i nedlukningsperioden, at de ansatte var usikre på, hvordan restriktionerne skulle håndteres, mens Jørgen i stabiliseringsperioden kunne mærke, at der nu var indarbejdet en praksis omkring afstand. De pårørendes forståelse for de restriktive begrænsninger på deltagerantal ændrer sig også. Hvor Lars og Jørgen accepterer, at der ikke kunne være flere med, selvom de syntes, at det var ærgerligt, så er Peter vred og henviser netop til, at det var så langt henne i genåbningsperioden, at der hele tiden var mange mennesker sammen andre steder. Peters vrede drejer sig om, at begrænsningerne for folkekirken ikke er lettet, nu hvor smittetallene går ned og samfundet genåbner.

Håndtering af restriktioner lokalt

Det var primært menighedsrådsformændene og præsterne, der traf beslutningerne i coronaperioden, da de ikke kunne afholde fysiske menighedsrådsmøder og personalemøder. I Østre Forstads Sogn var forretningsudvalget dog også involverede i beslutningerne.

I Østre Forstads Sogn holdt forretningsudvalget og præsterne fire-fem møder under nedlukningen, og møderne foregik i en af kirkernes mødesale med behørig afstand. Der var løbende dialog med personalet, for at de skulle føle sig trygge ved at være på arbejdspladsen, når arbejdet krævede det.

I Søndre Købstads Sogn var menighedsrådet ikke meget inde over håndteringen af begravelser, men præsterne, organisten og kirketjeneren var i løbende dialog om, hvordan retningslinjerne kunne gribes an i praksis. Formandens rolle var at finde ud af, hvor mange der måtte være i kirken, da kirken skulle måles op, og at nærlæse de vejledninger, som de fik fra biskopperne. Menighedsrådet fulgte vejledningerne, og der var ikke mulighed for lokal påvirkning af forholdsreglerne. Præsten og formanden talte i telefon ca. hver anden uge.

I Vestre Landsby Sogn tog præsten og menighedsrådsformanden beslutningerne sammen angående retningslinjerne:

> *"[...]det [har] egentlig været menighedsrådsformanden og jeg som egentlig langt hen ad vejen aftalte rigtigt mange ting, altså og så inddrog vi den daglige leder også i det. Men det var jo lidt det, at de var jo alle sammen hjemsendt fra arbejde i starten, så det var faktisk meget menighedsrådsformanden og jeg, som egentlig – tror jeg – tog beslutninger".*[231]

Den daglige leder blev inddraget, og præsterne i pastoratet havde kontakt til menighedsrådets kontaktperson, men de øvrige ansatte var hjemsendt, og det var derfor præsten og formanden, der tog beslutningerne. De øvrige sogne i Vestre Landsbys pastorat havde få begravelser, og præsterne koordinerede med formændene over telefonen, når de skulle tage en beslutning.

Præsterne var med inde over de fleste beslutninger angående den praktiske håndtering af retningslinjer for begravelser. Det var også præsterne, som bedemændene henvendte sig til, når de skulle

231 Interview 6. Præst.

oplyses om de lokale forhold. En af de interviewede provster nævner, at det var præsterne, der skulle håndhæve restriktionerne i samarbejde med menighedsrådet, fordi det var præsterne, der havde ansvaret for håndhævelsen i mødet med menigheden. Måske var det en af årsagerne til, at præsterne også spillede en stor rolle i beslutningsprocessen, fordi det var præsterne, der skulle forvalte beslutningerne.

Blandt det øvrige personale var bl.a. kirketjenere og organister også involverede i den praktiske forvaltning af og dialogen om restriktionerne. Generelt var præster og menighedsrådsformænd løbende i kontakt med det øvrige personale, fx hvor personalet har skullet hjælpe med den praktiske udførelse af de lokale tiltag, og for at personalet har følt sig informeret og trygt. Vestre Landsby Sogns menighedsråd gav deres personale besked om, at de kunne sige fra, hvis de ikke ville deltage i kirkelige handlinger, men personalet ytrede ønske om at blive fritaget.

Der er i vores interviews ikke henvisninger til, at resten af menighedsrådene har været involveret i den håndtering af krisen, der angår begravelser, med undtagelse af i Østre Forstads Sogn. Derudover var det meste af personalet sendt hjem, og derfor blev de heller ikke inddraget i beslutningerne.

Præsterne har generelt fundet det vigtigt at finde fælles fodslag med deres præstekollegaer i sognet eller pastoratet, så de var enige om, hvordan restriktionerne skulle håndhæves. Et sogn erfarede også, at det var vigtigt, at menighedsrådet og præsterne var enige om sognets praksis, inden de meldte retningslinjerne ud til den øvrige personalegruppe, så der ikke opstod tvivl om, hvordan situationen skulle håndteres. Det var især præsterne og personalet, der var involveret i den praktiske håndtering af restriktionerne. Det var også dem, der stod i mødet med pårørende og deltagere ved begravelser, og var optagede af at give de pårørende den bedst mulige oplevelse på trods af omstændighederne. Derudover var det også præsten, der stod med ansvaret i situationen, hvis retningslinjerne ikke var overholdt.[232] For at kunne tage det ansvar havde præsterne brug for at være klædt på. Det var, som case 7 viser, ikke alle præster, der oplevede, at de var det, og det førte til frustration.

» En præst fra Annette Brounbjerg Bennedsgaards materiale: "Jeg synes, det har været frustrerende ind i mellem at være ansat i folkekirken. Jeg synes, udmeldingerne fra Kirkeministeriet og biskopperne er kommet sent og ikke altid tydeligt." *Case 7: Præst om kommunikation fra Kirkeministeriet og biskopperne*

Præsten i casen er frustreret over det, der oplevedes som sene udmeldinger fra det nationale niveau. Som vi viser i det følgende afsnit, har mange præster fået den tydeligste information fra deres provst.

Kommunikation mellem de organisatoriske niveauer i folkekirken

Provsterne i vores interviews blev løbende orienteret om ændringer i retningslinjer ved bl.a. at deltage i virtuelle møder med stiftet og stiftets øvrige provster. Derudover brugte provsterne også stifternes hjemmesider. Under nedlukningen holdt stifterne to-tre møder om ugen med provsterne. Der blev det bl.a. drøftet, hvordan direktiver fra Kirkeministeriet skulle udmøntes. Provster blev taget med på råd af stifterne, men i nogle tilfælde skulle provsterne blot udføre stiftets beslutninger. På de virtuelle møder kunne provsterne og stifterne også finde fælles fodslag angående besvarelse af

232 Jf. biskoppernes vejledning om, at det er præst og kirketjener, der fx skal stå i døren og sørge for at deltagerbegrænsningen bliver overholdt: https://www.fyensstift.dk/biskoppen/vejledninger/opdateret-vejledning-fra-biskopperne-onsdag-den-18-03

spørgsmål, som præsterne rettede til provsterne, og her kunne stifterne indfange nogle af de spørgsmål, som blev sendt videre til taskforcen, som beskrevet i delanalyse 1A.[233] Eksempelvis henvendte menighedsråd sig til provsterne for at få afklaring på, om graverne måtte arbejde udendørs i nedlukningsfasen, præster henvendte sig om udendørs liturgi, og i et af provstierne fik provsten en henvendelse fra en graver angående håndtering af en urnenedsættelse. Provsterne oplevede samarbejdet med stifterne som velfungerende, som det kommer til udtryk i dette citat:

> *"Jeg synes, vi er blevet godt orienteret igennem stiftet, og mine kollegaer og jeg, mine provstekollegaer og jeg, har stillet spørgsmål, når der var noget vi har været i tvivl om, og så har de undersøgt tingene, og så har de forsøgt at give et så klart svar som overhovedet muligt. Så det, synes jeg, har fungeret fint."*[234]

To af provsterne fra vores interviews holdt løbende virtuelle møder med provstiets præster. Her havde provsterne mulighed for at orientere præsterne, og præsterne kunne erfaringsudveksle. Derudover har alle tre interviewede provster informeret menighedsråd og præster skriftligt pr. mail.

En provst fortæller:

> *"Informationsarbejdet, det har været vigtigt. At man hele tiden holder dem [menighedsrådene] orienteret. De har selvfølgelig fulgt med i medierne og hørt om forskellige ting og på nogle punkter, var der særregler for folkekirken."*[235]

Der var dog ikke særregler for folkekirken, men tale om, at bekendtgørelse 224 om forsamlingsforbuddet indeholdt en undtagelse for begravelser og bisættelser. Men reglerne gjaldt alle begravelser og bisættelser.

En af provsterne trappede dog ned i informationsniveauet, da Kirkeministeriet midt i marts oprettede sin FAQ.[236]

Alle sogne i vores interviews fulgte med i vejledningerne fra biskopperne. Når sognet var i tvivl om, hvordan retningslinjerne skulle tolkes, spurgte præsterne provsten til råds. I de tilfælde, hvor provsten ikke kunne give et svar, gik provsten videre med spørgsmålet til biskoppen. Det svarer til det, der beskrives i case 10. Hvis stiftet ikke havde et svar, kunne stiftet gå videre til Kirkeministeriet eller til taskforcen. Når Kirkeministeriet eller taskforcen havde et svar på spørgsmålet, gik informationskæden den modsatte vej, tilbage til præst og menighedsråd, som så kunne orientere personalet. Denne struktur følger det, som kaldes tjenestevejen, en klassisk forvaltningshierarkisk struktur, hvor provsten i coronaperioden træder i karakter som leder og skærer mere igennem end ellers:

> *"Jeg har nogle meget gode præster, så jeg har fuld tillid til, at de klarer tingene, men det er klart, at ind imellem må man sige, at her er der nogle ting, der gælder. Det er ikke, fordi jeg har skullet påvirke, men det har bare været, at sådan har det så været. Det har der ikke været nogen som helst problemer med. Men det er klart over for menighedsrådene, man var måske lidt mere fremtrædende rollemæssigt, for at sørge for, at de fik de informationer rigtigt".*[237]

233 Interview 16. Provst.
234 Interview 17. Provst.
235 Interview 16. Provst.
236 Interview 19. Provst.
237 Interview 16. Provst.

Interviewene tyder også på, at det tilsyn, som provsten har udøvet, var præget af dialog, mere end af instruktion. En provst oplevede at være med i dialogen med stiftet om den lokale udmøntning af retningslinjerne:

> *"Jeg synes, det har fungeret godt, og vi er blevet taget med på råd. Selvfølgelig var der nogle beslutninger, som vi skulle udføre, men jeg synes, der har været en fin dialog. Det har været med til at befordre det gode samarbejde på en eller anden måde".*[238]

Eksemplerne viser, at tjenestevejen som kommunikationsredskab og som udøvelse af tilsyn i disse tilfælde har fungeret, ligesom de peger på, at samtaler med provsten i nogle tilfælde har givet menighedsråd og præster mere afklaring end læsning af hjemmesider og vejledninger.

Tidsforståelse og kommunikation i sognene

Præsterne og nogle af medarbejderne har oplevet at blive frustrerede over kommunikationen i folkekirken. Når der løbende kom ændringer i restriktionerne fra myndighederne, syntes personalet, at de modtog retningslinjerne fra folkekirken sent, og præsterne har oplevet, at de skulle holde pårørende hen, imens de ventede på retningslinjer. At skulle vente et-to døgn på retningslinjer efter en pressemeddelelse fra myndighederne er ifølge præsterne i vores interviews lang tid, når der skulle planlægges begravelser. Så længe retningslinjerne lå fast i en længere periode fungerede praksis for begravelser. Det var værre, når reglerne blev lavet om, og præsten skulle informere de pårørende om ændrede regler. Det oplevedes som hårdt planlægningsarbejde for en sognepræst at skulle få folk til at forstå, at de ikke kunne være så mange i kirken, som de gerne ville. En af de interviewede præster fortæller, at vedkommende brugte mere tid på forberedelse af den enkelte handling end ellers, fordi situationen ikke var, som den plejer.[239]

Vi ser også, hvordan aktører på det lokale niveau har en helt anden tidsoplevelse end aktørerne på det nationale niveau. Hvor taskforcen oplevede især nedlukningen som intens, oplevedes den samme periode som mere stillestående på sogneniveau, hvor fx præsterne følte sig handlingslammede af uklare retningslinjer.

En medarbejderrepræsentant i vores interviews har spurgt sine kolleger blandt de kirke- og kirkegårdsansatte om, hvordan de oplevede kommunikationen i coronaperioden, og de giver udtryk for, at de fik informationerne meget sent. De skulle selv søge frem, hvad de måtte, når de var i tvivl, og oplevede, at de ikke fik så meget information fra provstiet, stiftet eller Kirkeministeriet. Medarbejderrepræsentanten fik den meste information via en Facebookside, hvor andre medarbejdere i folkekirken delte den viden, de havde. Medarbejderrepræsentanterne i vores interviews har fx været i tvivl om, hvordan de skulle løse opgaven med rengøring af sognegård og kirke, når der var lukket ned, for der var alligevel nogen, der skulle på arbejde. En af medarbejderrepræsentanterne udtrykte forståelse for den ukendte situation, som præster, menighedsråd og Kirkeministeriet stod i, men kunne godt have tænkt sig "ens regler", så vedkommende ikke selv skulle tolke de forskellige steder. Det er tilsyneladende det lokale skøn, som har været en udfordring her, også når pårørende, der kom til sognet fra forskellige steder i landet, mødte en anden tolkning af reglerne, og blev forvirrede.[240]

238 Interview 17. Provst.
239 Interview 12. Præst.
240 Interview 13. Medarbejderrepræsentant.

Menighedsrådsmedlemmerne i vores interviews har derimod følt sig velinformerede i coronaperioden. De havde adgang til et forskelligt udvalg af informationskilder, samt den information, som de fik af provsterne ved ændrede retningslinjer.

Interviewene tyder på, at menighedsrådene har følt sig velinformerede fra flere sider og niveauer i folkekirken, men at medarbejderne i hvert fald i ét af sognene har manglet information. Præsterne har været utålmodige og synes, det har taget for lang tid at få afklarende informationer og retningslinjer. Her ser vi en forskel på tid og handlekraft: Hvor deltagerne i taskforcen oplevede, at de havde virkelig travlt, og at de havde noget at gøre, har ansatte og præster på lokalt niveau oplevet, at tiden var lang, og at de blev utålmodige, fordi den information de selv og de pårørende ventede på, ikke kom. Samtidig oplevede de ikke, at de havde mulighed for at ændre situationen. Men, som vist ovenfor: Når der var begravelser, som skulle håndteres, og præster og ansatte var pressede af tiden, viste flere alligevel handlekraft og gjorde det, som gav mening.

Forhandlinger i sognene: et casestudie

Der er forekommet lokale forhandlinger i sognene. Østre Forstads Sogn er et eksempel på, at forhandlingerne er foregået eksplicit og med inddragelse af regionale aktører i form af provst og biskop.

På et møde 12. marts aftalte forretningsudvalget, præsterne og personalelederne i Østre Forstads Sogn at holde fast i de to planlagte barnedåb den kommende weekend, såfremt familierne stadig ønskede det. Inden weekenden blev en medarbejder nervøs for at møde op på arbejde til de kirkelige handlinger, og formanden gav derfor alle organister og sangere fri. Denne beslutning var præsterne ikke enige i, da de mente, de havde brug for det musikalske personale til handlingerne. Menighedsrådet henviste til biskoppernes vejledning, hvor der stod, at kirkerne skulle forsøge at begrænse behovet for personale.[241] Weekendens dåbshandlinger blev uden organist og kirkesanger.

Præsterne kontaktede provsten for at finde en løsning på problemet med at få kirkesangere og organister med til de fremtidige kirkelige handlinger. Fagforeningen blev også involveret, og fagforeningen støttede op om formandens beslutning. Formanden var desuden i kontakt med biskoppen for at få afklaret de gældende retningslinjer for fritagelse af personale, men de fandt ingen løsning.

En af sognets præster skulle senere foretage en bisættelse, hvor familien insisterede på at have en kirkesanger med. Det blev derfor et spørgsmål om, hvem der skulle betale for en vikar for den kirkesanger, der var sendt hjem. Præsterne, menighedsrådet og provsten gik i dialog om at finde en løsning, og det endte med, at vikaren blev finansieret af provstiudvalgskassen efter aftale med provstiudvalget. Der blev afholdt endnu et møde mellem forretningsudvalg og præster for at finde en løsning på situationen med organister og sangere. Sognet fik lov til at låne organisten fra provstens kirke som vikar til begravelser, og der blev også spillet musik via telefon eller DVD på højtaleranlægget. Der var god dialog mellem præster og forretningsudvalg, og mødedeltagerne formulerede et brev til personale og menighedsråd om, hvordan praksis skulle være fremover.

Forløbet viser, at beslutninger, der blev truffet i den første krisedags kommunikationsvakuum, var til forhandling, især fordi retningslinjerne fra andre niveauer i folkekirken gav rum for lokalt skøn.

241 Vejledningen fra 12. marts.

Den lokale forhandling bundede i uklare retningslinjer fra biskoppernes vejledning 12. marts. Senere præciserede biskopperne retningslinjerne i en opdateret vejledning 16. marts 2020[242], hvoraf det fremgik, at der ved kirkelige handlinger som minimum skulle være deltagelse fra en præst, organist og kirketjener. Det var fortsat op til sognene selv at vurdere, om kirkesangere skulle deltage. Det fremgik yderligere af biskoppernes opdaterede vejledning at:

> *"Det er præsten, som afgør, om og hvordan den kirkelige handling skal gennemføres under de aktuelle restriktive forhold. Menighedsrådet skal stille det nødvendige personale til rådighed. Det anbefales, at menighedsrådet i dialog med præsten nøje vurderer, hvor stor en del af den sædvanlige kirkebetjening, som er strengt nødvendig."*[243]

Da både provsten og biskoppen var blevet kontaktet på grund af de lokale forhandlinger, kan vi formode, at biskoppernes opdaterede vejledning er udtryk for, at de lokale forhold og forhandlinger har påvirket udmøntningerne af folkekirkens retningslinjer. Det ovenstående uddrag fra biskoppernes opdaterede vejledning viser yderligere, at biskopperne forsøgte at tilgodese både præsternes og menighedsrådenes behov. Det var præsterne, der skulle afgøre, hvordan de kirkelige handlinger skulle gribes an under de nye restriktioner, hvilket giver lokal frihed til præsterne. Samtidig var det menighedsrådet, der havde personaleansvaret, hvorfor der i vejledningen opfordredes til, at menighedsrådet og præsterne i fællesskab vurderede, hvilke personalegrupper, der var nødvendige for gennemførelse af kirkelige handlinger.

Konklusion: Folkekirkens organisation på lokalt niveau

Konklusionen på analysen af arbejdet på lokalt niveau i sognene (1B) indeholder fire hovedpointer:

På lokalt niveau har de kirkelige aktører været præster og menighedsrådsformænd

- Folkekirken håndterede på det lokale niveau langt hen ad vejen krisen ved, at præster og menighedsråd samarbejdede, og gennem møder, telefonsamtaler og mails diskuterede og forhandlede, også med de ansatte, til der var landet en lokal løsning.
- Det var præsten og sognets ansatte, som stod i front og har skullet udmønte de lokale løsninger over for de pårørende.

Retningslinjer og bispevejledninger skal give mening for lokale kirkelige aktører

- Vores analyse viser eksempler på, at de lokale kirkelige aktører ikke kun integrerede de nye retningslinjer, men også ydede modspil eller ligefrem modstand (jf. Goodson og Rudd), og på den måde skabte mere rum omkring pårørende ved begravelser.

242 https://kobenhavnsstift.dk/aktuelt/nyheder/opdateret-vejledning-fra-biskopperne?fbclid=IwAR3hTCoKCUG9F-9Y_e_pCF_GlZdKxvMQSKvfQSndgI5ebXyPNJ78tX9mPqs (Tilgået 25. august 2020).
243 https://kobenhavnsstift.dk/aktuelt/nyheder/opdateret-vejledning-fra-biskopperne?fbclid=IwAR3hTCoKCUG9F-9Y_e_pCF_GlZdKxvMQSKvfQSndgI5ebXyPNJ78tX9mPqs (Tilgået 25. august 2020).

- Nogle præster oplevede at stå i et krydspres mellem deres status som embedsmænd i folkekirken, og den forpligtelse som sjælesørger, som de oplevede at have over for fx pårørende ved en begravelse.
- På de lokale niveau havde forståelsen af rum også betydning, fordi de lokale aktører, som hele tiden bevægede sig i kirkerum og på kirkegård, oplevede en signifikant forskel på inde og ude, fx omkring de udendørs ansatte, og i spørgsmålet om, hvorvidt flere kunne deltage i begravelser ved at støde til på kirkegården. Her tiltog menighedsråd, præster og sognets ansatte sig mere handlekraft ved at stå fast på ude og inde som forskellige steder, fordi det gav bedst mening for dem, og dermed skabte de yderligere rum for de pårørende omkring begravelsen.

De lokale aktører oplevede krisebevidsthed, men også at tiden gik langsomt

- Krisebevidstheden og dermed oplevelsen af tiden svarer på lokalt niveau ikke til oplevelsen på taskforceniveau. Der var en oplevelse af krise i selve nedlukningen, men herefter følte menighedsråd og præster snarere en utålmodighed, og at tiden blev lang, fordi de ventede på afklaring og retningslinjer fra biskopperne og Kirkeministeriet. Det førte i nogle tilfælde til, at fx præster tilegnede sig handlekraft.
- Den opdeling i tidsperioder (nedlukning, stabilisering og genåbning) som viste sig i taskforcearbejdet, følger derfor et andet mønster på lokalt niveau. Nedlukningen varer på begge niveauer fra 12. marts til 23. marts, hvor de udendørs ansatte fik besked om, at de måtte møde på arbejde igen. På lokalt niveau varer stabiliseringsperioden helt til folkekirken fik lov til at genåbne 18. maj, fordi de lokale aktører i perioden ikke havde den handlekraft og nærhed til sektorpartnerskabsdialogen, som medlemmer af de to taskforcer havde.
- Tiden spiller dermed også en rolle for, hvordan de lokale aktører forholdt sig til retningslinjerne, og hvor stramt de blev fulgt. I nedlukningen ser vi flest eksempler på integration af retningslinjerne og på håndhævelse af afstandskravet, dog med en del modspil i forhold til de udendørs ansatte. Længere hen i perioden ser vi mere modspil og modstand, særligt omkring deltagerantal ved begravelser.

Provsten har haft en særlig rolle i kommunikationen med det lokale niveau

- Derefter viser analysen, at særligt den mundtlige kommunikation ad tjenestevejen fra biskop og stift til provst, og fra provst til præst og menighedsråd ser ud til at have fungeret godt i hele perioden. Provsten fungerede som en slags 'lokal taskforce', som også menighedsrådene henvendte sig til.
- Kommunikationen blev mere differentieret fra nedlukning til genåbning. De lokale aktører benyttede sig i nedlukningen særligt af vejledninger fra biskopper og Kirkeministeriets FAQ, men længere hen i coronaperioden kom også Landsforeningen af Menighedsråds sammenskrivning af vejledninger ind, ligesom præster, menighedsråd og ansatte opsøgte andre hjemmesider og faglige grupper på Facebook for at få afklaring på, hvordan reglerne skulle forstås.

Litteratur

Goodson, I. F., & Rudd, T. (2017): *Negotiating neoliberalism, developing alternative educational visions*. Sense Publishers.

Gregersen, N. H. (2015): "Katastrofen og den religiøse modstandskraft". I *Kritisk forum for praktisk teologi* (141), Eksistensen

Leth-Nissen, K. M. (2018). *Churching alone? A study of the Danish Folk Church at organisational, individual, and societal levels*. Ph.d-afhandling, Københavns Universitet

Rudd, T., & Goodson, I. (2014): "Studying historical periodization". I *European and Latin American Higher Education Between Mirrors*.

https://www.dst.dk/da/Statistik/emner/kultur-og-kirke/folkekirken/kirkelige-handlinger (Tilgået 2. september 2020)

https://www.folkekirkenspersonale.dk/tiltag-vedr-coronaviruscovid-19/spoergsmaal-og-svar/ (Tilgået 24. august 2020).

https://jv.dk/artikel/hvordan-kunne-flere-hundrede-f%C3%A5-lov-at-stimle-sammen-til-yahya-hassans-begravelse (Tilgået 2. september 2020).

https://www.km.dk/aktuelt/singlevisning/news/nye-corona-tiltag-forbud-mod-arrangementer-med-flere-end-ti-personer-gaelder-ogsaa-folkekirken-og-and/?no_cache=1&tx_news_pi1%5Bcontroller%5D=News&tx_news_pi1%5Baction%5D=detail&cHash=4281f90c19b335f9c8af3b398745f0cf (Tilgået 24. august 2020).

https://www.kirke.dk/nyheder/kirker-aabner-inden-kristi-himmelfartsdag-men-retningslinjer-er-endnu-ikke-aftalt (Tilgået 24. august 2020).

https://kobenhavnsstift.dk/aktuelt/nyheder/folkekirkens-coronatiltag (Tilgået 24. august 2020).

https://kobenhavnsstift.dk/aktuelt/nyheder/opdateret-vejledning-fra-biskopperne?fbclid=IwAR3hTCoKCUG9F-9Y_e_pCF_GlZdKxvMQSKvfQSndgI5ebXyPNJ78tX9mPqs (Tilgået 25. august 2020).

https://kobenhavnsstift.dk/aktuelt/nyheder/biskopper-gudstjenesterne-aflyses-overalt-i-folkekirken (Tilgået 24. august 2020).

https://www.menighedsraad.dk/media/3368/vejledning-om-genaabning-18052020ny.pdf (Tilgået 24. august 2020),

https://www.menighedsraad.dk/nyheder/2020/nye-regler-om-arealkrav/ (Tilgået 24. august 2020).

https://www.tv2ostjylland.dk/tv2dk/yahya-hassan-begravet-foran-et-hav-af-mennesker (Tilgået 27. august 2020).

Erfaringer på baggrund af organisationsanalysen af folkekirkens coronahåndtering på nationalt niveau og lokalt sogneniveau

Vi har samlet følgende erfaringer til brug for krisehåndtering i folkekirken:

- På baggrund af taskforcearbejdet udviklede biskoppernes kommunikationsfolk videre på en eksisterende kommunikationskanal, som består af den landsdækkende kommunikationsgruppe af kommunikationsfolk fra stifterne, fællesfondsenheder og Landsforeningen af Menighedsråd. Kommunikationsgruppen kan udvides, så den inddrager flere aktører, fx ved at tage udgangspunkt i alle medlemmer af sektorpartnerskabet. Så kommer alle interesseorganisationer og fagforeninger med i kommunikationsudvekslingen og får hurtigt mulighed for at dele opdateret information med deres medlemmer.
- Kommunikationsplatforme skal passe til brugernes behov og tage hensyn til, om brugeren tilgår information fra mobiltelefon eller pc.
- Det er også vigtigt at være opmærksom på, at krav om login med NemId på den Digitale Arbejdsplads – DAP kan virke som en barriere for at tilgå kommunikationen.
- Opdatering af Kirkeministeriets FAQ kan omstruktureres, så den bliver lettere tilgængelig for brugerne.
- Bedemænd er vigtige samarbejdspartnere på lokalt sogneniveau og kan tænkes med i målgrupperne for taskforcekommunikation.
- Provsten opleves som omdrejningspunkt for god, særligt mundtlig kommunikation via telefon, online og fysiske møder, og har fungeret som en 'lokal taskforce' for både præster og menighedsråd. Provstens funktion byggede på hyppig opdatering på nye retningslinjer, særligt gennem onlinemøder med biskop og stiftskontorchef.

Overvejelser til fremtidig praksis i folkekirken

Kunne aflysning af gudstjenester i stedet blive til udendørs lægmandsgudstjenester?

Hvis folkekirkens kirker ved en eventuel kommende krise igen skal lukke, kan det være en mulighed, som alternativ til aflysning af gudstjenesterne, at anvende de udendørs, kirkelige rum, som jævnligt danner ramme om gudstjenester, og som i visse tilfælde er indviet som kirkerum. På Lolland, i Hunseby Sogn, har menighedsrådet en åremålsbegrænset tilladelse fra biskoppen til at holde gudstjeneste på kirkegården, på et afgrænset område, hvor det er passende. I Utterslev Sogn på Lolland har biskoppen indviet en skovkirke, hvor der er et kors og jævnligt bliver holdt gudstjenester og vielser. Kan udendørs kirkerum inddrages i en krisehåndtering og på den måde medvirke til, at ikke alle gudstjenester bliver aflyst, og at de kirkelige handlinger kan gennemføres med flere deltagere? I tilfælde af, at alle medarbejdere inkl. præster bliver hjemsendt og ikke må afholde gudstjenester, kan menigheden selv afholde lægmandsgudstjenester.

De nye erfaringer med udendørs handlinger

Præster, ansatte, menighedsråd og pårørende har i coronaperioden fået helt nye erfaringer med at gennemføre kirkelige handlinger udendørs. Vil det få indflydelse på, hvordan de kirkelige handlinger ønskes gennemført i fremtiden?

Medarbejdernes arbejdssituation: sendt hjem eller arbejde hjemmefra?

I kommunikationen om nedlukningen var der ikke klarhed om medarbejdernes arbejdssituation. Fx herskede der uklarhed om betydningen af at blive "sendt hjem" og dermed om, hvilke arbejdsopgaver, der skulle udføres. Mente arbejdsgiverne, at medarbejderne var sendt hjem og ikke skulle arbejde? Eller mente de, at medarbejderne var sendt på hjemmearbejde?

Statsministeren brugte i sin tale 11. marts formuleringen "sendes hjem", og provsten i case 2 brugte fx også udtrykket "sendt hjem". I biskoppernes første vejledning fra 12. marts står:

> *"Kirkens ansatte*
> *Medarbejderne ansat i sognene bør som udgangspunkt behandles på lige fod med andre offentligt ansatte. Biskoppernes opfordrer menighedsrådene til at indrette kirkernes hverdag med mindst mulig bemanding i kirken og lade kontorpersonalet og lignede arbejde hjemmefra hvis muligt."*[244]

Nogle præster har forstået "sendt hjem" som "arbejde hjemmefra", idet de har flyttet fx konfirmandundervisning og gudstjenester til online platforme. Andre har tilsyneladende forstået det som "sendt hjem fra arbejde" og fulgt biskoppernes udmeldinger om aflyste gudstjenester og aflyst konfirmandundervisning.

Onlinemøder som en ny arbejdsform

Onlinemøder er gennem coronahåndteringen blevet indarbejdet som et fast alternativ til fysiske møder. Hvis onlinemøder bliver en del af den faste praksis i samarbejdet i folkekirken, kan der være både fordele og ulemper herved, som kan overvejes.

DAP som fælles kanal til alle internt i folkekirken

Den Digitale Arbejdsplads – DAP'en blev udstyret med én fælles kommunikationskanal, som kunne orientere hele den interne del af folkekirken på én gang, via en kommunikationsmedarbejder i Fyens Stift. Vil den fælles kanal blive opretholdt efter coronaperioden, og hvem skal i givet fald stå for den i hverdagen?

Erfaringer med konfirmationsforberedelse i en coronatid

I de hektiske dage omkring nedlukningen af folkekirken aflyste biskopperne konfirmationsforberedelsen. I de selvsamme dage og i den efterfølgende periode blev der imidlertid udarbejdet et stort materiale, som var tiltænkt præster, der ønskede at fortsætte kontakten til og/eller overgå til undervisning af deres konfirmander online. Der blev flere gange om ugen offentliggjort materiale til dette formål på Konfirmandcenterets hjemmeside. Som det fremgår af gæstebidraget fra Bent Arendt skabte biskoppernes udmelding tvivl hos nogle præster om, hvorvidt de havde tilladelse til at undervise konfirmanderne online. Hos andre præster førte udmeldingen til, at de aflyste konfirmationsforberedelsen.

Den stærkt forøgede aktivitet på Konfirmandcenterets hjemmeside i ugerne efter nedlukningen peger samtidig på, at endnu andre præster gik online og fastholdt kontakten til deres konfirmander di-

244 https://kobenhavnsstift.dk/aktuelt/nyheder/opdateret-vejledning-fra-biskopperne (Tilgået 16. oktober 2020).

gitalt. Nogle af disse stødte på problemer vedrørende klarhed om GDPR i relation til præsters kontakt til deres konfirmander.
Analysen taler for, at et fremtidigt beredskab kan overveje:

- Hvordan sikres en bedre koordinering mellem biskoppernes udmelding og de religionspædagogiske tiltag under en nedlukning, da det tilsyneladende ikke var biskoppernes hensigt at forhindre online konfirmationsforberedelse?
- Hvordan sker en central folkekirkelig etablering af et digitalt klasserum, som er GDPR-sikret?

Gæstebidrag.
"Vi er som får uden hyrde", "Jeg må tænke forfra hver dag"

Af Bent Arendt

Overskriften er to præsters beskrivelse af de forhold, der kendetegnede deres præstevirke under coronanedlukningen og den efterfølgende delvise oplukning. Det er måske sat på spidsen, men udtryk for den rådvildhed, der har præget mange præsters arbejde under de restriktioner, som coronaepidemien har medført. At præster i et vist omfang har været på Herrens mark, skyldes ikke dårlige hyrder, men folkekirkens struktur i samspillet mellem ledelse og lokalt virke under nedlukningen, som nedenstående kan påvise.

Undersøgelsens rammer

Opgave

Det har været min opgave at undersøge forholdet mellem ledelsens vejledning til lokale præster under nedlukningen af folkekirken, og hvor anvendelig præsterne synes, at vejledningen er. Det har primært drejet sig om to områder:

1. Hvorledes vejledningen har virket efter hensigten for at få arbejdet som præst og kirke til at fungere i den uvante situation, som coronanedlukningen har medført, og i hvilket omfang præsten har været i stand til at være præst med en lukket kirke, herunder vanskelige opgaver med at gennemføre præstearbejde uden fysisk kontakt.
2. Hvorledes vejledningen har fungeret til en specifik og væsentlig del af præstens arbejde: Konfirmationsforberedelsen op til en konfirmation to-tre måneder efter nedlukningen, og om der har været mulighed for anden religionspædagogisk virksomhed.

I undersøgelsen har det vist sig, at håndteringen af nedlukningsrestriktionerne har været en stor vanskelighed for præsternes arbejdsudførelse, og derfor har jeg taget bemærkningerne til vejledningen i denne håndtering med i besvarelserne.

Forudsætninger

Der er efter min opfattelse to væsentlige forudsætninger for præsternes rådvildhed i forbindelse med coronanedlukningen:

1. Folkekirkens væremåde og struktur

Det er kendetegnende for folkekirken at være åben og imødekommende med respekt og forståelse for befolkningens mangfoldighed. Det er en naturlig konsekvens af folkekirkens struktur som et folkeligt og kirkeligt "serviceorgan", der tilstræber at møde mennesker, hvor de er, og se og opfylde nogle af de eksistentielle og åndelige behov, der opstår. Det er også en forpligtelse i kraft af, at folkekirkens ydre forhold ordnes ved lov af folketinget, samtidig med at kirkens indre forhold varetages af kirken selv med samarbejde til mange sider i samfundet.

En betingelse for at udfylde dette arbejde er frihed for præster og andre kirkelige medarbejdere til at varetage deres arbejde efter deres samvittighed med skønsomhed over for de lokale forhold. Der er en lang tradition for, at folkekirken primært er det lokale sogn. Den tradition er ikke væsentligt forandret, selvom det nuværende samfund også har behov for en mere fælles indsats fra og i folkekirken. Det gælder ikke mindst under den kritiske situation, som pandemien har skabt. Det medfører, at præster i meget begrænset omfang får instruks fra deres foresatte biskop og provst om, hvad de skal foretage sig i deres arbejde, samtidig med at der på visse områder er ret snævre rammer for, hvordan en præst kan udøve sin virksomhed fx i højmessen og andre rituelle kendetegn for folkekirken. Til gengæld er der udstrakt frihed til at udfolde sin kreativitet og virkelyst i fx sognegårdens kulturelle aktiviteter eller til særgudstjenester. Den dobbelthed mellem regel og frihed gør folkekirken både traditionsbåret og dynamisk. Det vil være vanskeligt og utilfredsstillende at fungere som præst i folkekirken uden denne frihed fra indblanding under iagttagelse af de givne rammer, samtidig med at præsten får grundlag og støtte til sit arbejde ved at kunne falde ind i en folkelig og kirkelig tradition.

Samvirket mellem den fælles tradition og præsternes egen samvittighedsfuldhed giver folkekirken en kvalitet i arbejdet, hvor befolkningen kan opleve at få en relevant og betydningsgivende formidling, når den har brug for folkekirken. Det medvirker til en stor, folkelig trofasthed og bevarelse af medlemskabet i folkekirken. Og det skaber også undrende interesse, når kirken betræder nye stier, som det har været tilfældet under coronanedlukningen.

2. Nedlukningens modsatte kendetegn

Med den bratte nedlukning af folkekirken i midten af marts blev præster og andre kirkelige medarbejdere bragt i den modsatte situation af deres arbejdes kendetegn, nemlig lukkethed, afvisning og "politiarbejde", som ikke blot måtte begrænse deres præstelige indsats, men også skabte rådvildhed om, hvad de skulle gøre for at videreføre deres arbejde samvittighedsfuldt. Begrænsningen i præstens og kirkens fysiske tilstedeværelse blev en meget tydelig markering af, hvor væsentlig denne side af kirkens virksomhed er, også som supplement og korrektiv til samfundets stigende digitalisering.

Der kom forholdsvis hurtigt retningslinjer fra stifterne om, hvordan nedlukningen skulle håndteres, som i de fleste tilfælde drejede sig om udsættelse af alt, hvad der kunne udsættes af kirkelige handlinger, og varetagelse af det uopsættelige som begravelser under begrænsede vilkår. Det var naturligt

i betragtning af nedlukningens diktat ovenfra (ministerier og stifter), som krævede en nødvendig ensretning af adfærd i alle landets kirker.

Spørgsmål og nytænkning i forhold til næsten alle præstens funktioner, bortset fra den rent administrative og studier, i en "modsat folkekirke" satte imidlertid også en hurtig og kreativ omstilling i gang, som har skabt nye måder at være kirke på. Meget af det nye kan videreføres og udbygges både under krisebetonede og normale forhold, hvor der er ressourcer til det.

Undersøgelsen

For at undersøge den strukturelle vanskelighed i forholdet mellem den fælles ledelse og den lokale arbejdsudførelse har jeg udsendt et spørgeskema til præster over hele landet og fået besvarelser fra to præster i Sønderjylland, to i Vestjylland, fem i Midtjylland, to i Nordjylland, to på Fyn, to på Sjælland, to i Storkøbenhavn og en på Lolland. Spørgsmålenes hensigt er anført ovenfor under afsnittet *Opgave:* At være kirke under nedlukningen og konfirmandundervisningen. I tilknytning til spørgeskemaet har jeg haft lange telefonsamtaler med de pågældende præster for at få kvalitativt indhold og bevare anonymiteten. De kollegiale samtaler har været præget af stor åbenhjertighed, hvilket bidrager til besvarelsernes validitet. Under samtalerne har præsterne som nævnt medtaget deres erfaringer med restriktionerne, som derfor også indgår i undersøgelsen. Jeg skelner mellem præstearbejde og det arbejde, præsterne har fået pålagt med håndtering af restriktionerne.

Det skal understreges, at svarene er begrænset til at være eksempler og kan formentlig modsvares af andre eksempler fra andre præster, men tendensen er så entydig i de deltagende præsters svar under den både ensartede og forskellige måde, de har grebet deres arbejde an på, så deres svar kan godt betragtes som repræsentative. Derfor har jeg i stedet for at anføre, at to præster har svaret sådan og fem sådan anvendt følgende inddeling: Enkelte, flere, de fleste præster for at vise tendenser. Jeg indføjer præsternes svar under spørgsmålene i spørgeskemaet, der står med kursiv. Hvor svarene næsten ikke adskiller sig fra hinanden, har jeg kun anført dem én gang.

Spørgsmål og svar. Indledning

Jeg vil undersøge forholdet mellem den fælles og den lokale indsats i folkekirken i forbindelse med, hvilken vejledning præster har fået fra provsti, stift og Folkekirkens Task Force, samt hvorledes konfirmandundervisningen og anden religionspædagogik er blevet varetaget. Hvis de adspurgte præster ville være med, er de blevet bedt om at overveje nedenstående spørgsmål, inden jeg har henvendt mig telefonisk for at høre om deres erfaringer. På den måde kan besvarelsen blive fuldstændig anonym, og de kan sige, hvad de vil. Jeg har ikke været interesseret i at høre om vejledningerne i coronarestriktionerne, mere i at høre om vejledningen i at få arbejdet som præst og kirke til at fungere, men som nævnt har varetagelsen af restriktionerne fyldt så meget i præsternes svar, at jeg har valgt at tage det med som eksempel på vejledningens karakter.

Spørgsmål til forholdet mellem det fælles og det lokale under coronakrisen:

1. Har du fået vejledning fra stift og provsti til at bestride dit præstearbejde under nedlukningen, herunder forslag til, hvor du kunne finde vejledning?

De fleste præster har selv måttet finde løsninger på de problemer, der opstod i forbindelse med deres præstearbejde under nedlukningen, og de har i vidt omfang selv måttet finde vejledning, hvor de kunne, ofte præget af rådvildhed og tilfældige løsninger, men også ved brug af folkekirkens vejledningstjenester som fx konfirmandcentret (se nedenfor). Nye, uerfarne præster har følt sig mest begrænset i deres præstearbejde og haft vanskeligt ved at bestride det præstearbejde, de ellers var gode til, og i mange tilfælde har de derfor valgt en nedlukning, fordi de var overladt til sig selv. Erfarne præster har haft nogle erfaringer at trække på, men i den særlige situation er der gået uforholdsmæssig lang tid, inden de har fundet vejledning til at fungere som præst. Hvor der er flere præster ved en kirke, har de gjort brug af hinanden eller andre medarbejderes erfaringer og kompetencer og er ret hurtigt kommet i gang med web-løsninger, enkelte steder også støttet af kompetencer blandt menighedsrådsmedlemmer. Det har medført meget svingende kvalitet i arbejdet rundt omkring i landet, og den traditionelle enhed af fælles ritualer, tradition og kvalitet, der gør folkekirken til en troværdig konstans i folks bevidsthed, har det været vanskeligt at opretholde. Det har for de fleste præster været meget frustrerende, at de ikke kunne udføre deres arbejde med den kvalitet, der normalt præger deres arbejde. De har ikke været klædt på til den modsatte situation af deres normale væremåde, som er pålagt dem ovenfra, og derfor har mange af de adspurgte haft brug for mere vejledning eller flere muligheder stillet til rådighed ovenfra til at udvikle og styrke den lokale indsats. Enkelte præster har fundet det urimeligt, at de har fået besked fra deres stift om at udføre præstearbejdet ved fx en gudstjeneste på en bestemt måde, der ikke svarede hverken til mulighederne eller de lokale forhold.

De fleste præster har tilkendegivet frustration over langsomhed i vejledningen til restriktionerne, hvor man fik besked i medierne, før man fik retningslinjer fra sine foresatte, andre har især været forvirret over uklare retningslinjer for den delvise oplukning. Man har dog været opmærksomme på, at det måtte tage sin tid at nedlukke kirken til det modsatte af dens normale væremåde, og også tage tid at få det implementeret. På grund af folkekirkens strukturelle, lokale karakter blev fortolkningen af retningslinjerne overraskende forskellig fra provsti til provsti og fra sogn til sogn, og præster og andre kirkelige medarbejdere fik i vidt omfang den uvante opgave at fungere som både bygningsopmåler og politibetjent, hvilket har stillet store krav til deres skønsomhed.

Hvor nedlukningen af kirkerne som sådan var forståelig også på baggrund af det øvrige samfunds nedlukning, har den delvise genoplukning derimod været vanskelig at håndtere for de fleste præster. Dels fordi vejledningen var tvetydig og gav anledning til meget forskelligartede fortolkninger, dels på grund af store lokale forskelle.

Nogle præster finder det dårligt både for deres eget arbejde og for folkekirken, at håndteringen af coronanedlukningens problemer har været henvist til lokale løsninger og stiller spørgsmålstegn ved den lokale folkekirkes tilstrækkelighed overfor at løse folkekirkens vanskeligheder under dens modsatte karakter af lukkethed. Det har for enkelte også været vanskeligt at optræde som embedsmand og politibetjent, som slet ikke korresponderer med præstens normale rolle i menigheden.

De fleste provster har ikke blot udsendt restriktionerne, men også medvirket til fortolkninger af dem, der har lettet præsternes håndtering i sognene. Desuden har de fleste provster oprettet web-fora, hvor de fx ugentligt har drøftet situationen med præsterne og givet mulighed for kollegial udveks-

ling både med at håndtere restriktionerne og selve præstearbejdet. Disse kollegasamtaler har skabt en rig ideudveksling, og der er mange eksempler på tiltag i præstearbejdet, hvor man har følt sig tilskyndet af kollegers erfaringer. De fleste præster er tilfredse med provsternes indsats og giver udtryk for, at også provsternes muligheder for at give vejledning til andet end coronarestriktionerne har været begrænset på grund af folkekirkens strukturelle begrænsning i ledelse. Enkelte præster har været utilfredse med provstens indblanding i deres præstearbejde, fx afholdelse af web-gudstjenester.

2. Vejledning til:

A. Mediebrug, herunder web-gudstjenesters muligheder og begrænsninger.

Kun i enkelte stifter har der været udsendt vejledning til foranstaltning af web-gudstjenester, som for de fleste præsters vedkommende er et ubetrådt område. Vejledningen fra stifterne har desværre haft begrænset anvendelighed. De fleste præster har selv måttet finde ud af at lave videogudstjenester uden teknisk og fotografisk bistand, et felt, som kun få normalt kender til. De fleste præster giver udtryk for et meget stort behov for vejledning både i mediebrug og medieformidling, og flere finder det vanskeligt, at man skal til at være gudstjenestekirke på en ny måde uden hverken at have forudsætningerne derfor eller en tradition at falde ind i. Det har medført, at nogle har forsøgt på egen hånd med smartphones og lignende, men mange har opgivet af mangel på vejledning, i visse landsogne også, fordi de færreste vante gudstjenestedeltagere er erfarne webbrugere. Den faste menighed har været vanligt tålmodig, men kun i begrænset omfang kunnet gøre brug af web-produktionerne. I kirker med effektivt mediebrug og flere præster, har man med det samme påtaget sig opgaven med at lægge gudstjenester på nettet i samarbejde med kolleger og andre medarbejdere, dog ofte med meget svingende kvalitet i produktionen. I enkelte kirker blev man først sent klar over, at en normal gudstjeneste ikke egner sig til sociale medier, hvorfor en medie-menighed blev tabt på gulvet. Man har kun i begrænset omfang indrettet sig efter, hvad mediet kan bære, og man har i alle tilfælde lagt meget vægt på den traditionelle prædiken af kortere eller længere varighed. I de kirker, hvor mediebrugen var begrænset under normale forhold, har man i nogle tilfælde prøvet under inspiration fra andre kirker, men opgivet igen, fordi kvaliteten blev for dårlig. I en kirke, hvor man afsætter store ressourcer til medieformidling, har man haft daglige andagter og streamede søndagsgudstjenester. Enkelte præster har fortsat mediebrugen på nedsat blus også efter den delvise oplukning af kirkerne. En enkelt kirke har indkøbt livestream udstyr til permanent udsendelse af gudstjenester på nettet.

De fleste præster, der er blevet fortrolige med mediebrugen undervejs, har lavet produkter, de synes, de kan stå inde for, men de siger samtidig, at folkekirken ikke er gearet til den slags opgaver og halter langt bagefter det øvrige samfunds brug af sociale medier.

B. Afholdelse af kirkelige handlinger (dåb, vielse, begravelse, andagt).

Folkekirken var lige så hurtig til at lukke effektivt, som den har haft vanskeligt ved genåbningen, lyder det fra de fleste præster, og åbningen har været vanskelig at håndtere. Når der opstod behov for kirkelige handlinger, først og fremmest bisættelser/begravelser, har vejledningen været meget uklar og forskellig fra provsti til provsti. Alle præster har været overladt til deres eget skøn og egen samvittighed både med samtaler ansigt til ansigt eller over telefon op til begravelsen og med selve afholdelsen af den. Flere præster har ikke villet give afkald på den personlige samtale, og de ikke har fået vejledning til, under hvilke former en begravelsessamtale kunne foregå.

Ethvert regulativ må fortolkes og implementeres, men det har i flere tilfælde bragt præster i penible og usikre situationer, når pårørende har kunnet henvise til, at man gør det anderledes ved en anden kirke i et andet provsti. Også internt har uklarheden været vanskelig, når fx en graver kunne bortvise folk fra kirkegården med henvisning til adgangsbegrænsningerne. Enkelte præster har haft vanskeligt ved at gøre brug af fx en organist til en begravelse, fordi menighedsrådet har modsat sig deres ansattes tilstedeværelse, og i enkelte tilfælde har det ført til alvorlige konflikter mellem præster og menighedsrådsformand. Flere præster synes, at den lokale kirkes uklare ledelsesstruktur med præstens begrænsede beføjelser over for kirkefunktionærer ansat under menighedsrådet har vanskeliggjort arbejdet. Nogle bedemænd har været gode til at lave salmeprogrammer for at undgå brug af salmebøger, men i de fleste tilfælde har præsterne selv måttet stå for produktionen af salmeark, som de heller ikke føler sig klædt på til at lave ordentligt.

Begravelser/bisættelser er et af de arbejdsområder, hvor præsten kommer i nærkontakt med menigheden og kan formidle en eksistentielt vedkommende anerkendelse af et menneske og trøst til de efterladte. Derfor efterlyser flere præster, at de havde flere muligheder for at komme mennesker i møde.

C. Sjælesorgssamtaler

De fleste præster har benyttet sig af telefon til sjælesorgssamtaler, men også her har det været vanskeligt at få klarlagt, i hvilket omfang de kunne møde mennesker personligt og under hvilke former. Enkelte præster har set sig nødsaget til at bryde alle restriktioner og aflægge husbesøg, mens flere har haft samtaler med passende afstand, hvor det har været muligt. I sogne, hvor præsten er vant til at møde mennesker personligt, har det været en udfordring at øve sjælesorg uden et ansigt at tale med. De fleste præster har måttet lægge arbejdsgangen om og være langt mere opsøgende og gentagende end normalt for at bevare kontakten med mennesker, især hvor angst, isolation og nedtrykthed har været dominerende under samfundsnedlukningen. Ingen præster har følt sig foranlediget til at henvise til Sjælesorg på nettet, selvom stifterne har meddelt, at de har udvidet kapaciteten under nedlukningen. Formentlig har denne tjeneste en anden målgruppe end folk i sognet.

Jeg har bedt ledelsen af Sjælesorg på nettet om en redegørelse for brugen af denne tjeneste, men har i skrivende stund endnu ikke modtaget noget. Ved flere forsøg på at komme igennem på en chat, har der været så lang kø, at det ikke har været muligt, hvilket kan indikere en stor brug af tjenesten, uden at jeg dog har kunnet få oplyst, hvor meget denne brug har været forøget under coronakrisen.

D. Konfirmandundervisning. (se nedenfor).

E. Møder – Teams, Skype, Zoom?

For præster, der ikke er så medievante, har det været en udfordring forbundet med megen tøven at skulle holde møde på Teams, Skype, Zoom eller lignende fora, og også her har de savnet vejledning i brugen. Medievante præster har taget det som en del af arbejdet og uden tøven benyttet sig af web-møder, også gerne internt i sognet under iagttagelse af de begrænsninger, mediet medfører. Som anført ovenfor har nogle provster jævnligt anvendt web-møder i deres kontakt med præsterne, og alle præster har været glade for den kontakt, også med kollegaerne, selvom der i nogle tilfælde er opstået den sædvanlige konkurrence mellem præster om den bedste indsats.

3. Har du gjort brug af Folkekirkens Task Force (FTF) i forbindelse med dit præstearbejde?

Ingen præster har gjort brug af FTF i deres præstearbejde, som også først blev kendt, da FTF hen på sommeren udsendte en regulering af retningslinjerne for adgang til kirkerne. Jeg har kun undersøgt præsternes brug af denne Task Force og kan derfor ikke sige yderligere om dens arbejde i forbindelse med vejledning til præsterne.

4. I hvilket omfang har initiativer og tiltag været overladt til dine egne evner og muligheder?

De fleste præster har i deres præstearbejde i endnu mere udpræget grad end ellers været overladt til deres egne evner og muligheder. I flere tilfælde har en mediekyndig kollega i provstiet eller en medarbejder ved kirken kunnet vejlede i brugen af medier eller fjernundervisning; flere steder er præster gået sammen om at bruge nettet i fællesskab mellem flere sogne under vejledning af en kyndig kollega – som nævnt ovenfor. De er på eget initiativ søgt sammen for at finde løsninger, og som nævnt ovenfor er de fleste løsninger på problemerne ved kirkens nedlukning sket på præsternes eget initiativ med de store forskelle i indsats og kvalitet, det har medført.

De fleste præster har fået pålagt en lederrolle i udførelsen af restriktionerne, som de også har påtaget sig samvittighedsfuldt, enten alene eller i samarbejde med andre ved deres kirke, og kun i enkelte tilfælde har de henvist til deres foresatte. Kun for enkelte præster har medlemmer af menighedsrådet/formanden været en værdifuld samarbejdspartner med bevillinger og personlige kompetencer fx inden for web. I enkelte tilfælde har menighedsrådet tilmed obstrueret præstens arbejde (se ovenfor).

5. Har der være behov for yderligere eller anderledes vejledning fra stift, provsti, FTF? Hvilke?

De fleste præster anser deres egen indsats for nogenlunde fyldestgørende under de givne forhold, men alle efterlyser tilbud om vejledning fra begyndelsen af nedlukningen hen over den delvise genoplukning for at kunne gøre det bedre og leve op til kvalitetskravene.

En præst foreslår, at man kunne anvende stifternes uddannelseskonsulenter til at forestå en krisestab af kyndige præster, som kunne træde hurtigt til i lignende situationer. Jeg har talt med en uddannelseskonsulent i et stift, som mener, at stifterne kunne træffe aftaler om vejledning med kompetente tjenester inden for det kirkelige regi, fx Danmarks Kirkelige Mediecenter og lignende. Ifølge konsulenten skal der gøres mere for at appellere til især yngre præsters lederskab og ansvarlighed og for at hjælpe dem til at indtage deres legitime rum som præster i forhold til foresatte, kolleger og menighedsråd.

Enkelte præster foreslår, at kirkerne kunne have budt på alternativer til nedlukningen, fx en kirke i hvert provsti eller hver større by, der altid var åben og betjent med de ledige kirketjenere og gravere med store mængder sprit. Der kunne også være en daglig andagt med stor afstand mellem deltagerne. Man kunne i det hele taget se på, hvor meget man kunne være kirke for folket i sådan en krisesituation.

6. Forslag til, hvordan folkekirken efter din mening kunne varetage coronakrisen efter de nuværende erfaringer?

De fleste præster efterlyser klare og entydige retningslinjer for nedlukningen og har i mange tilfælde været i vildrede om, hvordan de skulle fortolke genåbningen. De har selv måttet finde på, hvad de kunne gøre, i nogle tilfælde i samarbejde med kolleger, i andre tilfælde udpræget lokalt. Det er vig-

tigt, at præsten ikke står alene med ansvaret, når han/hun skal fungere som politibetjent, men kan henvise til en højere myndigheds instruks. Dette forudsætter naturligvis, at der er klare og éntydige fortolkninger af retningslinjerne på stiftsplan, så præsten ikke både skal varetage sit præstearbejde på en helt ny måde og samtidig være myndighed for sig selv og menigheden i fortolkningen af de "politimæssige" retningslinjer uden for hans/hendes normale arbejdsmåde.

De fleste præster giver udtryk for taknemmelighed over folks forholdsvis store trofasthed, hvor nedlukningen ikke har svækket ønsket om dåb og vielse, som præsterne så har fulgt op på med tilbud om dåb og vielser, når man ønskede det på et senere tidspunkt. En præst i et mindre landsogn har således i august måned haft 12 dåb og seks vielser på mange forskellige tidspunkter.

Spørgsmål til konfirmandundervisningen og det religionspædagogiske arbejde under coronakrisen kort før konfirmationerne

Der er kun medtaget svar fra præsterne i denne del af undersøgelsen, som direkte vedrører konfirmationsforberedelsen og det øvrige religionspædagogiske virke. Hvor udtalelserne i forbindelse med undervisningen har haft karakter af svar på den generelle vejledning for præster i forbindelse med nedlukningen, er de flyttet op til den generelle del af undersøgelsen.

1. Videreførte du konfirmandundervisningen?

Omkring halvdelen af præsterne har videreført konfirmandundervisningen som fjernundervisning; i de fleste tilfælde, fordi de allerede havde drevet fjernundervisning og i et vist omfang kunne gøre brug af det allerede anvendte materiale. I enkelte tilfælde gik præsterne sammen om at lave fjernundervisning under vejledning af en kyndig kollega. De fleste steder kom præsterne meget sent i gang med undervisningen, fordi de var usikre på, hvad de kunne gøre. De fleste præster har følt et stort ansvar for deres konfirmander, men løsninger på kontakt og undervisning har været meget forskellige. Enkelte præster har opgivet at drive undervisning med den begrundelse, at konfirmanderne var så belastede fra skolen med fjernundervisning, at konfirmandundervisningen ikke skulle blive en yderligere belastning.

2. Hvor fandt du vejledning til fjernundervisning, og var det nemt eller besværligt?

De fleste præster, der har villet fortsætte undervisningen, har undersøgt Folkekirkens Konfirmandcenters tilbud, men har i visse tilfælde fundet det for besværligt at finde anvendeligt materiale og har opgivet igen, også fordi de ikke havde erfaringer med fjernundervisning i den usikre situation. De giver også udtryk for den almene problemstilling, at godt materiale hos én præst ikke fungerer hos en anden og var usikre på, hvor belastende for konfirmanderne og for besværligt for dem selv det ville være at fortsætte undervisningen med fjernundervisning, hvor man ikke har umiddelbar kontakt med konfirmanderne, jf. ovenfor. Emnefeltet og formen i konfirmandundervisningen svarer ikke til skoleundervisning og fungerer derfor bedst med personlig kontakt. I alle tilfælde har fjernundervisningen været afhængig af kontakten til forældrene, hvor undervisningen i konfirmandlokalet for de fleste præsters vedkommende er en sag mellem konfirmander og præst.

Ved Folkekirkens Konfirmandcenter har de oplyst, at der normalt er ca. 10.000 opslag på hjemmesiden om ugen, men under nedlukningen har der været over 50.000 om ugen. De udsender nyhedsbrev til ca. 1300 præster og har udsendt en gang om ugen under nedlukningen med blandt andet

gode ideer indsendt fra præster, hvilket fx har ført til, at rigtigt mange præster har været rundt til hjemmene med en personlig gave til konfirmander på konfirmationsdagen.

3. Var vejledningen anvendelig?

De præster, der selv har drevet fjernundervisning tidligere, har også gjort det under nedlukningen, og enkelte har gjort det i samarbejde med kolleger. Alle præster har måttet tilpasse materialet, både fra deres egen fjernundervisning, fra undervisningsteams og fra Kirkens Konfirmandcenter til deres lokale forhold.

4. I hvilket omfang måtte du selv finde på fjernundervisning til dine lokale forhold?

Det er klart, at undervisningen af et helt konfirmandhold er anderledes end undervisning af fx to søskende i udlandet. Nogle har givet undervisning til fri afbenyttelse i form af links til film eller små tekster at læse. Andre har krævet svar fra konfirmanderne og lært mere om deres forskellighed end i normal konfirmandundervisning. Det hænger sandsynligvis sammen med, at undervisningsmidlet kræver særlige former for at fungere ligesom mediebrug til gudstjenester. Enkelte har henvist konfirmanderne til at følge nogle webgudstjenester og give en karakteristik. Præsterne giver udtryk for, at det har været et nyttigt, om end tungt arbejde, dels på grund af manglende respons fra konfirmander, dels på grund af konfirmandernes vanskeligheder med besvarelserne.

5. Hvis du ikke holdt fjernundervisning – hvilken kontakt havde du så til konfirmanderne?

Alle præster meldte en ny konfirmationsdato ud meget hurtigt, fordi konfirmationerne var nært forestående, men på grund af manglende vejledning i restriktionernes varighed, har flere af dem givet ændrede datoer både i juni og senere til stor frustration for konfirmander og forældre. Også her efterlyser de klare udmeldinger fra ministerium og stift at henvise til, for den folkelige frustration bliver rettet mod den lokale præst, der skal administrere restriktionerne.

Enkelte har ladet kontakten blive ved meddelelse om ændrede konfirmationstider, men de fleste præster har løbende sendt video- eller andre hilsener på sms eller med link til steder, hvor der var plads til mere udførlige hilsener, hvis ikke de har drevet fjernundervisning.

De fleste præster har først genoptaget undervisningen efter sommerferien med henblik på den forestående konfirmation. Det har nogle gange været vanskeligt at undervise med folkekirkerestriktioner, når skolen har andre retningslinjer, som konfirmander lader sig styre af.

6. Var der anden undervisning, fx for voksne eller børnekonfirmander, du videreførte?

Al undervisning på nær konfirmandundervisning har været nedlukket alle steder, og selvom børnekonfirmandundervisningen er påbudt, har præsterne ikke følt samme forpligtelse som over for konfirmationsforberedelsen.

Hvor voksenundervisningen er blevet genoptaget, har de fleste præster ladet nedlukningen udgøre et hul i undervisningsforløbet.

7. Har der været behov for yderligere eller anderledes vejledning fra stift, provsti, FTF eller konfirmandcenteret?

Også med konfirmandundervisningen har de fleste præsters arbejde været overladt til deres eget initiativ. Nogle har efterlyst hurtige og nemme undervisningstilbud, så man ikke selv skulle ud og undersøge, hvor der fandtes velegnet materiale og redigere det, ved siden af alt det andet, man selv skulle finde ud af.

Med hensyn til konfirmationerne har præsterne udvist stor kreativitet for at få plads til flest mulige deltagere, som har været meget væsentligt for familierne. En præst har holdt konfirmation på kirkegården og taget hver enkelt konfirmand og hans eller hendes nærmeste familie ind i kirken til konfirmationsvelsignelsen. En præst har fået slået et stort telt op i sin have, hvor der var plads til mange flere deltagere end i de små kirker. Enkelte præster har livestreamet konfirmationsgudstjenesten til alle konfirmandernes gæster, i et tilfælde med meget store beløb til private firmaer. Det har været markant for de fleste præster, hvor væsentlig en del af undervisningen selve konfirmationen udgør.

8. Forslag til, hvordan folkekirken efter din mening kunne varetage undervisningen under coronakrisen efter de nuværende erfaringer?

En præst har skelet til folkeskolen og gymnasierne, som meget hurtigt og effektivt fik et undervisningsprogram op at køre, hvor eleverne fik fravær, hvis de ikke besvarede opgaverne. Naturligvis kan sådanne sanktioner ikke overføres, når konfirmandundervisningen ikke engang har sanktioner for manglende gudstjenestedeltagelse, som tilmed var udelukket under nedlukningen. Efter hans mening var skolerne ikke klædt meget bedre på til nedlukningen end folkekirken, bortset fra at de har et velfungerende intranet til formidling af fjernundervisning.

Flere præster anser konfirmandundervisningen for så nært knyttet til dem personligt, at de kan være i tvivl, om en undervisningsvejledning er relevant for dem. Der er også en god erfaring med, hvad der fungerer i undervisningen for den enkelte præst. Derfor har konfirmationsforberedelsen ikke skabt samme rådvildhed som udførelsen af det øvrige præstearbejde under nedlukningen.

Gæstebidrag.
Begravelser og bisættelser under coronanedlukningen

Af Gerda Neergaard Jessen

Gerda Neergaard Jessen har undersøgt, hvordan begravelser og bisættelser er blevet håndteret lokalt i perioden marts til august 2020. Gerda Neergaard Jessens undersøgelse er baseret på kvalitative interviews og har været Gerda Neergaard Jessens bidrag til arbejdet i Ekspertpanelet. Gerda Neergaard Jessen er selv provst i Aalborg Vestre Provsti, og hun var stort set hver dag i hele perioden i daglig kontakt med præster, pårørende, menighedsråd og kirkefunktionærer om særligt dette emne og oplevede, at der var særlig meget på spil for disse grupper.

Gerda Neergaard Jessens bidrag består af fire interviews med henholdsvis to præster, en pårørende og en kirketjener. Et planlagt interview med en bedemand lod sig desværre ikke gennemføre.

Undersøgelsens rammer

Gerda Neergaard Jessen har særligt fokuseret på aspekter vedrørende fem forhold:

1. Erfarede dilemmaer
2. Personlige konsekvenser
3. Embedssyn
4. Hvor erfarede man, at der var hjælp at hente
5. Læring, der kan uddrages.

Interviewene er foretaget som telefoninterviews à en halv til en times varighed. Respondenterne var via telefonsamtale og mail i forvejen kort adviseret om sammenhængen i undersøgelsen, og hvad vi ville kunne komme ind på i løbet af samtalen. Gerda Neergaard Jessen noterede under samtalen og har således nogenlunde fanget ordlyden af, hvordan folk svarede eller udtalte sig. Efterfølgende sendte Gerda Neergaard Jessen referatet til gennemsyn, og alle godkendte det, som det forelå. Alle er anonymiseret i gengivelsen her, og alle har fået andre navne.

I denne analyse bruger Gerda Neergaard Jessen i det væsentlige respondenternes svar og ordlyd (kursiveres). For de tre interviews (pårørende + præst 1 (Præst Hannah Knudsen) og præst 2 (præst Birgitte Vieth) gælder, at hvert interview handlede om én bestemt begravelse/bisættelse, som be-

skrives ret nøje. For det fjerde interview, altså for kirketjenerens (K) vedkommende, er der tale om flere begravelser og bisættelser under nedlukningsperioden.

Cases

Case 8: Interview med præst, som vi her kalder Hannah Knudsen. Sagen omhandler begravelse af lille dreng 12. marts 2020.

Case 9: Interview med pårørende, som vi her kalder Elsa Jensen. Pårørende ved begravelse i lille landsbykirke 10. april 2020.

Case 10: Interview med præst, som vi her kalder Birgitte Vieth. Omhandler udendørs begravelse (to dage efter Yahya Hassans begravelse).

Case 11: Interview med kirketjener, som vi her kalder Laura Anna Mehlsen. Omhandler særligt to bisættelser. En under nedlukningen (ca. 1. april) og en under genåbningen (ca. 1. august).

Begravelse af lille dreng 12. marts: Case 8

Præsten er i teksten anonymiseret under navnet Hannah Knudsen.

Ad 1: Dilemmaet

Hannah Knudsen: Det begynder lang tid før begravelsen, og det fik konsekvenser for de beslutninger, jeg traf. Det begynder med, at familien flytter til sognet i oktober, hvor familien kontakter mig, fordi O på fem år er alvorligt syg. Forældrene og jeg går tur på kirkegården og i kirken inden dødsfaldet, hvor vi tænder lys og taler om Gud og med Gud, og den lille kirke får betydning for dem.

Drengen bliver meget syg og dør i marts, og ingen taler om corona. Jeg besøger ham to dage, før han dør, og går ind og aer ham på kinden. Det ville have været helt utænkeligt få dage senere.

Begravelsen fastsættes til torsdag 12. marts kl. 13. Moderen har været meget planlægningsagtig inden dødsfaldet. De vidste, at 200 ville komme, og de havde et kæmpe netværk fra kræftafdelingerne med andre forældre. Der skulle også komme en sanger, der havde sunget for O, mens han var på kræftafdelingen, og hun har en fremtrædende rolle i begravelsen, fordi hun har været med hele vejen. Hun har en fremtrædende rolle i ceremonien. Alt var planlagt.

D. 11. marts kommer pressemødet, og ca. kl. 21.30 taber jeg sammen med hele Danmark næse og mund over, at landet lukker. Frygten sætter sig i os alle sammen. Det er en ukendt sygdom. Er det den Spanske Syge? Den der uvished!

Gerda Neergaard Jessens kommentar: Dilemmaet opstår nu for alvor, da moderen få minutter efter, at statsministeren har holdt sin tale, kontakter præst Hannah Knudsen for at høre, om begravelsen kan blive gennemført. Præst Hannah Knudsen ved ikke noget, der er jo ikke givet nogen retningslinjer, andet end at forsamlingsforbuddet, som på det tidspunkt er på 100 mennesker, vil være trådt i kraft, når begravelsen dagen efter skal gennemføres.

Og så melder den bestilte sanger samtidig, at hun eventuelt ikke vil deltage:

Sangeren fra kræftafdelingen skulle synge to numre. Hun skriver til mig på Messenger, at hun overvejer at melde fra.

Jeg var fuldstændig rystet i forvejen. Men at hun ville melde fra var helt slemt. Hun skulle blandt andet synge "Nangijala", som jeg havde bygget talen over.

Der kommer nu flere dilemmaer, som præst Hannah Knudsen samme aften drøfter med sin provst:

Jeg drøftede med provsten, om vi kunne henlægge det til en anden kirke. Men jeg vidste, at det betød så meget for forældrene, at begravelsen skulle foregå i sognekirken. Det kunne ikke være anderledes, for det var blevet deres kirke.

Jeg drøftede så mulighed med provsten om tekniske løsninger, fx streaming til sognegården. Provsten forsøgte at finde en, der kunne det, men det lykkedes ikke.

Organisten foreslog, at vi kunne gennemføre det hele på kirkegården. Men det var forfærdeligt vejr med blæst og slud. Og jeg havde ikke det perspektiv dengang. Siden har jeg holdt flere begravelser på kirkegården, nu føles det naturligt, men dengang kunne jeg ikke. Det havde ikke noget med vejret at gøre.

Ad 2: Personlige konsekvenser

Præst Hannah Knudsen har været sognepræst i mange år i et stort sogn med mange begravelser og bisættelser, og hun er meget robust. Men det er tydeligt, at der her er noget på spil for hende, der er ud over det sædvanlige. Det fremgår af hendes ordvalg, når hun fortæller om sagen:

Jeg var fuldstændig rystet i forvejen. Men at hun ville melde fra var helt slemt [Om da sangeren meldte, at hun måske ville melde afbud].

Dengang føltes det som vores fælles dommedag. Der var dommedag over pressemødet. Der var en alvor, og det var kommet så hurtigt. Min mand og jeg havde ikke set nedlukningen komme på nogen måde. Det var så dramatisk. Vi er måske nok dem, der tænker: "Det går nok". Måske andre var mere fremsynede. Men for os er Danmark ikke sådan et land, der lukker. Det er et land, der fungerer. Det siger måske noget om den, jeg er som person.

Det var en ekstrem situation. Alene det, at jeg var nødt til at spørge personalet, om de ville komme. Jeg var foranlediget af statsministerens pressemøde nødt til at gøre det.

Noget, der betød noget for mig, var, da jeg talte med forældrene bagefter. For jeg havde oplevet et kaos, men det havde de ikke. Jeg skrev om aftenen: "Jeg skal lige have en drøftelse med min provst. I får svar i morgen kl. ni". Så mine kaotiske mellemregninger fik de ikke med. Så midt i kaos blev det en smuk og stille og fredfyldt afsked med deres lille dreng, og det var lige som det skulle være og dejligt for dem. For mig var det kaos, men jeg er så glad for, at de ikke oplevede det morads, jeg var i. De var ramt af O's død. Jeg var ramt af corona.

I løbet af døgnet med nedlukningen oplever præst Hannah Knudsen altså at være fuldstændig rystet, kaos, dommedag, en ekstrem situation og dramatik.

Ad 3: Hvad betyder dette for embedssynet?

Jeg er altid mest præst og mindst embedsmand. Havde jeg nu vidst, at jeg overtrådte et afstandskrav ved sang, havde jeg ikke gjort det. Jeg skulle selv konkretisere pressemødets betydning for handlingen. Det, jeg vidste, jeg overtrådte, var forsamlingsforbuddet. Men efterfølgende viste det sig, at det ikke gjaldt ved udendørs begravelser.

Ad 4. Hvor var der hjælp at hente?

Midt i det, som præst Hannah Knudsen erfarer som kaos, taler hun også om, at hun får en slags hjælp. Hun siger:

... provsten var der [om aftenen d. 11. marts] og var ikke gået i seng. Vi talte i telefon. Hun vidste heller ikke, hvad vi skulle, men vi havde en samtale om det, og udvekslede ideer. Det var umuligt at finde noget konkret, vi havde bare et pressemøde, der lukkede landet ned, at forholde os til.

.. Det er godt med en kvalificeret samtale om muligheder og umuligheder. Jeg havde ingen forventninger om nemme løsninger eller klare retningslinjer. Provsten sagde, at jeg skulle gøre, som jeg skønnede bedst. Det var godt. Ingen løftede pegefingre, bare "Gør det så godt du kan".

Men jeg overskred faktisk forsamlingsforbuddet.

I øvrigt, juridisk set, blev hastelovgivningen først vedtaget to dage senere.

[Jeg har ikke] efterfølgende haft brug for supervision.

Det, jeg havde brug for, var det, jeg fik: At jeg oplevede, at provsten bakkede mig op, og at jeg ville få opbakningen lige meget, hvad der skete. Så jeg var ikke bange for at gøre noget forkert. Efterfølgende ved jeg, at det var en forkert beslutning, at vi sad så tæt og sang.

Ad 5: Hvilken læring er der at hente i dette?

Der gik flere dage, inden der kom regler. Men den forventning havde jeg ikke. Jeg er så gammel i gårde, at jeg tænkte, at det skulle så være første gang, det var sket. Man er "on your own" i rigtig mange situationer som præst. Hvilket er en stor lettelse og glæde til dagligt, at der ikke er nogen, der fortæller mig, hvad jeg skal. Men denne situation var anderledes.

Præst Hannah Knudsen forventer altså ikke hurtigt udspil fra Kirkeministeriet eller stiftet, og normalt er det fint. Dog kan denne ekstreme situation kalde på noget andet. Men provstens tilstedeværelse betyder, at hun alligevel oplever at få den støtte, hun har brug for i øjeblikket.

Pårørende ved begravelse 10. april 2020: Case 9

Den pårørende er i teksten anonymiseret under navnet Elsa Jensen.

Ad 1: Dilemmaet

Elsa Jensen: Min mor døde langfredag – 10. april 2020. Kirkerne var lukket på det tidspunkt, og der måtte kun være 13 i kirken, inkl. præst, organist og sanger. Det var en landsbykirke i det sydjyske. Vi kunne godt se, at der var nogle, der samlede folk ude på kirkegården andre steder, men Kirkeministeriet tolkede det sådan, at det var i alt – der måtte ikke stå nogen uden døre. Og det tolkede den lokale graver bogstaveligt. Jeg var præsten, og vi havde ingen sanger med, så vi kunne være 12 pårørende i kirken, men det var ingenting med min mors store familie.

Vi fik min svoger til at komme med videokamera og optage, så det efterfølgende kunne sendes til dem, der ikke kunne være der. Og min søn sendte på Messenger til en gruppe; nogle sad i biler, og nogle sad derhjemme og så det.

Der var lagt en salmebog ud, der hvor man måtte sidde i kirken. Der var én på hver anden-tredje bænk, fordelt over hele kirken. Min datter var grædefærdig over, at hun ikke måtte sidde ved siden af sin far, og jeg sagde også, at mine søskende gerne måtte sidde ved siden af deres ægtefæller. Det var graveren ikke glad for, men sådan blev det.

De pårørende oplever således at komme til en kirke, hvor graveren står meget fast på reglerne, og dette opleves som rigide tolkninger af familien. Og Elsa Jensen refererer til, at det ikke kun er dem, der oplever det således:

Bedemanden havde kørt 100 km med rustvognen fra byen, hvor han boede, til kirken. Da han kom der, spurgte han, om han måtte låne et toilet, men det måtte han ikke. Og hvad skulle han gøre? For alle restauranter var lukket, og han ville ikke stå ved siden af en rustvogn og pisse op ad et hegn.

Ad 2: Personlige konsekvenser

Hele familien er mærket af dette møde med graveren:

Familien var kommet til begravelsen, og nogle stod på kirkegården. Graveren bad dem om at forlade kirkegården. Bl.a. min svigerdatter og børnebørn. De måtte så gå ud på parkeringspladsen og sidde i bilen. Det var svært for mig som fremmed præst at sige noget til det, fordi der var meget forskellige tolkninger af reglerne. Mine børn rystede på hovedet: "Hvad er det for en folkekirke?". Min søn sagde: "Vi finder en anden kirke". Men det ville jeg ikke. Vi hører til på denne kirkegård, og jeg ville ikke tigge og be' om at komme ind i en stor kirke. De fik sikkert for mange henvendelser i de store kirker.

Følgende udtalelse viser den personlige påvirkning meget stærkt:

Min bror var klar til at skyde graveren. Men det gør man jo ikke. (Interviewers understregning). Mine sønner ryster på hovedet. Mage til stupiditet har de aldrig hørt. Men altså, de melder sig ikke ud af den grund.

Ad 3. Embedssyn

Da Elsa Jensen også er præst, er det oplagt i interviewet også at spørge om, hvad dette gør ved hendes embedssyn:

> *Det var formynderi ud over alle grænser og en krænkelse ud over alle grænser af det, vi ellers står for i kirken, når vi taler om kærlighedens bånd, der skal bære, når man har mistet. Teologisk og i en forståelse af sorg over, hvad et begravelsesritual skal gøre for de pårørende, er dette en bombe under, hvad [vi ellers står for i folkekirken].*

Ad 4. Hvor var der hjælp at hente?

Det samlede indtryk er, at det her ikke blev håndteret godt [men] vi reagerede heller ikke over for graveren.

Hjælpen ligger måske i, at familien selv arrangerer et mindesamvær flere måneder efter i det lokale forsamlingshus:

> *Nu holder vi mindesamvær i det lokale forsamlingshus med suppe, steg og is i næste uge [blev afholdt medio september 2020].*
>
> *Vi har inviteret over en Facebook-gruppe, vi har i slægten. Der er 70, der har meldt sig til. Vi ville have været 120, hvis alle havde kunnet komme til begravelsen, selvom min mor var 90, for vi er en familie med godt sammenhold.*
>
> *Min bror har lavet slideshow med billeder, jeg holder tale, og vi spiser. Og så går vi på kirkegården. Det kommer til at udgøre den funktion, som et mindesamvær har. Man rekonstruerer familien og etablerer, at vi kan være sammen på nye måder. Det bliver måske lidt mere løssluppent end ellers. Men generelt bliver mindesamvær hurtigt hyggelige.*

Ad 5: Hvilken læring er der at hente i dette?

> *En mere stringent kommunikation fra ministeriet om, hvordan dette skal fortolkes. Den kæmpe katastrofe var, at der var den usikkerhed om, hvor mange der måtte være med udendørs ved begravelserne. At folk blev bedt om at gå var irrationelt.*
>
> *Og menighedsrådene skal tænke sig om og sige, at selvfølgelig skal mand og kone have lov at sidde sammen. "I kan flytte rundt på folk, I ved, hvem der bor sammen". Og der kommer man over i, at menighedsrådene skal tage et særligt ansvar, hvis man ved, at man har ansatte, der er usikre og overtolker reglerne. Vi lever nemlig af at være en imødekommende og menneskelig kirke.*

Præst ved udendørs bisættelse 8. maj 2020: Case 10

Præsten er i teksten anonymiseret under navnet Birgitte Vieth.

Ad. 1. Dilemma

Præst Birgitte Vieth giver gennem interviewet udtryk for, at hun er optaget af at overholde gældende regler for håndtering af coronasituationen. Det gælder gennem hele forløbet:

Det begynder med, at der bliver ringet på min dør, og en far står udenfor. Han fortæller, at X [mandens søn på 26 år] er død .Jeg er overrasket over, at han står ved døren her midt i en coronatid, så vi aftaler, at han skal ringe igen. Vi mødes i sognegården [til begravelsessamtalen], fordi jeg pga. corona ikke kunne komme hjemme hos dem.

... Det er svært at planlægge begravelsen, fordi der ikke kan være ret mange i X kirke. De er meget kede af, at drengens kammerater ikke kan være med, for mange af dem sidder også et sted i livet, der er svært. De spørger, om der må stå nogen udenfor, men på det tidspunkt havde biskoppen sagt, at det måtte der ikke. Så det siger jeg, at det må vi i princippet ikke.

Men dagen efter bliver jeg ringet op af moderen, der har set og hørt om Yahya Hassans begravelse, og nu vil hun gerne det samme. Men jeg havde allerede tidligere fået at vide af min provst, at ikke engang ved jordpåkastelse måtte der være flere på kirkegården. Så jeg sagde nej. Men moderen var meget insisterende, fordi der var så mange unge mennesker, de gerne ville have med.

Og da jeg ved, at det har jeg ikke umiddelbart lov til, beder jeg hende om at ringe til min provst. Jeg kan ikke gøre mere, men jeg kan ikke nægte hende adgang til at forsøge at søge tilladelse eller at klage senere.

Provsten ringer til biskoppen, der beder hende ringe til rigspolitiet, og der får vi så lov. Men det bliver så svært for mig, fordi der er to instanser, jeg skal forholde mig til, både rigspolitiet og folkekirken. Jeg har ikke hørt noget fra min egen chef, nemlig biskoppen, kun fra rigspolitiet.

Bisættelsen bliver holdt på kirkegården med 300 deltagere.

Ad 2. Personlige konsekvenser

Samtidig er jeg lidt privat berørt, fordi jeg skulle have konfirmeret min egen datter den dag – og nu bliver jeg måske den første præst, der begraver med stort følge på en kirkegård, og jeg tænker, at mange af mine kollegaer nu kan komme til at stå i et forklaringsproblem, når det blev afvist få dage tidligere.

X kirke er ikke min egen kirke, og det gør det lettere for mig, fordi jeg ikke helt så meget står til ansvar der.

Vi var omkring 300 på kirkegården til begravelsen. De bærer selv drengen hele vejen ned til rustvognen. Jeg er nervøs for, om folk skal klumpe sig sammen, men tænker også, at når de når ud på den anden side af kirkediget, er det ude af mine hænder.

Jeg har selv svært ved at håndtere angsten for at bære smitte videre. Det fylder noget i min bevidsthed, men ikke udadtil. Jeg har jo meget med sårbare i min menighed at gøre.

Det er svært at være i, for folk ser ikke altid de forskellige kasketter, vi står med, som sjælesørger og embedsmand. Vi er bare præsten. Men det er et kors i kaldet.

Ad 3. Betydning for embedssynet

Inden det blev besluttet, at det skulle foregå på denne måde, havde forældrene ønske om, at nogle unge venner skulle stå uden for kirken og bære kisten hen til rustvognen. Det sagde jeg nej til af hensyn til smittespredning. Jeg synes også, det er næstekærligt, at vi skal passe på hinanden. Efterfølgende viser det sig, at så slemt var det slet ikke på egnen med smittespredningen.

Da moderen kommer til begravelsen kan jeg godt mærke, at hun er afvisende over for mig, fordi jeg har jo været den, der først sagde nej til den udendørs begravelse. Det forstår jeg godt … Som regel vil man som præst blive båret af folks velvilje sådan en dag. Men jeg havde ikke moderens velvilje. Og det gjorde mig ked af det. Jeg var jo blevet "lusen" og kunne ikke have gjort andet, og ville jeg nu blive udfordret med en klage bagefter? Og jeg havde ikke kunne tage mig af sorgen, som jeg normalt kunne.

Efterfølgende fik jeg en vred mail fra moderen, der skrev, at folkekirken havde været uprofessionel, og at hun var glad for, at hun ikke var medlem.

Jeg har følt mig som en lus mellem to negle. Men jeg var ikke kun sjælesørger for familien, men også for alle de andre familier, der måske både før og efter denne begravelse kunne ønske sig en begravelse i det fri. Og jeg var den første på egnen, der holdt sådan en, så jeg vidste, at det ville danne præcedens. Der var sort af mennesker på kirkegården, midt i en coronatid, hvor jeg ville kunne komme til at stå på mål for det. Men det viste sig heldigvis at være ubegrundet frygt.

Ad 4. Hvor var der hjælp at hente?

Præst Birgitte Vieth oplever det som en frustration, at informationen om, at der kan foretages store begravelser udendørs kommer via pressen (vedr. Yahya Hassans begravelse) og ikke fra stiftet eller Kirkeministeriet. Og at der senere ikke er kommer en beklagelse fra nogen af instanserne over, at de ikke har undersøgt denne mulighed tidligere. Hun oplever, at det er hende, der kommer til at være skydeskive for vreden, selvom hun som embedsmand bare gør, som hun får besked om:

Det, jeg savner i det her, er, at Kirkeministeriet har stået på mål for det her efterfølgende, men de har bare glimret ved deres fravær. Dejligt at det nu må finde sted i det fri, men det havde været dejligt, hvis Kirkeministeriet havde stået på mål for, at de havde tolket reglerne forkert for, om man måtte holde udendørs begravelser, sådan at utilfredsheden ikke var endt ved præsterne. Det var jo svært dengang, fordi vi regnede med yderligere indskrænkelser.

Ad 5. Hvilken læring er der i dette?

Præst Birgitte Vieth holder senere flere begravelser på kirkegården, er blevet glad for dem og vil gerne beholde dem som en mulighed:

Nu oplever jeg nærmest en "Picnic"-stemning ved udendørsbegravelserne, som jeg har haft flere af siden, og det er med til at binde familiebåndene sammen på en ny måde. Begravelser i det fri kan ikke erstatte den indendørs, for den giver en tydeligere ramme, men dette giver også en ramme. Og jeg vil foretrække, at man holder en begravelse på sognets kirkegård i stedet for et neutralt kapel, som folk sommetider vælger, når de ikke har nogen særlig tilknytning til kirken. Så jeg håber, det bliver ved med at være en mulighed. Men årstiderne kommer jo til at sætte en begrænsning.

[Jeg ønskede] mere tydelighed ovenfra. Jeg savnede i hele perioden opbakning ovenfra. Menighedsrådet var svære at nå. De var bare vrede over reglerne, men lod mig være alene. Jeg kan godt leve med ikke at få regler ovenfra, men mangler så også at vide, at der er opbakning til de beslutninger, jeg træffer.

Jeg var jo bange for, at vi kunne risikere 150 smittede bagefter, men der var nærmest ingen smitte i området dengang.

Kirketjener. Flere bisættelser/begravelser i hele perioden: Case 11

Kirketjeneren er i teksten anonymiseret under navnet Laura Anna Mehlsen.

Ad 1. Dilemma

Laura Anna Mehlsen: Jeg var bekymret ved den første bisættelse (ca. 1. april), hvor de måtte have 11 med. Det var en gammel, kendt mand i sognet. De pårørende spurgte, om de måtte have 14 med. Kirkesangeren trak sig, og jeg foreslog, at jeg kunne stå i våbenhuset, så der kunne være flere med, men med dørene åbne, og så fik de lov til at få 14 med. Men da de så kom, havde de 17 med. Jeg valgte så at gå helt ud på kirkegården med dørene åbne. Jeg tog ikke nogen konflikt med de pårørende om det. Det var ikke ok, men de pårørende syntes, at når de skulle samles bagefter, kunne det være lige meget.

En anden bisættelse ca. 1. august:

Laura Anna Mehlsen: Vi vidste, at der ville komme mange, for det var en lokal kendis. Der måtte være ca. 60 i kirken under normale forhold, men flere ved bisættelser, og jeg regnede ud, at hvis koret blev brugt, og folk sad i husstande, kunne de være 90. Det blev respekteret, og der kom ca. 80. Kontakten til de pårørende var god. Vi havde sagt tingene, som de var, og det har de pårørende helt accepteret. Max. antal på bænkene blev sagt til folk, når de kom til kirken til bisættelsen, og også det blev accepteret.

Efter kendis-begravelsen har folk i sognet været usikre på, om de ville få lige så god behandling. Men selvfølgelig får alle samme service. Det er ens for alle.

Ad 2. Personlige konsekvenser

Laura Anna Mehlsen: Den [første bisættelse] tog jeg med hjem og snakkede med min ægtefælle om. Det var ikke ok [at de kom for mange], for de skulle jo også passe på personalet. Men man kan også se det fra de pårørendes side, for hvem skulle de udelukke?

Der kom ingen konflikt. Jeg ville ikke sige til tre, at de ikke måtte komme med. Jeg ville ikke stå og diskutere med nogen til en bisættelse, men jeg gav udtryk for, at det var dårligt, når man havde en aftale.

Ad 3: Betydning for embedssynet

Laura Anna Mehlsen: Det har været svært at skulle skubbe folk væk i stedet for at åbne dørene. Jeg har følt mig som en politimand. Det er svært at skulle sige nej til folk med noget med kirken. Vi vidste, vi skulle gøre det, men det giver en mærkelig fornemmelse, når man skal afvise folk. Det har gjort ondt. Jeg tænker selv på, da mine egne forældre blev begravet, hvor godt det var, at kirken var stuvende fuld. Så jeg kan sagtens sætte mig ind i, hvor ondt det gør, når folk kun må have ti mennesker med til en begravelse.

Vi skal overholde antallet, for reglerne er ikke kun for personalets skyld, men også for de pårørende. Så vi skal passe på. Folk forstår det, når det bliver sagt, at restriktionerne er for alles skyld, men jeg føler rigtig meget med dem. Men vi skal overholde reglerne. Men udenfor på kirkegården kunne jeg ikke agere politimand. Der måtte folk selv finde ud af, hvad de ville.

Laura Anna Mehlsens fagforening er ASE. Den har ikke noget med kirken at gøre, så Laura Anna Mehlsen har ikke oplevet nogle retningslinjer derfra.

Ad 4: Hvor er der hjælp at hente?

Menighedsrådet har været gode til at sende information videre. Det var mest i starten, at der kom nye retningslinjer. Samarbejdet i personalegruppen og menighedsrådet har været meget godt. Der har været fuld opbakning fra menighedsrådet til ikke at lade sig presse af de pårørende, men at holde sig til retningslinjerne.

Men jeg måtte lede [efter regler] på nettet. Provstiet meldte ikke ud hurtigt nok. Det havde været dejligt med flere opdateringer. Jeg brugte meget tid på at finde informationer. Når jeg spurgte provsten, vidste han heller ikke altid, hvilke regler, der gjaldt. Det skiftede næsten fra gang til gang, hvad man måtte, også alt afhængig af, hvilke type tjeneste, det var.

Ad 5. Hvilken læring er der i dette?

En anden gang skal informationerne hurtigere ud, sådan at man hver dag bliver opdateret, så man ikke skal bruge tid på selv at finde informationerne. Stiftet skal bruge Brandsoft til at lægge meddelelser ud til alle gravere eller allerbedst en email-liste direkte til alle gravere og kirketjenere, hvor informationer gives med det samme.

Jeg er godt nok klædt på til at tage de svære samtaler med folk om begrænsninger, men folk undrer sig over de forskellige regler; at der gælder forskellige regler i kirken og i forsamlingshuset.

Sammenfatning

	Dilemma	Personlige konsekvenser	Konsekvenser for embedssyn	Hvor var der hjælp at hente	Fremtidig læring
Præst 1	Begravelse af lille dreng på dagen for nedlukningen	Oplevede kaos og dommedag – og skulle være præst for familien	Altid mere præst end embedsmand. Lever med vished om, at hun faktisk brød reglerne	Hos provsten, der ikke var gået i seng, men tog snakken med præst Hannah Knudsen i telefonen. Ingen lette svar, men sparring og opbakning	Når det går meget hurtigt, er det vigtigste ikke eksakt information, men akut sparring og opbakning fra ledelsen
Pårørende	Oplevelse af kirketjener, der spiller "politimand" ved hendes mors begravelse	Frustrationen fylder i mindet om moderens begravelse	Dette er en bombe under folkekirkens selvforståelse af, hvordan vi skal være der for folk i sorg	I familien; at man selv tager hånd om sorgbearbejdningen ved at holde mindesamvær flere måneder senere	Menighedsrådene skal lokalt være opmærksomme på, om de har sårbare medarbejdere, der overtolker reglerne og "leger politimænd". Disse skal vejledes mere.
Præst 2	Udendørs begravelse. Information om mulighed via pressen	Stor usikkerhed og angst for ikke at håndtere gældende regler rigtigt. Bange for smittespredning	Føler sig som en "lus mellem to negle". Har ikke kunnet være så imødekommende som ellers	Frustration over, at den ikke rigtig har været nogen steder	Bedre information af KM, og KM og stift skal blive bedre til at beklage, hvis de har lavet fejl, så aben ikke lander på præstens skuldre. Samtidig skal mere bekymrede præster have grundig vejledning af provst
Kirketjener	At måtte udelukke folk fra begravelser, og der kommer flere end aftalt	Vil gerne både passe på pårørende og kirkebetjening	Det er svært at måtte afvise folk i døren. Vil gerne holde kirken åben for så mange som muligt	Særligt lokalt: personalegruppe og menighedsråd, der har bakket op og delt informationer. Provsten vidste for lidt	Bedre information til alle i Folkekirken. Ikke alle kan komme på DAP'en og læse FAQ. Mulighed: At bruge Brandsoft.

Generelt

Der efterlyses hurtigere beslutninger og informationer direkte til præster og kirketjenere. Præsterne kan opleve en splittelse i både at være sjælesørgere og embedsmænd, men vægter forskelligt på denne akse alt efter personlighed, hvor man ved en mere bekymret tilgang kan føle sig mere som embedsmand end som sjælesørger. Dette gælder også graverne/kirketjenerne, hvor menighedsrådet

har en stor opgave med at sørge for, at de ansatte, der kan udvise en særlig bekymring, ikke kommer til at nedlægge for hårde restriktioner på de pårørende.

Det er vigtigt, at ledelsen er tilgængelig, så som at være sparringspartner, også selvom den ikke har eksakte løsninger. Og herefter er det vigtigt, at man som præst eller kirketjener oplever, at man får opbakning i de beslutninger, man kan være nødt til selv at træffe efter lokalt skøn.

Et eksternt perspektiv.
Lærestykker til fremtiden

På baggrund af organisationsanalysen i FUV's coronarapport.[245]

Af Lisbet Christoffersen

Det retlige grundlag for de to taskforcer

Rapporten undersøger indledningsvis relevant, hvad der er det retlige grundlag for arbejdet i de to folkekirkelige taskforcer, der blev nedsat, og som i praksis fungerede som afklaringsrum for mange tvivlsspørgsmål gennem udsendelse af vejledninger mv.

Til dette spørgsmål anføres, at 'folkekirkens forvaltning udøves inden for rammerne af biskoppernes tilsynsmyndighed'. Det følger, at de to taskforcer må anses som udvalg, der kommer med forslag til biskopperne i udøvelsen af denne tilsynsmyndighed.

Samtidig er det nævnt i rapporten, at der foreligger et egentligt over-underordnelsesforhold inden for den del af den folkekirkelige forvaltning, der udøves af medarbejdere, som indgår i et tjenesteretligt hierarki med biskopperne som statens sikring i toppen af hierarkiet, dvs. for så vidt angår de statsligt ansatte dele af folkekirkens medarbejdere – stiftskontorcheferne og deres medarbejdere samt provster og præster.

Dvs. at de to taskforcer har tjent til rådgivning af biskopperne i deres faktiske ledelse over for disse dele af den folkekirkelige forvaltning.

Derimod indgår menighedsrådene (og disses medarbejdere) *ikke* i et sådant over/underordnelses forhold.

For dette niveau i den folkekirkelige forvaltning er der således ikke grundlag for at antage en biskoppelig *ledelse,* men alene et *tilsyn.*

Rækkevidden af det biskoppelige tilsyn, henholdsvis ledelse, er for tiden genstand for debat.

245 Jeg er, på forslag i styregruppen, blevet bedt om at bidrage til rapporten med en selvstændig tekst, der fra et eksternt perspektiv opsamler nogle lærestykker for fremtiden i forhold til rapportens billede af folkekirkens organisatoriske handlen i coronaperioden (jf. rapportens forord). Baggrunden for dette er bl.a., at jeg selv i foråret og sommeren 2020 har indsamlet en række forskningsinterviews om tilsynets funktion i corona-perioden. Dette materiale skal indgå i en analyse af tilsyn i folkekirken, som jeg skal bidrage med på FUV's konference Forholdet mellem tilsyn og ledelse, 5-6. november 2020.

- *Den foreliggende rapport – der understøttes af mine egne undersøgelsesresultater – synes at vise, at folkekirken på nationalt plan i praksis mangler et ledelsesredskab til krisehåndtering inden for retligt fastsatte rammer. Denne mangel synes imidlertid afhjulpet gennem udvidelse af tilsynsbegrebet samt gennem netværksorganisationen.*

Kirkebegrebet indholdsmæssigt: de kirkelige handlinger, sjælesorgen, gudstjenesten, konfirmationsundervisningen, nødberedskabet, den samfundskritiske funktion

Det er fuldstændig rigtigt, som det er understreget i rapporten, at 'kirken var jo ikke lukket' – *begravelserne* blev varetaget.

Vedrørende begravelsernes udendørs del anføres ærligt i rapporten, at man helt enkelt havde taget udgangspunkt i den indendørs del.

Endvidere anføres vejrlig som begrundelse for, at man først medtænker den udendørs del, da foråret er kommet.

Jeg tror snarere, at fokus på den indendørs del har udgangspunkt i en ændret begravelsespraksis, fra kistebegravelser til bisættelser. Bisættelser afsluttes typisk i en sluttet kreds uden for kirkedøren foran bedemandens vogn. Her har det været forståeligt, at der ikke var en selvstændig udendørs del.

Kistebegravelser har altid haft en udendørs del og er således traditionelt sluttet med jordpåkastelse og nedsænkning af kisten i graven. Det lokale 'oprør' mod reglerne, der er blevet dokumenteret i rapporten, har da også især haft kistebegravelser som omdrejningspunkt.

Vedr. begravelser er det endvidere værd at bide mærke i, at folkekirken lokalt havde et løbende overblik over coronakrisens udvikling gennem løbende overblik over krematoriernes kapacitet. Det virker som om denne viden ikke nødvendigvis var frugtbargjort i nationale analyser i det omfang, det kunne være sket.

- *Der synes at ligge et lærestykke om, at sundhedsmyndighederne kunne drage større nytte af den folkekirkelige viden om det faktiske antal døde, ligesom der ligger et lærestykke om gennemtænkning af den folkekirkelige praksis for ritualer og gennemførelse af bisættelser og begravelser.*

I den biskoppelige vejledning af 18. marts blev *dåb* i praksis søgt udsat. Jeg er opmærksom på, at det skete i krisens første periode, i en tidsmæssig forventning om snarlig afslutning, samt i en religionssociologisk forståelse af dåb som en familiefest.

Det ser imidlertid ikke ud som om denne vejledning blev taget op til revision i forløbet, hverken i taskforce eller biskoppelig vejledning. Det fremstår mærkeligt. For 200 år siden blev dåb i dette land betragtet som en salighedssag; dåb skulle derfor gennemføres inden for en uge. Dåb inden for de første måneder efter fødslen blev for en generation siden betragtet som en selvfølge i den folkelige forståelse. Folkekirkens ledelse og flere aktuelle forskningsrapporter peger på dramatisk faldende dåbstal. Man kunne måske have forventet, at der i stedet for en de facto anbefaling af udsættelse af

dåb (baseret på en antagelse om, at forældrene alligevel ønsker dåb for festens skyld og festen kan jo ikke holdes), i stedet ville have været fremlagt forslag til alternative dåbsformer.

I mit materiale fortæller en provst, at han i første omgang anbefalede et forældrepar at udsætte dåben, men dernæst – efter en søvnløs nat og en henvendelse til biskoppen – ændrede sin anbefaling til en dåb her og nu og en senere fremstilling i kirken i forbindelse med fest.

Det er jo en ritualform, der findes.

- *I en fortsat coronakrise anbefales det at reflektere over de faktiske anbefalinger mht. dåb.*

Vedrørende *konfirmation og konfirmationsundervisning* blev afholdelse af konfirmationer udsat meget hurtigt. Men samtidig blev konfirmationsundervisningen i praksis stoppet – også selvom der var rigeligt med materiale til andre arbejdsformer.

Konfirmanderne er samtidig elever på folkeskoleniveau, hvor undervisningen blev søgt opretholdt i mange forskellige formater.

- *Det fremstår uforståeligt og må være et lærestykke for fremtiden, at der tages konkret stilling til anbefalinger for undervisning af konfirmander (og minikonfirmander), der begge dele hører til folkekirkens kerneydelser.*

Vedrørende *gudstjeneste* blev der i den første udmelding fra biskopperne anført, at kirken var lukket, og man henviste – udover muligheden for sjælesorg ved telefonisk henvendelse til præsten og kirkelige handlinger, jf. ovenfor – mht. gudstjenester til radio-gudstjeneste fra Københavns Domkirke.

I pressemeddelelser mv blev det overalt understreget, at *alle gudstjenester er aflyst*. Dette var også eneste svar til folketingets kirkeudvalg: gudstjenesterne var aflyst, da at kirkebygningerne ikke kunne bruges til gudstjenester.

Herefter har jeg ikke i rapportens organisationsanalyse og dermed analysen af arbejdet i taskforce fået øje på nogen refleksion over eller ændring af anbefalingerne vedr. gudstjeneste. Hverken i den akutte fase eller i nedlukningsfasen.

Netop fordi det fremgår, at biskopperne fik tid til at tænke, forekommer det mindre forståeligt, at spørgsmålet om gudstjeneste-afholdelse ikke er berørt i analysen af taskforce arbejdet.

Blev gudstjenester slet ikke diskuteret på dette niveau? Eller mente man faktisk, at det var en tilstrækkelig anbefaling fra landsdækkende niveau – der jo samtidig repræsenterede samtlige biskopper?

I praksis foregik der samtidig et omfattende arbejde med *gudstjenester på nettet.* I enkelte stifter var det understøttet praktisk og økonomisk på stiftsniveau. I en del provstier blev dette arbejde understøttet som præsternes individuelle initiativ. Af mit materiale fremgår, at nogle provster fastholdt, at præsterne skulle være synlige til sædvanlig gudstjenestetid, men havde metodefrihed i den faktiske udførelse (ville de lægge en prædiken på kirkens hjemmeside, optage en gudstjeneste, skrive en artikel i en lokal avis, livestreame eller). Andre provster mente derimod, at præsterne havde fuldstændig frihed til (og ansvar for), hvorvidt de ville gøre noget eller ej.

I FUV's rapport anføres ét sted, at menighedsrådsformanden var med til at drøfte brugen af digital gudstjeneste. Mit eget materiale viser, at det er meget sjældent, at menighedsrådene blev inddraget i denne overvejelse (på trods af, at det efter menighedsrådsloven er menighedsrådet, der fastsætter tidspunktet for gudstjeneste). Mit materiale viser endvidere, at den omfattende faktiske digitalisering af folkekirkens gudstjenester enkelte steder skete med omfattende økonomisk, teknisk og organisatorisk support fra menighedsråd, provstiudvalg og stift – men de allerfleste overlod det til præsterne selv at klare sagen og de allerfleste end ikke overvejede at anmode om en sådan organisatorisk eller økonomisk bistand til f.eks. optageudstyr mv. Der havde været råd til det, da både menighedsråd og provstiudvalg sparede penge i perioden.

På universiteterne, der er bemandet med akademikere med gennemsnitligt lige så ringe teknisk forståelse som præsterne, var forholdsordren samme dag som landet blev lukket ned, at der fra første mandag efter nedlukningen skulle undervises efter skemaet, imidlertid digitalt, dvs. via Zoom, Teams mv. Denne praksis er fortsat og udviklet. Der blev stillet teknisk udstyr og vejledning til rådighed og så var det ellers blot at gå i gang.

Det er min vurdering, at det omfattende oprør omkring påskens kombination af ekstra åbent i supermarkederne overfor fortsat fuldstændig nedlukning af folkekirkelig gudstjenesteaktivitet bl.a. bunder i, at der ikke var nogle nationale, stiftsvise eller lokale generelle udmeldinger om mulige alternativer til fysisk gudstjenestefejring i fysiske kirkerum. Digitaliseringen skete også over for menigheden relativt tilfældigt – det var bl.a. relativt tilfældigt, hvor information om digitale gudstjenester kunne findes.

I den forbindelse er det bemærkelsesværdigt, at rapportens (eneste?) forslag er udendørs LÆGMANDSgudstjenester. Hvorfor lægmands? Hvorfor skulle præsterne og de kirkelige medarbejdere ikke kunne forestå alternativer til den fysiske gudstjeneste i det fysiske rum – og det individuelle initiativ med netbaserede gudstjenester?

- *Bør coronakrisen anvendes som grundlag for en faktisk digitalisering af folkekirkens gudstjenester og bør det i så fald flyttes fra den enkelte præsts individuelle ansvar til en fælles (provsti-baseret) løsning? Bør menighedsråd og provstiudvalg involveres i finansiering og teknisk støtte? Bør det være en klar betingelse i et sådant forløb, at præsterne finder andre veje til forkyndelse? Bør der være forkyndelsespligt, men metodefrihed – eller bør der være fuld frihed for præster og kirkeligt ansatte i et sådant forløb?*

Hjemsendt eller arbejde hjemmefra: Præster, organister mv. og en konfliktsag, omtalt i rapporten

Den manglende klarhed over folkekirkens faktiske tilbud på gudstjenestesiden (og i forhold til dåb og konfirmationsforberedelse) hænger sammen med, at det fra dag 1 var fuldstændig uklart for eksterne aktører at gennemskue, om folkekirkens præster og øvrige medarbejdere var hjemsendt uden adgang til arbejdspladsen, og derfor ikke skulle arbejde – eller om de skulle arbejde hjemmefra. Desværre synes det også at fremgå både af rapporten, der kort omtaler spørgsmålet, og mit eget materiale, at det også var relativt uklart for de involverede præster og øvrige medarbejdere.

Den konfliktsag, der omtales i rapporten, og som endte med, at provstiet betalte en vikar for en kirkesanger, viser med al ønskelig tydelighed, at der ikke var klarhed over vilkårene, men heller ikke

over det, der ellers er gældende ret: at menighedsrådet skal stille de nødvendige medarbejdere til rådighed til sognets gudstjenester og kirkelige handlinger.

Det er min forståelse, at der i de første udmeldinger blev lagt et blik ned over situationen, hvorefter alene (samfunds)kritiske funktioner skulle varetages. Dette blik har rod i tilgangen i en arbejdskonflikt, hvor alene kritiske funktioner bliver varetaget. Der kan således være tale om, at man har haft det foregående års arbejdskonflikt i (for) frisk erindring.

Spørgsmålet har betydning for overvejelserne oven for sat over for pligten til at afholde gudstjeneste (men i andre former), den faktiske anbefaling af udsættelse af dåb, den manglende understøttelse af konfirmationsundervisningen mv.

I rapporten er et par gange nævnt formuleringer, der tyder på, at man egentlig har ønsket at forstå situationen som 'arbejde hjemmefra'. Mit materiale – såvel som de konfliktsituationer, der er nævnt i rapporten, viser imidlertid, at det ikke var en fælles forståelse, særligt ikke mellem på den ene side præsterne og på den anden side organister og øvrige medarbejdere. Fra de interviews jeg selv har gennemført med provster, biskopper, organisationsfolk mfl., er det således mit indtryk, at der i hvert fald ikke var en fælles viden om, at man var sat til at arbejde hjemmefra.

Konsekvensen er, at hele det store arbejde, der faktisk blev gennemført med at holde digitale gudstjenester mv, kommer til at fremstå som et stort *frivilligt* arbejde. Al den stund, universitetslærere og lærere i folkeskolen f.eks. gjorde et tilsvarende stort arbejde som resultat af, at de var sat til at arbejde hjemmefra, kan det undre, hvorvidt og da i givet fald hvorfor løsningen i folkekirken skulle være anderledes.

Den konfliktsag, der er redegjort for vedr. organistens og kirkesangernes medvirken til digitale gudstjenester – og de FAQ-svar, der er udformet om samme emne – lægger helt konkret til grund, at der er tale om frivillighed (hvorfor skulle provsten ellers betale en vikar i den nævnte case). En afklaring heraf havde muligvis bidraget til en mindre konfliktfyldt situation.

I mit materiale er der provster, der giver udtryk for, at det var frivilligt, om præsterne ville gøre andet end varetage begravelser og evt. andre kirkelige handlinger. Mens andre provster giver udtryk for, at der skulle leveres et bidrag til forkyndelse i sognet hver uge, men at der var metodefrihed mht. formen (skriftlig prædiken på hjemmesiden – avisindlæg – digital gudstjeneste mv).

- *Her ligger et centralt lærestykke for fremtiden – i hvert fald sammenlignet med andre sektorer. Det anbefales at spørgsmålet afklares i forhold til fremtidige tilsvarende situationer – dvs. allerede i forhold til varetagelse af gudstjenester hen over Allehelgen, advent, jul og nytår 2020.*

Tjenestevejen trådte i funktion (heldigvis) – men hvad med de folkevalgte dele af folkekirkens styrelse?

Heldigvis trådte folkekirkens inderste kerne i funktion, og at vi skylder en i virkeligheden ganske lille gruppe mennesker stor tak for, at de ydede en enorm indsats i denne periode, bliver krystalklart, når man læser rapporten. Det er, som en har udtrykt det i min egen interviewrunde, udtryk for, at rusten blev banket af de inderste rørledninger. Som jurist kan man kun blive glad for, at jura og hierarkier og tjenesteveje findes, når de skal bruges.

Men selv på baggrund af denne uforbeholdne tilkendegivelse må det som nævnt undre, at ingen fandt på at inddrage provstiudvalgene systematisk til finansiering af godt udstyr til de mange initiativer, der nu i stedet viste sig nødvendige. Hvorfor præsterne skulle stå med håndholdte mobiltelefoner ud over det ganske land, forekommer faktisk gådefuldt.

Tilsvarende er det godt, at menighedsrådene og særligt landsforeningen trådte i karakter som arbejdsgiver for de lokalt ansatte.

Men det kan undre, at menighedsråd og landsforening ikke spillede en mere aktiv rolle som stemme for folkekirkens medlemmer: når kirken var lukket, hvad kunne man så udvikle? Og om ikke andet: hvordan skulle der kommunikeres om de ting, præsten udviklede – og hvornår skulle digitale gudstjenester foregå mv?

Som det her er fremlagt, var det højeste niveau af inddragelse af menighedsrådene en samtale mellem præst og formand eller, i de større råd, en plan for personalet.

Det er min opfattelse, både på grundlag af rapportens eget materiale, og på grundlag af det materiale, jeg selv har indsamlet, at coronakrisen på nationalt niveau blev styret af den tjenstligt ansatte, statslige del af forvaltningshierarkiet i samspil med folkekirkens netværksorganisationer, samt at det var den statsligt ansatte del af forvaltningshierarkiet der – i hvert fald i nedlukningsperioden – blev opfattet som primære aktører i implementeringen af nedlukningen. Efterhånden blev menighedsrådsformændene inddraget lokalt, men menighedsrådene og provstiudvalgene som helhed er stort set fraværende både i rapporten og i virkeligheden. Begrundelsen et par steder er, at 'rådene jo ikke er til stede i dagtiden'. Det er en begrundelse, der er relevant i en helt akut fase, men næppe generelt. Også i styringen af en coronakrise er det vel muligt at lægge (digitale) møder på menighedsrådets sædvanlige mødetidspunkter.

- *Det er et centralt lærestykke af håndteringen af coronakrisen, at menighedsrådenes mulighed for at varetage deres lovfastsatte opgaver i en krisesituation (også ud over den første akutte fase) faktisk begrænses i den udøvede krisestyring. Er det nødvendigt, også i en fremtidig situation?*

Betydningen af teologer i folkekirkens ledelseslag

Rapporten lægger, set med en jurists øjne, op til en fin konklusion om, at det er besværligt med, men det går ikke uden – jurister. Det er jeg, som det fremgår, enig i.

MEN – rapporten lægger, for mig at se, desværre også op til en konklusion, der svækker betydningen af at have teologer i de folkekirkelige ledelseslag.

Det er helt forståeligt at der har været et fokus på folkekirkens centrale samfundsmæssige funktion, begravelserne.

Det er også forståeligt, at fokus i forhold til øvrige funktioner som udgangspunkt var at lukke ned for de fysiske møder. Og at melde en sådan nedlukning ud.

Det er imidlertid, som det er fremgået, mindre forståeligt, at der ikke – hverken i rapporten eller, må man forstå, i det faktiske arbejde i taskforce – var ledelsesfokus på rammer for og krav om folkekirkelige tilstedeværelse på digitale medier og andet. Et ledelsesfokus, man ville have ventet med så klar teologisk ledelse.

Som rapporten præsenterer sig, fremstår det som om, den kæmpe indsats, der blev ydet med at være til stede som folkekirke uden for kirkerummet var båret af frivillige lokale kræfter, med en vis støtte i provstelaget, men uden den centrale opbakning i form af klare rammer (hjemmearbejde fremfor hjemsendt) og uden klar finansiering.

- *Det må være et lærestykke, at den teologiske kompetence i folkekirkens nationale, regionale og lokale ledelse også træder i karakter som rammesættende om folkekirkens centrale livsytringer som trossamfund – også i en krisetid, og ikke blot ved at lukke ned, men også ved at åbne klart og utvetydigt for de mulige alternativer.*

Folkekirkens medlemmer

Læser man FUV-rapporten ud fra et spørgsmål om, hvad der ikke er behandlet i rapporten og dermed heller ikke har været i fokus, hverken i de nationale taskforcer eller på lokalt plan, springer som nævnt oven for gudstjenester, konfirmationsforberedelse og alternativer til den store dåbsfest i højmessen i øjnene.

Derudover springer det i øjnene, at *folkekirkens medlemmer* er stort set totalt fraværende i rapporten.

Det nævnes – flere gange – at det er svært for præsterne at skulle sortere imellem, hvem der må deltage i begravelser. Det fremgår i den forbindelse, at der er forskel på det fokus, menighedsrådets ansatte har, og det fokus, præsterne har. Det er præsterne, der kender folkekirkens medlemmer. Menighedsrådet kender de ansatte og repræsenterer – i denne rapport – i langt højere grad et perspektiv som arbejdsgiver, end de repræsenterer et perspektiv til sikring af medlemmernes rettigheder, udformet på den ene eller anden måde.

Her ligger, efter min opfattelse, en helt central forklaring på, at *påskekrisen* blev så alvorlig: folkekirkens medlemmer og særligt kirkegængerne oplevede sig ikke taget alvorligt i en situation, hvor de kunne gå i Bilka og købe øl, men ikke måtte gå til gudstjeneste.

Det fremgår klart af rapporten, at taskforcemedlemmerne og biskoppernes flertal (og Provsteforeningen og Præsteforeningen) ikke ønskede 'særbehandling' i forhold til kulturelle aktiviteter (i dagspressen blev det nævnt af et gejstligt medlem af bestyrelsen i Landsforeningen af Menighedsråd, at man ikke ønskede at åbne folkekirken, før fodboldklubberne kunne åbne). Af mit eget materiale fremgår med stor styrke, at præster og provster frygtede at skulle sætte deltagerbegrænsning ved gudstjenester – noget, der siden er blevet hverdag – ligesom man frygtede, at det ville blive 'de

særligt fromme', der ville komme – en gruppe, man øjensynligt ikke havde noget stort ønske om at fejre påske med.

På den baggrund bliver det interessant, at de eneste instanser, der (i første omgang) syntes lydhøre over for et medlemsønske om en eller anden form for gudstjenestefejring (ikke nødvendigvis i kirkerummet) i påsken, syntes at være Folketingets kirkeudvalg og regeringen, dvs. de folkevalgte, der repræsenterer (også) folkekirkens medlemmer i styringen af folkekirken.

Der er næppe tvivl om, at der også ligger en kommunikations problemstilling her. Der gøres i rapporten meget ud af vanskeligheder med at holde en entydig, *intern kommunikation*, og først da kommunikationen er lagt over på DAP'en (og dermed uden for rækkevidde af folkekirkens medlemmer og den generelle offentlighed), virker det som om der etableres kommunikationsmæssig ro. Samtidig nævnes folkekirken.dk som sted for den almene kommunikation – men det er åbenbart, at der er forskel på indholdet i de to platforme.

- *Rapporten rejser et generelt spørgsmål om, hvordan man fremover sikrer, at folkekirkens medlemmer ikke blot anses som genstand for interne beslutninger, men også anses for relevante interessenter og måske endog aktører i en beslutningssammenhæng. Dette spørgsmål kalder på afklaring allerede i forhold til de kommende gudstjenester i forbindelse med Alle Helgen, Advent, Jul og Nytår.*

Kapitel 2
Forkyndelse og onlineaktiviteter i coronaperioden

Da kirkerne lukkede 12. marts opstod der en ny situation mellem folkekirken og dens medlemmer: Det var ikke muligt at mødes fysisk, og både gudstjeneste og andre kirkelige aktiviteter blev aflyst. Før coronaperioden fungerede internettet primært som en fælles opslagstavle til brug for annoncering af kirkelige aktiviteter og gudstjenester og som introduktion til de enkelte kirker, deres bygninger og historie (Knudsen og Nielsen 2019). Kirkernes nedlukning i coronaperioden betød, at kirkelig kommunikation, aktivitet og gudstjeneste i flere tilfælde migrerede til cyberspace. Dermed stod folkekirken – ligesom andre trossamfund – over for nye spørgsmål om forholdet mellem det analoge og det digitale.

Dette kapitel fokuserer på forholdet mellem folkekirken og de digitale medier fra tre forskellige vinkler. Første afsnit (2A) undersøger, hvordan et udsnit af folkekirken under nedlukningen interagerede med folkekirkemedlemmerne ved at tilbyde digitale mødesteder og andre kirkelige aktiviteter end gudstjenester, og hvordan de forskellige aktiviteter blev kommunikeret online. Analysen anvender medieteori og begreber fra humangeografi som analyseapparat. Andet afsnit (2B) giver et indblik i, hvordan coronanedlukningen blev kommunikeret på Kirkekalenderen (sogn.dk). Her har vi indhentet kvantitativ data til at visualisere periodens aflysninger af gudstjenester. Gennemgangen af data suppleres med data fra den samling af onlinegudstjenester fra perioden, som vi har samlet ind gennem systematiske søgninger på internet og sociale medier, inklusive de onlinegudstjenester, som vi har fået tilsendt gennem den åbne mailboks. Tredje afsnit (2C) analyserer teologisk og liturgisk de onlinegudstjenester, som sognene ved siden af andre aktiviteter gennemførte under nedlukningen. Analysen gør rede for de forskellige typer af gudstjenester, som præster, kirkemusikere, kirke- og kulturmedarbejdere og andre involverede anvendte i arbejdet med at holde gudstjeneste uden kirkerum. Analysen udforsker gudstjenesternes valg af liturgi og liturgiske virkemidler og drøfter eventuelle teologiske transformationer i overgangen fra én medieform til en anden gennem systematisk-teologiske overvejelser over gudstjenestesyn og -teologi i kombination med teoridannelse fra liturgisk forskning.De spørgsmål, som en digital tilstedeværelse bringer med sig, handler om kirkeligt 'out reach', synliggørelse og nye målgrupper, men de udfordrer også etablerede discipliner inden for systematisk teologi og liturgisk teori; her har de bl.a. at gøre med muligheden for digital kommunikation og nærvær, virtuel krop og online deltagelse. Samlet set bidrager kapitlet til at åbne samtalen om folkekirkens digitale tilstedeværelse og kommunikation i samspillet mellem religionsvidenskabelig og teologisk analyse, liturgiske studier og digitale medieteorier.

PRECISE
FINE
PILOT

2A. Fra det analoge til det digitale rum

Nedlukningen af folkekirken fra 12. marts betød, at folkekirkens bygninger blev lukket for alt andet end de kirkelige handlinger. Folkekirkens brugere af kirkelige aktiviteter blev dermed afskåret fra de fysiske bygninger, og i høj grad også fra fysiske møder med det kirkelige personale. I dette afsnit undersøger vi et udsnit af de mange kreative tiltag, der blev iværksat for at holde kirkelivet i gang på trods af nedlukningen.

Vores undersøgelse tager udgangspunkt i de kirkelige aktiviteter, som har fundet sted i sognene i fire provstier: Skjern, Horsens, Midtfyn og Glostrup. Provstierne er udvalgt pga. deres geografiske spredning og forskellige grad af urbanisering. Dertil har vi valgt at supplere med Horsens Provsti, fordi det har haft mange digitale eller digitalt kommunikerede aktiviteter. Undersøgelsen tager udgangspunkt i det onlinemateriale, der er postet på digitale platforme i provstiernes sogne med inddragelse af de likes, kommentarer og views, som er blandt de få tilgængelige og målbare reaktioner, der kan give en indikation af brugeroplevelsen. Undersøgelsen benytter en medieteoretisk tilgang og arbejder gennemgående med kategorierne rum, sted og møde som analytiske begreber til at udfolde de mange typer af aktiviteter i sognene.

Materialet danner grundlag for vores udforskning af, hvordan folkekirken interagerede med brugerne i form af tilbud om aktiviteter, og hvordan kirkerne kommunikerede de forskellige aktivitetsformer digitalt. Vores overordnede spørgsmål til materialet lød:

- Hvilke typer møder og kirkelige aktiviteter var det muligt for kirkerne at opretholde under nedlukningen, og hvilke aktiviteter måtte undværes?
- Hvilke målgrupper kunne kirkerne nå ud til via digitale medier, og hvilke målgrupper gik tabt?
- Hvem – hvilke digitale aktører – initierede de forskellige møder, og hvordan blev de modtaget af de digitale brugere?
- Havde nogle typer sogne og præster bedre forudsætninger for at omlægge deres almindelige, analoge praksis til digital, virtuel praksis end andre?

Teoretisk grundlag: medielogikker i en digital tidsalder

Med nedlukningen af kirkerne opstod den digitale folkekirke for alvor. Som analysen i det følgende vil vise, forandrede karakteren af mødet mellem folkekirke og brugere sig ved brug af digitale platforme. Det handler bl.a. om, at en social relation mellem to parter ændrer karakter, alt efter om de kommunikerer via brevudveksling, telefonopkald eller online chatting (Meyrowitz 1997). Mediete-

oretisk betragtet havde det stor betydning for relationen mellem sogn, kirkegængere, medlemmer og brugere, hvilket kommunikationsmiddel eller -platform, sognene valgte at bruge under nedlukningen. Kommunikationsmidlet, det medie man vælger, har betydning for, hvem man kan etablere kontakt til, og er med til at afgøre, hvem sognet henvender sig til (Meyrowitz 1994, 51). Begrebet medie betegner her bindeleddet mellem parterne. Selvom medieforskningen ofte beskæftiger sig med digitale medier, er spektret af medieformer langt bredere. Medier kan således antage et væld af udtryksformer: De kan være materielle, visuelle, orale, kropslige, skriftlige, auditive, digitale, elektroniske og sågar multimodale (Religionsvidenskabeligt Tidsskrift 2020). Mediering er derfor ikke et nyt fænomen i folkekirken. Kristendommen er historisk bundet til kropsligt-fysiske teknikker, verbal kommunikation og symbolske artefakter (bøger, tekster, lys). Guds selvkommunikation sker gennem forskellige medier (inkarnationen, skabelsen, loven).

Dertil påpeger flere forskere, at digitale medier også forandrer indholdet af kommunikationen mellem forskellige parter, og det gælder ligeledes for religiøs kommunikation (Mahan 2014; Siapera 2012). Bl.a. argumenterer den danske medieforsker Stig Hjarvard for, at det religiøse kommunikationsindhold bliver formet af de digitale kommunikationsmidler (Hjarvard 2008a). Forandringsprocessen bliver kaldt medialisering. Medialisering betyder, at medier ikke blot medierer (overfører) et bestemt indhold, men at medierne er blevet selvstændige samfundsinstitutioner med en særlig medielogik, som andre institutioner, fx folkekirken, må indrette og indordne sig efter, hvis kirken ønsker at kommunikere med det øvrige samfund. Den digitale folkekirke tilpasser ifølge denne teori altså sit indhold, fordi de teknologiske algoritmer i digitaliseringen forandrer den analoge form. Med disse to former: mediering (overførsel) og medialisering (medielogik), udfolder vi, hvordan de udvalgte provstier digitaliserede deres aktiviteter i coronaperioden.

Digital aktivitet på sogneniveau

Mange af sognekirkerne i de fire provstier var allerede til stede online før nedlukningen. Flertallet har således en hjemmeside og/eller en Facebookprofil, der generelt er struktureret i overensstemmelse med provstiernes sogne- og pastoratstrukturer. Ud over hjemmesider og Facebook benytter de fire provstiers sogne kun i begrænset omfang de andre sociale medier og digitale platforme, der findes. Fx er kun en håndfuld af sognene til stede på Instagram, og brugen af Twitter er forsvindende lille.

De digitale platforme blev før nedlukningen primært brugt som supplement til den analoge kirke. Internettet havde sædvanligvis fungeret som en stor opslagstavle, hvor man kunne annoncere de analoge aktiviteter, der fandt sted rundt om i kirkerne (Fischer-Nielsen 2010; Knudsen & Nielsen 2019). Overgangen til den digitale kirke bestod i at overføre de analoge kirkelige aktiviteter til den virtuelle sfære. Situationen blev håndteret forskelligt. Materialet fra de fire provstiers sogne viser, at der er en direkte sammenhæng mellem sognenes valg af digitale platforme og de platforme, som allerede var etablerede. Man brugte simpelthen de værktøjer, man allerede havde ved hånden i stedet for at kaste sig ud i noget nyt. Derfor var nogle kirker da også meget hurtige til at etablere en digital tilstedeværelse, mens andre sogne fandt andre, mindre synlige eller digitaliserede veje til kontakt. Sognenes hjemmesider, Facebook og YouTube blev under nedlukningen ubetinget de mest udbredte digitale platforme i provstierne. Strategien at vælge de etablerede platforme i stedet for at starte fra bunden med nye tiltag var oplagt, fordi de eksisterende Facebook- og hjemmesider allerede havde en brugergruppe – som muligvis blev udbygget under krisen. At valget faldt på de eksisterende digitale platforme, betød samtidig, at de fysiske sognestrukturer blev opretholdt online.

Eksempel på at både præst og menighedsråd administrerer kirkens Facebookside. Tarm Kirke, Facebook, d. 17. april 2020.

De sogne, som ikke allerede havde etableret digitale platforme for kommunikation, skulle samtidig med den digitale debut etablere en brugergruppe. Mange kirkerepræsentanter valgte at bruge de ikke-kirkelige Facebookbrupper, som allerede fandtes for lokalsamfundene. Det har den fordel, at annonceringen af kirkelige aktiviteter på en sådan gruppeside kommer bredere ud, idet man ikke kun kommunikerer med kirkens brugere, men med hele lokalsamfundet. Samtidig er der en fare for, at de kirkelige informationer 'drukner' i mængden af opslag om ikke-kirkelige tematikker, der ofte kommer op på fem-ti opslag dagligt i sådanne grupper. Desuden indtager den person, som poster de kirkelige opslag, når man ikke har en officiel kirkeprofil, både rollen som privatperson og som kirkerepræsentant. Eftersom det oftest er præsten, der repræsenterer kirken på gruppesiden, kan præsten blive lig med kirken. Derved kommer kirkens digitale tilstedeværelse til at bero på præstens online-aktivitet.

De præster, som allerede var til stede online, enten i form af en personlig Facebookprofil eller som administratorer af kirkens Facebookside, greb hurtigt til de sociale medier som et alternativt mødested til kirken. De præster, der ikke havde samme erfaring med sociale medier, har givetvis behøvet en vis adaptionsperiode for at overkomme den digitale barriere. Nogle sogne hentede hjælp fra interne aktører eller fra professionelle, eksterne aktører, som det fx er tilfældet i ét sogn (Østbirk), hvor den lokale avis' medarbejder valgte at assistere kirken i forbindelse med optagelsen af gudstjenester. Det var ikke alle kirker, som blev tilbudt teknisk assistance.

Der er få tilfælde, som viser, at andre aktører end præsten administrerede Facebooksiderne. Det kunne eksempelvis være kirkens graver, der opdaterede om sit arbejde, eller organisten, som sørgede for, at kirkens musikalske indslag fortsatte i nedlukningsperioden. Der er også eksempler på, at menighedsråd eller udvalg i kirken brugte Facebook til at informere om deres beslutninger.

Endelig er der eksempler på, at præsterne i stedet for kirkernes Facebooksider fortrinsvis valgte at agere online via deres egne, personlige profil eller 'professionelle' præsteprofil, fx 'sognepræst NN'. Nogle brugte primært præsteprofilen til at re-poste materiale fra kirkens Facebookside, mens andre brugte profilen som kirkens primære kommunikationskanal.

Fordelen ved at bruge en professionel præsteprofil er, at præsten får et menneskeligt ansigt og ikke er skjult bag et billede af sognekirken. Brugerne får hermed en anden følelse af personligt møde, fordi de kan kommunikere og interagere med et rigtigt menneske. Det er tydeligt i kommentarfelterne, der er langt mere aktive og med direkte henvendelser til præsten, hvis brugerne kan se, at det er den kendte præst, der sidder bag tasterne. En ulempe ved at lade de individuelle præster være kilden til al information om kirke og kirkelig aktivitet er, at den digitale kirke bliver personbåret – eller rettere præstebåret.

Det var ikke kun kirkelige ansatte, der umiddelbart var på udebane i den digitale sfære, for den digitale kirke var også et nyt fænomen for mange kirkegængere i sognene. Nogle fulgte formentlig allerede med på kirkernes hjemme- og Facebooksider, nogle er kommet med undervejs – og andre kom ikke med. De fleste kirker i provstierne nøjedes med formuleringer som "Følg med på vores YouTubekanal, hvor vi deler søndagens gudstjeneste", mens en egentlig vejledning i at tilgå live-streaminger sjældent forekom.

Nedlukningsperioden: fælles krisebearbejdning

I sognene var tiden umiddelbart efter nedlukningen ikke overraskende præget af aflysninger af gudstjenester, aktiviteter i kirke og sognegård samt konfirmationer. Samtidig blev præstens rolle som samtalepartner og sjælesørger understreget: Præsterne stod fortsat til rådighed og både deres telefonnumre og mailadresser blev delt digitalt, ligesom flere sogne supplerede med at henvise til sjælesorg.nu.

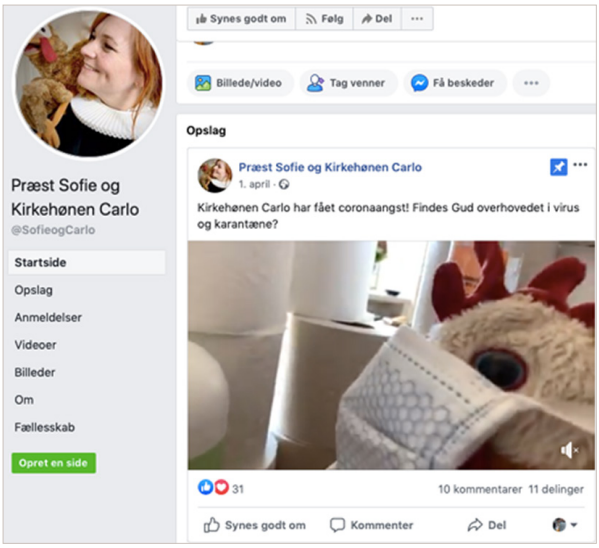
Nogle sogne brugte internettet til at opfordre medlemmerne til at hjælpe hinanden med praktiske gøremål og vise omsorg for sognets ensomme og svage ved hjælp af telefonopkald. I et provsti tilbød flere kirker at formidle kontakten mellem dem, der havde mulighed for at hjælpe, og dem, der havde brug for hjælp. Diakoni og relationsarbejde blev dermed et digitalt fællesanliggende i menigheden og fik en anden synlighed end sædvanligt.

Eksempel på fælles krisebearbejdning. Delt af sognepræsten i Borris sogn på sognets Facebookside, 29. marts 2020.

Stabiliseringsperioden: påske-peak og målrettede aktiviteter

Påsken blev uden sammenligning det tidspunkt i coronaperioden, hvor det digitale aktivitetsniveau og også produktionen af videomateriale nåede sit højdepunkt i provstierne. Flere kirker henvendte deres aktiviteter til hele familien eller specifikt til børnene. Aktiviteterne inkluderede bl.a. jagten på påskeæg og påskeharen på kirkens område, tegnekonkurrencer, børnevideoer og guides til at lave 'håbstræer', kors og farve æg. I et sogn var aktivitetsforslagene ikke forbeholdt påsketiden, men bredt ud over hele nedlukningen: Præsten kom således med idéer til, hvordan den kristendomsfaglige hjemmeskoling kunne gennemføres.

Video, der forklarer forholdet mellem coronaperioden og Gud til børn. Vallensbæk Sogns Facebookside for børn, 1. april 2020.

Andre aktiviteter rettede sig mod konfirmanderne, hvis undervisning og konfirmation var blevet udskudt. Flere sogne forsøgte at fastholde kontakten til konfirmanderne gennem bl.a. videohilsner, gaveposer og en fotokonkurrence.

Der var også aktiviteter for lokalsamfundets ældre, som kirkepersonalet kom ud til, oftest i form af sang. En kirke samarbejdede fx med andre lokale aktører om koncertkonceptet "Musik for guldet", mens kordegnene i et andet sogn sang på det lokale plejehjem.

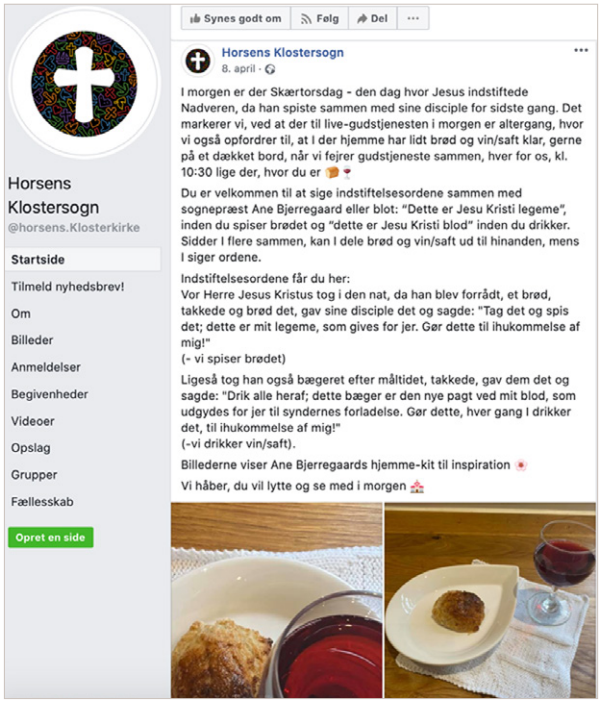
Livestreaming af "Musik for Guldet" på KulisseLagerets Facebookside, 2. april 2020.

Endelig var der også flere kirker, der markerede påsken i form af uddeling af påskeliljer til sognets beboere, også de, der muligvis ikke var aktive online. I Ryslinge Sogn blev uddelingen af påskeblomster et fællesanliggende for kirken og byens sportsforening, som sammen skabte stor taknemmelighed blandt modtagerne. Præstens opslag om begivenheden fik mere end 200 likes, og et væld af digitale takkekort blev efterfølgende postet på byens fællesside på Facebook.

Påskeblomst med reklame for kirkens aktiviteter under nedlukningen, Ryslinge Sogn, Facebook, 8. april 2020.

Horsens Klosterkirke tog ved hjælp af Facebooks live-funktion initiativ til, at præst og menighed kunne mødes i realtid under nadverritualet og udsendte nedenstående ritualguide udarbejdet af kirken:

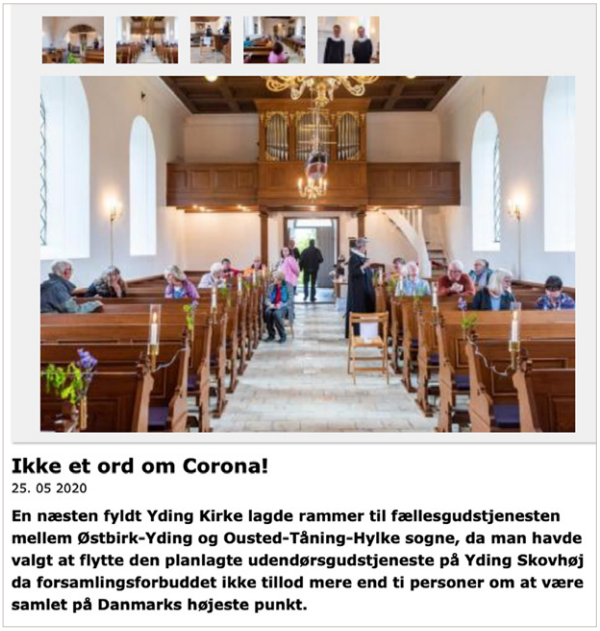
Ritualguide, Horsens Klostersogns Facebookside 8. april 2020.

Dette var et af mange forsøg på at skabe sammenhold og fællesskab i påskedagene med hjemmet som nyt og parallelt ritualrum.

Desuden blev Danmarks befrielse d. 4. maj fejret en del steder, eksempelvis ved uddelingen af stearinlys, og Store bededag gav anledning til uddeling af hveder d. 8. maj. Et enkelt sogn uddelte sågar roser på Mors dag d. 10. maj. Disse tiltag var meget populære og satte gang i interaktionen mellem kirke og bruger; i et sogn blev præstens opslag om hvedeuddeling delt hele 55 gange og fik mere end 100 likes.

Genåbningsperioden: den digitale kirkes ophør?

Generelt skruede mange sogne i de fire provstier efter påske ned for det kirkelige aktivitetsniveau, som visualiseringerne i afsnit 2B også viser. Andre stoppede helt deres onlineaktiviteter. Med annonceringen af kirkernes genåbning 18. maj begyndte de fleste at forberede sig på at åbne kirkerne igen, og sognene genoptog gradvist og så vidt muligt den sædvanlige praksis. Mange kirker genåbnede med en vis forsigtighed. Flere sociale arrangementer blev rykket udendørs, fx kaffe og samtale i haven eller fælles gåture anført af præsterne efter gudstjenesten i stedet for kirkekaffe. Nogle valgte at afholde gudstjenesten som friluftsgudstjeneste, men på grund af det fortsatte forsamlingsforbud for udendørsforsamlinger valgte andre at rykke friluftsgudstjenesten indendørs.

Ikke et ord om Corona!

25. 05 2020

En næsten fyldt Yding Kirke lagde rammer til fællesgudstjenesten mellem Østbirk-Yding og Ousted-Tåning-Hylke sogne, da man havde valgt at flytte den planlagte udendørsgudstjeneste på Yding Skovhøj da forsamlingsforbuddet ikke tillod mere end ti personer om at være samlet på Danmarks højeste punkt.

Udendørsgudstjenesten rykker indendørs pga. forsamlingsforbuddet, Yding Sogn. Artikel i Østbirk Avis 25. maj 2020.

Genåbningen af den fysiske kirke blev således i store træk lig med nedlukningen af den digitale kirke. I hvert fald blev sidstnævnte indskrænket betragteligt. Kun enkelte sogne fortsatte med at poste prædikener online. Nogle brugere beklagede udviklingen og efterspurgte fortsat onlineaktivitet. Om det er hjemmets trygge rammer i forhold til eventuel smittespredning eller den geografiske afstand til kirken, der er årsagen, viser materialet ikke.

For kirkerne hænger nedlukningen af den digitale kirke givetvis sammen med en prioritering af ressourcerne, men kan også indikere, at den øgede digitale tilstedeværelse blev opfattet som et krisefænomen: synliggørelse af og kontinuitet med den analoge kirkelige praksis, som man ventede på at kunne genoptage. Det betød, at nogle nytilkomne digitale brugere blev tabt ved genåbningen af de

fysiske kirker, men omvendt tilgodeså genåbningen de faste og lejlighedsvise analoge brugere, der havde set frem til igen at kunne bruge kirkerummet.

Folkekirkelige møder og rum i en nedlukningstid

Den følgende del af analysen koncentrerer sig om de mødesteder og rum, der tog form, mens muligheden for socialt samvær i den fysiske kirkebygning og kirkerummet var sat på stand by. Alle de kirkelige tiltag, der blev iværksat under nedlukningsperioden, havde det til fælles, at deres hovedformål var at skabe og opretholde kontakt til brugerne. Ønsket med tiltagene var at finde måder, hvorpå kirken og dens brugere forsat kunne mødes.

Møde, rum og sted i overgangen mellem analogt og digitalt

Ethvert møde – uanset om det er fysisk eller virtuelt – finder sted på et specifikt tidspunkt. Kategorien 'møde' kan derfor ikke separeres fra kategorierne 'tid' og 'rum', og ethvert møde må forstås inden for dets temporale (tidslige) og spatiale (rumlige) kontekst. Det vil sige inden for det særlige rum og det særlige tidspunkt, det finder sted. Den sociale interaktion mellem mennesker har samtidig evnen til at skabe følelsen af et særligt rum og en særlig stemning inden for et afgrænset område. 'Rum' kan således både være skabende for og skabt af social interaktion (jf. Soja 2010b om "socio-spatial dialektik").

Kategorien rum kan præciseres yderligere med hjælp fra humangeografien, der fra sidste halvdel af det 20. århundrede har udforsket de rumlige aspekter ved menneskelig eksistens, erkendelse og socialitet. Sted bliver her defineret som placeringer og lokationer, der kan indtages af mennesker, objekter og aktiviteter. Rum, derimod, konstitueres i praksis og kan tilegnes igennem interaktion: Rum er med andre ord praktiseret, 'gjort', sted (de Certeau 1984). Denne rumforståelse anser altså rum for at være en praksis, som noget der gøres i en aktiv handling; som en rumliggørelse.

Det gensidigt konstituerede forhold mellem den sociale praksis og det rumlige er relevant i en undersøgelse af de forandringer, der skete, da kirkebygningerne blev lukket ned. Mange sogne ønskede ikke, at den fysiske lukning af kirken skulle betyde en fuldstændig aflysning af al kirkelig aktivitet, og sognene måtte derfor tænke i, mediere, alternative mødesteder, både for menighedsfællesskabet og forkyndelsen. Derfor opstod der med nedlukningen nye, både analoge og fysiske, rum for fælles interaktion.

Lokativisk og rumlig definition af kirke

Sognenes aktiviteter i coronaperioden kan analytisk inddeles i to forskellige forståelser af kirke, der manifesterede sig under krisen hver på deres måde, men som i folkekirkens daglige, analoge praksis ikke lader sig sondre fra hinanden:

Kirke som fællesskabets sted: Kirken er stedsligt – materielt og lokativisk – defineret som menighedens samlingssted, dvs. den fysiske bygning. Skønt bygningen var utilgængelig for menigheden under nedlukningen, var den materielle repræsentation af den fysiske kirkebygning fortsat nærværende og synlig i de fire provstiers sogne. Kirkebygningen indgik eksempelvis i meget af det videomateriale, der blev produceret under nedlukningen, fx hilsener og gudstjenester. På nationalt plan blev den fysiske kirke tydelig landet over, da biskopperne opfordrede til daglig klokkeringning kl. 17 (folkekirken.dk, d. 24. marts 2020). På denne måde skulle klokkeringning dagligt give stemme

og lyd til kirkens budskab. I tillæg til klokkeringningen valgte flere kirker i de fire provstier at holde lyset i kirken tændt over flere døgn som symbol på håb, opstandelse og Guds nærvær. På den måde fremstod kirkebygningerne i landet både som steder for folkekirken som institution og som mere symbolske rum for trøst, støtte og håb i en krisetid.

Kirke som rum for fællesskab: Kirken er som et fællesskab af levende stene (jf. Grundtvig) ikke nødvendigvis begrænset til sit særlige sted eller geografiske lokation. Teologisk og ekklesiologisk er kirken et fællesskab af alle døbte nu og til evig tid, hvormed kirke ikke bare rækker ud over det konkrete sted, men også tidsligt forener levende og døde. Det var også budskabet, da en sognepræst umiddelbart efter nedlukningen skrev følgende i et opslag på Facebook: "Husk at kirke ikke kun er vores ellers flotte og dejlige kirkebygning. Kirke sker og er også når vi er sammen der hvor vi nu lige er" (Sognepræsten i Ryslinge i Facebookgruppen "Det sker i Ryslinge og omegn", 14. marts).

Som betonet fællesskab, hvor to eller tre er forsamlet i Kristi navn, træder kirkens mobile egenskaber frem. Kirke kan etableres de steder, hvor den kristne menighed mødes, således at eksempelvis hjemmet eller online tilstedeværelse bliver fællesskabets rituelle rum.

Mødeformer og -rum i nedlukningsperioden

Med fraværet af den fysiske kirke opstod der i de fire provstiers sogne alternative møder, der kan inddeles i det fysiske møde og det digitale møde. Grundet smittefaren blev der afholdt langt flere digitale end fysiske møder i denne periode, men begge mødeformer er repræsenteret, som der vil blive givet eksempler på i det følgende.

Det fysiske møde

Det fysiske møde har flest lighedstræk med folkekirkens traditionelle, analoge praksis. Eftersom denne praksis ikke kunne gennemføres som sædvanligt, efterlod det sognene to muligheder: Enten kunne man forsøge mimetisk at efterligne den fysiske interaktion, dog med visse modifikationer, eller man kunne opfinde nye mødeformer. Næsten alle eksempler på den mimetiske mødetype rykkede den sædvanlige praksis udendørs. Det gjaldt for drive-in-gudstjenesterne og koncerterne (fx Skjern og Brøndby Strand Sogne), ligesom det gjaldt for tilbuddet om gåture og samtaler med præsten. Det skal dog bemærkes, at hovedparten af præsterne i de undersøgte provstier ønskede at afholde samtaler via telefon eller mail. Der er størst variation og kreativitet i den innovative mødetype, som både dækker over fysiske møder mellem præst og menighed og fysiske møder mellem menighedsmedlemmer uden en tilstedeværende kirkerepræsentant.

Hjemmet som mødested

Kort efter nedlukningen argumenterede flere sognepræster for, at gudstjenesten stadig burde gennemføres, selvom hverken præsten selv eller kirkebygningen kunne stå til rådighed. I et enkelt tilfælde udarbejdede den lokale præst en vejledning for afholdelse af gudstjeneste i hjemmet. Hermed flyttedes gudstjenesten altså fra det analoge kirkerum og dets sted i kirken til det private hjem.

I vejledningen, der blev delt på bl.a. Facebook allerede d. 13. marts, blev de elementer, der skal indgå i gudstjenesten, defineret: evangelieteksten til den kommende søndag, Fadervor, to-tre salmer og et dertil indrettet sted i hjemmet; nadveren er udeladt. Det beskrives, at 'kirkerummet' kan indrettes, så det ligner det fysiske kirkerum (fx med stole på række, stearinlys og kors), der er med til at mar-

kere det alternative kirkerums sted i dets forskel fra det omkringliggende rum. Kirke og rum er her først og fremmest medieret af tekst (ord), bøn og sang; det er iscenesat gennem få materielle eller symbolske virkemidler. Hjemmegudstjenestens teologiske aksiom er det konkrete fysiske fællesskab i en lille forsamling og kan ses som en inkarnation af det almene præstedømme, som alle døbte er del af, og som er et af lutherdommens særkender. I sin ydre form vægter hjemmegudstjenesten det velkendte og genkendelige fra den almindelige gudstjeneste, med den forskel at præsten hverken som forkynder eller ritualforvalter er til stede. Tilsvarende bliver det teologiske og liturgiske rum nu udgjort af menighedens interaktion med teksten og hjemmets private sfære. Når de ydre omstændigheder er på plads, kan selve gudstjenestehandlingen påbegyndes.

I tillæg til vejledningen fungerer kirkens Facebook- og hjemmeside som medie mellem præst og menighed, fordi det er via disse platforme, præsten deler vejledningen med menigheden. Forholdet mellem præst og menighed er dermed ikke kun medieret, men også medialiseret, idet det er tilpasset de digitale mediers kommunikationsmuligheder. Gudstjenestevejledningen eksemplificerer på denne måde en dobbelt mediering af den sædvanlige kirkelige praksis. Måske medialiserer mødet i hjemmet endda gudstjenesten i den forstand, at den dels udvider forståelsen af rituelt rum, dels tydeliggør det almene præstedømme, der en del af den evangelisk-lutherske dåbsteologi, men traditionelt er mindre fremtrædende i folkekirken, den folkekirkelige organisation og institutionaliserede embedspraksis. Det er da også sognepræsten, der ved at dele vejledningen legitimerer hjemmegudstjenesten – i og med sit embede.

Ovenstående eksempel viser, hvordan kristent fællesskab og rituel kontinuitet blev vedligeholdt i en periode, hvor gudstjenestens traditionelle sted og rum er utilgængelige, og samfundet i det hele taget var kendetegnet ved isolation og social afstand.

Møde mellem synkroniserede kroppe

Et fysisk møde mellem præst og menighed fandt eksempelvis sted i påskedagene, da en lokal præst i stedet for den traditionelle påskefejring i kirken tog initiativ til en udendørs samling om sang, evangelielæsning og velsignelse. Dette tiltag indeholdt både traditionelle og nye elementer, for selvom mødeform og -sted var nyt, var hverken anledningen eller præstens rolle anderledes end sædvanligt.

Annoncering af påskesang, Faster Sogn, Skjern Provsti. Facebooksiden "Faster-Astrup", 4. april.

Fællessang i parcelhuskvarter i Faster Sogn, Skjern Provsti. Billeder delt i Facebookgruppen "Faster-Astrup", 12. april.

Præsten er i præstekjole og leder begivenheden, der er rykket ud for at møde sognebørnene på deres banehalvdel – i form af et parcelhuskvarter i sognet.

Det kirkelige rum opstår her i og med de traditionelle elementer og praksisser (evangelielæsning, salmer og velsignelse), der modsat hjemmegudstjenesten bliver gennemført af præsten; han står ligesom resten af deltagerne på den bare jord i det fri. Denne påskesangsbegivenhed dannede ramme for et fysisk fællesskab mellem præst og menighed og reetablerede et kirkeligt rum midt i parcelhuskvarteret. I denne reetablering af kirken spillede det fysiske møde mellem individuelle kroppe og gentagelsen af analoge praksisser en afgørende rolle. Hverken præsten, menigheden eller kirken (defineret som det kristne fællesskab) er stationære, men derimod mobile aktører, der i samspil kan etablere det socialt-funderede, relationelt og rituelt manifesterede kirkerum uden for den fysiske kirke.

Eksemplet viser, at selvom den fysiske kirke er et vigtigt samlingssted og en identifikationsmarkør for det folkekirkelige fællesskab, er den ikke uundværlig i en krisetid. Eller medierer den stedfortrædende forsamling snarere længslen efter det fysiske møde i kirkerummet? En længsel som mange, også blandt deltagerne i de digitale gudstjenester, eksplicit efterspørger.

At valget faldt på et møde i det fri var næppe tilfældigt, fordi udendørsformen tillod salmesang. Salmesang er som bekendt en integreret del af gudstjenesten i dansk luthersk sammenhæng og har sin egen teologiske begrundelse, men en række studier peger desuden på, at det midlertidige sangfællesskab mellem synkroniserede kroppe styrker følelsen af sammenhold og solidaritet blandt deltagerne (Adriansen 2013; Stølen 2010; Baunvig 2013; Bjerre og Kiil 1999, Isaksen 2018).

Styrken ved det fysiske møde er, at det kan skabe en fællesskabsfølelse, som umiddelbart er sværere at etablere online. Samtidig appellerer det fysiske møde til de kirkebrugere, som ikke er aktive online eller ikke fandt de digitale gudstjenestetilbud fyldestgørende. Ovenstående eksempel betoner ligesom hjemmegudstjenesten de kropslige dimensioner ved den kirkelige praksis, fx sang som fysisk interaktion, der har at gøre med kristendommens materielle og spatiale aspekter – også i en tid med social afstand og smittefare (Bräunlein 2016; Hazard 2013; Vásquez 2011, 2005).

Det synkrone og asynkrone digitale møde

Det digitale møde blev fortrinsvis medieret via Facebook og YouTube. Begge medier kræver, at brugerne opretter en personlig profil for at kunne følge og kommentere andres materiale, men som udgangspunkt kan platformene tilgås af alle med internetadgang og er både populære og brugervenlige. Selvom Facebook og YouTube har mange ligheder, er det værd at bemærke, at de to værktøjer muliggør to markant forskellige møder.

I det synkrone, digitale møde kan kirkens repræsentanter møde brugeren i realtid. Denne type møder kan have skikkelse af samtale, bøn og sang. Det synkrone digitale møde er medieret af teknologiske kommunikationsredskaber som Facebook-live og telefon, hvor lyd og ofte også billede transmitteres direkte fra kirke til bruger. Facebook-live giver ikke som telefonen mulighed for en direkte dialogisk interaktion mellem parterne, men har en afsender og en modtager, der dog har mulighed for at kommentere optagelsen i kommentarfeltet undervejs – og dermed intervenere under handlingen. Live-funktionen kræver umiddelbart ingen redigeringstid eller -evner, og budskabet kommer direkte ud til brugerne. Men omvendt fordrer den en vis sikkerhed. Set fra brugerens perspektiv skaber Facebook-live-funktionen nærhed og umiddelbarhed. Brugerne kommenterede positivt og opfattede præsterne som mere nærværende og i øjenhøjde end i de forud producerede optagelser på YouTube.

I det asynkrone, digitale møde kan parterne ikke møde hinanden i realtid, men er tidsligt forskudt. Denne mødeform inkluderer i de fire provstiers sogne fx fotokonkurrencer, babysalmesang og også de digitale gudstjenester. Alt materiale er her optaget på forhånd og kan altså karakteriseres som en interaktion i forskudt tid. Materialet kan på den måde redigeres, klippes og genindspilles, inden det offentliggøres. Et eksempel på det asynkrone møde er et babysalmesangsmateriale, der under nedlukningen blev produceret til en kirkes YouTube-kanal. Babysalmesangsmaterialet har samtidig en klar forventning om en synkroniseret praksis mellem instruktøren og den instruerede, dvs. forældrene.

Still fra babysalmesangsinstruktion, Hansted Kirkes YouTube-kanal, 4. maj 2020.

Naturen udgør et alternativ til kirkerummet og bliver direkte omtalt som dagens kirkerum. Instruktionen foregår herfra, mens forældrene altså følger videoen fra hjemmet med deres spædbarn/-børn. Babysalmesangen rykker – ligesom hjemme- og udegudstjenesten – ud af kirkerummets ritualiserede sted til et nyt rum, der er medieret som synkron forskydning mellem de interagerende parter. Babysalmesangen får på den måde en anden betydning og funktion, idet aktiviteten ellers sigter mod at skabe familiaritet med kirke og kirkerum stedsligt og liturgisk set for en befolkningsgruppe, som ellers ikke jævnligt benytter sig af kirkebygningen og kirkens tilbud (Nielsen et al. 2014).

Der findes dog også eksempler på, at babysalmesangen blev afholdt i kirkerummet i realtid via Facebook-live. Særligt én kirkes babysalmesang må betragtes som en succes målt på antallet af visninger, som toppede med 1600 visninger d. 25. marts, men antallet af visninger forblev højt i hele perioden. Babysalmesangen i realtid fortsatte i sognet frem til midten af maj, hvor kirkernes genåbning var blevet annonceret. Selvom videoerne blev optaget live, og man opfordrede forældrene til at følge med i realtid, kunne videoerne ses eller genses på et senere tidspunkt, og kommentarsporet vidner om, at det er de blevet. På samme måde er førstnævnte video blevet vist 278 gange (pr. 24.08.2020), hvilket må inkludere en hel del flere brugere, end antallet af deltagere ved en almindelig session babysalmesang i kirken. Dermed illustrerer eksemplerne også et af de største potentialer ved digitaliseringen af folkekirkelige aktiviteter, nemlig muligheden for at nå ud til personer, som ikke almindeligvis ville opsøge den fysiske kirke. På dette paramenter minder den digitale babysalmesang om den analoge babysalmesang, men dens rækkevidde er øjensynligt bredere digitalt. Antallet af visninger kan ikke fortælle, om der er tale om individuelle brugere; brugere, som har set videoen gentagne gange, eller hvor disse brugere kommer fra. Men trods de ubekendte faktorer indikerer de høje antal visninger, at videoerne fra begge sogne har formået at række ud over sognegrænserne.

Den medierede fysiske kirke

De ovenstående eksempler har fremhævet nogle af de henholdsvis fysiske og digitale møder, der har fundet sted uden for kirkebygningens mure. Der er i de fire provstiers sogne også eksempler på, at den fysiske kirke blev medieret til brugerne i nedlukningsperioden.

Nogle sogne bragte kirken ud til brugere digitalt ved at introducere kirkens inventar og kirkebøger igennem tekst og billeder på Facebook, mens andre rettede fokus mod selve kirkebygningen. Sidstnævnte gjaldt eksempelvis i et sogn, hvor kirkens YouTube-kanal tilbød en guidet tur i kirkens tårn, hvorfra sognepræsten i præstekjole fortalte om kirkens og tårnets historie.

Digitaliseringen mobiliserede med andre ord kirkebygningen og gjorde den tilgængelig fra hjemmet. Modsat de digitale gudstjenester, der for flertallets vedkommende blev optaget i kirkerummet, gjorde de nævnte eksempler også den fysiske kirkebygning nærværende under nedlukningen, både som sted og symbolsk fællesskab.

Rundvisning i kirketårnet, Brøndbyøster Kirkes YouTube-kanal, 26. maj 2020.

Det nævnte sogn hører til de sogne, hvor genåbningen af kirken ikke har betydet enden på produktionen af videomateriale; faktisk produceres der stadig onlinegudstjenester (pr. 24.08.2020), hvilket kan vidne om, at sognet har oplevet eller opdaget en ny og anden målgruppe i og med digitaliseringen.

Tilknytningen til kirken som fysisk sted og fysisk kirke kan også formidles på anden vis fx gennem online-reportager om kirkepersonalets dagligdag under nedlukningen. I denne reportage fortalte en lokal kirkegårdsleder om vedligeholdelse og pleje af kirkegårdene i en tid, hvor flere mennesker end normalt opsøgte kirkegårdene.

Reportage fra en kirkegårdsleders arbejde under nedlukningen, Helsingør Stifts hjemmeside

Eksempler fra andre sogne vidner om, at kirkegårdene fungerede som aktivitetsrum under nedlukningen. Der var sogne, der arrangerede påskevandring på kirkegården, hvor de ansatte havde opsat skilte med påskedagenes tekster, salmer og dertilhørende kunst. Kirkegårdene blev dermed et forkyndelsesrum, hvor påskebudskabet blev formidlet, mens den fysiske kirke og dens omgivelser samtidig forblev et fixpunkt i lokalsamfundet. På samme måde blev kirkegårdene, eller nærmere træerne, et omdrejningspunkt på fynske kirkegårde, hvor man opfordrede besøgende til at bruge træet som kilde til håb i en krisetid ved at hænge tegninger og bønner på træerne eller tænde et lys ved træets fod.

Eksemplerne illustrerer, at den fysiske kirke og dens omgivelser udgør lokative steder, der kan understøtte den kirkelige forkyndelse og danne fysiske rammer for eftertanke, og stederne udgør således synlige manifestationer af folkekirken og dens budskaber. Men de udgjorde under nedlukningen ikke det primære, kirkelige mødested – det gjorde i stedet de digitale fora. Det var via de digitale medier, at langt de fleste møder mellem præst og menighed foregik, ligesom det var via digitale medier, at langt de fleste folkekirkelige fællesskaber blev forsøgt reetableret. Det er derfor afslutningsvis oplagt at pege på de fordele og ulemper, der kan følge med den digitale folkekirke.

Håbstræer. Espe, Vantinge og Hillerslev Sogne, Midtfyn Provsti. Facebooksiden for de tre kirker, 5. april 2020.

Opsamling: den digitale folkekirke – et mulighedsrum eller en kilde til frustration

Coronaperioden digitaliserede ikke folkekirken, for mange af folkekirkens kirker var allerede til stede online før nedlukningen. Den egentlige udfordring var ikke at digitalisere kirkerne, men at digitalisere de dele af den kirkelige praksis, der lod sig mediere online.

Før nedlukningen blev de sociale medier hovedsageligt anvendt som en opslagstavle og eventkalender og fungerede altså snarere som et supplement til den analoge kirke end som et interaktivt mødested; eller man kan sige, at deres interaktive karakter gik fortrinsvis i én, informativ, retning fra kirke til brugere.

Coronakrisen havde potentialet til at transformere den folkekirkelige digitale praksis, og det gjorde den også, i hvert fald for en stund, idet den skabte nye virtuelle, interaktive mødeformer og -rum. Krisen er ikke ovre, og der er stadig mange overvejelser omkring succesfuld medialisering, som den digitale kirke må forholde sig til. Men i de fire provstiers sogne kan der opsamlende identificeres følgende mønstre, der har betydning for brugen af sociale medier:

Der er et mønster, der viser sig i forhold til alder eller det, man kan kalde, digital indfødsret. For i materialet fra sognene i de fire provstier navigerer og begår de unge præster sig bedre i det digitale rum

end den ældre generation. Mange unge præster er opvokset med sociale medier som en del af deres hverdag, og det er derfor ikke overraskende dem, som hurtigst griber til digitale løsninger. Flere af de mest aktive præster holder sig ikke kun til Facebook- og hjemmesider, men bidrager også aktivt til den offentlige kirkedebat online.

For denne gruppe betød nedlukningen et mulighedsrum for øget digital aktivitet, innovation og eksperimenter. Desuden åbnede den øgede digitale tilstedeværelse mulighed for at kommunikere med nye målgrupper og for at synliggøre kirkens alsidighed og i visse tilfælde dens samfundsunderstøttende eller –revsende funktion.

Et andet mønster tegner sig i forhold til urbanisering: I de sogne, hvor der er større byer og en tæt befolkningsdensitet, er der større kreativitet og aktivitet online end i de mindre landsogne. Hvis præsten på samme tid er ung og præst i et bysogn, er sandsynligheden for, at vedkommende markerer sig digitalt altså større end for den ældre præst i et landområde.

Nedlukning og digitalisering har således fremhævet de interne forskelle i folkekirken, der bl.a. er indlejrede i sognestrukturerne. Dikotomierne land/by samt yngre/ældre afspejler sig mere eller mindre direkte i kirkernes adfærd og fremtoning online.

Definitions- og fortolkningsretten

Ofte var det de enkelte præster – nogle gange i samråd med menighedsrådene – som valgte i hvor høj grad den kirkelige praksis skulle digitaliseres. Præsterne fik dermed rollen som de primære digitaliseringsstrateger med ansvar for kirkernes digitale linje. Den arbejdsfordeling gav også præsterne den implicitte ret til at definere, hvilke tilbud og problemstillinger, der blev offentliggjort og behandlet online. Desuden indbefatter fx brug af Facebook en sortering af materiale i forhold til venner, følgere og delinger, ligesom Facebook gennem platformens algoritmer definerer, hvem der kommer til at se hvad.

Brugerne, den digitale menighed, har interageret med kirken enten gennem direkte forespørgsler (fx om digitale muligheder for samvær) eller ved at se, like og kommentere det udbudte materiale. Digitalt set lå definitionsmagten dog hos præsterne, eller indirekte hos udbyderen (fx Facebook), hvoraf sidstnævnte er karakteriseret ved en anden markedsgørende logik end førstnævnte.

Det er i den forbindelse tankevækkende, at mødet mellem kirke og bruger i udstrakt grad blev til mødet mellem præst og bruger, det gælder særligt for kirkesiderne på Facebook. Når der er en veldefineret personlig afsender som fx præsten eller en repræsentant fra menighedsrådet, der synligt stiller sig bag indlæggene, er der typisk større respons. Som digital aktør var folkekirken under nedlukningen repræsenteret på flere niveauer og i varierende grader på de sociale medier: præster, sogne, pastorater, provster, provstier, biskopper, stifter og den officielle fællesfolkekirkelige platform, folkekirken.dk. Men når det medierede møde i så høj en grad fik skikkelse af et møde mellem to individer, vidner det om, at kirken i nogen grad blev medialiseret i den forstand, at dens kommunikation blev tilpasset og transformeret til de digitale mediers logik. For et socialt medie som Facebook er formålet netop at skabe social interaktion, bl.a. i form af likes, feeds og visninger, og udveksling af brugergenereret indhold – med afsæt i den personlige profil (Kaplan & Haenlein 2010). Virtuel dialog opstår der, hvor der er et menneskeligt ansigt bag indholdet.

Mødet mellem analogt og digitalt handler således ikke kun om brugere og målgrupper, men også om forskellige opfattelser af fællesskaber, ligesom kirkens medialisering kan få implikationer for kirkens og præstens selvforståelse – eller den digitale embedsforståelse.

Digital inddragelse og interaktion

En af den digitale kirkes store udfordringer var at skabe social interaktion, både mellem kirkens brugere og mellem præst og menighed. Den interaktion mellem præst og brugere, der lader sig måle ud fra brugernes respons på de kirkelige opslag, vidner om, at det for størstedelen af kirkerne har været en udfordring at følge op på de posts, der blev lagt ud til brugerne. Der var først og fremmest overraskende få brugere, der aktivt interagerede med de forskellige posts – et lavt antal likes og kommentarer er et gennemgående træk i det digitale materiale – men når brugerne faktisk kommenterede eller stillede spørgsmål, fik de sjældent et svar. Kommunikationen mellem kirke og bruger var således digitalt set fortsat en envejskommunikation, fra kirke til brugere. Parterne mødte hinanden via live-streaming, men en egentlig, fortsat dialogisk kommunikation eller inddragelse på de sociale platforme fandt ikke rigtig sted.

Den envejskommunikerende tilgang er ikke identisk med, at præsterne ikke ønsker interaktion med kirkegængerne, men snarere, at mange præster og kirkegængere ser de digitale medier som supplement til den analoge kommunikationsform, der fortrinsvis finder sted gennem deltagelse i kirkens traditionelle aktiviteter og tilbud. Ifølge Peter Fischer-Nielsen skyldes denne lave grad af digital delagtiggørelse af brugerne "formentlig først og fremmest en modstand mod at overføre kirkens praksis til internettet, der af mange præster ikke betragtes som et egnet rituelt rum" (Fischer-Nielsen 2010, 169).

De sociale medier kan heller ikke i de fire provstiers sogne betegnes som folkekirkelige, rituelle rum. Tværtimod viser de ovenstående eksempler, at ritualerne i stedet blev udført i kirken, i hjemmet eller udendørs under nedlukningen. Hvis der finder rituelle handlinger sted online, medieres ritualerne af digitale medier; de er tilsyneladende ikke blevet medialiserede. Den digitale medielogik har således ikke haft magt eller gennemslagskraft til at transformere ritualernes form, funktion og indhold, som Stig Hjarvard har antydet (Hjarvard 2008a, 2008b).

Den digitale kirke synliggør også teologiske forskelle, der ikke nødvendigvis er alders- og demografisk betingede, men snarere har at gøre med forståelsen af kirkens og forkyndelsens rolle i coronaperioden. Der var fx også et stort antal præster og sogne rundt om i landet, der valgte at fokusere på at få kirkelivet til at fungere som kirke i en mere synkront-analog og relationelt orienteret form bl.a. gennem telefonkæder, indkøb og plejehjemsaktiviteter.

Det digitale materiale giver således indsigt i og viden om nye socialt praktiserede interaktive rum i kirken, der også betød et muligt møde med nye målgrupper. Men materialet illustrerer ikke de kirkelige mørketal, der eventuelt beror på en kombination af forhåndenværende digitale mulighedsrum og opfattelsen af kirkens kerneydelse.

Den digitale menighed

Kirkernes anden store udfordring var at skabe interaktive fællesskaber, det vil sige sociale fællesskaber dannet indbyrdes mellem den digitale menigheds medlemmer og brugere. De horisontale fællesskaber blev sjældent til mere end brugernes fælles tilstedeværelse på de digitale platforme. Det er

bemærkelsesværdigt, fordi Facebook netop er et socialt medie. Kirkerne og deres brugere udnyttede altså ikke fuldt Facebooks potentiale til at skabe sociale fællesskaber og dermed online kirkelige møderum.

Det kan skyldes, at menigheden skiftede karakter i det virtuelle kirkerum. På grund af den digitale menigheds manglende fysiske fællesskabsdannelse og geografiske forankring er den langt mere midlertidig end den analoge menighed – og det er også derfor, at det giver mening, som vi har gjort i dette kapitel, at betegne kirkernes følgere som brugere frem for medlemmer. Heidi A. Campbell, der forsker i digitale religionsformer, foreslår, at den digitale menighed bliver anset som en samling af individer, der indgår i et dynamisk netværk (Campbell 2020). Netværket etableres på baggrund af omskiftelige personlige behov og valg. Når kirkernes digitale strategi eller individets behov ændrer sig, vil også netværkets form og udstrækning ændre sig. Digitalt medlemskab kan således være flygtigt og uforpligtende.

Selvom de geografiske kirkestrukturer mere eller mindre direkte blev overflyttet til den digitale sfære, var det altså ikke ensbetydende med, at sognebørnene flyttede med deres lokale kirke ind i den digitale sfære. Mediet giver på en helt ny måde mulighed for at zappe mellem digitale tilbud afhængigt af individuelle ønsker og behov. Nogle digitale brugere italesætter eksplicit disse muligheder online, men som eksemplet med babysalmesang indikerede fandt sådanne 'digitale sognebåndsløsninger' på tværs af sognestrukturen også sted.

En konsekvens af digitaliseringen af den folkekirkelige praksis ser altså ud til at være, at den individuelle brugers kirkelige behov kom i fokus på linje med den personbårne præstekontakt. Endvidere var det ikke en selvfølge, at samtlige analoge kirkebrugere havde evnerne eller lysten til at deltage i de digitale fora, lige så lidt som det var en selvfølge, at kirkerne havde lyst til at bruge de digitale fora rituelt.

Mens digitaliseringen på den ene side har potentialet til at tiltrække nyere brugere og målgrupper, kan den på den anden også tolkes som en trussel mod et eksisterende fællesskab (jf. Osteen & Campbell 2020, 58). Mens det fysiske møde kræver geografisk nærhed, tillader det digitale møde kontakt på tværs ikke kun af sogne-, men også nationale grænser. Digitaliseringen medfører altså både øget individualisering og online-mobilitet.

Mange sogne er synlige på de sociale medier, men det betyder hverken, at de har accepteret, tilpasset eller underlagt sig den digitale medielogik, eller at de fuldt ud benytter sig af de digitale mediers muligheder. I stedet har de i udstrakt grad valgt at bevare deres traditionelle mediebrug og kommunikationsformer.

Medielogikken påvirker og udfordrer den digitale folkekirke, som endnu ikke fuldstændig har fået vendt disse logikker til sin fordel. I hvert fald har hverken det analoge menighedsfællesskab eller den personlige relation mellem præsten og det enkelte medlem af menigheden uden videre kunne reetableres i det virtuelle kirkerum.

Nogle sogne var meget innovative og aktive under nedlukningen, men det var langt fra alle. På den anden side af kirkernes genåbning er meget af denne innovation og aktivitet gået i sig selv igen, og den analoge kirke bliver gradvist reetableret. Flere præster og kirkebrugere er i mellemtiden blevet mange digitale erfaringer rigere, og det fysiske møde mellem kirke og menighed anskues givetvis i et nyt lys. Og hvem ved, måske kommer de digitale erfaringer i sidste instans til at styrke den analoge kirke og dens sædvanlige kommunikationsformer og aktiviteter – både for analogt møde og analog gudstjeneste?

Litteratur

Adriansen, I. (2013). "Grundtvigianernes symbolske iscenesættelse af folk og nation". I Korsgaard, O. & Schelde M. (red.): *Samfundsbyggeren. Artikler om Grundtvigs samfundstænkning*. Forlaget Anis.

Baunvig, K.F (2013). *Forsamlingen først: N.F.S. Grundtvigs og Émile Durkheims syn på fællesskab*. Ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet.

Bjerre, K. & Kiil, L. (red.) (1999). *Sanghåndbogen*. Gyldendal Uddannelse.

Bräunlein, P. J. (2016). "Thinking religion through things". I *Method and theory in the study of religion* 28 (4-5): 365-399.

Campbell, H.A. (2020). "Distancing religion online: Lessons from the pandemic prompted religious move online" Weblog publiceret 04.05.20 på: https://contendingmodernities.nd.edu/global-currents/distancing-religion-online-lessons-from-the-pandemic-prompted-religious-move-online/ (Tilgået 31.08.2020)

de Certeau, M. (1984). *The practice of everyday life*. University of California Press.

Fischer-Nielsen, P. (2010). *Mellem sogne- og cyberkirke: En analyse af folkekirkens kommunikation på internettet.* Ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet.

folkekirken.dk. 24.03.2020. "Biskopper opfordrer til fælles klokkeringning". https://www.folkekirken.dk/aktuelt/nyheder/biskopper-opfordrer-til-faelles-klokkeringning (Tilgået 26.08.2020)

Hazard, S. (2013). "The material turn in the study of Religion". I *Religion and society: Advances in research* 4 (1): 58.

Hjarvard, S. (2008a). *En verden af medier – medialiseringen af politik, sprog, religion og leg*. Samfundslitteratur.

Hjarvard, S. (2008b). "The mediatization of religion: A theory of the media as agents of religious change". I *Northern Lights* 6. Intellect

Knudsen, G. H. & M. Vejrup Nielsen (2019). "Exploring the mediatization of organizational communication by religious communities in digital media". I *Mediekultur* 66. Sammenslutningen af Medieforskere i Danmark.

Isaksen, S. (2018). *Fællessang og fællesskab: En antologi*. Sangens Hus.

Kaplan, A. M. & Haenlein, M. (2010). "Users of the world, unite! The challenges and opportunities of social media". I *Business Horizons* 53 (1): 59-68.

Meyrowitz, J. (1994). "Medium theory". I Crowley D. & Mitchell D. (red.): *Communication theory today*. Polity Press

Meyrowitz, J. (1997) ”Shifting worlds of strangers: Medium theory and changes in ‘them’ versus ‘us’”. I *Sociological Inquiry* 67 (1). Wiley-Blackwell.

Nielsen, M. V., Janderup, H., Iversen, C. S., & Ranfelt, G. (2014). *Tager du barnet ved hånden, tager du moderen ved hjertet*. Center for Samtidsreligion, Aarhus Universitet.

Osteen, S. & Campbell H.A. (2020). ”Themes on the present future of religion”. I Campbell, H.A. (red.): *Religion in quarantine: The future of religion in a post-pandemic world*. Digital Religion Publications.

Religionsvidenskabeligt Tidsskrift 2020 (70). Tema: Religion og medier. Afdeling for Religionsvidenskab, Aarhus Universitet.

Soja, E.W. (2010a). *Seeking spatial justice*. University of Minnesota Press.

Soja, E. W. (2010b). ”The socio-spatial dialectic”. I *Annals of the association of American geographers* 70 (2). Taylor et Francis

Stølen, M. (2010). *The story of Den Røde – a Danish-American songbook*. Forlaget Vartov.

Vásquez, M. (2005). ”Historicizing and materializing the study of religion: The contributions of migration studies”. I Leonard A., Stepick A., Vásquez M. & Holdaway J.: *Immigrant faiths: Transforming religious life in America*. AltaMira.

Vásquez, M. (2011). *More than belief: A material theory of religion*. Oxford University Press.

2B. Gudstjenester i coronaperioden

I dette afsnit viser vi, hvordan nedlukningen i coronaperioden så ud fra et kvantitativt perspektiv. Vi har analyseret data fra sogn.dk, som består af information om alle de gudstjenester, kirkelige handlinger og aktiviteter, som kordegne og kirkebogsførende sognepræster har indtastet i Kirkekalenderen (sogn.dk).[246] Vi arbejder med data for de samme tre søndage, der er fokuspunkter i delanalyse 2C og 3:

- 15. marts (3. søndag i fasten), den første søndag efter nedlukningen
- 12. april (påskedag), midt i den periode, hvor kirkerne var lukkede
- 10. maj (4. søndag efter påske), lige inden genåbningen af kirkerne

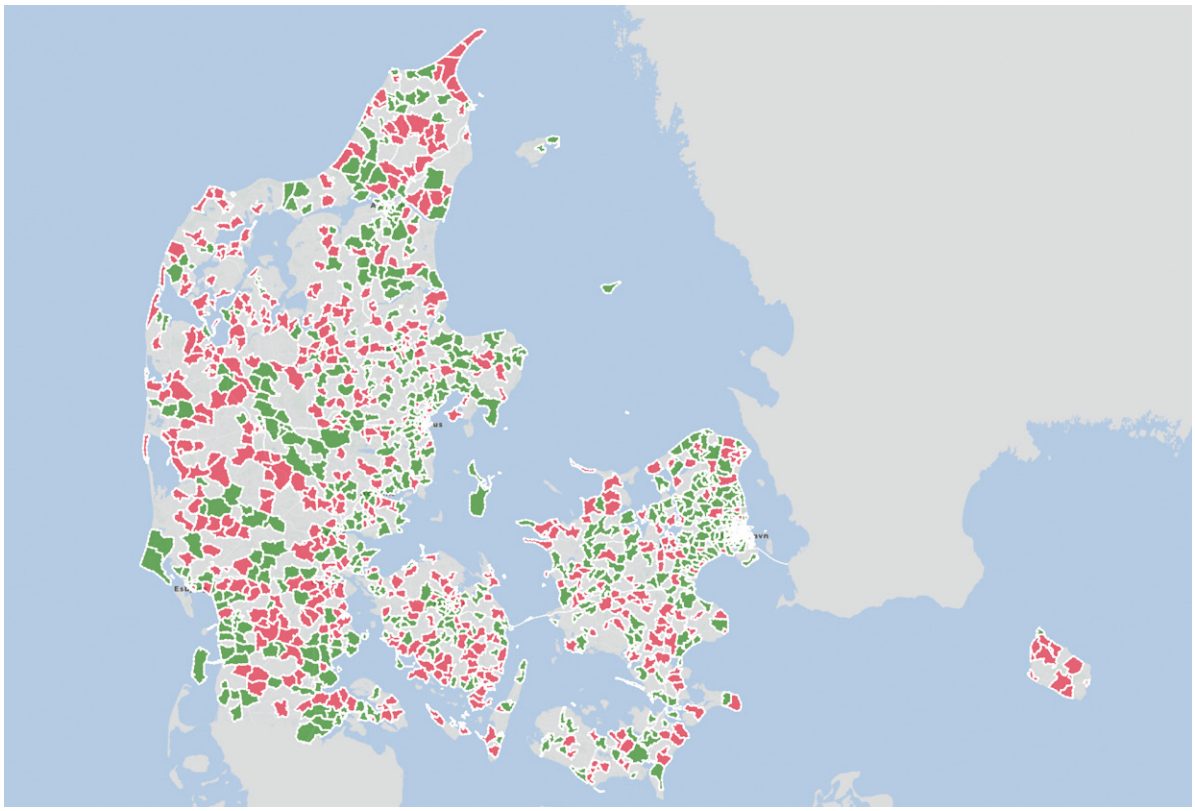
Visualiseringerne af datasættene tager udgangspunkt i undersøgelsens 100 dage fra 26. februar til 4. juni 2020. Formålet med visualiseringerne er at afdække, hvordan folkekirkens sogne og stifter har kommunikeret omkring henholdsvis online og fysiske gudstjenester og andagter på Kirkekalenderen og andre platforme i perioden. Delanalysen fokuserer i de første fire afsnit på data fra Kirkekalenderen alene, mens den i det sidste afsnit, "Onlinegudstjenester påskedag 2020" samler data fra både sogn.dk, data om gudstjenester, som vi systematisk har indsamlet på internet og sociale medier, samt data om gudstjenester, som vi er blevet tilsendt gennem den åbne mailboks, som har været del af undersøgelsen.

Planlagte og aflyste gudstjenester

I løbet af coronaperioden har folkekirken, dens medlemmer og brugere aflyst og måttet undvære i alt 43.404 planlagte gudstjenester og aktiviteter. Når vi ser på gudstjenester alene, blev der aflyst eller flyttet 26.660 forskellige slags gudstjenester fra 12. marts og frem til 4. juni.

Mange sogne, men ikke alle, valgte at opdatere Kirkekalenderen på sogn.dk, så der ud for hver enkelt gudstjeneste stod "aflyst" eller "flyttet". At ikke alle sogne annoncerede planlagte gudstjenester som aflyste, hænger sammen med flere forhold: Det er ikke alle sogne, som anvender Kirkekalenderen på sogn.dk som den faste kalender på sognets hjemmeside og heller ikke alle sogne har en hjemmeside.

246 Datasættet består af sogn.dk-data fra Folkekirkens IT. Datasættet består af alle gudstjenester, kirkelige handlinger og aktiviteter, som kordegne og kirkebogsførende sognepræster har indtastet via sogn.dk-portalen for perioden 26. februar til 4. juni 2020, og som er fundet ved udtræk fra den sogn.dk-database, som Folkekirkens IT administrerer. Udtrækket stammer fra 19. maj 2020, og der kan altså være opdateret i sogn.dk siden da. Hver post (begivenhed) indeholder navnet på sognet, sognekode, stiftkode, en fri tekst uden personfølsomme data, et typenummer, en kategori, dato og tidspunkt for begivenheden. Bearbejdningen af data er foregået i perioden 25. maj til 17. juni 2020.

Figur 1. Fordeling af planlagte og aflyste gudstjenester på sogne i Danmark. Rød markerer, at gudstjenesten ikke blev annonceret som aflyst, grøn at den blev annonceret som aflyst.

Det kan også sige noget om, hvordan sammenhængen er mellem et sogns officielle gudstjenesteregistrering og den mere uformelle kommunikation, som foregår både i det fysiske rum og på sociale medier.

Den geografiske fordeling af planlagte og aflyste gudstjenester i Kirkekalenderen på sogn.dk ses i figur 1.[247] Her ser vi, hvilke sogne, der annoncerede de planlagte gudstjenester som aflyste (grøn), og hvilke sogne, der lod den planlagte gudstjeneste stå uændret (rød).

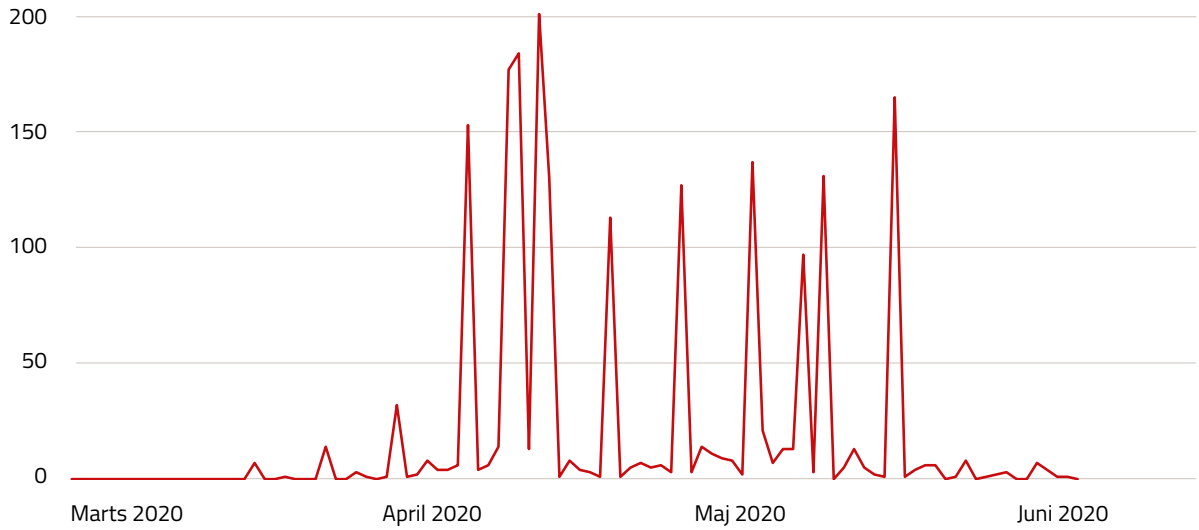
Onlinegudstjenester i Kirkekalenderen

Det generelle billede fra dataindsamlingen på sogn.dk er, at langt størstedelen af de planlagte gudstjenester blev aflyst. Men nogle af gudstjenesterne blev erstattet af onlinegudstjenester og -andagter på forskellige digitale platforme, og påskedag meldte op mod 15 % af landets sogne ind i sogn.dk, at der var onlinegudstjenester.

Figur 2 viser antallet af onlinegudstjenester i Kirkekalenderen med en udvikling hen over perioden, hvor antallet peaker i påsken med 201 registrerede digitale gudstjenester. Antallet falder frem imod genåbningen, hvorefter der næsten ingen onlinegudstjenester er.

247 Den visuelle fremstilling af materialet har fundet sted ved brug af online softwaren MapIt, som benyttes af Folkekirkens IT, samt i desktop versionen af analyseværktøjet Microsoft Power BI (Business Intelligence).

Onlinegudstjenester i folkekirken 26. februar - 4. juni 2020

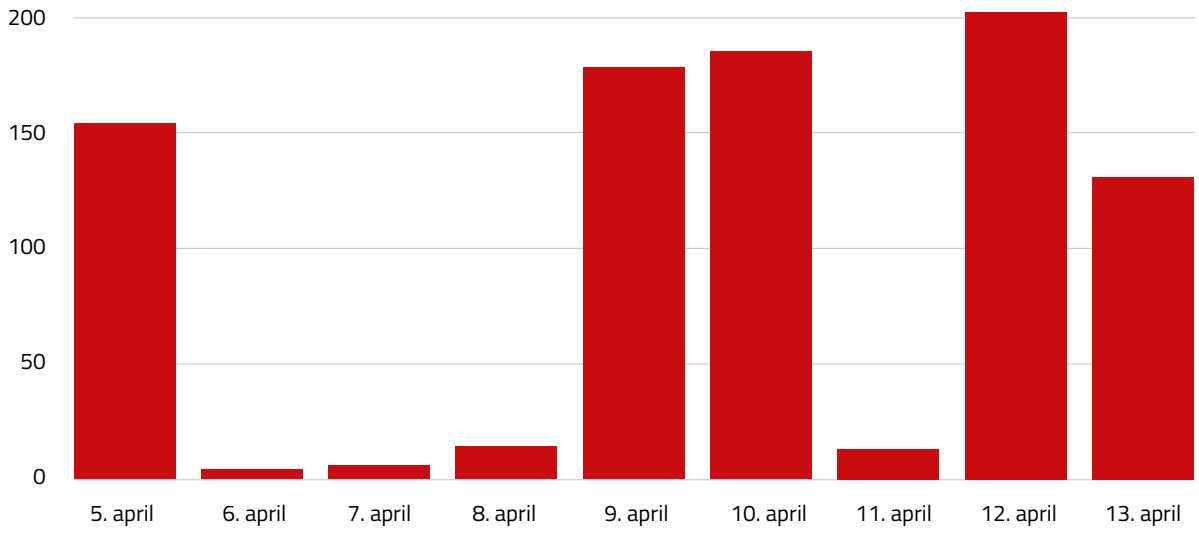
Figur 2: Onlinegudstjenester indtastet i Kirkekalenderen 26. februar til 4. juni 2020.

Det skal med, at materialet fra sogn.dk udelukkende giver indblik i den officielle registrering af aktiviteter og derfor ikke omfatter sognenes brug af fx Facebook og YouTube som kanaler for digitale gudstjenester.

Påsken online: Hvordan henviste sognene i Kirkekalenderen til digitale tilbud om gudstjeneste?

Påsken faldt midt i den periode, hvor kirkerne var lukkede for gudstjenester. Hvordan forsøgte sognene at kommunikere gennem Kirkekalenderen, at der i stedet var gudstjenester på digitale platforme? I Kirkekalenderen er brugt forskellige typer henvisninger ved den planlagte gudstjeneste; nogle

Onlinegudstjenester i folkekirken. Påsken 5.-13. april 2020

Figur 3: Onlinegudstjenester i folkekirkens sogne i påsken 2020.

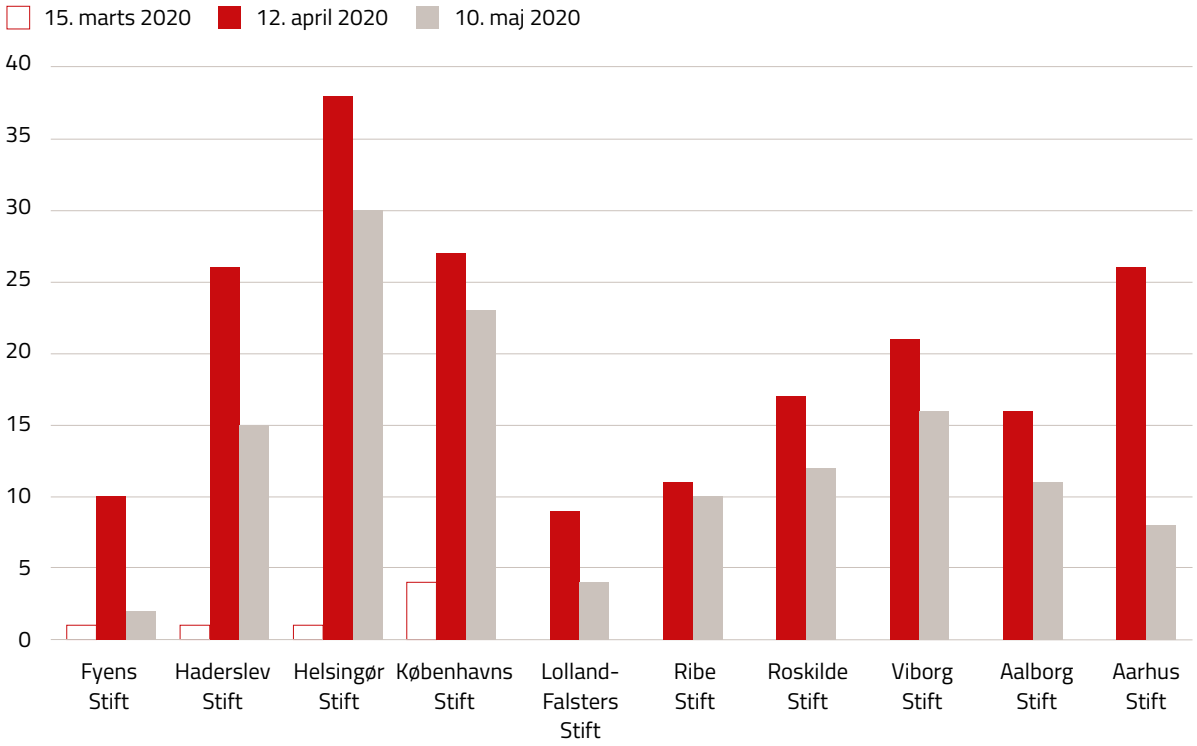
sogne valgte at linke direkte til Facebook eller YouTube, men mange sogne valgte at skrive "online" i Kirkekalenderen og lade det være op til brugeren selv at finde den relevante digitale platform.

Figur 3 viser antallet af registrerede onlinegudstjenester i Kirkekalenderen i påsken fra palmesøndag til 2. påskedag. Det højeste antal forekommer påskedag d. 12. april med 201 onlinegudstjenester i Kirkekalenderen.

Onlinegudstjenester i Kirkekalenderen fordelt på stifter

I figur 4 ses antallet af registrerede onlinegudstjenester på de tre valgte søndage fordelt på landets 10 stifter. Bemærk, at antallet ikke forholder sig til stiftets størrelse. 15. marts er der registreret onlinegudstjenester i tre af stifterne – seks i alt. Påskedag 12. april og 10. maj er der registreret onlinegudstjenester i alle stifter. Fra marts til april ser vi en stigning i antallet af visninger, fra april til maj falder antallet igen frem imod genåbningen.

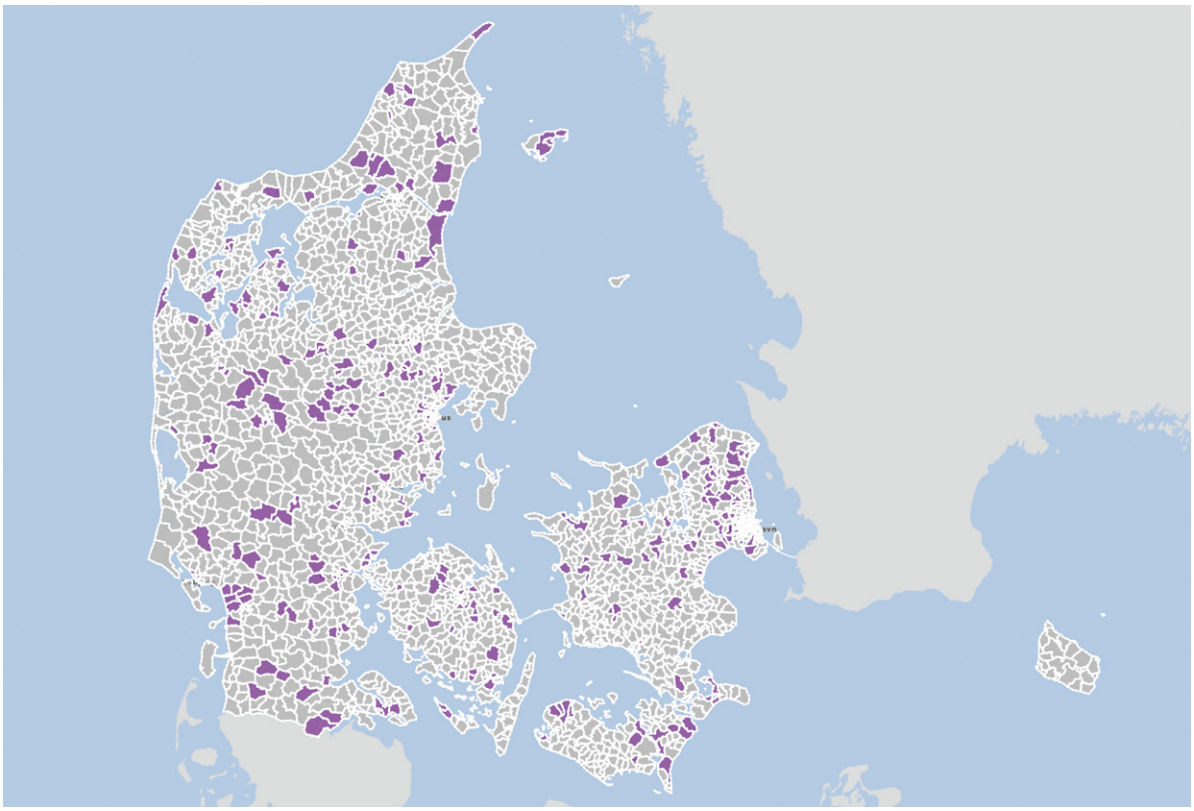
Onlinegudstjenester på sogn.dk., efter stift og undersøgelsens tre søndage

Figur 4: Onlinegudstjenester registreret i Kirkekalenderen fordelt på landets stifter: 15. marts (hvid) 12. april (rød) og 10. maj (grå).

Onlinegudstjenester påskedag 2020

Ved siden af de data, som vi har fået adgang til fra Kirkekalenderen (sogn.dk), har vi som et supplerende datasæt manuelt indsamlet onlinegudstjenester og -andagter, som i løbet af coronaperioden er optaget og uploadet af sogne og valgmenigheder i folkekirken. Vi har i de systematiske søgninger efter onlinegudstjenester fokuseret på de samme tre søndage, som i resten af rapporten. De onlinegudstjenester, som vi fandt gennem manuelle søgninger på nettet, blev suppleret med de online-

Figur 5: Udbredelsen af online-gudstjenester i folkekirkens sogne, påskedag 12. april 2020. Sogne med online-gudstjeneste annonceret i Kirkekalenderen eller optaget i manuelt datasæt.

gudstjenester, som præster har indsendt til os via undersøgelsens åbne mailboks. I alt har vi registreret 207 onlinegudstjenester for de tre søndage. Vi skal gøre opmærksom på, at da Facebook og YouTube bygger på komplicerede algoritmer, som tilpasser søgninger individuelt til brugerne, kan der være flere onlinegudstjenester på nette, end vi har kunnet finde gennem vores indsamlingsarbejde. De manuelt indsamlede onlinegudstjenester i datasættet har dannet fundament for delanalyse 2C om onlinegudstjenester.

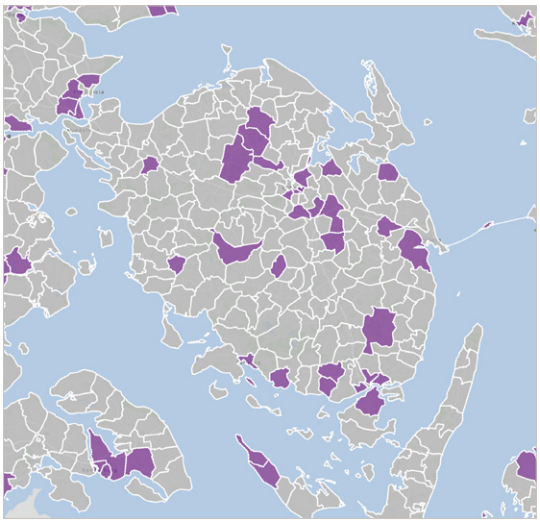
For at få et bredere billede af onlinegudstjenesterne i folkekirken, har vi kombineret datasættene i det følgende. Vi har således suppleret vores data fra Kirkekalenderen med data fra de manuelt indsamlede gudstjenester, og derved får vi et samlet antal onlinegudstjenester påskedag, 12. april, på 277. De 277 onlinegudstjenester fordelte sig påskedag 2020 over det meste af landet, se Figur 5.

Danmarkskortet (figur 5) viser, at onlinegudstjenester var tilgængelige i alle folkekirkens stifter. Figurerne 6-10 går tæt på de fem største byer i Danmark, og viser på sogneplan, hvor mange onlinegudstjenester vi har registreret for påskedag 2020, i hhv. Kirkekalenderen, vores manuelle datasæt og den åbne mailboks. Igen, antallet dækker ikke nødvendigvis alle de onlinegudstjenester, som blev lagt på nettet til påskedag 2020, da de sociale mediers algoritmer er tilpasset den enkelte person, som søger. Der kan derfor sagtens findes flere videoer på de digitale platforme, end vi har fundet, og de viste kort giver derfor kun et overordnet billede af udbredelsen af onlinegudstjenester påskedag.

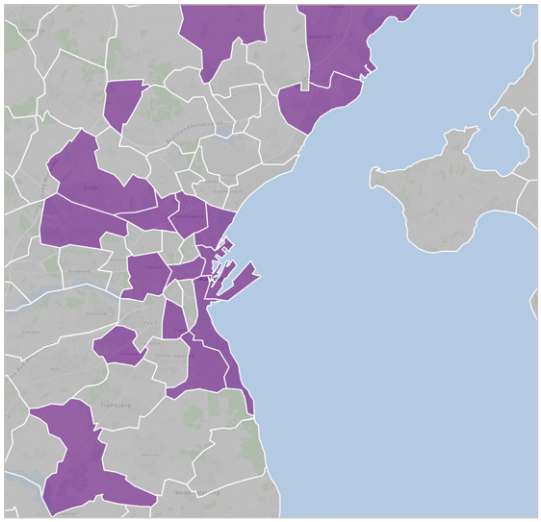
Opsummerende kan vi sige, at figur 2 viser, hvordan antallet af onlinegudstjenester udviklede sig i hele perioden, idet der i Kirkekalenderen blev registreret flest onlinegudstjenester påskedag, og der blev registreret onlinegudstjenester helt indtil genåbningen i maj. Dermed giver tallene indsigt

i, hvordan folkekirken blev mere digital hen over nedlukningsperioden. Men materialet vidner samtidig om nedlukningens konkrete omfang: Et stort antal gudstjenester blev aflyst og ikke i samme grad erstattet af digitale gudstjenester.

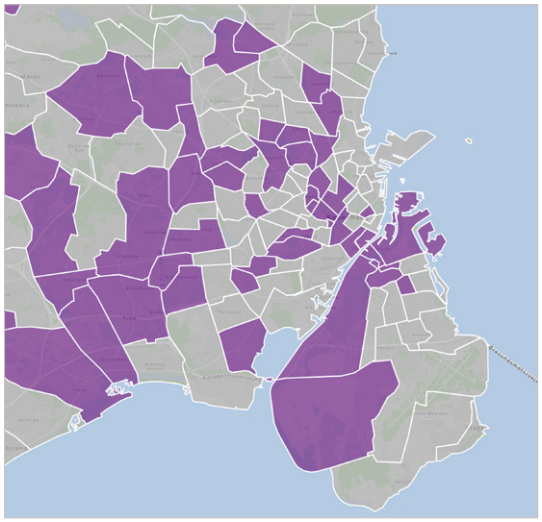
Figur 5-10 viser, at sogne i hele Danmark havde lagt onlinegudstjenester på nettet til påskedag 2020. De data, som kortene bygger på, stammer her dels fra sogn.dk, dels fra det datasæt af onlinegudstjenester, som vi har indsamlet på internettet og gennem mails fra den åbne mailboks. De 277 onlinegudstjenester påskedag er dermed et sammensat tal, som peger på, at onlinegudstjenester var udbredt over hele landet.

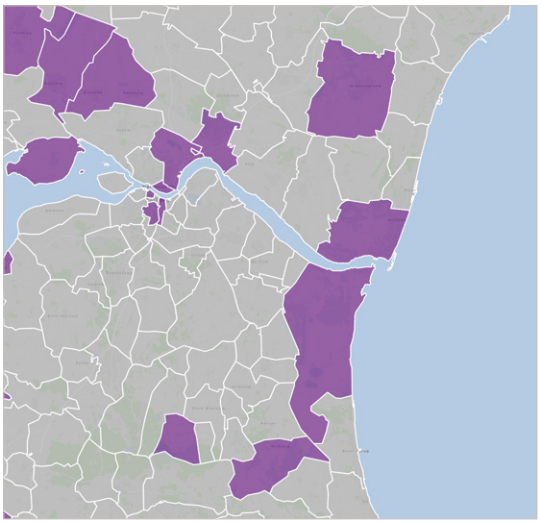
Figur 6: Onlinegudstjenester i Fyens Stift, påskedag 12. april 2020.

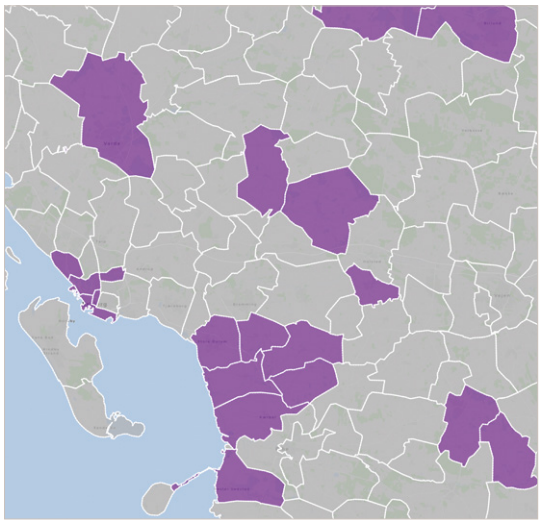
Figur 7: Onlinegudstjenester i Aarhusområdet, påskedag 12. april 2020.

Figur 8: Onlinegudstjenester i Københavnsområdet, påskedag 12. april 2020.

Figur 9: Onlinegudstjenester i Aalborgområdet, påskedag 12. april 2020.

Figur 10: Onlinegudstjenester i Esbjergområdet, påskedag 12. april 2020

2C. Hvad skete der med gudstjeneste, liturgi og teologi i mødet med det digitale medie?

Danmark lukker ned: den digitale gudstjenestes startskud

26.660 planlagte gudstjenester i folkekirken blev aflyst i perioden 26. februar til 4. juni 2020. 1.805 af de planlagte gudstjenester genopstod online i digital form.

Første søndag i nedlukningsperioden, d. 15. marts, havde ca. 58 kirker etableret en digital gudstjeneste, mens antallet af udbudte onlinegudstjenester påskedag, d. 12. april lå på mindst 277. Søndag d. 7. maj var der mindst 164 gudstjenester tilgængelige online, mens antallet pinsedag, 31. maj, var faldet til syv onlinegudstjenester (jf. data fra sogn.dk og manuelt indsamlede onlinegudstjenester, se endvidere afsnit 2B).

De digitale gudstjenester forsvandt altså næsten fra den ene uge til den anden ved genåbningen d. 10. maj. De kan derfor forekomme at være et øjebliksfænomen, en digital døgnflue, der efter den umiddelbare reaktion på samfundets og kirkernes nedlukning gik i sig selv igen. De tiltrak sig ikke desto mindre mediemæssig opmærksomhed. Formodentlig, fordi der var tale om et fænomen, der var nyt i de fleste sogne, hvor det blev praktiseret. Og fordi vilkårene for at holde gudstjenester blev radikalt forandret fra den ene uge til den anden. Kirkeligt set havde nedlukningen historisk karakter i Danmark. Under de tidligere epidemier, som fx den spanske syge, har kirkerne været åbne. Det er første gang i dansk efterreformatorisk historie, at den fysiske gudstjenestes kontinuitet og faste liturgi søndag efter søndag er blevet brudt (se Pallesen 2020; Christoffersen 2020).

Nedlukningen var også historisk i en anden forstand. Den betød, at præster og sogne med forskellig teologisk profil valgte at kaste sig ud i online formidling af gudstjeneste og liturgi. Og det på trods af de sporadiske erfaringer med digitale gudstjenesteformer i dansk sammenhæng. Således førte nedlukningen ikke kun til debat om kirkens selvforståelse, herunder kirke og forkyndelse i en krisetid. Den åbnede også et vindue til forskellige gudstjenestesyn og -teologier i den danske folkekirke. Tilmed i en periode, hvor gudstjeneste officielt set var aflyst, og den digitale gudstjeneste umiddelbart havde friere rammer liturgisk end den analoge søndagsgudstjeneste med dens faste autorisation.

De digitale gudstjenester vidner med andre ord om, hvad præster og kirker med forskellig liturgisk og teologisk profil opfatter som det centrale og bærende i gudstjenesten: Hvilke liturgiske led hører med til en gudstjeneste? Hvad er uundværligt, hvis en gudstjeneste skal skæres markant ned i tid? Hvordan bliver de analoge led oversat eller forandret i mødet med det digitale medie? Hvilke mu-

ligheder og udfordringer – liturgisk, teologisk og teknisk – opstod der i udvekslingen mellem den analoge og den digitale verden, og hvordan håndterede et udsnit af folkekirken dem? Den digitale gudstjeneste har givet folkekirken et nyt erfaringsgrundlag for samtalen om gudstjeneste og liturgi.

Vi har udvalgt 85 onlineandagter og -gudstjenester, som bliver lagt til grund for analysen. Onlinehandlingerne falder på datoerne 15. marts og 12. april: tredje søndag efter fasten og påskedag, det vil sige i nedluknings- og stabiliseringsperioden. Valget af de to søndage er begrundet i, at vi dels interesserer os for, hvordan den digitale gudstjeneste finder sin form i sin spæde start, dels hvordan den ser ud på det tidspunkt, hvor den peaker og er på sit højeste rent antalsmæssigt. Andagter og gudstjenester er udvalgt som eksempler på onlinehandlingernes forskellige længde, tekniske niveau og liturgiske forløb.

Teori og metode: fra kropslig til digital vending i praktisk teologi?

Evangelisk-luthersk gudstjeneste er ifølge udvalget bag rapporten *Gudstjeneste*, der er udarbejdet på mandat fra de danske biskopper, et mødested mellem Gud og mennesker. Gudstjenestefejring består i "at skabe et rum, hvor Gud og mennesker kan mødes, så mennesker kan erfare Guds virkelighed". Gudstjenesten er en inkarnation, en kropsliggørelse, af evangeliet, der liturgisk får "en form og skikkelse i tid og i rum, lys, lyd, bevægelse og sansning". I gudstjenesten bliver evangeliet iscenesat "i musik, ord og tegn"; "scenografi og koreografi har betydning for modtagelsen, for forkyndelsen" (*Gudstjeneste. Pixiudgave* 2019, 5; se også *Gudstjeneste. Rapport* 2019, 14-19).

Denne definition af gudstjeneste som møde eller interaktion mellem Gud og mennesker er rodfæstet i det reformatoriske gudstjenestesyn, som Luther paradigmatisk formulerede i det berømte citat fra indvielsen af Torgauerkirken: "Gud taler til mennesket gennem sit ord, og mennesket svarer i bøn og lovsang" (Luther 2007 (1544), 588). Mødet i gudstjenesten former sig luthersk set som tiltale og svar: en dialog.

Analysen er desuden inspireret af de landvindinger inden for praktisk og systematisk teologi samt liturgisk teori, der efter årtiers 'Körpervergessenheit' udforsker krop, sansning, performativitet og koreografi som afgørende aspekter ved gudstjenestens sted, rum og tid.

En af de centrale skikkelser i den sammenhæng er den tyske professor i homiletik og liturgi, Alexander Deeg, der med kunstordet "WortKult" repræsenterer et nybrud i Lutherforskningen. Deeg er kritisk over for den skelnen mellem ord og ritual, kerygma og liturgi, der længe – med en tydelig opprioritering af ordet frem for 'kulten' – kendetegnede teologisk og liturgisk forskning. WortKult er det koncentrerede udtryk for den lutherske gudstjeneste som et gensidigt, produktivt, samspil mellem sprog og liturgi. Den lutherske gudstjeneste er et rum, hvor to kulturer, betydning og nærvær, frugtbargør hinanden: Betydningskultur vedrører det forståelsesmæssige-kommunikative, der er knyttet til gudstjenestens diskursive elementer: tekster, tegn og fortolkning. Nærværskultur har at gøre med det kropsligt-sanselige, som er forbundet med liturgi, rum og ritual og unddrager sig det diskursive.

Gudstjenesten har som WortKult en særlig anamnetisk tid, en "egen-tid". Den anamnetiske tid er liturgisk formidlet som fælles handling, der finder sted i dynamikken mellem tak, bøn, evangelium, lovsang, forkyndelse med mere. Mødet mellem Gud og menneske er således medieret af de liturgiske handlinger og det liturgiske forløb i rum og tid. Sprog og liturgi, inklusive liturgiens kropslige og materielle aspekter, er i deres gensidige vekselvirkning afgørende for evangeliets formidling (Deeg 2010 og 2014; Enggaard 2019).

Det er de materielle og sensoriske aspekter ved gudstjenesten, som knytter sig til dens analoge sted, rum og tid, der bliver udfordret med overgangen til et nyt medie med andre logikker og andre virkemidler. Omdrejningspunktet for de følgende afsnit er at undersøge de nye digitalt medierede gudstjenesteformer og deres forhold til gudstjenestens dimensioner og kommunikationsmodi, der opstod under kirkens nedlukning.

Analysen fokuserer derfor dels på de liturgiske led, der i dansk luthersk sammenhæng bliver forbundet med gudstjeneste som dialogisk møde, dels på de tekniske virkemidler og redskaber, der i forhold til gudstjenestens helhed og dens endelige form blev mødets nye medialitet. Undersøgelsen arbejder ud fra kategorierne rum, tid og møde, men bruger desuden begrebspar som nærvær/fravær, synligt/ikke synligt og inde/ude, der har vist sig bærende for undersøgelsen af den digitale gudstjenestepraksis.[248]

Teknisk niveau og type

Den pludselige nedlukning af kirkerne og hjemsendelse af kirkens personale var en ny situation for folkekirken, der ikke tidligere har været tvunget til at gentænke gudstjenestens liturgi og teologi i online-formater. Nedlukningsperioden krævede hurtig handling og omstillingsparathed.

Flere andagter og gudstjenester er gennemført med brug af håndholdt mobil eller et stationært kamera og involverer enten stedets præst alene eller præsten og en eller flere kirkelige medarbejdere. Mange præster og sogne, i enkelte tilfælde også provstier, valgte at få teknisk assistance til den digitale gudstjeneste, fx lyd- og billedteknikere, producere og større eller mindre produktionsselskaber. De færreste andagter og gudstjenester er live-streamede, men optaget på forhånd og lagt på Facebook, YouTube og sognets hjemmeside. Enkelte er sendt på lokalt tv.

Det er altså kun ganske få andagter og gudstjenester, der finder sted som synkront møde i realtid. Hovedparten har karakter af asynkront møde i forskudt tid. Mange af gudstjenesterne er ikke fjernet fra Facebook eller YouTube efterfølgende, hvad der gør det muligt for den digitale kirkegænger at gå til gudstjeneste, hvor og når det kunne passe ham eller hende.

Gudstjenesternes form og tekniske niveau er ikke bare et spørgsmål om vilje, men også om adgang til ressourcer: tid (forberedelse, afvikling), medvirkende og økonomi. Andagter og gudstjenester kan inddeles i tre tekniske typer: Type I og II lader sig gennemføre i størstedelen af folkekirkens sogne – i byen og på landet – men type III er forbeholdt sogne eller provstier med et vist økonomisk råderum:

248 Der blev i alt indsamlet 165 forskellige andagter og gudstjenester manuelt; dertil kommer bidrag sendt til projektets mailboks. Vi udvalgte 85 onlineandagter og -gudstjenester fra hhv. d. 15. marts og d. 12. april som afsæt for analysen af den digitale gudstjeneste liturgisk og teologisk. 60 af online-handlingerne har egenbetegnelsen gudstjeneste ('virtuel gudstjeneste', onlinegudstjeneste', 'påskegudstjeneste', 'højmesse' m.m.), mens 25 betegner sig som andagt ('virtuel andagt', 'online andagt', 'påskeandagt' o.lign.). De 85 andagter og gudstjenester er gennemset, systematiseret og analyseret ud fra egenbetegnelse, varighed, brug af liturgiske led og tekniske virkemidler og er efterfølgende inddelt i tre forskellige liturgiske og teologiske typer. Typeinddelingen fungerer uafhængigt af egenbetegnelsen, men baserer sig derimod på fælles liturgiske led. Det er hovedsageligt længde – og dermed en udvidet brug af liturgiske led som trosbekendelse og antal salmer – der udgør forskellen i forhold til egenbetegnelse. Når der er tale om en varighed på mere end 30-35 minutter, har man ifølge egenbetegnelse at gøre med en gudstjeneste.

TYPE I

- Mindst ressourcekrævende
- Ofte præsten alene eller med en eventuel hjælper
- Et enkelt kamera eller en mobil

Teknik
Optaget ved én vinkel; som regel præsten foran alteret. Klipning bliver brugt i begrænset omfang, fx fra et sted i kirkerummet til et andet. Gudstjenestens rum er oftest defineret med kameraets placering, dvs. rummet bliver udgjort af det udsnit af helheden, som kameraet tillader.

Bevægelse
Bevægelse er hovedsageligt udgjort af den/de medvirkendes gang til og fra særlige steder i rummet eller ved kameraføring.

Medvirkende
Præst, præst og organist, eller præst, organist og kirkesanger/e. Optræder sammen eller hver for sig.

Ressourcer
Kan gennemføres med en begrænset teknisk kunnen.

TYPE II

- Mere ressourcekrævende
- Ofte præst, organist og kirkesanger/e
- Teknisk know how eller assistance udefra
- Flere kameraer, klipning, billedskift
- Den mest udbredte type

Teknik
Bruger et til to kameraer og veksler mellem forskellige vinkler og perspektiver. Formen involverer hyppige billed- og sceneskift internt i kirkerummet (medvirkende, gulv/pulpitur, interiør m.m.) og kan også bruge motiver udefra (kirkegård, natur o.lign.).

Bevægelse
Flertallet har en ramme om gudstjenesten i form af fx optagelser af kirken udefra eller ringende kirkeklokker. Rammen angiver sted, anledning og medvirkende. I mange tilfælde er salmesang suppleret med tekst. Rum og bevægelse opstår ved klipning (scene- og billedskift) og brug af nærbilleder; eventuelt kombineret med de medvirkendes bevægelse fra sted til sted.

Medvirkende
Medvirkende er hyppigst præst, organist og kirkesanger/e, der ses i billedet sammen eller hver for sig.

Ressourcer
Fordrer en vis teknisk kunnen.

TYPE III

- Mest økonomisk ressourcekrævende
- Ofte præst, organist, kor og evt. professionelle musikere udefra
- Professionel teknisk assistance
- Kamera- og perspektivskift, klipning, zoom, panoreringer og stilbilleder

Teknik
Professionel lyd- og billedflade. Formen er ikke begrænset til et eller to kameraer. Den benytter kamera- og perspektivskift, klipning og zoom-funktion, men også en række panoreringer og stilbilleder (fx kirke-hvælving og orgelpiber).

Bevægelse
Bevægelse og rum involverer kun sjældent synlig fysisk bevægelse fra sted til sted ved de medvirkende.
Modsat type II bevæger den sig ikke ud af kirkerummet.

Medvirkende
Gudstjenesten kan ud over præst, organist og kor på op til fire-fem personer også involvere andre professionelle musikere end kirkens personale (fx trompetist, fløjtenist).

Ressourcer
Kræver en vis økonomi til tilkøb af teknisk assistance på lyd-, billede- og produktionssiden foruden eventuelle lønudgifter til musikalsk medvirken.

Adgang til ressourcer og muligheder for at benytte sig af tekniske hjælpemidler indvirker af indlysende grunde på gudstjenestens form. Nogle af de spørgsmål, der trænger sig på, når en gudstjeneste skal tilrettelægges digitalt er:

Rum

Hvad og hvor meget udgør gudstjenestens synlige rum?

- Er det fx alterpartiet, et større udsnit af kirkerummet eller hele kirkerummet?
- Er rummet gengivet i en en-til-en spejling eller skabt gennem klipning, bearbejdning og redigering?
- Indbefatter rummet det tomme kirkerum og de tomme bænke eller ej – og hvorfor?
- Er de medvirkendes sted i rummet (alterparti, prædikestol, pulpitur, gulv) bestemt af de liturgiske led og det liturgiske forløb, eller skyldes deres placering andre eventuelt kommunikative hensyn?

Møde

Hvem og hvor mange er synligt nærværende i eller udfylder rummet hvornår og hvorfor?

- Er det kun eller fortrinsvist præsten?
- Optræder præsten sammen med organist og kirkesanger/e, eller er de medvirkende til stede i billedet hver for sig; fx præst foran alter/på prædikestol og kirkesanger/e på pulpitur/gulv?
- Hvordan iscenesætter den digitale gudstjeneste de liturgiske led, der er anlagt på:
  - verbal kommunikation (diskursive led som hilsen, kollekt, prædiken),
  - fælles – fysisk – interaktion (inddragende led som bøn, salmer, trosbekendelse) og

  - liturgisk-rituel og performativ formidling (led som fadervor, velsignelsen, den traditionelle vending mod alter/menighed, der involverer fx positur og gestik)?
- Bruger gudstjenesten andre symbolske elementer (fx lystænding eller stemningsskabende billeder), og hvordan indgår de i helheden?

Tid

Hvordan forløber gudstjenesten tidsligt?

- Er den lagt an på den traditionelle højmesse og dens forløb, eller er den kortere?
- Finder gudstjenesten sted som synkront møde i realtid eller asynkront møde i forskudt tid?
- Er der mulighed for at genbesøge den på de digitale medier eller har den karakter af engangsbegivenhed?
- Er gudstjenestens tid identisk med den analogt oplevede i den forstand, at den faktiske tid, det tager at bevæge sig fra sted til sted i det digitale rum eller finde salmebog og stearinlys i hjemmet, er indarbejdet i det liturgiske forløb? Eller har gudstjenesten gennem klipning og redigering en anden dynamisk og tempofyldt digital egen-tid?
- Skyldes den digitale gudstjenestes temporale form overvejelser over kontinuitet, det digitale medie eller eventuelle målgrupper?

Teologisk har spørgsmål og afgørelser at gøre med gudstjenestesyn og den måde, hvorpå man vægter de dimensioner i gudstjenesten, der er forbundet med tekst, sprog og fortolkning (betydningsdimensionen) og liturgi, rum og ritual (nærværsdimensionen). Er gudstjenestens hovedanliggende fx den verbale og diskursive kommunikationsform i kort fortættet udgave, det performativt-æstetiske i de ritualiserede handlingers faktiske egen-tid eller det stemnings- og atmosfæreskabende i fortsatte hurtige klip mellem handlinger, genstande, billeder?

Kameravinkel, perspektiv og bearbejdning kan enten samvirke med eller modvirke den teologi og dialogform, den digitale gudstjeneste vil formidle. Det digitale medie benytter sig af andre tekniske virkemidler og kommunikationsformer end den analoge gudstjeneste, fx koncentrerede udsnit af helheden eller billed- og temposkift. Ligesom gudstjenestens traditionelle medier er også de digitale medier afgørende for det liturgiske sted, rum og den tid, det virtuelle fællesskab medierer.

Gudstjenesternes liturgiske og teologiske type

Gudstjeneste eller andagt – kært barn, mange navne?

Nogle af de digitale gudstjenester bliver annonceret som ”gudstjenester” (onlinegudstjeneste, virtuel gudstjeneste, påskegudstjeneste, højmesse). Andre som andagter (onlineandagt, virtuel andagt). Sprogbrugen afspejler ikke umiddelbart en klar grænse mellem en gudstjeneste og en andagt, navnlig ikke i coronaperioden, hvor de fleste digitale gudstjenester er kendetegnet ved at være markant kortere end en højmesse i kirkerummet. Den sproglige variation i betegnelser kan tyde på, at betegnelsen andagt, der er den mindst forekommende, er for fremmedartet til at kunne forstås af mange. En gudstjeneste ved folk, hvad er. Men ikke en andagt. Derfor måske de varierende termer.

Liturgisk kerne

Liturgisk ligner andagt og gudstjeneste hinanden, selv om andagten er kortere end gudstjenesten. Det, der typisk adskiller andagten og gudstjenesten, er brug af trosbekendelse og antal salmer. Trosbekendelse og salmer forekommer oftest i gudstjenesten, hvorimod særligt trosbekendelsen er udeladt i andagten.

Andagt og gudstjeneste er begge kendetegnet ved en fælles kerne centreret om ord og bøn, tiltale og svar. Kernen bliver af flertallet udvidet med indledning, kollekt og kirkebøn, der sammen med et varierende antal salmer fungerer som en mere eller mindre fast grundform. Påskedag ligner flere af gudstjenesterne i højere grad højmessen og bruger en række af dens liturgiske led. Grundformen vidner om en treleddet struktur: indledning, ord og afslutning. Der er kun to eksempler på nadver i det samlede materiale. Nadveren udgør i den nuværende højmesse et tredje element (måltid) mellem ord og afslutning og har siden gudstjenesteordningen fra 1992 givet den danske højmesse dens fireleddede struktur: indledning – ord – måltid – afslutning.

Den liturgiske kerne, der tegner sig af de digitale gudstjenester, kan opfattes som et koncentrat af det luthersk-reformatoriske gudstjenestesyn, der, som nævnt, opfatter gudstjenesten som et dialogisk møde, en gensidig interaktion, mellem Gud og menneske, vertikalt og horisontalt: Gud taler til mennesket gennem sit ord, der bliver udlagt i prædiken; mennesket svarer i fælles bøn (fadervor) og sendes med velsignelsen ud i verden, hvor den daglige gudstjeneste for Gud og næsten ifølge Luther finder sted.

Dette gudstjenestesyn kommer først helt til sin ret med salmernes mellemkomst. Som bekendt oversætter Luther i sin *Tyske Messe* fra 1526 ikke bare de bevaringsværdige liturgiske led fra den romerske messe til tysk, han omdigter også de latinske led til salmer på modersmålet, så menigheden bliver løftet ind i gudstjenestefejringen (Enggaard 2019; Olsen 1951).

Liturgisk type

De digitale gudstjenester kan inddeles i tre liturgiske typer:

1. en kort andagt uden brug af salmer
2. en mellemlang gudstjeneste, der kan have karakter af salme- og prædikegudstjeneste eller ord- og prædikegudstjeneste,
3. en lang gudstjeneste, der ud over salmer og prædiken bruger en række af søndagsgudstjenestens liturgiske led.

Den korte andagtsform med enkelte liturgiske led centreret om kernen

Andagten udgør den gudstjenestelige kerne (evangelium, prædiken, fadervor og velsignelse) i sin minimale form. Den er koncentreret om ord og bøn: tiltale (fra Gud til menneske) og svar/henvendelse (fra menneske til Gud).

Andagten har med sin korte form et stærkt liturgisk-rituelt præg; fadervor og velsignelse udgør én koncentreret handling, der harmonerer med en ganske kort orddel.

Andagten finder sted foran alteret eller fra et andet sted på gulv i kirkerummet og kan også benytte symboler som fx lystænding.

Andagt

Varighed
Typisk på under 10 minutter.

Liturgiske led
Ingen salmer og kun i få tilfælde musik.
Evangeliet er dagens tekst, enkelte vers eller et Jesus-ord.
Prædiken er kort og har ofte temaet trøst, håb og tro.

Medvirkende
Præsten

Teknik
Minimal klipning. Ofte teknisk type I.
Hyppigst 15. marts i nedlukningsperioden.

Andagt med lystænding søndag d. 15. marts, Kirkerne i Vipperød (Roskilde Stift).

Prædike- og salmegudstjeneste centreret om kerne og salmer

Den mellemlange salme- og prædikegudstjeneste er liturgisk tæt på andagten, men prioriterer tydeligt salmesangen med to-tre salmer. Gudstjenesten er ud over salmerne centreret om tekstlæsning, prædiken, fadervor og velsignelse (kerne).

Den forekommer hyppigere end andagten i en grundform med velkomst, apostolsk hilsen, kollekt og kirkebøn, men ikke nødvendigvis i kombination. Den kan også i få tilfælde bruge trosbekendelse.

Prædike- og salmegudstjenesten placerer sig med den dialogiske vekselvirkning mellem orddel og salmer/musik tættere på den lutherske salmemesse: Gudstjeneste som møde mellem Gud og mennesker har med salmesangen en mere inddragende fælles form end i andagten.

Prædikegudstjeneste

Varighed
Varierende, ofte mellemlang form.

Liturgiske led
Kerne og grundform uden brug af salmer; ofte anden musik.
Hyppigt én læsning, prædiken udgør hovedpart af gudstjenesten.

Medvirkende
Præst, eventuelt organist.

Teknik
Kan findes i type I-III.

Ord- og prædikegudstjeneste centreret om gudstjenestens sproglige led

Prædikegudstjenesten ligner liturgisk andagten, fordi den ikke bruger salmer, men musik ved orglet. Prædikegudstjenesten er centreret om gudstjenestens sproglige og diskursive led: hilsen, velkomst, kollekt eller kirkebøn, ligesom den udvider grundformen med længere prædikener end de andre gudstjenestetyper. Prædiken har ofte et højt niveau, kulturelt og filosofisk-teologisk.

Teologisk har ord- og prædikegudstjenesten en mere kateketisk, nogen ville sige dialektisk-teologisk, tendens: Den opdyrker de dimensioner ved gudstjenesten, der er knyttet til dens betydningskultur: sprog, tekst og fortolkning. Interaktive led som salmer er, på linje med den performativt-æstetiske dimension, mindre nærværende.

Balancen mellem ord og ritual, diskursiv og non-diskursiv kommunikation er i prædikegudstjenesten forskubbet til fordel for ordets forkyndelse og det intellektuelt orienterede møde.

Salme- og prædikegudstjenesten (kort form)

Varighed
Gennemsnitligt 20-25 minutter.

Liturgiske led
Kerne, eventuelt med indledning.
Dagens evangelielæsning, eventuelt to-tre læsninger. Prædiken varer oftest mellem 6-8 minutter.
Salmer kan være understøttet af tekst, der ruller over eller vises i den ene side af skærmen.
Hyppigt en visuel og musikalsk ramme om gudstjenesten.
Eventuel brug af andre motiver end kirkerummet (kir-kegård, kirkespir, træer, blomster, Dannebrog, vand, fugle).

Medvirkende
Præst, organist og kirkesanger/e.

Teknik
Forekommer i alle tekniske typer; hyppigst i type II.

Prædike- og salmegudstjeneste centreret om grundform og salmer

Den lange gudstjenesteform består hovedsagelig i en brug af liturgiske led, der udvider kernen markant: fx flere læsninger og salmer, musikalske led som korssvar, motet, interludium, flere kollekter, trosbekendelse og længere prædikener.

Denne form har et længere, mere gennemstruktureret liturgisk forløb end de øvrige gudstjenester og minder formmæssigt om højmessen. Den har derfor ikke samme variation af kernen som i de kortere former.

Gudstjenesten fungerer også her i vekselvirkning mellem orddel og salmer/musik, men gudstjenestens liturgisk-rituelle og musikalske elementer fylder generelt mere end de diskursive led.

Den lange prædike- og salmegudstjeneste ligger fortrinsvis påskedag. Gudstjenesterne har samme visuelle ramme som den mellemlange form, men bevæger sig motivisk ikke ud af kirkerummet.

Prædike- og salmegudstjeneste (lang form)

Varighed
40-90 minutter.

Liturgiske led
Kerne udvidet med indledning, kollekt, kirkebøn, 2-3 læsninger, fadervor i kirkebøn, apostolsk og aronitisk velsignelse.
Trosbekendelse findes oftest i denne form.
Fire-fem salmer.
Prædiken varer mellem 12 og 17 minutter.
Ganske få eksempler på ritualiseret hilsen ("Herren være med jer" … med korsvar) og ind-/udgangsbøn.

Medvirkende
Præst, organist, tre-fire kirkesangere og eventuelt flere professionelle musikere.

Teknik
Fortrinsvist type I og III, oftest i type III og oftest påskedag.

Ballerup Kirke (Helsingør Stift) set udefra, onlinegudstjeneste påskedag.

Gudstjenestetype: sammenfatning

Analysen viser, hvad et udsnit af folkekirken i en krisetid anser for de bærende og centrale led i gudstjenesten. Kirkernes nedlukning betød, at en liturgisk kerne og grundform med tydelige rødder i søndagens højmesse materialiserede sig i de digitale gudstjenester.

Andagten er tættest på den minimale form eller rene kerne, ord og bøn; den mellemlange gudstjeneste ligner i struktur og forløb en ultrakort højmesse eller fromesse med hilsen, salmer, ordet, fadervor og velsignelse. Den lange gudstjeneste minder med sin udvidede form mest om søndagens højmesse.

Det er påfaldende, at trosbekendelsen ikke optræder hyppigere; den ses i alt 22 gange ud af 85 og i 19 af tilfældene i en gudstjeneste. Trosbekendelsen indgår øjensynligt ikke per definition i den digitale gudstjenestes bærende og centrale led.

De mange gudstjenesters analoge forlæg vidner om den traditionelle gudstjenestes styrke i dansk sammenhæng kombineret med folkekirkens begrænsede erfaringer med onlinegudstjeneste, men skyldes formentlig også et ønske om at sikre kontinuitet i forhold til først og fremmest den lokale menighed, men også potentielle nye, digitale kirkegængere.

Gudstjenester og andagter udgør forskellige variationer over det lutherske gudstjenestesyn og den liturgiske og teologiske figur, der som dialogisk, interaktivt møde kendetegner det. De kan, oftest struktureret i indledning, ord og afslutning, vægte gudstjenestens dimensioner og dens kommunikative modus forskelligt, fx i overvejende sproglig og diskursiv retning, der sætter den intellektuelt orienterede formidling højt, og/eller fremhæve det dialogiske og (virtuelt) fysiske fællesskab i bøn og salmer.

Mødet mellem den analoge og den digitale form

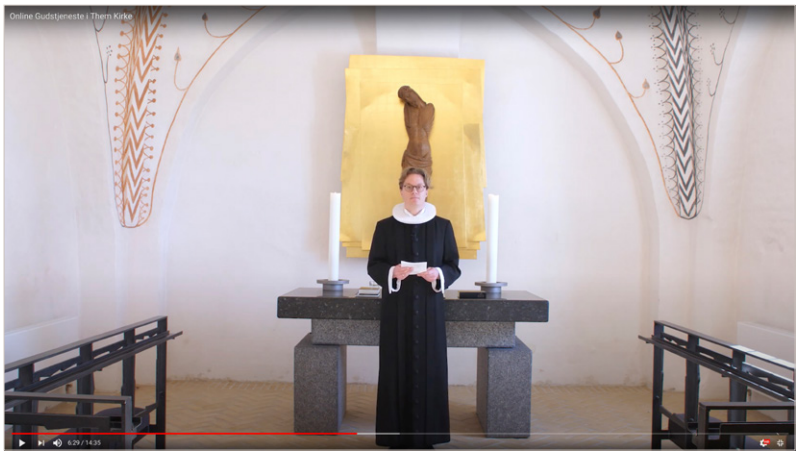
Hidtil er analysen foregået på liturgisk og teologisk niveau og med kun en vis skelen til teknisk niveau og digital bearbejdning. Men som digital opførelse og møde mellem Gud og menneske og mennesker imellem kan onlinegudstjenesten ikke beskrives uden hensyn til de tekniske virkemidler og redskaber, der anvendes. Samspillet mellem liturgi, teologi og teknik, det man kan kalde gudstjenestens digitale mediering, er omdrejningspunktet for dette afsnit, der rummer generelle observationer vedrørende digitalt rum, tid og møde og inddrager enkelte eksemplificerende cases.

Brug af én vinkel uden klipning: en altergudstjeneste

Rum og sceneskift: et eller flere liturgiske rum

Alterpartiet i sin helhed eller i mindre udsnit er det hyppigst brugte liturgiske 'setting' i den digitale gudstjeneste. Liturgisk og teologisk er alteret stedet, hvor vertikalt og horisontalt møder hinanden. Det bliver særligt tydeligt i nadveren.

Digitalt udgør alterpartiet det koncentrerede rum for interaktion mellem præst og deltagere og mellem Gud og menneske. Det begrænsede kirkerum har den fordel, at de tomme kirkebænke og menighedens fysiske fravær ikke er synligt. Kameraet repræsenterer i mere eller mindre direkte perspektiv den analoge gudstjenestedeltagers blik.

Alterpartiet som gudstjenestens rum, onlinegudstjeneste fra Them Kirke, Aarhus Stift.

Forskellige vinkler på salmesang som fællesskab

Parallellen til den analoge gudstjeneste kan blive tydeligere gennem salmer og musik, fx når salmesang og korsvar lyder fra et sted bag kameraet, uden at kirkesangerne er synlige – ligesom i den traditionelle gudstjeneste.

Den analoge parallel kan nuanceres, hvis man vælger at lade kirkesangerne træde hen til præsten foran alteret under salmesangen. På den måde udgør kirkesangere og præst et synligt syngende menighedsfællesskab på trods af menighedens fysiske fravær.

I begge tilfælde er gudstjenesterummet defineret og afgrænset af kameraets ene perspektiv og ene vinkel.

Andagt påskedag live fra Bregninge Kirke, Fyens Stift: Præsten synger for foran alteret, og kirkesangerne høres bag kameraet.

Gudstjeneste påskedag fra Hvidbjerg Kirke (for Sydvestmors Pastorat, Aalborg Stift): Præst og kirkesangere synger sammen foran alteret.

Gudstjenestens dynamik og den interaktion, der sker i rummet, er enten lydligt formidlet gennem sangen/stemmerne, som lyder fra alterparti og bag de digitale deltagere – og så at sige synger dem frem i rummet. Eller interaktionen er formidlet i form af de medvirkendes bevægelse: Kirkesangerne træder ind i billedet og hen til præsten, hvor de foran alteret synger for, og med, menigheden. På den måde interagerer præst og menighed under salmerne enten hørbart, men ikke synligt, foran alteret, eller de deler synligt samme sted, når præst og kirkesangere udgør et fællesskab foran alteret.

Bevægelse gennem nærvær og fravær

Den digitale gudstjeneste kan også forløbe som et kontinuerligt nærvær/fravær, hvor præsten træder ind og ud af billedet, rummet, afhængigt af liturgien. Det betyder, at præsten går til og fra alterpartiet: Han/hun er synlig i billedet under gudstjenestens orddel (indledning, læsning, prædiken med mere), men opholder sig ikke i rummet (billedet) under salmesangen.

Under salmerne kan man derimod høre kirkesangernes stemme i baggrunden uden for kameraet, men ikke se dem. Under salmesang er rummet således udgjort af alteret/alterpartiet alene, eventuelt med understøttende tekster til salmerne.

Gudstjenestens rum er på den måde visuelt delt: Et rum er domineret af præsten, der træder ind i billedet under orddelen, og et rum er salmesangens, hvor præsten altså er fraværende. Her har den digitale menighed så at sige rummet og udfylder det med sang. Menigheden synges frem, idet kir-

Gudbjerg Kirke, Fyens Stift: Præsten går kontinuerligt til og fra alteret (ind og ud af billedet) afhængigt af liturgien.

Gudstjeneste påskedag, Billund Kirke (Ribe Stift): Alterparti med understøttende salmetekster.

kesangerne er et sted i baggrunden, men ikke kan ses, kun høres, eller hjælpes frem, hvis salmerne er tekstede.

Gudstjenestens bevægelse og dynamik foregår diagonalt, idet præsten går til og fra alteret, og iscenesætter derigennem de to forskellige former for liturgisk rum, hvor den ene parts fravær giver plads til den anden parts nærvær. Der er ikke noget hørbart eller synligt fællesskab mellem præst og menighed under salmesangen, fordi præsten umiddelbart er fraværende under de fælles salmer.

Gudstjenestens sted er også her centreret om alteret som liturgisk og teologisk akse for udvekslingen mellem Gud og mennesker. Præsten er under hele gudstjenesten vendt med front mod menigheden og markerer som sådan ikke nogen synlig forskel mellem liturg og prædikant, sådan som det fx sker med vendingen mod alter/mod menighed; begge henvendelsesformer er visuelt set de samme. Liturg og prædikant er ikke rumligt til at skelne fra hinanden; forskellen er derimod diskursivt formidlet og bliver markeret, når præsten som liturg anvender (fælles) ritualiserede formler som "Lad os sammen bede ...".

Man kan overveje, om salmesangen direkte for alterpartiet får en mere lovsyngende karakter, hvormed hymnologiens forkyndelsesdimension bliver mindre fremtrædende.

Forskellige steder i rummet

Andre vælger at bevæge sig fra sted til sted i rummet, særligt under læsning og prædiken. Således får ordforkyndelsen et eget sted – et rum i rummet – der ikke nødvendigvis er fysisk bundet til prædikestolen, men liturgisk og teologisk er forskelligt fra bønnens og henvendelsens sted foran alteret.

Når præsten fysisk inddrager mere af kirkerummet, bliver det lidt statiske perspektiv, der kan opstå, hvis præsten står for alteret under hele gudstjenesten, brudt. Dermed skaber den fysiske bevægelse en anden fornemmelse af rum og rumlighed. Den dialogiske kommunikation koncentreret omkring alterpartiet, der kendetegner flere af de digitale gudstjenester, kan hermed miste noget af sit mere intense nærvær, men gudstjenester, som benytter fysisk bevægelse, kan omvendt bruge kirkerummet til at mediere forskellige teologiske betydninger og nye dialogsteder.

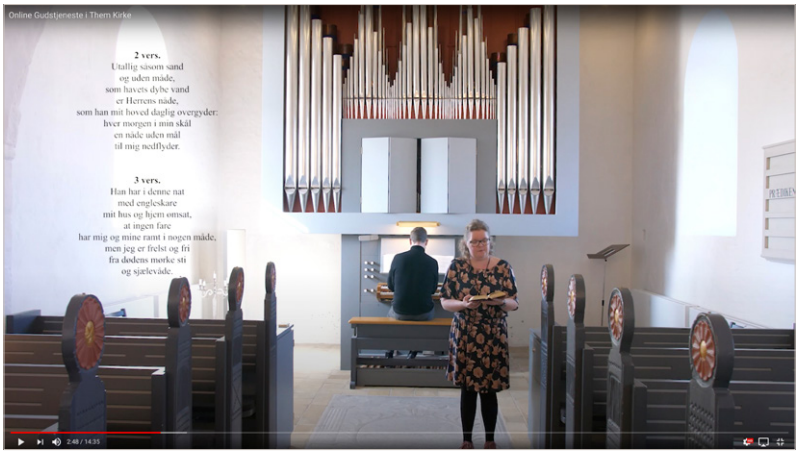

To eksempler på, hvordan præsten fysisk kan skabe bevægelse i gudstjenesten og samtidig markere teologiske forskelle mellem fx bøn og prædiken i det digitale gudstjenesterum. Gudstjeneste d. 15. marts i Grønbæk Kirke, Viborg Stift: Præsten bevæger sig væk fra alterpartiet og frem mod kameraet. Digital gudstjeneste 15. marts, Hansted Kirke, Aarhus Stift: Sognepræsten er gået ned i kirkegangen for at holde sin prædiken.

Klipning med perspektiv- og sceneskift

En anden udbredt digital formidlingsform består i, at der kontinuerligt klippes mellem præst og organist/kirkesangere filmet i forskellige vinkler og med forskellig placering eller sted afhængigt af det liturgiske forløb. Dermed opstår gudstjenestens dynamik og bevægelse i højere grad gennem klipning, redigering og bearbejdning. Denne form gør det således muligt at markere vigtige rum, eller steder, i rummet ved hjælp af tekniske virkemidler i stedet for fysisk bevægelse. Den teologiske betydning, gudstjenestens flere rum har, får nu vekslende skikkelse og form i gudstjenestens aktører, der er redigeret sammen i eet forløb.

Gudstjeneste påskedag, Ballerup Kirke, Helsingør Stift: Præsten er filmet for alteret, og eksempel på tekstet salmesang ved kirkesanger og organist på gulv under onlinegudstjeneste d. 15, marts i Them Kirke, Aarhus Stift. Billedmæssigt kan de to scener redigeres sammen, så der kontinuerligt bliver skiftet mellem præst og kirkesanger/e afhængigt af gudstjenestens liturgi.

Salmesangen, som i denne form er repræsenteret ved synlige kirkesangere, fungerer som lydlig og visuel mediation mellem præst og deltagere. Menigheden kommer aktivt ind i rummet i skikkelse af kirkesangerne og eventuelt organist/musikere. Det er kirkesangerne og deres sted, der skaber forbindelsen mellem præst og deltagere, orddel og salmesang. Når salmerne desuden er understøttet med tekst, letter det ikke kun deltagelsen for den digitale kirkegænger; det synliggør også, at organist og kirkesangere musikalsk leder, men ikke selv er salmesangen.

Brug af skiftende perspektiv og nærbilleder

Salmesang og musik er ofte nuanceret med nærbilleder af sangere og musikere; det samme gør sig gældende for præsten, der særligt under læsning og prædiken er filmet i forskellige vinkler og med brug af nærbilleder.

Hermed bliver præstens noget statiske fremtoning i en enkelt vinkel (jf. ovenfor) opbrudt visuelt, og det er muligt at fokusere opmærksomheden på udvalgte passager eller øjeblikke, fx når der bliver skiftet fra profil til frontal eller zoomet ind i direkte øjenkontakt.

Rum- og sceneskift, dynamik og bevægelse, er således ikke bundet til fysisk bevægelse og er heller ikke formidlet ved nogens fravær eller gåen ind og ud af billedet, men veksler og nuanceres fokuseret med gudstjenestens billedflade og skiftende tempo.

Præsten er her filmet i flere forskellige vinkler under læsning fra Bibelen 2020, andagt Lyng Kirke (Haderslev Stift) d. 15. marts.

Gudstjenesten visualiserer i denne bearbejdede og redigerede form en liturgisk interaktionsfigur, der ikke er begrænset af det analoge rum (blik/lyd) og den fysiske krop (bevægelse), men har flere steder (klipning, medvirkende) på samme tid. Den tekniske mediering skaber dermed en anden digital rumlighed og virtuel interaktion, som samtidig har en digital egen-tid, der ikke er identisk med den analoge gudstjenestes.

Eksempel på fokuseret brug af zoom funktion under prædiken; Mørdrup Kirke (Helsingør Stift).

Eksempel I: Teologisk differentiering af forskellige henvendelsesformer i gudstjenesten

Tekniske virkemidler som klipning og redigering gør det muligt teologisk at differentiere og præcisere, hvem der taler hvornår og på hvis vegne: fra alter og fra prædikestol.

I dette eksempel bliver der brugt både prædikestol og de traditionelle vendinger. Gudstjenesten er klippet, så dens bevægelse foregår i billedskift mellem præst og kirkesangere og mellem præsten foran alteret og på prædikestolen. Billedet skifter afhængigt af de liturgiske led, så kirkesangerne er synlige under sang og musik, og præsten er eneste synlige under de øvrige led, men altså placeret og filmet forskelligt.

Rygvendt præst for alteret; liturgen er flankeret af døbefont og prædikestol; Blovstrød Kirke (Helsingør Stift) påskedag.

Mens præsten som liturg på gulvet er optaget på lang afstand og tydeligt defineret i forhold til kirkerummets centrale steder (døbefont, alter og prædikestol), er præsten på prædikestolen optaget i nærbillede. Billedet skifter mellem forskellige vinkler på prædikanten: profil, semi profil og frontal, sidstnævnte i direkte øjenkontakt med kameraet. I rollen som prædikant er liturgen rykket tættere på tilhøreren. Der er visuelt ingen synlig niveaudeling mellem alter og prædikestol; derimod er kameraet under prædiken placeret, så præsten fremtræder i øjenhøjde med menigheden. Forskellen mellem de to liturgiske scener er dermed ikke bestemt af det traditionelle frøperspektiv fra bænk og op til prædikestol: Som prædikant taler præsten ikke oppefra og ned, men på niveau med tilhøreren.

Sognepræsten på prædikestolen i Blovstrød Kirke påskedag; prædikanten er her filmet i nærbillede og har øjenkontakt med kameraet.

De skiftende vinkler på præsten, der altså veksler mellem (delvis) profil og direkte øjenkontakt, skaber en spænding: Klipningen betyder, at der under prædikenen opstår særlige koncentrerede øjeblikke mellem præst og tilhører, uden at prædikenen bliver 100% identisk med den personligt 'til-talende' præst.

Gudstjenesten manifesterer dermed en anden digital interaktion og et andet dialogisk nærvær mellem prædikant og tilhører, end hvis kameravinklen var ens gennem hele gudstjenesten. Samtidig bliver det markeret, at der er forskel på, hvem der taler hvorfra: For alteret kommunikerer liturgen på vegne af en anden/andre, med ryg eller front vendt mod kameraet/menigheden, og er ikke selv tydelig: Liturgen repræsenterer her samtalen mellem Gud og mennesker for alteret; vendingen illustrerer henvendelsens retning. På prædikestolen udlægger præsten teksten og er selv tydelig og kommer tæt på. Således får det dialogiske møde i gudstjenesten en yderligere distinktion teologisk: Hvert sted har en egen kommunikations- og interaktionsform: Tiltale og svar/henvendelse, fortolkning og lytten i øjenhøjde.

Liturgen vendt mod kamera/menighed, Blovstrød Kirke påskedag.

Præsten er som prædikant forskellig fra liturgen og bruger fra prædikestolen en delvist personliggjort formidlingsform uden synlig niveauforskel mellem præst og menighed. Gudstjenesten medierer en anden prædikanttype og et andet nærvær mellem præst og deltager fra prædikestolen, end en tilstedeværelse i kirkerummet rent fysisk ville have skabt, i og med menighedens uvægerligt opadvendte blik fra kirkebænkene. Kameravinklen skaber en homiletisk figur, der fungerer på tværs af rumligt-analoge distinktioner mellem oppe og nede. Denne figur fremmer en personliggørelse af præst og prædiken, men undgår samtidig at lade prædiken og prædikant 'gå op' i præstens person. De skiftende perspektiver på liturg og prædikant fremhæver, at prædikenen – selvom den holdes fra prædikestolen – foregår i øjenhøjde med menigheden.

Nye perspektiver, nye steder

Man kan også med klipning og redigering lege med de traditionelle placeringer i gudstjenesten, så kirkesangere og salmesang på de digitale deltageres vegne indtager kirkerummet og får nye steder i gudstjenesten. Den fornemmelse kan skabes, hvis kirkesangerne i samme gudstjeneste både er optaget alene på pulpituret fx med organisten samtidig med, at de kan befinde sig på gulvet syngende sammen med præsten. Eller man kan optage kirkesangerne både på utraditionelle steder i rummet og i perspektiver, der analogt set er helt forkerte. I billedet her står kirkesangerne på gulvet, men er filmet i fugleperspektiv oppe fra pulpituret. Hermed bliver der vendt op og ned på salmesangens tra-

Kirkesangere placeret på gulv optaget i fugleperspektiv fra pulpituret, Mørdrup Kirke, Helsingør Stift.

ditionelle pejlemærker og igen på de rumligt analoge distinktioner: oppe på pulpituret eller, i nogle gudstjenester, nede på gulvet.

På den måde gør de tekniske fif, at deltagerne – med præst og kirkesangere som stedfortrædende fysisk menighed – mødes virtuelt i det digitale gudstjenesterum, når de steder, der traditionelt er forbeholdt den ene part, bliver indtaget af den anden, eller når præst og kor er synligt syngende sammen i alterpartiet.

Det tomme kirkerums funktion

De digitale gudstjenester rummer desuden eksempler på, at det tomme kirkerum bliver brugt liturgisk og teologisk.

Eksempel II: Det tomme rum som kontrast til nærvær og møde

I dette eksempel, der er illustreret ved billedet nedenfor og på næste side, bruger gudstjenesten påskedag hele kirkerummet i form af panoreringer, stillbilleder af kirkeinteriør med mere og benytter samtidig kirkesangernes og præstens forskellige placering i rummet.

Kirkesangere placeret forskellige steder i det tomme kirkeskib, onlinegudstjeneste påskedag i Simeons Kirke, Københavns Stift.

Sognepræsten i Simeons Kirke siddende på kirketrappen påskedag. Præsten er modsat kirkesangerne filmet i nærbillede og med øjenkontakt med kameraet.

Kirkesangerne opholder sig i det tomme kirkeskib – både nede og oppe. Præsten er, undtagen under velsignelsen, placeret siddende på kirketrappen foran alteret og har kontinuerlig øjenkontakt med kameraet. Hun er optaget i mere eller mindre nærbillede gudstjenesten igennem, og både som liturg og prædikant er præsten tæt på kameraet og taler direkte til deltagerne gennem det.

Præsten indleder gudstjenesten med apostolsk hilsen og en velkomst, der slår en dobbelt sprogtone an: skift mellem rituelle formuleringer og mere nutidigt sprog (fx bliver evangelielæsningen introduceret med: "Vi skal høre ..." og: "Dette hellige evangelium ...").

Sprogtone

Indledning til gudstjeneste og læsninger
Mange digitale gudstjenester har en dobbelt sprogtone, der veksler mellem det ritualiserede og det mere nutidige sprog.

Flertallet bruger en velkomst, der siger lidt om den anderledes form for gudstjenestefejring og introducerer dagens tema. Velkomsten refererer ofte til kirke og fællesskab som andet end mursten og bygning. I nedlukningsperioden er velkomsten fortrinsvist henvendt til den lokale eller faste kirkegænger. Påskedag henvender flere sig også til nytilkomne digitale kirkegængere.

Mange supplerer velkomsten med den apostolske hilsen, der er kendt fra de kirkelige handlinger, men ikke bruger korsvar. Den har således både en kirkelig tone og kan virke mindre fremmedgørende på ikke-øvede kirkegængere.

Ved læsninger kan man på samme måde finde en slags regibemærkning ("Om lidt vil jeg læse fra ..."; "Vi skal høre ..."), der nogle gange erstatter den liturgiske indledning; andre gange efterfølges af "Således skriver ...".

Kollekter og bønner
Kollekter og bønner varierer meget. Man bruger både *Den Danske Alterbog* og *Tillæg til Alterbogen*, men også nyere udgivelser (Holger Lissners *Kollekter og bønner* 2009 og *Gudstjenestens bønner* 2012) benyttes, ligesom de på folkekirken.dk offentliggjorte påskebønner. Flere skriver selv kollekten og låner eventuelt vendinger fra autoriseret og uautoriseret materiale. Bønnernes henvendelsesform er hyppigt mindre formalistisk og trinitarisk og bruger vendinger som "Kære Gud", "Kære Far i himlen".

Kirkebønnen er i mange tilfælde af en vis længde og opholder sig ved krise, øvrighed og samfundssind.

Den samme vekselvirkning udspiller sig rumligt. Det liturgiske rum er på én og samme tid storladent højtideligt, når kirkesangerne synger under hvælvingen, og intimt rituelt, når præsten på kirketrappen har ordet. Dermed får orddelen en mindre formaliseret, men både rituel (kirkelig) og personlig (nutidig) karakter. Fordi præsten hele tiden er tæt på, uden at man kan se de tomme kirkebænke, mens kirkesangerne så at sige er ude i det tomme rum, opstår der en tydelig kontrast mellem præstens nærværende rum foran alteret og det udenfor.

Præsten foran alterpartiet slipper ikke kameraets blik med øjnene, men er som liturg og prædikant intenst nærværende i samtalen med sin digitale modpart. Præsten fungerer for så vidt, med alteret i ryggen, som medierende figur, der med sin fremførelse transformerer det fysiske fravær og det tomme kirkerum til et dialogisk nærvær for påskefejringen.

Andre eksempler på nye prædikestole og prædiketyper

Flere præster arbejder i de digitale gudstjenester med en præstetype og prædikantrolle, der ikke er begrænset til hverken prædikestol, gulv eller alterpartiet. Derimod bliver der prædiket på utraditionelle steder og måder, fx siddende på en stol i kirkerummet, foran knæfaldet eller på alteret. Det er, på samme måde som kirkesangernes placering, jf. ovenfor, med til at skabe nye (teologisk betydningsmættede) steder for forkyndelse, og dialogisk møde, i kirkerummet.

Eksempler på, hvordan der kan prædikes fra forskellige steder i kirkerummet fra Horsens Klostersogn (Aarhus Stift): præsten sidder på en stol i kirkegangen under prædiken; Mørdrup Kirke (Helsingør Stift): præsten sidder på alteret og prædiker; og Skallerup Kirke (Aalborg Stift): præsten prædiker fra en stol placeret foran knæfaldet.

Eksempel III: Genopførelse af den analoge gudstjeneste som tydeliggørelse af embedsteologi

I eksempel III, som er illustreret i billederne nedenfor, benytter gudstjenesten både det tomme kirkerum og prædikestolen. Liturgisk bruger præsten alterbogens højtidelige formuleringer, de traditionelle vendinger mod alter og mod menighed og den mere traditionelle interaktionsform med sungne korsvar og sungen trosbekendelse.

Gudstjenesten finder dermed, også på prædikestolen, sted som en fortsat vekslen mellem tiltale/svar repræsenteret ved præst og kirkesanger. Kirkesangeren er holdt i mere eller mindre nærbillede, præsten befinder sig på afstand af kameraet og placeret i det synligt tomme kirkerum.

Sognepræst i Hørup Kirke, Haderslev Stift, som liturg foran alteret påskedag.

Det eneste skift i præstens placering finder sted ved evangelium og prædiken, hvor der bliver klippet til prædikestolen. Kameravinklen gør det tydeligt, at alter og prædikestol, liturg og prædikant, har hver deres placering i rummet: henholdsvis nede på gulvet og oppe på prædikestolen.

Kameravinklen gør det samtidig, trods klipningen, klart, at præsten både som liturg foran alteret og prædikant på præstestolen har samme afstand til kameraet og ikke er personligt helt tydelig eller fremtrædende. Præst, præsterolle og prædiken er ikke oversat fra analogt til digitalt i form af frontal interaktion med kameraet; her kommunikerer præsten uanset sted med menigheden qua sit embede og ifølge de vanlige placeringer i kirkerummet og de perspektiver, der modsvarer dem.

Præsten som prædikant fra prædikestolen, Hørup Kirke, påskedag.

Denne gudstjenesteform tilstræber ikke omkalfatrende vinkler på gudstjenesten og dens særlige dialogform ved fx at genfortolke det analoge kirkerum og dets akser. Den lægger hverken visuelt og rumligt skjul på menighedens åbenlyse fysiske fravær, men bliver gennemført på trods af eller midt i kirkelig og samfundsmæssig afstand og isolation. Som sådan synes gudstjenesten at ville understrege, at den ritualiserede opførelse med bøn, trosbekendelse, læsninger, korsvar, prædiken og salmesang i gensidig udveksling og dens liturgisk højtidelige egen-tid selv er en manifestation af fællesskab om og nærvær i ordet.

Gudstjenestens sanselige og performative dimensioner

Fadervor og velsignelse

I den digitale gudstjeneste er fadervor og velsignelse oftest én samlet handling. De to led udgør et af de stærkeste rituelle eller performative elementer i gudstjenesten. De optræder fortrinsvist i en nærbilledeform, der gør ikke bare tegnhandling og gestus tydelige, men også visualiserer skiftet fra foldede hænder til hævede arme, fra nedadvendt blik og eventuelt bøjet hoved til direkte øjenkontakt.

Eksempel på Fadervor efterfulgt af velsignelsen, virtuel andagt påskedag i Sankt Povls Kirke: Alterparti og præst udgør det liturgiske rum.

Fadervor og velsignelse kan også mere sporadisk forekomme i en udgave, der ligger meget tæt på den analoge form og den måde, hvorpå liturgen fremtræder her: set på afstand gennem rummet.

Velsignelsen lyses i Sunds Kirke (Viborg Stift), gudstjeneste påskedag, mens præsten er filmet på afstand af kameraet.

Performativt virker formerne forskelligt. I det ene tilfælde er præstens mimik og gestik selve tegnhandlingen, der udgør det liturgiske rum foran alterpartiet. I det andet tilfælde er præsten set på afstand af kameraet som en liturgisk figur i det større rum, der dermed bliver tegnhandlingens betydningshorisont.

Den analoge gudstjenestes performative virkemidler eller medier kan afhængigt af digital formidling – vinkel, perspektiv, klipning – medvirke til at forstærke præstens liturgiske rolle som upersonlig mediator mellem horisontalt og vertikalt, fordi alteret er det synligt rumlige referencepunkt. Der er en fare for, at kameraets eksponerende blik kan komme til at lade præstens digitale person overdøve den egentlige stemme bag velsignelsen, men omvendt formidler den analoge liturg ikke samme koncentrerede nærvær mellem præst og deltager som den digitale.

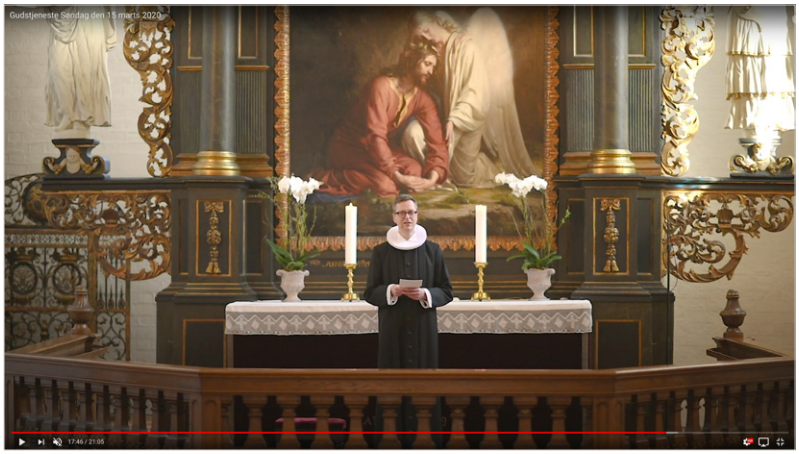
Den dobbelthed, der bliver synlig, når velsignelsen skal medieres digitalt, illustrerer de samme liturgiske overvejelser, som man gør sig i forhold til den analoge lysning: Hvordan lyses velsignelsen liturgisk og performativt, så den særlige fortættede teologiske kommunikation, der er på færde i den, er tydelig og nærværende uden at blive overskygget af liturgen?

Lysning af velsignelsen i Lyng Kirke, Haderslev Stift.

Fadervor

Fadervor er en anden analog figur, der kan få en utilsigtet dobbelthed i mødet med den digitale form, fx hvis præsten under bønnen er filmet i direkte close up, der mere eller mindre kun viser et nedbøjet ansigt med lukkede øjne. Når fadervor som visuelt udsnit af helheden bliver koncentreret om de analoge symbolhandlinger og positurer, der traditionelt formidler bøn og inderlighed, kan det fremstå uigennemsigtigt, hvem der beder på vegne af eller med hvem. Indbyder nærbillederne af de analoge positurer (bøjet hoved, lukkede øjne) også digitalt til fælles bøn, som liturgisk bliver ledt af præsten, eller fremstår bønrummet først og fremmest som rum for præstens private eller personlige henvendelse?

I billedet ses et eksempel på Fadervor placeret i kirkebønnen og bedt for alteret, mens præsten er filmet på afstand af kameraet og uden synlig 'gestik'. Gudstjenesten her tilstræber en mere analog fremførelse end ovenfor nævnte eksempler (gudstjeneste d. 15. marts i Sankt Hans Kirke, Fyens Stift).

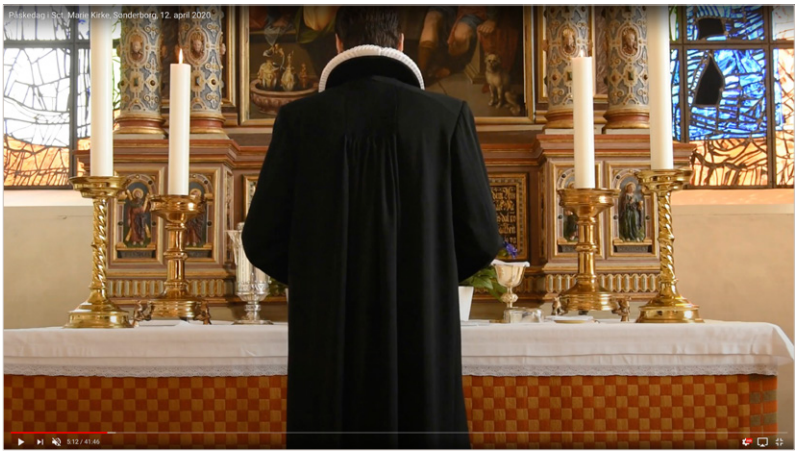
Vendingen

En lille del af de digitale gudstjenester bruger, som berørt ovenfor, den traditionelle vending, hvor præsten skiftevis er vendt mod alteret og mod menigheden. Som liturgisk figur medierer præstens vendinger fysisk de to dimensioner, der møder hinanden i gudstjenesten: guddommeligt og menneskeligt.

Ligesom det er tilfældet med fadervor og velsignelsen, kan man overveje, hvilket perspektiv, og dermed hvilket digitale rum, der bedst medvirker til at formidle vendingens særlige teologiske betydning: Hvordan fungerer den bortvendte ryg i et relativt lille eller et stort digitalt rum?

Når præsten traditionelt vender ansigtet mod alteret og på menighedens vegne henvender sig til Gud, er bevægelsen ikke isoleret til præstens krop alene og uafhængig af de andre kroppe i kirkerummet. Det er interaktionen og det rituelle bevægelsesmønster mellem fysiske kroppe, der rejser sig, sætter sig, synger, det man kan kalde gudstjenestens samlede koreografi, som præstens bevægelse vokser ud af, forudsætter og sker på vegne af. Som sådan har vendingen et væsentligt interaktivt fysisk, kropsligt aspekt, der liturgisk og performativt giver den sin særlige plads i gudstjenesten og dens fællesskab.

Nogle digitale gudstjenester vælger at lege med den koreografiske dimension, idet gudstjenestens dynamik fx bliver skabt perspektivisk, igennem fysisk bevægelse og ved hjælp af nærbilleder: Når præsten taler direkte til og med front mod menigheden under velkomst, læsninger og prædiken, kan der bruges nærbilleder og zoom. Når præsten derimod er vendt mod alteret under bøn med mere, er han eller hun filmet på afstand. Bevægelsen front/ryg bliver understøttet og kontrasteret rumligt-koreografisk, idet kirkesangerne går ind og ud af billedet og placerer sig forskellige steder i

To eksempler på den traditionelle vending set i forskelligt perspektiv; øverst påskedag i Sct. Marie Kirke (Haderslev Stift) og nederst videoandagt påskedag i Verninge Kirke (Fyens Stift).

rummet i forhold til præsten. Det betyder, at det digitale gudstjenesterum fremstår som et rum med fysisk interaktion mellem deltagerne på en anden måde, end vi har set i de tidligere eksempler. Den virtuelle interaktion og koreografi er samtidig forskellig fra den, der kendetegner det analoge kirkerum, eftersom menigheden er tydeligt fraværende. Men de nye bevægelsesmønstre, der digitalt set finder sted mellem fysiske kroppe (præst og kirkesangere) i kirkerummet, medierer en anden koreografi og dermed en anden 'krop', som vendingen får en del af sin betydning fra.

Den rituelle vending er måske, ligesom fadervor og velsignelse – og nadver? – en af de analoge former, det kan være svært at oversætte til virtuel krop og møde uden yderligere overvejelser over rum, performativitet og koreografi?

Måske er det fysiske fravær, der kan tynge vendingens virtuelle formidling, i sidste instans nadverens. I nadveren koncentrerer gudstjenestens koreografi og dens bevægelsesmønstre sig i en særlig fortættet interaktionsform. Her kulminerer mødet mellem Gud og menneske, når menigheden fysisk modtager brød og vin for alteret. Som sådan kan måltidet ses som det tredje bærende led i den analoge gudstjenestes fireleddede struktur, der samler de forskellige kroppes fysiske interaktion i én, fælles realpræsent legemlighed.

Brug af andre symbolske elementer

Inde/ude-dialektik

Den digitale gudstjeneste kan, som nævnt, bruge udsnit af eller stillbilleder fra kirkerummet og dets interiør, der (gen-)skaber fornemmelsen af det lokale, fysiske kirkerum, idet det visuelt bliver nærværende for de digitale gudstjenestedeltagere. Nogle vælger at supplere billeder og optagelser fra kirkerummet ved at klippe til det udendørs rum umiddelbart uden for kirkebygningen. Det er særligt under salmesangen, men i enkelte tilfælde også under prædikenen, at gudstjenesterummet bliver udvidet til verden uden for kirken fx i form af naturbilleder som træer, vand, fugle og blomster. Som regel er det i de gudstjenester, hvor salmerne ikke er understøttet af tekst, at en vifte af æstetisk-visuelle billedskift forekommer.

Den særlige inde/ude dialektik antyder, at gudstjeneste kan være flere steder på én gang og have flere lokaliteter. Gudstjeneste er ikke bundet til det fysiske kirkerum og dets sted. De forskellige billedskift kan også fortolkes som en måde at skabe resonans, stemning og atmosfære på, der på samme måde ikke er begrænset til kirkerum og interiør. Man kan indvende, at de æstetiske fortolkninger kan risikere at overdøve den billedskabelse, der er salmerne selv iboende.

I nogen tilfælde er ikke kun salmesang, men dele af liturgien eller hele gudstjenesten rykket udenfor. Så kan billedet fx skifte afhængigt af de liturgiske led, så hvert led har sit eget sted inde i og uden for kirken; eller gudstjenesten bliver afviklet på samme sted i det fri.

Eksempel på udendørsgudstjeneste, Farup Kirke (Ribe Stift), hvor gudstjenesten foregår både inde og ude, og der klippes afhængigt af de liturgiske led.

Teologisk kan også denne type klipning og bearbejdning have skabelsesteologiske eller ekklesiologiske konnotationer, idet de rumlige grænser mellem sakralt og verdsligt som ovenfor bliver tematiseret. Luthersk set er gudstjenesten ikke begrænset til det analoge, liturgiske rum, men kendetegner hele dagliglivet; den kristnes liv er en daglig gudstjeneste, for Gud og næsten.

Lystænding og opfordring til synkron handling i hjemmene

Kun få gudstjenester bruger andre symbolske elementer som fx lystænding. I billedet herunder er lystænding introduceret i præstens velkomst, der opfordrer deltagerne til at finde stearinlys og salmebog; lystænding er desuden lagt ind i kirkebønnen med mulighed for stille bøn.

Gudstjeneste påskedag fra Hinge Kirke (Viborg Stift) med brug af lystænding og stille bøn under kirkebønnen.

Gudstjenesten er en af de ganske få ud af de i alt 85 andagter og gudstjenester, hvor præsten henvender sig til de digitale kirkegængere med en opfordring til fysisk handling. Den har derfor en mere direkte, fysisk intervenerende form end fx den liturgiske opfordring til lytten, sang eller bøn. I et par af de andre gudstjenester opfordrer præsterne på lignende vis deltagerne til at rejse sig under læsninger og velsignelse.

Det er de eneste eksempler, der eksplicit italesætter en fysisk nærværende og liturgisk handlende krop på den anden side af skærmen. Salmesang og fælles bøn er også henvendt til de digitale kirkegængere og forudsætter deres fysiske deltagelse, men bliver stedfortrædende eller inviterende gennemført af præst og/eller kirkesangere. I de øvrige gudstjenester er menighedens krop og ritualiserede handlemønstre stiltiende forudsat eller fraværende – ikke mindst fordi de færreste digitale gudstjenester gør brug af de tidslige pauser i liturgien, der ville modsvare menighedens synkrone handlinger derhjemme.

Nye gudstjenesterum og fællesskabsformer: opsamling

Analysen har peget på en liturgisk kerne, der i mere eller mindre udvidet form går igen i de mange onlinegudstjenester: evangelium, prædiken, fadervor og velsignelse. Kernen har som illustreret rødder i det lutherske gudstjenestesyn, der paradigmatisk udtrykt i Torgauerformlen opfatter gudstjenesten som en dialog mellem Gud og mennesker: tiltale/svar.

Ligesom den analoge gudstjeneste finder den digitale sted i samspillet mellem ord og ritual, sprog og liturgi eller betydnings- og nærværskultur: Flertallet af gudstjenesterne tilstræber tydeligt en vekselvirkning mellem de diskursivt, intellektuelt orienterede led (læsninger, prædiken) og de inddragende, der fx i form af sang og fadervor har en fælles, fysisk dimension. Brugen af analoge kropslige og performative teknikker (fx positur, gestus, eventuelt vendingen og den sjældnere forekommende lystænding) forsøger kombineret med billeder fra kirkerum og -interiør at give plads til også de fysiske, sensoriske og æstetiske dimensioner ved gudstjenesten; selvom den konkrete udførelse og vægtning kan divergere.

Det er den analoge gudstjeneste, der fungerer som inspiration for den digitale, uanset om grundform og struktur er kortere eller længere. Den analoge gudstjeneste har således, trods den fysiske menigheds fravær og det tomme kirkerum, i høj grad transporteret sine egne logikker og medier til den digitale gudstjeneste. Og dette ofte på kreative og nye måder, der genbesøger de traditionelle liturgiske figurer. Det sker fx, når gudstjenesten benytter sig af forskellige steder i rummet og eventuelt

skifte mellem aktører for at markere teologiske og liturgiske forskelle. Eller når den koncentrerer gudstjenestens rum foran alteret som dialog mellem præst og menighed, menighed og Gud.

De digitale gudstjenester har evnet at skabe nye virtuelle gudstjenesterum og i nogle tilfælde også gjort de liturgiske figurer, der allerede kendetegner den analoge gudstjeneste, mere tydelige og synlige. Det kan man fx se i de tilfælde, hvor præst og kirkesangere i fællesskab synger foran alteret, eller præsten, der ellers opholder sig på en stol i alterpartiet, synger for på salmerne for alteret. De gudstjenester, der har valgt at accentuere den mere lyttende og intellektuelt orienterede interaktionsfigur, som kendes fra læsninger og prædiken, eller brugt de digitale værktøjer for at illustrere gudstjenestens forskellige henvendelsesmodi (tiltale/bøn for alteret, udlægning/lytten under prædiken, brug af vending mod menighed/mod Gud), har på samme måde opdyrket og tydeliggjort den analoge gudstjenestes roller, kommunikationsformer og teologi.

Digital tid

Den digitale gudstjeneste foregår hovedsageligt som tidsligt forskudte møder, hvor de deltagende ikke er samtidige med hinanden i realtid, selv om kirkerne har ønsket at markere både kontinuitet og samtidighed med søndagsgudstjenesten. Den tidslige forskydning understreges af, at mange af gudstjenesterne ikke er fjernet fra nettet efterfølgende. Gudstjenestefejring kan altså i princippet finde sted, hvor og når den enkelte ønsker det.

Også gudstjenestens liturgiske tid er forskellig afhængigt af mediet. Den "egen-tid", der ifølge Alexander Deeg kendetegner den analoge gudstjeneste i form af fælles ritualiserede handlemønstre, har digitalt set en anden endimensionalitet; eller en egen dynamik.

Den digitale gudstjeneste bruger sjældent pauser, tavshed eller fysisk-synlige skift mellem aktører. Fysisk bevægelse gennem rummet og dermed også den tid, det tager at bevæge sig fra sted til sted og skifte scene, er mindre udbredt digitalt, hvor de liturgiske skift ofte er klippet sammen i en mere tempofyldt og dynamisk helhed. Jo højere et teknisk niveau, jo mindre fysisk bevægelse i gudstjenesten. Den rumliggørelse, der tilsvarende finder sted igennem skiftende fysiske handlinger i tid: kroppe, der rejser sig, sætter sig og bevæger sig i et fælles strukturerende mønster, er i og med den fysiske menigheds fravær heller ikke mulig i digital udgave.

Det er som nævnt kun få gudstjenester, der ud over de liturgiske (diskursive) opfodringer ("Lad os sammen bede ...", "Lad os lytte til ...") henvender sig direkte til en krop, der forventes at agere fysisk og synkront på den anden side af skærmen ("Nu må I gerne rejse jer og ...") – og samtidig indarbejder den tid, det tager at rejse sig, i den digitale gudstjeneste. Kun to gudstjenester benytter bedeslag og mulighed for stille bøn. Det kan fortolkes som et udtryk for den lidt mere tempoprægede billedkultur, der generelt præger de digitale medier, og måske vidne om en bekymring for det for stillestående og langtrukne. Men det kan også vidne om et forsøg på, trods fraværet af fysisk fællesskab, at transformere gudstjenestens materielle og fysiske niveauer til andre former for fordybelse, nærvær og koncentration, gennem netop klipning og billedskift: Det er mødet mellem de analoge og de tekniske virkemidler, der i form af skiftende vinkler, forskellig placering og noget så lavpraktisk som fx teleprompte og øjenkontakt har evnet at skabe virtuelt dialogiske interaktionsformer. De har ikke det analoge kirkerums klangbund og resonans eller de fælles fysiske handlemønstre og koreografier, der kendetegner den analoge gudstjeneste og dens tid, men de medialiserer en anden nærværs- og fællesskabsform.

Krop, kropssprog og liturgisk performativitet

Nogle af de analoge liturgiske figurer, der har den stærkeste performative magt og et tydeligt kropsligt aspekt – fadervor, velsignelse og vendingen – forekommer sværest at overføre til digital form. Her kan de – afhængigt af perspektiv og i fraværet af andre kroppe – få en utilsigtet dobbelthed, der gør det svært at afkode den teologiske betydning: Hvad skal den bortvendte ryg, foldede hænder, bøjet hoved og løftede arme signalere? Er de også i den digitale sfære udtryk for fælles ritualiserede praksisser eller ...?

Omvendt kan den analoge gudstjenestes krop digitalt set udgøres af andre handle- og bevægelsessystemer, der opføres i kontrasteret samspil mellem præst og kirkesangere og skaber en stedfortrædende gudstjeneste-koreografi eller fælles interaktiv krop. Som sådan kan det digitale medie både stille skarpt på væsentlige dimensioner ved gudstjenesten som et samspil mellem fysiske kroppe og deres dynamik, ligesom det kan føre til utilsigtede nye betydninger og transformationer.

Den digitale gudstjeneste har en anden performativitet end den analoge. Enhver digital gudstjeneste må overveje, hvilket rum, hvilke præste- og deltagerroller, hvilke fællesskaber og dialogiske møder mellem vertikalt og horisontalt den liturgisk, teologisk og visuelt-æstetisk vil give form til. Uanset hvilken form, den digitale gudstjeneste har, materialiserer de valg, der træffes i forhold til brugen af tekniske redskaber og virkemidler – det være sig mere eller mindre en-til-en spejling af den analoge gudstjeneste eller bevidste liturgiske og teologiske re-figurationer – forskellige fortolkninger af og dermed også perspektiver på gudstjenesten og dens teologi. De tekniske valg har en iboende magt, der også er et aspekt ved den digitale gudstjenestes performativitet: De gør noget, idet de genopfører og genfortolker gudstjenesten digitalt.

Virkemidler som klipning, bearbejdning, vinkel, bevægelse og nærbilleder – både af medvirkende og af detaljer fra kirken og dens interiør – er med til at skabe det liturgiske rum og deltagernes interaktion, herunder også de koreografiske og atmosfæriske dimensioner ved gudstjenesten.

I den forstand kan den digitale gudstjeneste muligvis inspirere den analoge og bidrage til nye overvejelser over, hvorfor vi gør, hvad vi gør, når vi fejrer gudstjeneste? Spørgsmålene handler både om præstens og kirkesangernes placering i kirkerummet, oplevelsen af salmesang og andre liturgiske elementer som fællesskabsstiftende og -vedligeholdende, men de handler også om brugen af performative medier som positur og gestik eller om præstens kropssprog:

- Hvad skal de forskellige performative elementer formidle i deres egenart, og hvordan bidrager de til helheden? Virker de på samme måde i forhold til forskellige målgrupper med en større eller mindre grad af liturgisk-rituel (og digital) indfødthed?
- Er kropssprog, positur og gestik nødvendigvis det samme som liturgisk performativitet? Eller har den digitale gudstjeneste evnet at fokusere og antyde en anden materialitet og kropslighed ved gudstjenesten, analog som digital, der måske har mindre med den konkrete afgrænsede individuelle krop at gøre og mere med den fælles interaktive handling mellem deltagerne?

I forhold til folkekirkens naboer i fx Norge og Tyskland kan den danske digitale gudstjeneste tage sig meget anakronistisk ud. I dansk sammenhæng har man ikke på samme måde eksperimenteret med internetbaserede synkrone, live interaktions- og participationsformer som fælles online-bøn og -sang, eller de katolske paralleller med virtuelle amen'er ved hjælp af klik med musen eller korstegn ved en virtuel avatar (*En større kirke på nett* 2020; *Digitale Verkündigungsformate während der Corona-Krise* 2020; Berger 2018, 16-32). Den digitale gudstjeneste opstod i folkekirken som et krise-

fænomen, og den har for mange betydet en længsel efter det fysiske møde og det fysiske kirkerum. Men den digitale gudstjeneste har også vist, at liturgisk møde og dialog ikke nødvendigvis er medieret i form af individuel fysisk handling eller kropssprog og en til tider lidt bastant forståelse af krop, nærvær og materialitet.

Digital gudstjeneste og folkekirkens liturgidebat

Hvad er gudstjenestens evangelisk-lutherske kerne?

Højmessens liturgi og gudstjenestens fremtidige form er aktuelt til diskussion i folkekirken. Diskussionen handler om, hvad der skal være fast for alle, og hvad der kan være frit. Coronaperioden betød også for liturgidebattens vedkommende en række aflysninger og udsættelser af debatmøder, temadage og konferencer på sogne-, provsti- og stiftsniveau. Men ligesom det fysiske gudstjenesteliv er den liturgiske drøftelse langsomt ved at komme i gang igen,

Der udestår stadig en bred offentlig drøftelse, før folkekirken kan afgøre, hvordan man i fremtiden vil fejre gudstjeneste, og hvad der for et bredt flertal i kirken er det umistelige ved gudstjenesten: Hvad kan og bør en evangelisk-luthersk gudstjeneste kendes og genkendes på teologisk og liturgisk?

På den bagrund er det interessant, at den digitale gudstjeneste lige fra sin spæde start samlede sig om en fælles kerne og grundform, trods de forskellige skitserede variationer. Digitalt set fandt de liturgiske afgørelser sted hurtigt og uden tid til indgående diskussioner og analyser af gudstjenestens teologi og liturgi. Nedlukningen kan således ses som et bud på, hvad et udsnit af folkekirken betragter som det centrale og bærende i evangelisk-luthersk gudstjenestefejring – i hvert fald i en krisetid.

Med tanke på salmesangens betydning, er det iøjnefaldende, at det traditionelle antal på mellem tre og fem salmer først forekommer med gudstjenesterne påskedag. Det hænger formentlig sammen med praktiske forhold, eftersom kirkepersonalet blev mere eller mindre øjeblikkeligt hjemsendt 12. marts; det er de færreste præster, der søndag 15. marts kaster sig ud i at forestå salmesang alene. Men nogen gør.

Desuden er trosbekendelsen øjensynligt ikke en del af gudstjenestens kerne. Det kan skyldes, at trosbekendelsen i nogle præsters opfattelse kræver en fysisk tilstedeværende menighed, der i real tid bekender troen sammen, jf. debatten om digital nadver. Trosbekendelsen bliver i dag i høj grad opfattet som menighedens bekendelse til den fælles bekendelse, altså som en – horisontal – fælles handling i menigheden snarere end en vertikal handling rettet mod Gud. På den baggrund kan trosbekendelsen ikke reduceres til en virtuel bekendelse uden om det fysiske fællesskab. Det er dog et åbent spørgsmål, om den tolkning harmonerer med, at fx fadervor kan foregå digitalt. Man kan også forestille sig, at trosbekendelsen simpelthen er for lang og virker for tung til den digitale ofte kortere gudstjenesteform, eller at man udelader den for også at henvende sig til andre, mindre kirkevante målgrupper end de faste kirkegængere.

Et andet liturgisk led, der springer i øjnene, i de digitale gudstjenester er fadervor. Eftersom både dåb og nadver er fraværende i den digitale gudstjeneste, mister fadervor sin karakter af sakramentebøn. Den markerer hverken som i dåben det nye faderforhold/barnekår eller som i nadveren modtagelsen af evangeliet og løftet om syndernes forladelse (*Dåb og nadver* 2019). Derimod optræder fadervor, som nævnt, ofte sammen med velsignelsen. De to liturgiske led får hermed et stærk rituelt præg og en anden intensitet end i den traditionelle højmesse. Det betyder, at bønnen i højere grad

fremstår som det basale, fælles udtryk for menneskelig henvendelse til Gud. Samtidig bliver velsignelsen det led, der afslutter den digitale gudstjeneste, ligesom man kender det fra fx Luthers *Tyske messe* (Olsen 1951; Luther 2004 [1526]).

Tradition og fornyelse

De digitale gudstjenester kan umiddelbart tage sig relativt konservative ud. De er stort set alle traditionelle i den forstand, at de bruger tekstlæsningerne til den pågældende søndag; kollekter, der, også når de selvskrevne, er inspirerede af autoriseret eller nyudgivet uautoriseret materiale, men tematiserer søndagens tekst og gudstjenestens anledning. Desuden er det med mindre variationer de samme fire-fem salmer fra salmebogen, der bliver brugt i gudstjenesterne søndag d. 15. marts og d. 12. april. De faste ritualiserede eller performative handlinger, der kendetegner den analoge gudstjeneste, er også karakteristiske for den digitale gudstjeneste, selv om de, som det er tilfældet med fx fadervor og velsignelsen, kan få en anden plads, og som ovenfor skitseret muligvis derfor en anden funktion, i gudstjenesten.

De variationer og fornyelser, der er på færde i gudstjenesterne, består, ud over længden, hovedsageligt i den kortere indledning med velkomst og apostolsk hilsen samt den lidt mindre formelle liturgiske sprogtone. Det kan både ses i den korte indledning, der kombinerer liturgiske og nutidige formuleringer, ligesom det kan ses i indledningen til de bibelske læsninger og i brugen af kollekter og bønner. Enkelte vælger også at bruge *Bibelen 2020* ved læsningerne.

Gudstjenesterne bliver således for flertallets vedkommende gennemført med mindre variationer, der ikke bryder markant med den analoge højmesse og dens faste led, men snarere holder sig til det velkendte og genkendelige i en ny kontekst og et nyt setting.

Måske skyldes de sproglige variationer hensynet til nye målgrupper og et ønske om at sænke tærsklen til gudstjenesten også for de kirkeligt og rituelt utrænede. Men de kan også vidne om, at det særlige liturgiske sprogleje, der kendetegner den analoge højmesse, er svært at kombinere med det digitale medie. Der er ord, begreber og formuleringer, der med deres ritualiserede tyngde og fremmedhed, fordrer det fysiske kirkerum som deres resonansrum.

Alt i alt synes den digitale gudstjeneste at bero på en kombination af vane, ønske om kontinuitet med søndagsgudstjenesten og gudstjenesteteologi. Kirkernes nedlukning blev ikke en anledning til at udfordre det autoriserede i markant form, men snarere at nedkorte det.

Uanset hvad folkekirken beslutter sig for i forhold til fremtidens gudstjenestefejring, kan de digitale gudstjenester, selvom de er begrænsede i antal og ikke kan ses uafhængigt af deres særlige situation, og medie, bidrage til drøftelsen af gudstjenestens liturgi, idet de giver et bud på de centrale og umistelige elementer i evangelisk-luthersk gudstjeneste – og samtidig stiller skarpt på andre. Det afgørende spørgsmål er i den forbindelse, om kerne og grundform ville være de samme i en periode uden nedlukning, krise, krav om hurtige afgørelser og handlekraft?

Om dens fælles kerne og placeringen af de liturgiske led vil vise sig at være formidlet fortrinsvis af det nye medie, vane eller gudstjenesteteologi, må fremtidens gudstjenestedrøftelser afsløre.

Digital fremtid

Det faktum, at kirkernes genåbning blev stort set lig med den digitale gudstjenestes ophør, kan pege på, at den digitale gudstjenesteform ikke var levedygtig, men blot fungerede som en erstatning for den analoge. Eller det kan tyde på et spørgsmål om ressourcer i kirkerne. Med kirkernes nedlukning er folkekirken blevet en række digitale erfaringer rigere, der forhåbentlig kan inspirere og kvalificere kirkens videre arbejde med det digitale medie og de muligheder og udfordringer, det rummer.

Man kan overveje om de mange lokale gudstjenester, som under nedlukningen blev transmitteret, er vejen frem for den digitale folkekirke. Det er muligt, at det lokale gudstjenesteliv ikke egner sig til digitalisering, men netop er afhængigt af lokalt sted og fysisk rum.

Nedlukningen har omvendt vist folkekirken, at den også har en digital, om end flygtig og mere individuelt orienteret, menighed, der måske ikke finder det hjemlige religiøse og/eller spirituelle liv varetaget med de traditionelle TV-transmitterede gudstjenester. De nye teknologier og medier har på mange måder bidraget til en uafhængighed af det analoge kirkerum og -sted. Gudstjenesteligt nærvær og møde kan opstå i tid uden at være bundet til og begrænset af det ritualiserede rum og dets handle- og bevægelsesmønstre, der ikke er lige indlysende for alle.

Ifølge den tyske sociolog Hartmut Rosa er det netop rumuafhængigheden, der paradoksalt nok skaber en ufrihed i form af større afhængighed af tiden. Rosa har i bogen *Fremmedgørelse og acceleration* givet en replik til den fortsat "accelererende" kommunikation og interaktion, som internettet globalt set har medført. Den fører ifølge ham til en fremmedgørelse fra rummet og et tab af resonans – med omverden, naturen og de andre. Over for acceleration og tidstyranni fremhæver Rosa de institutionaliserede religiøse systemer som symptomatiske for en bevidst "deceleration", der ved at insistere på det analoge ritualiserede sted, rum og fysiske møde modsætter sig den globale fremmedgørelse og resonanstab (Rosa 2014).

Nogle vil mene, at de digitale gudstjenester viser, at religionen ikke lader sig digitalisere, fordi den særlige spænding mellem ord og ritual bliver forfladiget med et tab af gudstjenestens dybere, også kropslige, niveauer til følge. Digitaliseringen truer i denne optik med at drukne kirkens særlige budskab og kommunikative modi i støjen fra den øvrige samfundsmæssige accelererende kommunikation (Pallesen 2020).

Andre vil se internettet og de sociale medier som en mulighed for at synliggøre kirken på nye måder og i forhold til nye målgrupper. Nu kan alle se, hvad kristendom handler om, og hvordan den praktiseres, og de kan inviteres direkte ind i kirkerummet – eller deltage hjemmefra i form af en hjemmegudstjeneste. De digitale medier kan således kirkeligt set levere et bud på gudstjenestefejring, der kan medtænke de mange mere individualiserede religiøse former og kan praktiseres som "religion at home" (Knudsen & Nielsen 2019; Deeg 2020).

Den digitale gudstjeneste har en anden rækkevidde end den analoge, som man kunne forestille sig opprioriteret på provsti- eller stiftsniveau – eventuelt i en form, hvor kvalitet og professionalisme blev kombineret med teologiske og liturgiske overvejelser målrettet nye og digitalt indfødte grupper (Hansen 2017). Hvordan medieres kirkelige kernebegreber som møde, nærvær og fællesskab i forhold til nye digitale menigheder? Hvordan oplever de overføringen af de analoge praksisser til det digitale medie?

De digitale gudstjenester har vist, at interaktionen mellem Gud og menneske også kan finde sted på internettet; nu udestår den folkekirkelige erfaringsopsamling og refleksion i forhold til de teologiske og liturgiske møder, der kræver fysisk sted, tid og rum, og de, der lader sig mediere online.

Litteratur

Berger, T. (2018): *@Worship. Liturgical Practices in Digital Worlds*. Routledge, Taylor & Francis Group.

Christoffersen, P. (2020): "Biskopper får kritik for historisk lukning af kirker". I *Kristeligt Dagblad* 16.03.20. https://www.kristeligt-dagblad.dk/kirke-tro/biskopper-faar-kritik-historisk-lukning-af-folkekirker.

Deeg, A. (2010): *Das äussere Wort und seine liturgische Gestalt. Überlegungen zu einer evangelischen Fundamentalliturgik*. Vandenhoeck & Ruprecht.

Deeg, A. (2014): "Fundierendes und Fundamentales im Wechelspiel von Theologie und Liturgie". I *Gottesdienst und Predigt – evangelisch und katholisch*. Neukirchener Theologie, Echter Verlag.

Deeg A. (2020): https://www.uni-leipzig.de/newsdetail/artikel/die-kreativitaet-die-sich-zeigt-ist-bewundernswert-2020-04-01/

Dåb og nadver. Om sakramenterne i Den danske Folkekirke (2019). Rapport fra fagudvalget vedrørende dåb og nadver. Fyens Stift.

En større kirke på nett. Erfaringer fra kirkens digitale satsning under koronakrisen (2020). Kirkerådet.

Enggaard, N.H. (2019): "Nærvær som liturgisk begivenhed, materialitet og re-figuration". I *Eftertænkning og genopførelser. festskrift til Bent Flemming Nielsen*. Eksistensen Akademisk.

Gudstjeneste. Om gudstjenestelivet i Den Danske Folkekirke (2019). Rapport fra faggruppen vedrørende gudstjenesten. Haderslev Stift.

*Gudstjeneste. Om gudstjenestelivet i Den Danske Folkekirke. Pixi*udgave (2019). Haderslev Stift.

Hörsch, D. (2020): *Digitale Verkündigungsformate während der Corona-Krise. Eine Ad-hoc-Studie im Auftrag derEvangelischen Kirche in Deutschland.* Midi.

Knudsen, G. H. & M. Vejrup Nielsen (2019): "Exploring the mediatization of organizational communication by religious communities in digital medie", *MedieKultur 66.*

Luther, M. (2003 [1523]): "Formula Missae et Communionis". I *Martin Luthers Werke. Kritisch Gesamtausgabe (Weimarer ausgabe) 12*. Weimar: Böhlau.

Luther, M. (2004 [1526]): "Deutsche Messe und Ordnung Gottesdienst". I *Martin Luthers Werke. Kritisch Gesamtausgabe (Weimarer ausgabe) 19*. Weimar: Böhlau.

Luther, M. (2007 [1544]): "Predigt am 17. Sonntag nach Trinitatis, bei der Einweihung zu Torgau gehalten". I *Martin Luthers Werke. Kritisch Gesamtausgabe (Weimarer ausgabe) 49*. Weimar: Böhlau.

Olsen, M.W. (1951): *Martin Luthers gudstjenesteordninger og evangelisk-luthersk gudstjeneste i Danmark*. Ejnar Munksgaard.

Pallesen, C. (2020): "Kirken bag skærmen". I *Teol-information*, nr. 62. Publikationer fra Det Teologiske Fakultet.

Rosa, H. (2014): *Fremmedgørelse og acceleration*. Hans Reitzels Forlag.

Schultz Hansen, S. (2017): *Digitaliseringens paradokser. 12 virksomheders erfaringer med hastig forandring*. Jurist- og Økonomiforbundets Forlag.

Gæstebidrag.
Præst i en coronatid

Af Grete Wigh-Poulsen

Forordet til undersøgelsen af folkekirkepræsters syn på embede og arbejde fra 2016 "Hvad vil det sige at være præst?" indledtes: "Spørgsmålet burde være forholdsvis let at svare på. Enhver præst ved selvfølgelig, hvad det vil sige at være præst" (FUV-rapport ved Kirsten Donskov Felter 2016). Undersøgelsen var både interessant og relevant, fordi den blandt andet tydeliggjorde, hvilke opgaver præster på det tidspunkt vægtede højest, hvilke opgaver, der fyldte mest, og hvilke de gerne undværede. Svarene tegnede et billede af sammenhængen mellem opgaver og identitet hos de adspurgte præster.

Undersøgelsen viste, at søndagens gudstjeneste og de kirkelige handlinger både fyldte mest i hverdagen og betød mest for præsterne. Det, der primært forstyrrede, var kommunikation (mails) og møder.

Begge dele svarer præcis til, hvad præster svarer, når jeg som provst i MUS spørger til, hvad der giver arbejdsglæde. Her nævnes de klassiske præsteopgaver, først og fremmest gudstjenester og begravelse, dernæst sjælesorgssamtaler og undervisning. En del udtrykker beklagelse over, at det kniber med læsning og besøg i sognet. Det betragter præsterne selv som en forsømmelse, der begrundes med tidsforbruget i forbindelse med planlægning, forberedelser og afvikling af aktiviteter og møder. Fik jeg lov at kaste et blik i en præstekalender, gætter jeg på, at dagene ville byde på en hel del anden aktivitet end gudstjenester, ikke mindst netop møder og aktiviteter af forskellig slags i og omkring sognegård og kirke.

Hverken det ene eller det andet kunne fortsætte, som det plejede, da statsministeren lukkede landet og dermed også kirkerne og sognegårdene. Langt det meste kunne slet ikke foregå. Det, der kunne og skulle fortsætte, som f.eks. begravelserne, måtte lynhurtigt finde en ny form.

Det blev primært præsterne, der kom til at stå med den opgave. Det viser bl.a. indsendte oplevelser af nedlukningsperioden til FUV fra præster i Vejle provsti gennem den åbne mailboks, fuvcorona-projekt@km.dk. Mange steder skete det i samråd med kolleger, personale og menighedsråd. Men det overordnede indtryk er, at præster har måttet gå foran i fortolkning og lokal implementering af regler og retningslinjer. Præstens opgaver er i perioden mellem nedlukning og genåbning blevet både indskrænkede og anderledes. Måske har det anfægtet og skubbet til den præstelige identitet, der var før corona?

Hvad er en præst uden kirke?

Med de lukkede kirker og sognegårde faldt mange opgaver og aktiviteter umiddelbart væk. Det gjaldt både dem, som præsterne henter arbejdsglæden i, og dem, der som nævnt synes at fylde for meget i hverdagene.

Men hvor møder og aktiviteter blev udskudt, kunne præsten fortsat virke som forkynder og sjælesørger. Måske blev den del af præstens virke ligefrem forstærket af omstændighederne?

Confessio Augustana slår fast, at præsteembedet har ét eneste formål: at bringe Ordet til mennesker, så de kan få del i den retfærdiggørende tro. Præsten skal forkynde evangeliet og forvalte sakramenterne. Som Kirsten Busch Nielsen skrev i en artikel til Præsteforeningens blad i 2009: *"Præst er den, der på vegne af en menighed betjener denne med ord og sakramenter, en tjeneste, der omfatter gudstjeneste, forkyndelse, sjælesorg og undervisning, og som i øvrigt kan indrettes på forskellig måde".*

Flertallet af de præster, der har indsendt besvarelser, peger på, at de har følt sig amputerede uden en fysisk tilstedeværende menighed at holde gudstjeneste med. Onlinegudstjenester har på den måde skærpet bevidstheden om, at menighedsfællesskabet er fundamentalt for gudstjenestefejringen. Gudstjenesten ledes af præsten, men bliver til i fællesskab med levende, synligt tilstedeværende mennesker samlet om evangeliet. Den gennemgående holdning er, at det måske godt kan lade sig gøre at være kirke uden en gudstjenestefejrende menighed en tid, men det er svært, og for præsten sker det kun nødtvunget.

Det giver anledning til refleksion over, om det alene er det fysiske nærvær, der definerer et fællesskab. På spørgsmålet om, hvorvidt den delvise nedlukning påvirker vores kirkeforståelse, svarer en præst "det streamede fællesskab er en ny form for konkret fællesskab, der i høj grad giver mening. Mange mennesker finder og har venner via nettet verden rundt – og møder dem aldrig. Men de indgår på nærmest lige vilkår (ja eller med højere vurdering) med de fysiske. Dette svarer meget godt til det postmodernistiske faktum, at nye fællesskaber ikke betyder så meget (fagforeningen, forsamlingshuset, kirken), men at det enten er den helt nære familie eller den virtuelle venneskare, der betyder noget i dag. Derfor kan vores kirkeforståelse blive udfordret af netop en udvidelse af vores forståelse af menighed og møde".

En af dem, der valgte ikke at lave onlinegudstjenester, begrunder det: "Hvis jeg skulle lave onlinegudstjenester, ville jeg føle det som en optræden, når der ikke var en menighed at være fælles med". En enkelt nævner, at fokus på en menighed flyttes til opmærksomhed på, hvor mange, der har klikket ind og set en andagt, altså at onlinegudstjenester kan få karakter af konkurrence. Mens en præst overvejer på den erfaring: "Vi skal måske lære at anerkende, at fællesskaber kan tage sig anderledes ud i dag end på Luthers tid".

Hvis man i besvarelserne søger svar på, hvad en præst er, må svaret være, at en præst først og fremmest er forkynder og sjælesørger. Det er hovedsageligt dér, præsterne, der har svaret, har lagt vægten.

De sjælesørgeriske samtaler har fået plads og tid. Samtaler har været den primære udadrettede funktion. Selvom de er foregået på telefon eller ved møder med afstand, så giver mange af præsterne udtryk for, at det har været gode samtaler og en god oplevelse, at det kunne lade sig gøre. En enkelt nævner at have haft en til tre samtaler om dagen, altså væsentligt mere end de fleste præster normalt

ville nå. Præsterne fortæller, at de er blevet med mødt glæde over "at blive tænkt på". Det har, skriver en, "styrket relationen til de mennesker". En anden præst mener, at situationen i det hele taget kalder på, at der stilles "skarpt på, hvordan vi kan udfolde det relationelle i de nye rammer".

På spørgsmålet, om nedlukningen har påvirket embedssynet, skriver en:

> *"Ja, på den måde, at embedet i denne situation er blevet mere hyrde end sakramentsforvalter. Og at det at være hyrde også er en legitim del af embedet i folkekirken".*

Det har tydeligvis været en anfægtelse, at dåb blev aflyst og udskudt, og at det blev forbundet ikke bare med praktiske forbehold, men også med grundlæggende teologiske overvejelser og diskussioner om at holde nadver. For denne præst synes det øgede fokus på forkyndelse og sjælesorg at kompensere for den midlertidige pause i forvaltningen af sakramenterne, en pause, som også synes forbundet med en oplevelse af forsømmelse.

Flere præster har overvejet den måde, de fremtræder på. En præst formulerer det: "Jeg har skullet være mere "sælger" og få tingene til at gå ordentligt til", og en anden:

> *"Jeg har med forsæt ikke ønsket at optræde som nogen lokal dronning Margrethe, der skal skabe sammenhold og håb i folket. Men mere stillet mig lige med alle andre i ønsket om Guds hjælp i denne situation".*

Overvejelserne fremkommer på baggrund af den eksponering, som præstens person uvægerligt får i kraft af opslag og online aktiviteter på Facebook. Her nævner flere, at de har oplevet, at præsten er kommet til alene at repræsentere den lokale kirke.

Nedlukningsperioden gav tid til studier og læsning. Som en skriver "På en eller anden mærkelig måde har krisen betydet, at man har været tættere på kernen i præstearbejdet: Gudstjenester (digitale), sjælesorg (udendørs og digitalt), de kirkelige handlinger (begravelser og dåb), men dog ikke undervisning". Det giver samme præst anledning til at overveje, om kirken ikke bare er blevet for aktiv, men "hyperaktiv". En del af præsterne gør sig tilsvarende overvejelser. "Behovet for nærvær i sognet er blevet tydeligere" skriver en, og tilføjer "Jeg tror aldrig, jeg har forkyndt så meget som nu, endsige haft så mange samtaler".

Generelt kan man sige, at for mange har de grundlæggende præsteopgaver været de samme, men de har skullet udføres på en anden måde. Man har skullet "sadle om", løbende korrigere og ændre sin opfattelse af, hvordan tingene skal være. Nye kommunikationsformer er blevet taget i brug, og mange giver udtryk for, at det, der blev lagt ud på Facebook, ikke mindst de lokale Facebookgrupper, er blevet set af andre og flere.

I besvarelserne er det tydeligt, at præster har talt med hinanden, ikke kun, når der skulle træffes beslutninger om, hvordan man skulle forholde sig til regler og restriktioner lokalt, men også, når man har søgt inspiration hos hinanden på tværs af sogne-, provsti og stiftsgrænser. Man har iagttaget "hvad andre kirker og kolleger har gjort for at nå ud". På den måde synes det kollegiale at have fået større betydning for en del. Nogle nævner dog, at det har været forvirrende at erfare, at regler og retningslinjer ikke blev tolket ens i de forskellige stifter og provstier. Det har gjort det sværere for præsten i formidlingen til menighedsråd og personale. Ansvaret for aflysninger, planlægning, tolk-

ning og implementering af regler og retningslinjer er ikke sket, uden at præsten har være involveret. Præster har tydeligvis i højere grad end til hverdag udøvet ledelse i deres sogne under nedlukningen.

Nedlukningstiden har givet præster anledning til refleksion over deres hverdage og prioritering af opgaver. Det er tankevækkende, at det blev oplevet som en gave at få tid til fordybelse og til samtaler, hvad enten de har været over hækken, digitalt, telefonisk eller med behørig afstand. Samtidigt må det mane til eftertanke, at divergerende eller manglende information og rådgivning har stresset. Præster har, ikke mindst med hensyn til brug af digitale medier, oplevet sig overladt til sig selv.

Præstens roller

Sammenfattende kan der peges på fem roller eller opgaver, som krisen synes særligt at have kaldt frem:

- **Forkynderen:** stort set alle præster har gennemført (en form for) gudstjenester og afholdt begravelser. Arbejdet med at finde en måde at holde gudstjenester/forkynde uden menighed i kirkerummet synes at have haft høj prioritet. Der er blevet arbejdet med at finde formater for forkyndelsen tilpasset medier, fysiske forhold og en usynlig menighed.
- **Repræsentant for kirken:** Præstens person er blevet nærmest identisk med kirken i og med, at det er præsten, der har kunnet ses og høres i medierne. Der er præster, der på den baggrund overvejer, om præster er kommet til at fylde så meget i billedet, at der tegnes et billede af, at præsten *er* kirken.
- **Kommunikatoren:** Situationen har krævet, at præster tog andre kommunikationsformer i brug. Det er faldet nogle let, men andre svært. Det gælder særligt den tekniske del. Havde det ikke været for yngre familiemedlemmer eller kolleger og medarbejdere, der enten allerede var fortrolige med de digitale medier eller hurtigt lærte at benytte den, var en del ikke kommet i gang. De, der ikke har brugt digitale platforme, har forsøgt at kommunikere, at præsten og kirken stadig var der gennem fysiske opslag og skriftlige henvendelser, besøg og telefonisk kontakt.
- **Lederen:** Det er ikke nyt, at præsten har et ledelsesansvar. Men under nedlukningen har præster generelt skullet tage flere beslutninger i forbindelse med fortolkning og lokal implementering af regler og retningslinjer. Ligesom præsten synes at have båret ansvaret for, at kirken forblev synlig.
- **Sjælesørgeren:** I fraværet af mødesteder har præsten været langt mere opsøgende, end hverdage med meget i kalenderen tillader. Generelt har opmærksomheden været rettet mod opretholdelse af kontakt med den faste menighed og konfirmander

Det betyder ikke, at der ikke også er foregået diakonalt arbejde og undervisning. Men umiddelbart synes det at have været mere sporadisk. For det diakonale arbejdes vedkommende afhængigt af kirkekulturmedarbejdere, for undervisningens vedkommende forhåndskendskab til online undervisning.

Gæstebidrag.
Nye mødesteder mellem folk og kirke i coronaperioden?

Annette Brounbjerg Bennedsgaard

Som provst i Horsens Provsti har jeg fulgt præsternes arbejde i coronatiden. Mit gæstebidrag til FUV's coronaundersøgelse viser, at jeg i perioden har været optaget af nye mødesteder mellem folk og kirke. FUV har i den forbindelse bedt mig særligt om at reflektere over de forskellige kirkesyn, som præsternes nye tiltag afspejler.

Kommunikation i en krisetid i Horsens Provsti:

Da vi blev hjemsendt, blev digitale møder en form, vi lynhurtigt gjorde brug af som kommunikationsværktøj mellem provst og præster. Skype møder var et forholdsvist ukendt redskab for de fleste præster, men lynhurtigt blev det et brugbart redskab. I Horsens er der 38 præster. Præsterne er i forvejen delt i tre grupper, og for at få plads til intern dialog på Skype møderne, blev præsterne delt op i disse tre grupper, samt en særlig gruppe for funktionspræsterne. På baggrund af disse møder sendte jeg en samlende mail ud til alle præsterne, der konkluderede på emner vi havde drøftet, og gav erfaring/refleksioner videre til alle. Møderne varede 1 time per gruppe, og formen var ½ time, hvor præsterne på skift fortalte, hvad der "fylder" som præst/sogn netop nu, og dernæst orientering med sidste nyt fra mig (orientering/opsummering formelt og uformelt), dernæst en række punkter afhængigt af, hvad vi havde brug for at tage stilling til/overveje.

Af emner der blev sat på til drøftelse var fx arealbestemmelser, konfirmationer, kollegasituation/corona, beredskab, samarbejdet med menighedsrådet, udendørsmuligheder, presse siden sidst, hvordan kan vi bedst være kirke for dem, der skal holde sig hjemme længst? På mødernes første del orienterede præsterne frit om, hvad de var optagede af. Denne runde gjorde det klart for mig, at der var vidt forskellige forståelser af, hvori opgaven som kirke under coronanedlukningen bestod.

Undersøgelsens fokus

På baggrund af mine erfaringer på præstemøderne blev jeg interesseret i at undersøge feltet nærmere gennem nogle spørgsmål:

- Opstod der nye mødesteder – forstået som nye formater – mellem folk og kirke i coronaperioden?
- Hvilken tilgang har præsterne haft til kirkens og præstens opgave i en coronatid?

Jeg bad præster besvare spørgsmålene og har fået deres tilladelse til at bruge svarene i nærværende refleksion over den forskelligartede praksis i mit provsti. Desuden anvendte jeg et spørgeskema som supplement. Spørgeskemaet blev sendt ud til provstiets 38 præster. Der kom 10 svar, hvoraf 1 var på vegne af 4 præster i et pastorat. I det følgende har jeg samlet erfaringerne fra de indkomne svar og fra periodens præstemøder, og forsøgt at uddrage fælles læring fra materialet.

Nye mødesteder/formater mellem folk og kirke i coronaperioden?

De lukkede døre gav kirken et ukendt benspænd. Og straks blomstrede det frem med nye kirkelige formater såvel fysisk som digitalt. Det fysiske blev dog stærkt begrænset, da de udstukne retningslinjer blev fortolket mere restriktivt i Aarhus Stift, end i f.eks. Viborg og Haderslev Stift. Af nye formater kan nævnes mange: Uddeling af varme hveder store bededag til familiegåtur (afløser tradition med gåtur og efterfølgende gudstjeneste); vejledning i hjemmeandagt /bøn/gudstjeneste; uddeling af lys (og brugsvejledning) til beboerne i alment boligbyggeri i sognet i anledning af 4.maj; tegnekonkurrence, hvor tegninger blev afleveret i sognegårdens postkasse; Skole-Kirke Samarbejdet lavede "hjemme-kirke" materiale til brug i familien; påskeægsjagt for familie på engen ved kirken.[249]

Sognene arbejdede også aktivt med at opsøge befolkningen på andre måder: Sang ved plejehjem/beskyttede boliger/boligkompleks ved præst og sanger; skolebesøg på kirkegården; tilbud om gåtur, også tænkt som sjælesorg eller besøg af besøgsven; gennem telefonsamtaler, også med tilbud om at handle ind for ældre; projekt "Musik for guldet" – koncerter på alle plejehjem i kommunen, som siden første til indsats med ophold i Løgumkloster for pårørende til demente, hvortil støtte søgtes i Covid-19 hjælpepakke under Sundhedsstyrelsen.[250]

Digital og trykt tilstedeværelse mundede ud i fx: Prædikener/refleksioner i dagspressen; "prædiken hjemmefra" – en serie, hvor Horsens Folkeblad i hver udgivelse bragte en artikel med en af kirkens præster (som præsterne selv havde produceret); Horsens Kommunes Facebook lagde opslag ud om, at kirkens præster var klar ved telefonen; og gudstjenester, andagter og hilsner lå som videoer på Facebook, YouTube-kanal, og hjemmesider. Nogle af dem blev live streamet. Der blev også lagt refleksioner på nogle sognes hjemmesider.

Præsterne og sognene arbejdede også med digital babysalmesang, digital sorggruppe, digital sjælesorg, digital samtaler med pårørende ved begravelser.

Der var ønsker om at lave langt flere tiltag, men jeg var på præstemøderne med til at vejlede præsterne meget restriktivt, så der ikke blev lavet tiltag, der ville samle mange samme sted. Således var gær-

249 Læs om flere af de nye tiltag i rapportens idekatalog.

250 Horsens Kommune rettede i juni henvendelse og gjorde mig opmærksom på en pulje/covid-19-hjælpepakke under Sundhedsstyrelsen, som civilsamfund og frivillige kunne søge til initiativer for pårørende til borgere med demens. Denne gruppe borgere stod under nedlukningen alene med plejeopgaven, da dagtilbuddene var lukket ned. Jeg tog som provst kontakt til en pårørende, som jeg mødte på koncertturneen "Musik for guldet", samt kommunens demenskoordinator, og vi fik på få dage kortlagt behovet blandt pårørende med hjemmeboende borgere med demens. Jeg skrev ansøgningen, der søgte midler til to retræte- og kursusophold i Løgumkloster for 10 pårørende pr. gang sammen med kommunens neuropsykolog. Første hold pårørende skal af sted i slutningen af september og det næste hold i starten af december. Tilbuddet og midlerne skulle gælde og bruges inden udgangen af 2020.

det lavt for, hvad der kunne udbydes af fysiske tiltag. Eksempler på det, der blev frarådet var: Håbstræ på kirkegården og smågudstjenester med højst 10 udendørs under nedlukningsfasen.

Jeg oplever, at de nye formater går i to vidt forskellige retninger. Den ene retning gør brug af de nye digitale muligheder, mens den anden går "back to basis" og bliver som urkirken en "gør det selv kirke", hvor det er mødet mellem to mennesker, eller det at være kirke med sine egne nærmeste, der er formatet efter devisen "hvor to eller tre er forsamlede". Som en præst i provstiet fortæller:

> *"Min oplevelse af de nye ting, som opstod ifm. coronavirus er, at de kun er nye for så vidt, at de er opfundne til den helt konkrete situation. Det som folkekirken som institution og forvaltningsvæsen har formået at "tænke nyt" er ingen nyhed, men for mig at se blot en fortsættelse af den praksis, som allerede eksisterer. Den praksis er at forkynde evangeliet ind i en foranderlig verden"*

Hvem var det så, der mødtes ved de nye mødesteder?

Jeg vil opdele præsternes fokusområder i følgende målgrupper:

- mennesker, der har deres gang i kirken til daglig (kernemenigheden)
- mennesker, der gerne ville have en kirkelig handling i kirken
- mennesker, der har det "særligt svært/er ekstraordinært isolerede" f.eks. plejehjemsbeboere, mennesker med svækket immunforsvar etc.
- alle danskere – også dem der ikke plejer at komme i kirken så ofte
- civilsamfundet bredt.

Alle præsterne har haft fokus på de tre første områder. Civilsamfundsaspektet er derimod ikke fælles fokuspunkt for alle præster.

De digitale tiltag og brugen af kirkens hjemmeside har været møntet på alle de beskrevne målgrupper. Der har samtidig været en opmærksomhed på, at der i den ældre del af kernemenigheden også findes mennesker, som ikke er digitale. Telefonopringninger og tilbud om fx gåture har præsterne fortrinsvis henvendt til kernemenigheden.

> *"Generelt om kirkens mødesteder med befolkningen under corona kan det siges, at overgangen til det digitale har gjort alle steder til mødesteder, fordi skærmen er med alle steder. Dette er godt set fra et eksponeringssynspunkt – måske er der nogle, der får øjnene op for, hvad kirken kan – men det har også den slagside, at nærværet og omsorgen for det enkelte unikke menneske, som vi normalt skatter så højt, bliver svært at opretholde. Indtoget af det digitale medie skabte i øvrigt for mig at se en kløft imellem de digitaliserede og de traditionelle kirkegængere. Nogle var med og nød godt af et bredt udbud. Andre følte sig helt efterladte, fordi det krævede en hjælpende hånd at få fundet vores udbud på nettet."*

Præsterne har gennemgående oplevet, at krisen har været årsag til, at mennesker der normalt ikke kommer i kirken, har "været i kirke". I spørgeskemaundersøgelsen nævner præsterne, at de digitale tilbud er blevet set af mennesker, der ellers ikke "ville gå i kirke", og at de oplever, at brugerne kommer fra et geografisk bredt område, fordi kirken i sin digitale form er, hvor skærmen er, og det vil sige overalt. Præsterne beskriver også, at de ser, at de digitale tilbud fra kirken sætter mennesker i stand til at være menighed hjemmefra og dermed menighed, når det passer ind i hverdagen. Det har ført til kontakt med børnefamilier bredt.

"Den digitale platform har fået andre i kirke og udvisket sognegrænser. Jeg har blandt andet hørt fra forældre til børn på den lokale skole, som har set vores gudstjenester efter børnene var puttet. Kirkens nye mødesteder har været alle de steder, hvor skærmen er fremme – ved morgenbordet, sengen, i haven, i skoleklassen osv. Jeg har også fået beskeder fra udensognsboende, som har fulgt med i vores digitale tjenester. Jeg har oplevet en bred og meget positiv respons – også fra yngre og midaldrende mennesker, som vi normalt ikke henvender os til. Generelt har jeg oplevet, at vi er nået bredt ud og er blevet bemærket positivt."

Det er dog ikke alle, som har oplevet, at digitale tilbud gav kontakt med nye målgrupper.

"Jeg kan ikke se, at vi ligefrem er kommet i kontakt med nye grupper. Jeg tvivler også på, at netbaserede gudstjenester har haft stor effekt. Sporadiske undersøgelser har afsløret, at der godt kan påvises mange klik, men at de fleste klikker væk igen efter et par minutter."

Og med tanke på sin egen digitale adfærd fortæller en anden:

"Jeg har ikke meget "fidus" til kliks og likes – i særlig grad med tanke på min egen "troløse" og "skøjtende" adfærd på nettet – så jeg kan ikke bidrage med nogen jubel over, at der har været så og så mange, der har klikket ind på det ene og det andet."

Coronaperioden har ført til nye fysiske møder, fx i et boligsocialt område, hvor der kom møder i stand i døren mellem menighedsrådsmedlemmer/præster og borgere, da de delte lys ud i anledning af 4. maj. Præsterne har desuden mødt gamle konfirmander, fraflyttede fra sognet og pårørende til demente gennem tiltaget med sang ved plejehjem og plejeboliger.

På organisationsplan har coronaperioden ført til øget kontakt til Horsens Kommune og øget kontakt til lokale borgerforeninger. Skoleklasser har desuden brugt kirkegården som udendørs undervisningssted med deltagelse af præsten.

"Sørg for at have gode relationer til det øvrige lokalmiljø – dette er måske mest gældende for kirken på landet. Kirken kan udnytte en krisesituation til sin egen fordel i denne henseende ved at sætte sig selv i spil som samlingspunkt for byen generelt."

Opsummerende oplever præsterne, at de nye tiltag har givet en øget bevågenhed i dagspressen, en øget tillid i befolkningen og kontakt med mange, og at de var yderst velkomne alle steder.

De beskriver, at de er glade for kontakten med nye, også yngre målgrupper, og at det er en ny erfaring for dem, at alle steder kan ses som kirkens steder, både i det digitale rum på internettet og de fysiske rum, som de har bevæget sig ud i som kirke. I den digitale tilstedeværelse oplever de kirken som geografisk og tidsmæssigt fleksibel kirke.

Præsterne glæder sig over et øget samarbejde med andre aktører og over initiativer i samarbejde med andre, fordi det styrker folkekirken. Nogle beskriver, at folkekirken gennem det sociale engagement i krisen bliver et troværdigt udtryk for det at være kirke.

Præsternes vurdering af kirkens tilstedeværelse i coronaperioden er meget forskellig. En beskriver det sådan her:

"Der er for meget i kirke og sognehus, der ikke peger på Kristus, men på corona. Vi beskytter os mod corona, men lukker Helligånden ude. Amen."

En anden skriver:

"Vi blev mere tilgængelige – flere har sagt til mig, at de aldrig har været så meget i kirke som under coronaens nedlukning af Danmark, for det kunne gøres fra sofaen alle døgnets tider."

Langt størstedelen af præsterne oplevede, at kirken har høstet nogle uventede frugter på baggrund af coronaperioden og endda har vundet øget tillid i befolkningen.

Hvad har præsterne lært af coronaperioden? Erfaringer fra Horsens provsti

Samtlige præster har lært sig nye færdigheder i coronaperioden. Alle er blevet kastet ud i situationer, de hverken har været oplært i eller været trygge ved. En enkelt har oprettet en Facebook-profil på trods af en generel aversion mod Facebook. Flere har oprettet kirkeprofiler på Facebook. Generelt har vi som præster taget et kvantespring med ny teknologi. Vi har arbejdet med live streaming, Facebook-opslag, YouTube-kanaler, Skype møder etc. Det, præsterne understreger, som varig positiv læring er, at de blev tvunget til at se på kirken med nye øjne og udnytte de digitale muligheder. Samtidig gjorde online formatet, at de måtte arbejde med enkelhed i gudstjenesteliturgien, og de oplever også, at de her har høstet nye liturgiske frugter og fået nye tanker om enkelhed i gudstjenesten og om det "at skære ind til benet" i gudstjenesten. Derudover beretter de om erfaringer med at bruge fx stående/gående altergang:

"Forkyndelsen får ubetinget en "strammere" form af de "benspænd", der er blevet lagt ned over den. Det har også fået mig til at reflektere yderligere over min praksis nu, hvor vi er tilbage til mere normale tilstande igen. En anden "lille" ting, der har slået mig, er fordelen ved de mindre konfirmationshold. Jeg kunne godt finde på at fastholde en både kortere form med færre konfirmander pr. konfirmation også fremadrettet – for at de så til gengæld, når tingene normaliserer sig, kan have langt flere gæster med i kirke pr. konfirmand. Jeg tror, at man vil kunne vinde meget både kirkeligt og ift. festens sammenhæng med det, der sker i kirken, ved at gøre det."

Præsterne oplever, at de har øget deres digitale tilstedeværelse, men også at de har lært nyt ved fysisk at bevæge sig uden for kirkens matrikel, og være "Outdoorkirke". Nogle mener, at de er blevet mere omstillingsparate og har lært, at gåture kan fungere som basis for en god samtale, også sjælesorg. Andre beskriver, at de har turdet være frimodige og initiativrige.

En særlig læring, som flere af præsterne fremhæver, er en anbefaling af, at vi kan konvertere arrangementer til andre former fremfor at aflyse:

"Overvej om aflyste initiativer kan opstå i nye formater: fx blev kirkens 4. maj fejring forvandlet til uddeling af ca. 650 stearinlys i byens ghetto, gudstjenester blev streamet live, sorggruppen mødtes på Skype, skærtorsdagsmiddagen i kirken opstod som aktivitet på SoMe, skolens sommerferieafslutning kunne ikke foregå i kirken for så mange elever, så derfor rykkede præsten ned i skolegården til udendørs sommerferieafslutning etc. Hellere lade aktiviteter og kirkelige handlinger opstå i nye formater end aflysninger."

Præsterne oplever, at de er blevet mere opmærksomme på, at vi skal passe på hinanden, og at vi som kirke skal sørge for at have relationer i lokalsamfundet.

Min oplevelse som provst for præsterne er, at vi ud over ovennævnte beskrivelser og oplevelser fra præsterne i tillæg har fået en række "coronagevinster", idet vi har fået øget kollegaskab i provstiet med øget erfaringsudveksling og dermed med øget øje for hinanden. Vi har også fået øje for flere forskellige kompetencer blandt præsterne og i kirken generelt. Vi har lært, at nødsituationen gav os legitimitet til at være kirke på enhver tænkelig måde og platform. Her har det været ønskværdigt med entreprenørskab og risikovillighed og ikke særligt brugbart at insistere på at gøre som vi plejer. Coronaperiodens erfaringer er efter min mening at se som en tværfaglig saltvandsindsprøjtning, hvor den grundtvigske vekselvirkning mellem folk og kirke har fået ny vitalitet i form af den øgede kontakt med de andre præster og sogne i provstiet, kommunen, plejehjem, Facebook-sider etc.

Vi har haft brug for alle gode kræfter i et samfund, der var lammet af nedlukning, og vi har oplevet, at folkekirken er blevet mødt som en kærkommen ressource overalt, hvor vi har meldt os på banen.

Præsternes kompas i en coronatid?

Det er ikke mit indtryk, at præsternes forskellige håndtering af coronaperioden har været præget af et klassisk teologisk kort, med en akse fra Tidehverv til Indre Mission. En skala mellem ung og gammel har efter min mening heller ikke været afgørende. Ud fra præsternes håndtering og fortolkning af kirkens opgave har jeg forsøgt at opstille fire akser, spændt ud mellem positioner, der har været karakteristiske for handlemønstre og reaktioner for forskellige typer af præster.

Kirkesyn: "Kirkeguld" eller "folk"

Præstens kirkesyn har betydning for præstens ageren i coronaperioden. Jeg kalder den ene pol på aksen for "kirkeguld", fordi jeg oplever det som en position, der lægger vægt på til stadighed at lade evangeliet lyde på kirkens sted. Præster, der står i denne position, mener, at krudtet skal bruges på at være klassisk kirke med gudstjeneste, undervisning og sjælesorg i centrum. De ser kirken som en velslebet diamant, der med traditionens vægt er nået frem til en kirke af meget høj kvalitet og essens, og de holder tradition og selve kirkebygningen i høj kurs. Det er deres forståelse, at kirken "magnetisk" tiltrækker mennesker med det evangeliske guld. Og at dem, der har brug for den, kommer af sig selv, idet de bliver magnetisk tiltrukket. En præst, der står i positionen "kirkeguld" vil fx udtrykke, at det er selvgjort plageri at gå rundt og være udfarende, for folk ved godt, at kirken og præsterne findes, og at telefonerne er åbne.

På aksens anden pol befinder sig positionen "folk", og præster, der står på denne position mener, at kirken skal bestræbe sig på at være der, hvor folk er, i en krisetid. Præster af denne type vil pga. de lukkede kirkerum søge efter alternative steder, hvor mennesker kan "være kirke med hinanden", og hvor kirken kan være tilstede for mennesker. De vil kalde kirken for "Flytbar Kirke", "Folks behovs Kirke", "Nå bredt ud kirken" og måske kalde sig selv for en "roadiepræst". For at stille det på spidsen oplever præster af denne type, at kirken i nogen grad er "plaget af sin tradition". Udgangspunktet for dem er, at der er meget, der skygger for kirkens guld, dels kirkens kulturudtryk og formater, og dels selve traditionens tyngde. De mener, at kirken har brug for at være på charmeoffensiv og at "ryste

støv af sig", og de er ivrige for at slå på tromme for kirkens guld, men også for at supplere kirkens nuværende formater med nye formater.

Frygtsom eller frygtløs?

Frygtsom **Frygtløs**

I en coronatid ønsker ingen at være hverken frygtløs eller frygtsom. Ikke desto mindre blev alle mennesker med en ny intensitet kaste ud i dette spænd pga. coronaepidemien. Frygt/frygtløshed handler i yderste konsekvens om død, men også om ansvaret for at smitte andre, smitte sårbare familiemedlemmer eller ved måden at have arrangementer på at forhindre eller være årsag til smittekæder. I en coronasituation er det direkte dumt at være frygtløs, mens det omvendt kan lamme totalt, hvis frygten er eneste rettesnor.

Præsternes ageren var her afhængig af tre faktorer:

- personlig habitus og temperament
- eventuelle konkrete grunde til være særlig påpasselig, fx sårbare familiemedlemmer
- den aktuelle udmelding fra sundhedsmyndighederne.

De tre faktorer var med til at afgøre, at præster i helt ens situationer agerede på vidt forskellige måder. Mens nogle præster var stærkt optaget af det øvrige personales risiko for at blive smittet, var andre præster irriterede over personale, der var bange og restriktive med, hvad de ville og mente, de måtte. Endelig er der stor forskel på, hvilken psykisk belastning smittefare udgør for hhv. den frygtsomme og den frygtløse. Begge typer skal forholde sig til smittefare i mange retninger:

- at kirkens personale kan blive smittet
- at menigheden kan blive smittet af hinanden
- at menigheden kan blive smittet gennem vira, som er tilstede i rummet
- at menigheden kan blive smittet af personalet/præsten
- at menigheden/personalet kan finde forholdene for lempelige
- at menigheden/personalet kan finde forholdene for restriktive.

Den frygtsomme tror i højere grad end den frygtløse, at smitten sker. Afhængigt af disse faktorer bliver de givne forordninger fortolket så lempeligt som muligt eller så restriktivt som muligt. De frygtsomme præster gør, hvad de kan for at aflyse arrangementer eller fastholde de alternative former digitalt og fysisk for at undgå smittespredning. De vil forsøge at fastholde forsigtighedsprincipper, selv når vejledningen giver mulighed for genåbning af kirken. De frygtløse derimod forsøger at få så meget i gang som muligt.

Autonomi over for lydighed

Autonomi **Lydighed**

De to positioner på aksen er her hhv. autonomi og lydighed i mødet med de nye retningslinjer, som kom fra regering og Sundhedsministerium gennem biskopperne og Kirkeministeriet.

Den autonome position indtages af præster, som går ind for, at evangeliet skal forkyndes og mennesker mødes, uanset hvad enhver anden myndighed måtte mene. De mener, at de har en næsten profetisk villighed til at sige magter og myndigheder imod, og at selve modsigelsen bør ses som et udtryk for, at det er Gud, der kalder os til vores gerning som præster. En præst af denne type vil ikke lade hensyn til sikkerhed og smitterisiko eller brugen af mundbind overtrumfe det kald, vedkommende mener at høre til at lade Guds lys skinne for mennesker i enhver tænkelig situation. Det må koste, hvad det koste vil.

Den lydige position indtages af en præst, som er opmærksom på sin funktion som embedsmand med myndighedsforpligtelser og er optaget af at følge de til enhver tid givne retningslinjer. En præst af denne type er med det samme villig til at underordne sig de fælles retningslinjer.

Sammen på tværs eller den lokale kirke

Sammen på tværs af sognegrænser — **Den lokale kirke**

Den sidste akse går fra "Sammen på tværs" til "den lokale kirke". Her står præster, som ønsker at lave tiltag på tværs af sognene over for de præster, som ønsker at fokusere på deres eget sogn. Præster, der vil være kirke på tværs, kommer fx med ideer om at koordinere onlinegudstjenester, så der hver søndag er streaming fra en kirke i provstiet, og de foreslår fælles tiltag til påske. Argumenterne for at lave tiltag sammen på tværs af sognegrænserne er, at samarbejde kan spare ressourcer, fordi ikke alle skal gøre alt. Samarbejde kan også højne kvaliteten på de digitale tilbud, og de kan signalere og skabe fællesskab på tværs. Samtidig ser de også samarbejde som udtryk for kollegialitet, fordi det fx ikke er alle, der har let ved det digitale.

Præster, der fokuserer på det lokale sogn, oplever fx, at opgaverne allerede er klaret lokalt, og at sognet derfor ikke har behov for at være med i et samarbejde. De har den oplevelse, at deres menighed vil den lokale kirke, og at det er dem, som de i første række skal være kirke for.

Afrunding

Jeg vil gerne runde gennemgangen af undersøgelsens materiale af med nogle citater, hvor præsterne sætter ord på, hvad de mener, at vi som folkekirke har lært af coronaperioden:

> *"Krisetiden udstillede for mig at se både folkekirkens stærke og svage sider. De gode ting er/var blandt andet: lokal ildhu og fleksibilitet, samtalerum for fordybelse, lokale netværk. De dårlige ting var, at folkekirkens interne kommunikation pga. fejl kom til at foregå eksternt i medierne – her tænker jeg især på kirkeministeriets pressemeddelelser ang. konfirmation og påskefejring."*

> *"Vi har lært, at der er gevaldigt behov for at sikre gode kommunikationsveje internt mellem kirkeministerie, biskopper og den lokale folkekirke med provsten som enhedsleder."*

> *"Set i bagklogskabens lys synes det mig, at vi har en dejlig folkekirke, som – udover at lide af mangelfuld kommunikation og effektivitet i visse henseender – fungerer rigtig godt i en foranderlig verden. Hvis ikke jeg tager meget fejl, så går vi som folkekirke styrket ud af denne krise."*

Kapitel 3
Teologi i en krisetid

Den operationelle teologi i udvalgte prædikener fra coronaperioden

I marts 2020 blev kirkebygningerne landet over lukket som et af flere tiltag, der skulle mindske spredningen af coronavirus. Som vi har set i den foregående analyse af forkyndelse og digitale aktiviteter, fortsatte mange præster trods de lukkede sognekirker deres prædikantvirksomhed og benyttede sig af andre medieformer end sædvanlig. Der blev prædiket i forbindelse med live-streamede gudstjenester, mens andre lagde prædikener i lyd og billeder eller som tekst ud på de sociale medier eller kirkernes hjemmesider. Endnu andre benyttede sig af aviser, kirkeblade, radio og fjernsyn. Der blev udvist stor omstillingsparathed og ikke mindst vilje og mod til at løfte prædikenopgaven under uvante betingelser. I mange prædikener var coronakrisen et tema. Disse prædikener er derfor enestående kilder til en forståelse af, hvordan præster adresserede coronakrisen teologisk.

Baggrunden for valg af analysemetode og prædikener

Formålet med denne analyse af i alt ni prædikener, der blev holdt på tre søndage inden for projektets 100 dage, er at få et billede af:

- Hvilke elementer af coronakrisen valgte disse præster at fremhæve?
- Hvilke teologiske temaer og figurer har coronakrisen kaldt frem hos prædikanterne?

Bag valget af disse spørgsmål ligger to generelle observationer. Som vi også har været inde på i indledningen til denne rapport, mener vi med krise en pludselig opstået kritisk situation, der truer med at ødelægge en etableret orden, der er præget af relativ forudsigelighed og sikkerhed. En krise, der varer ved, bliver derimod en ny tilstand. Man kan komme fænomenet krise en anelse nærmere ved at sammenligne det med begreber som katastrofe og tragedie. En katastrofe betegner en omfattende, pludselig ulykke på et bestemt sted på et givent tidspunkt. Den er en ulykke for en række mennesker, hvor større eller mindre dele af deres livsbetingelser og sociale strukturer rives itu (Gregersen 2015: 21). Vi betegner således tsunamier, ødelæggende jordskælv, vulkanudbrud og tornadoer, store olie- eller kemikalieudslip, skibsforlis og lignende som katastrofer. Tragedien er et udtryk for den personlige ulykke. En katastrofe kan således blive en tragedie for dem, der eksempelvis mister familiemedlemmer, ejendom og livsgrundlag ved en naturkatastrofe. Coronaen forblev for langt størstedelen af danskerne en trussel, og som sådan en potentiel katastrofe, mod bestemte livsområder som helbred, økonomi og social kontakt. Krisen viste sig i form af en standsning af normale, dagligdags rutiner og en medfølgende erfaring af tab af kontrol over eget liv. Set i det lys kunne man tilføje, at coronaen fremkaldte en række eksistentielle livsvilkår af sårbarhed og uforudsigelighed, som ikke til daglig ligger fremme i bevidstheden, når truslen mod den almindelige orden ikke er konkret og fælles, som tilfældet var og er med coronasituationen. For andre blev den årsag til en personlig tragedie

i form af smitte, dødsfald, tab af job og indkomst, social isolation og (u)vished om at være skyld i andres sygdom ved uansvarlig adfærd.

Fulgte man præsters prædikenvirksomhed på de sociale medier, i fjernsyn og radio, synes der at være en udbredt enighed blandt prædikanter om, at krisen som fænomen "lægger en religiøs tydning nær" (K.E. Løgstrup) uanset prædikanternes teologiske synspunkter i øvrigt. Coronakrisen såvel som andre kriser transporterer sig hen til religionens synsvinkler (mening) og praksisser og kalder på den tydning og det tilsagn om guddommelig bistand, som en prædiken kan give. Hvilke teologiske elementer, og hvilken form for guddommelig hjælp, prædikanterne gjorde gældende i deres prædikener, varierede selvsagt i forhold til hvilke aspekter af coronakrisen, som prædikanterne forholdt sig til.

Med afsæt i disse overordnede betragtninger kan vores tilgang til de ni prædikener derfor præciseres på følgende måde: Coronakrisen gjorde sig gældende som en trussel, som en skærpet bevidsthed om tilværelsens uforudsigelighed, for nogle som en reel ulykke i konkrete livssammenhænge, private som offentlige, og må derfor anskues som en række af coronakriser. Prædikanterne kalder forskellige teologiske elementer frem i deres prædikener og aktiverer deres meningsgivende potentiale alt efter, hvilke af coronaens kriser, de adresserer i deres prædikener.

Redegørelse for det teoretiske og metodiske grundlag for analyserne

Prædikenbeskrivelse som homiletisk analyseredskab

I 2009 udgav to norske homiletikere, Rolv Nøtvik Jakobsen og Gunnfried Ljonves Øierud, bogen *Prekenbeskrivelse*. Bogen præsenterer en evalueringsform, som bevidst undgår at vurdere en prædiken som enten god eller dårlig. En prædiken beskrives derimod ud fra forskellige vinkler, så prædikanten får mulighed for at forstå, hvad han eller hun har sagt og gjort i sin konkrete prædiken. Som metode betragtet er den norske model et barn af den såkaldt empiriske vending i homiletikken. Det vil sige en vending bort fra overvejende teoretisk teologiske definitioner og begrundelser for prædikenen til et fokus på prædikenen som kommunikation.

Prekenbeskrivelse indeholder et væld af forskellige synsvinkler, man kan anlægge på en prædiken. Det gælder også den enkelte prædikens teologi. Det er vigtigt at skelne mellem to former for teologi i forbindelse med prædikenen: Den ene er den principielle i betydningen: den teologiske begrundelse for prædikenen som genre og akt. Den anden form kunne man kalde den operationelle. Det vil sige den teologi, der rent faktisk er på færde i en konkret prædiken. For at få en prædikens operationelle teologi til at træde tydeligt frem, fremlægger Jakobsen og Øierud en analysemodel, som vi også lægger til grund for analyserne i denne undersøgelse. Den drejer sig i korthed om at identificere centrale teologiske elementer og figurer i en prædiken og på baggrund af en sådan inventarliste analysere disse elementers funktion i prædikenen ved hjælp af A.J. Greimas' aktantmodel. Jakobsen og Øierud henviser imidlertid kun til Greimas model og udfolder den ikke. Den amerikanske homiletiker John S. McClure har i sin bog *The Four Codes of Preaching* (2003) placeret Greimas' aktantmodel centralt i analysen af en prædikens operationelle teologi. Undersøgelsen følger McClures måde at benytte aktantmodellen på som homiletisk analyseredskab.

Det skal tilføjes, at et hold præster i forbindelse med kurset Specialuddannelse i homiletik i FUV-regi i september 2020 har arbejdet med den analysemodel (inventarliste og aktantmodel), der er lagt til grund for nærværende undersøgelse. Vi analyserede blandt andet prædikener holdt under coronanedlukningen. Analysemetoden er af Øierud, Jakobsen og McClure tænkt som en hjælp til præsters refleksion over deres prædikenarbejde, og den er blevet afprøvet som sådan i praksis. De tilbagemeldinger, som vi fik fra holdet, gav rygstød til at gøre modellen til analyseredskab for nærværende undersøgelse. Kursisterne skal have stor tak for at gå med i arbejdet og for deres engagement, udviklende spørgsmål og kommentarer.

Inventarliste

Jakobsen og Øierud foreslår, at analytikeren arbejder efter en liste over en prædikens teologiske inventar. Listen er meget generel. De angiver temaer som "Gud", "Kristus", "sakramenter", "etik" med flere. Tanken er, at man under læsningen af en prædiken noterer sig, hvor mange gange disse temaer dukker op og observerer, hvilke kvaliteter, metaforer og billeder prædikanten knytter til temaerne. Jakobsens og Øieruds liste er for generel til den analyse, der skal foretages her. Derfor har vi udarbejdet en inventarliste, som tager sigte på coronaperioden, og som angiver et udvalg af mulige temaer, som prædikanterne kunne tænkes at tage op i deres prædikener. Listen er delvist inspireret af en artikel af den tyske teolog Günter Thomas (Thomas 2020). I sin artikel reflekterer Thomas over coronakrisens teologiske implikationer ved at sætte perioden i forhold til teologiske grundtemaer som skabelse, forsyn, synd, antropologi, kristologi, ekklesiologi, Helligånden, det kristne håb og etik.

- **Virus som del af skaberværket**

  Nye vira opstår med jævne mellemrum og er således et vilkår for menneskers liv. I Skabelse og tilintetgørelse (1978) skriver K. E. Løgstrup, at "der er en nedbrydning af legemet og sjælen i sygdom, alderdom og død, der er biologisk betinget og intet har med [den menneskelige] ondskab at gøre". Løgstrups religiøse tydning af dette vilkår medfører, at "den evige og guddommelige skabermagt har indbygget tilintetgørelsen og den med tilintetgørelsen forbundne lidelse og tilfældighed i sin skabning" (Løgstrup 2015: 295).

- **Lidelsens problem**

  Med temaet "virus som en del af skaberværket" er lidelsens problem anslået. Kirkens og teologiens historie rummer et væld af former for teodice-tænkning, der på forskellig vis tager livtag med det problemkompleks, der opstår mellem følgende tre teologiske påstande: Gud er almægtig, Gud er god, det onde findes (Wolf 2009: 7).

- **Afmagt**

  Coronakrisen var uforudset og virkelighedsforandrende. Den var et udslag af tilværelsens uforudsigelighed og dermed kilde til en eksistentiel erfaring af afmagt og kontroltab. Med et udtryk af K.E. Løgstrup kunne man sige, at coronaen gjorde det klart, at "al magt udøves på basis af en afmagt" (Løgstrup 1993:144). Med teknologi, planlægning og rutiner har vi magt til at lægge spor af foreløbig sikkerhed ind i det ukendte foran os. Med coronaen fik vi sans for afmagten, "uden hvilken sans der heller ingen religion er", som Løgstrup fortsætter (ibid.). Coronaen rejste dermed også det religiøse spørgsmål efter mening og betydning, der kan imødegå erfaringen af uforudsigelighed.

- **Ansvar, skyld, skam**

  Som vi har set i redegørelsen for coronaforløbet på nationalt niveau i kapitel 1A, blev der fra myndighedernes side udstedt en række forbud, blandt andet forsamlingsforbud, og påbud om at holde afstand, vaske/afspritte hænder, nyse og hoste i ærmet, samlet under paroler om at "stå sammen hver for sig" og "vi passer på hinanden". Overtræder nogen et forbud, gør vedkommende sig skyldig, er hjemfalden til en sanktion (straf) eller tilgivelse. Antallet af døde og syge vidner om de mennesker, der befandt sig i den anden ende af virus som smittebærere og smittespredere og som uhjælpeligt blev skyld i andres sygdom og død. Sætter en person sig op imod et påbud, tilsidesætter han/hun et ideal. Dermed gør den pågældende sig ikke skyldig i en overtrædelse, men står dog tilbage med en erfaring af at have set sig selv, og måske blive set, i sin egen uensartethed med idealet. En sådan erfaring er en erfaring af skam (Gregersen: 1992). Der forekommer fx en "skampassus" i Dronning Margrethes tale til nationen d. 17. marts: "Man kan stadig se grupper i alle aldre, som opholder sig for tæt sammen. Nogle holder endda stadig fester og runde fødselsdage. Det synes jeg ikke, man kan være bekendt. Det er tankeløst. Og det er først og fremmest hensynsløst".

- **Død og tab**

  I de 100 dage, som denne undersøgelse omfatter, mistede rundt regnet 600 mennesker livet efter at være blevet smittet med coronavirus, og endnu flere pårørende stod over for den opgave at skulle leve videre med tabet af deres pårørende.

- **Håb**

  Der var i en vis forstand grund til optimisme under nedlukningen. Smittetallet gik relativt hurtigt i den rigtige retning i kraft af, at befolkningen generelt agerede i tråd med myndighedernes forbud og påbud. De videnskabelige miljøer lagde deres kræfter sammen i udviklingen af behandlingsformer og vaccine. Alt sammen bevæggrunde til optimisme på baggrund af menneskelige indsatser. Håbet, derimod, retter sig mod, "hvad der rækker ud over vor magt" (Løgstrup 2015: 320).

- **Modstandskraft**

  Et andet ord for en sådan modstandskraft er resiliens: "den resiliente modstandskraft ligger i evnen til at forandre sig i livtaget med de tilstødende ulykker i form af en absorption og tilpasning til de ændrede forhold, samtidig med at der sker en genskabelse og bevarelse af væsentlige funktioner og strukturer" (Gregersen 2015:28). Der er elementer i den kirkelige, religiøse praksis såsom salmer, ritualer og bøn, der kan være kilder til modstandskraft både i form af en absorption og tilpasning, men også som en stædig fastholdelse af livsmod, modstand mod nedbrydende kræfter, menneskelig værdighed og anstændighed.

- **Corona som mulighed for ny livsorientering**

  Mange, der ikke blev syge af coronaen eller hvis arbejde ikke direkte havde med behandling og pleje af syge og udsatte grupper at gøre, oplevede positive virkninger af, at samfundets hastighed blev sat væsentligt ned. I den offentlige debat blev det flere gange diskuteret, om og i så fald hvordan erfaringen af "stress- og kompleksitetsreducering" ville få konsekvenser i tiden efter corona,

om coronaen kort sagt ville medføre en generel ny livsorientering, hvor de positive erfaringer fra nedlukningen blev ført videre.

- **Corona som fremkalder af det bedste i mennesket**

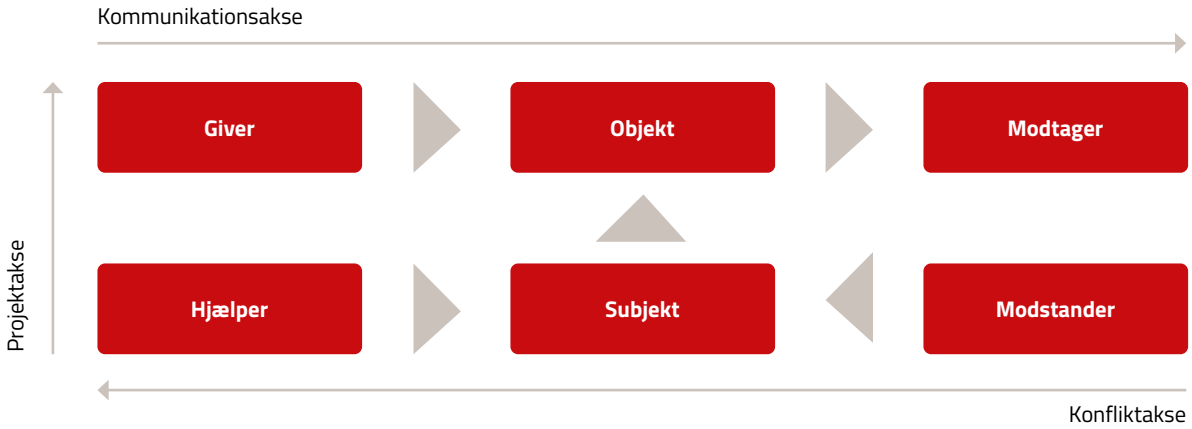
  Under nedlukningen blev der udvist en stor vilje og kreativitet i forhold til at afbøde konsekvenserne af virus og isolation såsom hensyntagen, påpasselighed, fællessang fra altaner, hjælp til indkøb, pasning af børn for at nævne nogle få eksempler. Coronaen kaldte dermed også det bedste frem i mange mennesker.

- **Folkekirken som kulturbærer**

  75-års jubilæet for Danmarks befrielse fandt sted hen imod nedlukningsperiodens slutning. Den danske folkekirke er en del af kulturen og befolkningens fælles historie. Folkekirken er rum for fejringer og markeringer af nationale mærkedage og fortolker dem løbende blandt andet i prædikener. Kirken er således med til ikke blot at vedligeholde en national fortælling, men den er i høj grad med til at skabe den.

Aktantmodellen som homiletisk analyseredskab

A.J. Greimas udviklede i 1966 sin aktantmodel på baggrund af studier af russiske folkeeventyr. Med sin model mente Greimas at kunne tydeliggøre en fælles struktur for fortællende meddelelser. Modellen vandt stor udbredelse som semiologisk og strukturalistisk analyseredskab. Den identificerer de centrale roller (aktanter) og deres indbyrdes forhold i en fortælling. I modellen findes tre akser: den øvre, horisontale kommunikationsakse (hvem giver hvad til hvem?), den nedre, horisontale konfliktakse (hvem/hvad er heltens modstander og hjælper?) og endelig den vertikale projektakse (hvad ønsker helten at opnå?). Tanken er, at hvert narrativ har seks mulige aktantroller: subjekt, modstander, hjælper, giver, objekt og modtager. Den samme aktant kan have flere roller. Således vil subjekt og modtager oftest være den samme (Lundholt og Hansen 2019: 120f.).

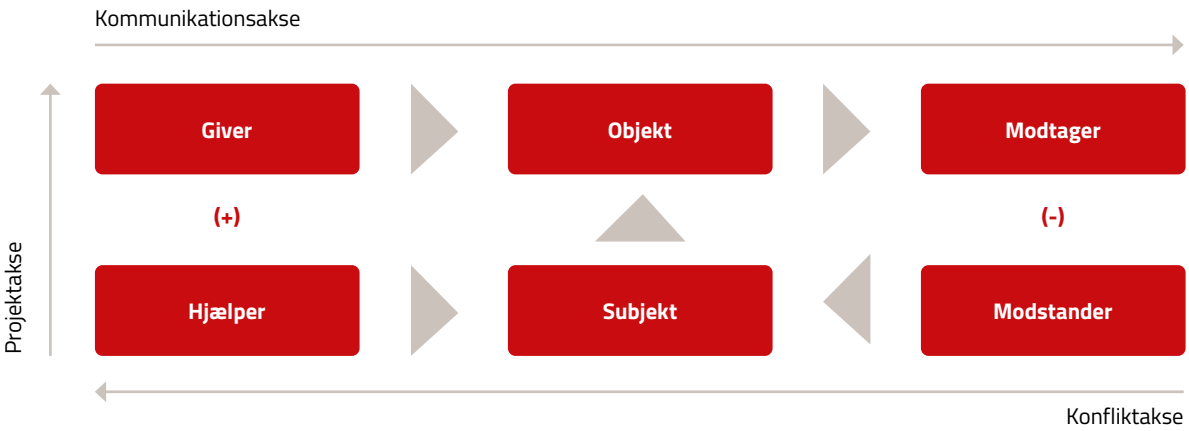

Den amerikanske homiletiker John S. McClure har, som nævnt, anvendt Greimas' aktantmodel som homiletisk analyseredskab. Også han går ud fra en prædikens enkeltdele, en inventarliste, som han betegner prædikenens semantiske leksikon (McClure 2003: 93). Enkeltdelene samles ved hjælp af Greimas' aktantmodel i prædikantens "theosymbolic code", der er et andet udtryk for en prædikenens operationelle teologi, dvs. det kristendoms- og tilværelsessyn, som prædikanten gør gældende i sin prædiken (McClure 2003: 101).

McClure skelner mellem to teologiske hovedstrukturer: den negative stil (-) og den positive (+) stil. Med negativ og positiv menes der ikke dårlig eller god, men henvises til, hvorvidt prædikanten gør et teologisk syn gældende, som enten er præget af mangel eller af fylde. McClure opdeler begge stile i henholdsvis lav og høj. Det giver i alt fire stilarter eller koder: lav negativ, høj negativ, lav positiv og høj positiv. Det udfoldes nærmere i det følgende (McClure 2003: 102ff.)

Den negative stil

Den negative stil lægger vægt på forholdet mellem modstander, subjekt og objekt. Pilen, der angiver prædikenens proces, går derfor fra subjekt til objekt og modtager.

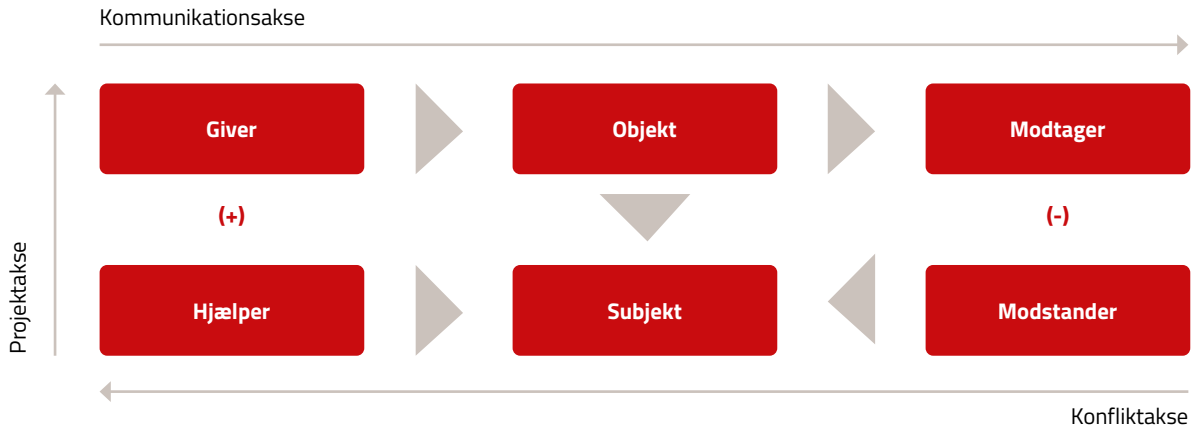
Den lave, negative stil aftegner modstanderen tydeligt. Modstanderen har stor magt. Subjektet er udsat for et stort pres fra modstanderen. Hjælperen beskrives som en medvandrer, en støtte eller en guide i subjektets kamp mod modstanderen. Objektet karakteriseres med termer som selvaccept, modenhed, ærlighed og udholdenhed. Giveren er sjældent beskrevet som aktiv, men nok præsent. Modtageren forstået som subjektet efter prædikenens akt, befinder sig stadig i en mangelsituation, men nu som en, der kan acceptere og udholde modstanderen. Teologien og det dermed forbundne tilværelsessyn er kendetegnet ved spænding. Hvad denne model vinder af 'eksistentiel autenticitet', kan den tabe i en pessimistisk grundstemning.

Den høje, negative stil aftegner også modstanderen tydeligt. Subjektet er engageret i kampen mod modstanderen og udviser vilje til at arbejde mod den og udholde dens tryk. Hjælperen er også engageret i kampen mod modstanderen, men er ikke stærk nok til en øjeblikkelig sejr og kan karakteriseres som fremtidens magt. Objektet er de små sejre som glimt af håb, tilgivelse, handlemuligheder. Giveren er stærk, men fjern og venter på den anden side af konflikten og udøver indtil da sin magt indirekte gennem andre aktanter. Efter prædikenen befinder modtageren sig i en halv sejr og en del-

vis løsning. Teologien og det dermed forbundne tilværelsessyn er oppositionelt. Hvad denne stil fremmer af engagement, kan den tabe i moralisme.

Den positive stil

Den positive stil lægger vægt på forholdet mellem giver, objekt og subjekt. Pilen, der angiver prædikenens proces, går derfor fra giver til objekt og subjekt.

I den lave, positive stil er modstanderen i stand til at forstyrre virkelighedens orden, men har ikke magt til fuldstændig at omstyrte den. Subjektet handler i tillid til, at hjælperen i kraft af sine særlige evner kan neutralisere modstanderens anslag. Giveren træder frem som den, der giver objektet. Objektet kommunikeres af giveren som en fri gave i form af fred, forsoning, orden og forandring med mere, der kan genoprette en ligevægt i tilværelsen. Efter prædikenen er adgangen for modtageren til hjælperen og giveren lige så åben og farbar som før prædikenen. Denne stil fremmer og understøtter en tilværelse af ligevægt mellem modstand og hjælp og kan derfor være udfordret af at cementere et status quo.

I den høje, positive stil er modstanderen overvundet og bliver derfor et afsæt for kommunikationen af giverens objekt til subjektet. Subjektet er hjælperens stærke allierede, og hjælperen besidder unikke kræfter. Giveren er ligeledes magtfuld og giver objektet, som ophæver modstanderens anslag, til giveren. Dog indeholder objektet noget mere: et nyt liv, genfødsel, Guds rige eller lignende. Modstanden skiftes ud med en livsforøgelse. Udfordringen her kan være, at prædiken slår om i ren sensationalisme.[251]

Fordelen ved McClures brug af Greimas' aktantmodel er, at den tydeliggør prædikenens hensigt, som er at transformere prædikenens tilhører fra subjekt til modtager. Transformationens "hvad" træder frem i de fire stilarter. Transformationens "hvorledes" træder frem i den måde, de øvrige aktanter er beskrevet, og måden, de interagerer på. Det giver et samlet billede af en prædikens operationelle teologi. Vi vender os nu til den konkrete prædikenanalyse.

251 McClure beskriver (125ff.) tillige en ikonoklastisk, omvendt stil, hvor prædikanten ændrer tilhørernes umiddelbare forventninger til en prædikentekst og teologisk pointe. Denne form for omvendt stil finder som regel sted på kommunikationsaksen. Forholdet objekt og modtager vendes om i forhold til det forventede: Giveren giver objektet til uventede modtagere. Vi ser i denne undersøgelse bort fra denne omvendte stil, da ingen af prædikenerne har fulgt en sådan tankegang.

Analysematerialet

Analysen består af ni prædikener, holdt af otte prædikanter (fem kvinder og tre mænd) fra fem stifter (Aalborg, Ribe, Haderslev, Aarhus og København) og af forskellig alder og teologi. Flere (seks) af prædikenerne er korte, da de har indgået i kortere onlinegudstjenester på YouTube eller Facebook. De resterende tre prædikener er længere: Én er offentliggjort på en hjemmeside tilhørende et stift, én har været transmitteret i Danmarks Radios P1 og én blev vist på DR1. Alle prædikener har således været offentligt tilgængelige. Vi har rekvireret manuskripter til de prædikener, der ikke forelå på skrift. Vi har valgt ikke at offentliggøre prædikanternes navne eller på anden måde give læseren et indblik i den situation og de lokale omstændigheder, hvori de pågældende prædikener er blevet til, holdt og hørt. Analysen forholder sig til prædikenerne som tekst uden kendt afsender.

Undersøgelsen bygger på prædikener fra tre specifikke søndage, der er valgt pga. deres tidslige spredning i de undersøgte 100 dage:

- 15. marts, som var første søndag efter nedlukningen, 3. søndag i fasten, hvor prædiketeksten var Johannes 8,42-51
- 12. april, påskedag, hvor prædiketeksten var Matthæus 28,1-8
- 10. maj, 4. søndag efter påske, hvor prædiketeksten var Johannes 8, 28-36

Det var for os interessant at undersøge, om den nedlukning af store dele af det danske samfund, der fandt sted midt i fastetiden med dens fokus på eftertanke, selvransagelse og forberedelse på påskens begivenheder, kunne aflæses i prædikenerne. I forlængelse heraf var det også interessant, hvordan præsterne forbandt påskedags forkyndelse af Kristi sejr over døden med coronaens tilstedeværelse. 5. maj blev 75-året for Danmarks befrielse fra det nazistiske Tysklands besættelse fejret landet over. Spørgsmålet, vi stillede til prædikenerne, var her, om og i så faldt hvordan befrielsesjubilæet kastede tydningsmuligheder af sig i forhold til coronaen.

Det skal understreges, at de ni udvalgte prædikener er eksempler. Antallet taget i betragtning er de ikke repræsentative for alle prædikener, som blev holdt under nedlukningen. Derfor kan man på baggrund af denne analyse ikke sige noget generelt om, hvordan danske præster prædikede i de pågældende uger. Analysen giver et indblik i otte forskellige prædikanters teologiske tilvalg og fravalg.

15. marts, 3. søndag i fasten, Joh 8,42-51

A.1

Resumé

Prædikanten tager i en længere radiotransmitteret prædiken afsæt i Jesu ord til jøderne om, at de har Djævelen til fader og er villige til at gøre, "hvad jeres fader lyster" (Joh 8, 44). Deres fejl er, at de om sig selv tror, at de er Guds udvalgte, trods det, at de begår onde handlinger. De hæver sig med andre ord over andre i kraft af deres nationalitet og herkomst, og dermed er de i løgnen. Kristi ord om skyld og tilgivelse er den sandhed, der skal gøre dem frie. Prædikanten fortsætter med at sige, at ingen kan undvære at være rodfæstet i et folk, men at det at høre til i en sammenhæng som denne er et historisk fænomen: "Gud er ikke givet med folket, men Han møder os i folket, når vi i vores eksistens er med til at konstituere folket". Og prædikanten fortsætter nu med direkte henvisning til coronakrisen: "Dét handler det altså om: I sin eksistens at være med til at konstituere sit folk. Og det er aldrig for sent at gøre. Sammen med andre, sammen med alle andre, man nu engang lever iblandt – uanset,

hvem de er. Vi oplever det stærkt netop i disse dage, hvor corona-virussen truer os alle. For en tid er politisk uenighed lagt væk mellem de politiske partier for at koncentrere sig om at gøre det bedste for hele det danske samfund. Krisetid skaber sammenhold, hvis der er noget at bygge på. Og det er der heldigvis stadig her hos os. Enhver er ikke bare sig selv nærmest, selv om de tendenser også viser sig, når hamstringen tager overhånd. Men det er for intet at regne mod den hjælpsomhed og offervilje, som mange udviser i disse dage. Folk passer børn for hinanden, handler ind for hinanden, de sunde og raske passer ekstra godt på dem, som er særligt udsat, fordi de har nedsat immunforsvar. Uden at gøre forskel på nogen. Sådan skal det være i et sundt og stærkt folk. Gid vi kunne tage denne erfaring af fællesskab og sammenhold med os også ind i de gode dage, der forhåbentligt og sandsynligvis kommer, når virussen er bekæmpet". Prædikenen klinger ud i en forkyndelse af, at Kristus stedfortrædende har båret syndens straf for mennesker, og at vi derfor er sat fri og hører hjemme hos Gud som hans udvalgte børn.

Analyse

Prædikanten berører temaerne modstandskraft, mulighed for livsorientering og coronaen som fremkalder af det bedste i mennesket. Subjektet er det danske folk. Modstanderen er udfordringen i at være med til at konstituere sit folk og være rodfæstet i sit folk som et folk blandt folkene. Objektet er "et sundt og stærkt folk". Hjælperen er de positive erfaringer fra coronakrisen af fællesskab og sammenhold, der langt overgår de negative erfaringer. Hertil kommer Kristi ord om skyld og tilgivelse og Kristus som den, der tager syndens straf på sig og dermed stiller alle lige over for Gud. Giveren er Gud i den forstand, at han ikke "er givet med folket, men møder os i folket". I kraft af Kristi gerning gør Gud et sandt folkeliv muligt. Modtageren er folket, men prædikenen klinger på dette punkt ud i en ønskemåde: "Gid vi kunne tage denne erfaring af fællesskab og sammenhold med os også ind i de dage, der forhåbentligt og sandsynligvis kommer, når virussen er bekæmpet." Der lægges vægt på, at et "sundt og stærkt folk" kun er en mulighed, hvis man med sin eksistens vedblivende er med til at konstituere folket. Kristi forsonergerning skal således til stadighed fremhæves for at holde folket fast i det projekt. Prædikenen må derfor karakteriseres som en høj, negativ stil. Prædikanten engagerer tilhørerne i en oppositionel stilling til falske forestillinger om, hvad et folk er.

A.2

Resumé

I en kort prædiken publiceret på Facebook uden referencer til dagens prædiketekst tager prædikanten afsæt i fastetiden som en tid til at overveje en række dybe, eksistentielle spørgsmål: Hvad har jeg brug for? Hvad er vigtigt? Hvad er sandt? Og prædikanten fortsætter så: "I disse dage er verden af lave. Vi har ganske uventet fået en anledning til at spekulere og bekymre os. Vi er ramt det værst tænkelige sted, med tab af kontrol i mødet med afmagten. Vi er blevet ramt af en trussel med det ellers så poetiske navn: corona. Men der er intet poetisk ved konsekvenserne. Vi kender ikke omfanget af dem endnu og har intet perspektiv for, hvordan vores kendte verden ser ud om et par uger". Prædikenen opfordrer til at følge statsminister Mette Frederiksens ord om at stå sammen ved at holde afstand. Prædikenen munder ud i en bøn til Gud om "at se til dem, der bliver truet på helbred og tilværelse, som ikke ved ud eller ind og om styrke til at bære, hvad der kommer, så vi kan være der for hinanden, selvom det måske er adskilt".

Analyse

Prædikanten berører temaer som tab af kontrol, afmagt og trussel, men tager også bønnen op som kilde til modstandskraft. Subjektet for prædikenen er "vi, der er ramt det værst tænkelige sted, med tab af kontrol i mødet med afmagten". Modstanderen er "en trussel med det ellers så poetiske navn: corona." Hjælperen er en bøn til Gud. Objektet er at få styrke til at bære, hvad der måtte komme og til at være der for hinanden. Der er også en bøn om, at Gud "ser til dem, der er truet". Giveren er Gud, men i en meget fjern position. Kommunikationsaksen er nedtonet i forhold til konfliktaksen, og derfor er modtageren til slut i den samme situation som ved prædikenens begyndelse, dog med den forskel (spænding) at afmagten er blevet overgivet til Gud i bønnen. Der er tale om en prædiken i den lave, negative stil.

A.3

Resumé

I en længere prædiken publiceret på en stiftshjemmeside tager prædikanten afsæt i dagens gammeltestamentlige læsning om israelitternes tilbedelse af guldkalven efter udfrielsen fra Ægypten. Pointen er, at Gud forbliver trofast mod israelitterne trods deres frafald. Når Jesus i dagens evangelium taler hårdt til jøderne – og til tilhørerne – om "død, dom og djævel", så taler han om kræfter, som "er her som noget, der truer os og undertiden kan få os til at synes, at verden rent ud sagt ser håbløs ud. Som i disse dage, hvor verdenssamfundet er rådvildt, hvor vi i Danmark skal finde ud af at gebærde os på den rigtige måde, og mange mennesker er bange og nervøse på grund af en virus, som vi ikke helt kender konsekvenserne af". Prædikanten kæder episoden med guldkalven og truslen fra corona sammen i figurerne "løgn" og "sandhed" hentet fra dagens prædiketekst. "Løgnen er den håbløse forvirring, som fik israelitterne til at støbe sig en guldkalv og kan få os til kun at kunne se det skræmmende og det meningsløse i verden". Sandheden består derfor i at "holde fast ved Guds ord. Om at tro, om at give livets kræfter lov til at vinde". Prædikenen klinger ud i en proklamation af, "at Gud er livets Gud og ved at leve i hans åbne dør, får vi den gave at det ikke er døden men livet der får det sidste ord".

Analyse

Prædikanten berører temaer som afmagt i skikkelse af rådvildhed og forvirring, modstandskraft og håb. Modstanderen er den rådvildhed, forvirring og håbløshed, som coronaen afstedkommer. Subjektet er vi, der er rådvilde, forvirrede og håbløse, og som derfor let forveksler løgn og sandhed. Hjælperen er Guds ord, og objektet er troen forstået som det at holde fast i Guds ord som sandheden. Giveren er Gud, der giver sit ord, og som giver den gave, at ikke døden, men livet får det sidste ord. Som modtager er subjektet den, der nu er blevet opfordret til at holde fast i Guds ord, om at tro, og om at give livets kræfter lov til at vinde. Giveren (Gud) giver således nok en gave, men det er en gave, hvis realisering indtil videre må gribes i tro. Der er tale om en prædiken i den høje, negative stil. Troen er den engagerede, men foreløbige modstand mod den forvirring, som coronaen medfører.

12. april, påskedag, Mat 28,1-8

B.1

Resumé

I en kortere prædiken, der indgik i en onlinegudstjeneste, tager prædikanten udgangspunkt i Det gamle Testamentes fortælling om den tiende plage (2 Mos 11): Som lammets blod reddede den førstefødtes liv i den gammeltestamentlige fortælling, sådan er Jesus "lammet, hvis blod skulle redde os

en gang for alle. Og måske mere nu end nogensinde, da verden håber på, at corona epidemien passerer forbi, som en gammeltestamentlig dødsengel uden at gøre så stor skade. Har vi smurt nok blod på dørstolpen ...? Det håber og beder vi til". Prædikanten går videre til påsken april 2020, der beskrives som "den mærkeligste påske ever". Det kædes sammen med den nytestamentlige påskefortælling. Nok fejrer Jesus påske på traditionel jødisk vis, men midt i den opstår noget helt nyt: "Det blev den mærkeligste påske". Det at stå i det mærkelige i betydningen: uforudsete og uvante knytter tilhører og prædiketekst sammen. Prædikanten fortsætter: "Coronavirussen har stadig sit tag i os. Påskens budskab, englenes ord til kvinderne om, at de ikke skal frygte, er på en måde blevet hverdagssprog. Det er et budskab, vi kan dele og være hjemme i". Den uforudsete krise er en rystelse. Englenes "frygt ikke" er en rystelse. Rystelsen er på en gang et grundvilkår, men den er også måden, hvorpå Gud skaber lys i mørket. Vi erfarer det som små tegn: "Der er lyspunkter. En vellykket træning ved Skovhytten. Det blå blomstertæppe ved Lægehuset. Sang på plejehjemmets terrasse. Et påskeæg uden for din dør". Efter en omtale af fortællingen "Sommerengen", hvor Jesus beskrives som "Han Som Altid Venter" på dem, der går gennem mørket og døden for at lede dem til Sommerengen klinger prædikenen ud på følgende måde: "Vil Corona få os til at gå mere i kirke? Det tvivler jeg på. Men der er altid mulighed for at få blik for evangeliet i dit liv. Måske er det ikke længere ligegyldigt eller uønsket, det er i hvert fald lige her. Tag imod det, hvis du vil".

Analyse

Prædikanten tematiserer afmagt og håb. Modstanderen er coronaen. Subjektet befinder sig i gravens mørke, fordi coronaen har fat i os, har rystet os i vores grundvold og gjort os usikre på, om vi kommer igennem krisen. Hjælpen består i flere ting: de små tegn/lyspunkterne, englenes rystende ord til kvinderne ved graven samt Kristus beskrevet ved hjælp af den litterære figur "Han Som Altid Venter". Objektet er at komme ud af krisen – billedligt talt at komme ud af gravens mørke ud i lyset. Giveren er Gud, men han venter bag realiseringen af objektet. Modtageren ændres ikke i grunden, men står ved prædikenens slutning med appellen til og muligheden for at tage mod evangeliet, "hvis du vil". Prædikenen må betegnes som en prædiken i den lave, negative stil. Subjektets virkelighed forandres ikke gennemgribende, men befinder sig stadig i en mangelsituation, men efter prædikenen i en mere spændingsfyldt sådan, fordi der er mulighed for at gribe evangeliet og på den måde leve i og med et håb.

B.2

Resumé

I en kortere prædikenrefleksion holdt ved en onlinegudstjeneste tager prædikanten udgangspunkt i, at påsken i år ikke kan fejres på normal vis. Der er meget, vi savner. "Vi må mødes på nye måder, stå sammen hver for sig – eller hvordan vi nu har lært at udtrykke det i denne virustid. Men der er også noget, som vi stadig har sammen: Påskens budskab. Det, som vi altid samles om i kirken: fortællingerne om Jesus liv". Det gælder også påskefortællingerne og deres budskab om, at efter langfredag kommer påskemorgen. Langfredags "dybe mørke og påskelørdags knugende stilhed" er en almenmenneskelig erfaring, der brydes af den jublende forløsning påskemorgen. Som et eksempel på det inddrager prædikanten lægen Birger Torbjörnsson fra Kerstins Ekmans romantrilogi *Ulveskindet*. Hans rationelle livsindstilling bryder sammen efter en nær vens død, og han finder i gudstjenesten og særligt den påskemorgen en glæde, et håb, en tro og en kærlighed, som han kan hvile i. Han erfarer, at efter langfredag kommer påskemorgen. Og prædikenen klinger ud med en appel til tilhørerne: "Det skal også fylde os i denne påske; det skal høres, modtages, synges, leves, tros! Og det skal fylde os med håb! Efter langfredag kommer påskemorgen! Efter ufriheden kommer friheden! Efter mørket kommer lyset! Efter tomheden kommer kærligheden! Efter døden kommer opstandelsen!"

Analyse

Prædikanten tematiserer død og tab, men primært håb. Modstanderen er "denne virustid", som er skyld i, at der er meget, som vi må savne og undvære. "Denne virustid" samt erfaringen af død og tab (Kerstin Ekmans romanfigur) glider sammen i symbolet "langfredag". Subjektet står ved prædikenens begyndelse i en sådan langfredagssituation, men ikke længe. Hjælperen er alt det, "vi stadig har sammen": påskens fortællinger og påskens budskab: at efter langfredag kommer påskemorgen. Objektet er også dette budskab, men nu som en tro, vi kan finde glæde, håb, tro og kærlighed i. Giveren er Gud, og objektet beskrives med figurer som "Guds nye skabelse", "Guds nye liv", "noget, vi ikke kan sige os selv". Modtageren er subjektet, men nu som den, der (med prædikantens mange udråbstegn!) forsikres om, at efter langfredag kommer påskemorgen – en figur, der varieres og slutter med "efter døden kommer opstandelsen". Prædikenen udspiller sig i særlig grad på kommunikationsaksen. Giveren er stærk, og objektet gives af giveren til subjektet. Modstanderen nævnes som afsæt for de fortællinger og det budskab, som modstanderen ikke for alvor truer. Der er tale om en prædiken i den høje, positive stil.

B.3

Resumé

I en kort prædiken holdt ved en onlinegudstjeneste tager prædikanten udgangspunkt i en barndomserindring. Prædikanten genkalder sig besøg hos bedsteforældrene, der boede ved vandet. Når de var sammen ved stranden, gik bedsteforældrene tit i forvejen hjem og forberedte et stort kaffebord. Dette at vide, at de gik i forvejen og forberedte børnebørnene noget godt, har sat sig som et minde om glæde og fællesskab. Erindringen leder frem til prædikantens udlægning af opstandelsesbudskabet: Englens budskab til kvinderne ved Jesu grav påskemorgen er, at han er gået i forvejen for dem gennem døden og venter på dem. Som kvinderne kan vi have svært ved at tro, at "døden er besejret, at Jesus er gået i forvejen og (nu) går og forbereder noget godt for os". Der er meget, der modsiger det: "Der er stadig sygdomme som en Coronavirus, der hærger og slår ihjel". Op mod disse modsigelser sætter prædikanten til slut påskens budskab som en proklamation, der modsiger vores modsigelser: "Jesus er opstået. Døden er ikke det sidste i et menneskeliv. Der findes en kraft, der er stærkere end døden. Vi og vores kære skal mødes igen i himlen hos Gud. Jesus er gået i forvejen for os alle sammen. (...). Der er meget, vi kan glæde os til. Der venter os et kaffebord af himmelske dimensioner. Et himmelsk måltid, hvor ingen skal mangle noget eller lide under noget. Hvor der er glæde. (...). Jesus er gået i forvejen."

Analyse

Prædikanten tematiserer død, tab og håb. Modstanderen er erfaringer af ulykke og død, der modsiger opstandelsens budskab. Coronaen bruges som eksempel på dette. Subjektet er "os, der som kvinderne har svært ved at tro, at døden er besejret og Jesus er gået i forvejen for os". Jesus er hjælperen, der er gået i forvejen for os og har gjort en plads rede for os hos Gud". Objektet er pladsen hos Gud, at døden ikke er det sidste, at der "venter os et kaffebord af himmelske dimensioner". Giveren er Gud forstået som en kraft stærkere end døden, men Gud venter i den himmel, hvis pladser Jesus har gjort rede for mennesker. Modtageren er subjektet, men nu med påskens budskab rigere, der minder om, men samtidig overgår barndommens erindringer med en evighed. Der er tale om en prædiken, som udspiller sig på kommunikationsaksen, og hvor projektet forkyndes som gennemført med succes: Guds kraft, der er stærkere end døden, giver den himmelske plads til subjektet formidlet af hjælperen. Her skal vi erfare mere, end vi før har gjort endsige drømt om. Der er tale om en prædiken i den høje, positive stil.

10. maj, 4. søndag efter påske, Joh 8,42-36

C.1

Resumé

Prædikenen er holdt ved en onlinegudstjeneste. Prædikanten slår fast, at temaet for prædikenen er frihed og nævner ugens fejring af befrielsen i 1945 og citerer fra befrielsessangen 'En lærked letted'. Prædikanten henviser dernæst til prædiketekstens diskussion mellem Jesus og jøderne: "Jesu insisterede på at give den frihed, der kommer fra ham. Frihed er dog mere end frihed fra en overmagt. Frihed er at være i sit rette element. For fisken er det vandet, for fuglen er det luften, og for mennesket er det bundethed i kærlighed". "Den totale frihed er en illusion". Det leder prædikanten frem til spørgsmålet om, hvad det betyder for os, at Kristus har bundet sig til os, og vi er forbundet med ham? Svaret bliver hentet i salmebogens nr. 613: 'Herre, du vandrer forsoningens vej': "I den salme bliver Jesus og hans liv knyttet sammen med forsoning, frihed til tjeneste for andre og enhed". Det er udgangspunktet for alle de andre friheder, vi hylder. Der er dog "ikke tale om en tilstand, som vi har opnået én gang for alle. Nej, det er en ramme, som vi lever i og en retning, som vi skal gå i". Frihed er således, konkluderer prædikanten, at "være i sit rette element, for mennesket er det bundethed i kærlighed. Det begynder alt sammen med Kristus, som binder sig til os, og som selv går vejen – i kærlighed". Guds kærlighed, hans forbundethed med os, dør aldrig. Den gør os frie, "til selv at gå ad forsoningens, enhedens og friheden vej. Sammen – hver for sig".

Analyse

Temaet "frihed" knytter prædiketekst og befrielsesjubilæet sammen. Coronakrisen omtales ikke direkte, men der henvises til slut til en af myndighedernes paroler: "Sammen – hver for sig". En besindelse på friheden som den rette bundethed gør denne parole til et frihedsbudskab og en opgave. I forhold til coronakrisen er prædikenen i høj grad livsorienterende. Modstanderen er tanken om frihed som frigørelse. Subjektet draget af illusionen om den ubundne frihed. Hjælperen er Jesus, der vandrer forsoningens vej. Objektet er forsoningens vej som en ramme at leve i og en retning at gå i. Giveren er Gud, der til stadighed giver objektet trods subjekternes afvisning af den. Modtageren er subjektet, der i løbet af prædikenen nu er blevet oplyst om forsoningens vej og sat til at vandre den selv. Ganske som prædiketeksten er konfliktfyldt, træder konfliktaksen klart frem i prædikenen: Vi går let fejl af friheden og tror, at den er ensbetydende med frigørelse. Kristus er hjælperen til den sande forståelse af friheden. Hvad kommunikationen angår, så opretholder (giver) Gud muligheden for at vandre forsoningens vej. Netop fordi der lægges vægt på, at vi således er frie til selv at gå den vej, befinder prædikenen sig i den høje, negative og oppositionelle stil.

C.2

Resumé

I en prædiken offentliggjort på Facebook tager prædikanten udgangspunkt i TV2's populære serie 'Badehotellet'. Ægteparret Auerland er barnløse, men fru Auerland indleder et forhold til skuespilleren Hr. Weise. Da hun bliver gravid, fortier hun sandheden over for sin mand, og Hr. Auerland elsker barnet i den tro, at det er hans. Hun ender dog med at fortælle ham sandheden, "for sandheden vil gøre hende fri". Løgnen tynger og gør ufri, men sandheden har en konsekvens, fortsætter prædikanten. "Når først sandheden er ude, må vi indrette vores tilværelse efter den". Prædikanten fortsætter med at omtale coronasituationen som en situation, om hvilken vi også gerne vil kende sandheden: "Kan vi holde konfirmationer og bryllupper til sommer? Hvor slem er coronavirussen egentlig? Der

er meget fake news i medierne, og det kan være svært at skelne sandt fra falsk. Det, der er sandt for den ene, er måske ikke for den anden. Vi kender ikke sandheden, hele sandheden. Vi kan kun se tingene i vores eget perspektiv". Prædikenen klinger ud i en gentagelse af Jesu ord om, at sandheden skal gøre jer fri. Sandhed forstået som sandheden om vores liv er hos Gud. Med afsæt i den gammeltestamentlige salme 139 beskrives Gud som den barmhjertige, kærlige, alvidende Gud, der står bag tilværelsens uendelige mange facetter: "Det er en glæde, at den Gud, der har sandheden, der er sandheden, elsker os, udelt og evigt. Den Gud, for hvis blik vi kun kan stå frem som dem vi er i sandhedens klare lys, vil klæde os på og tage imod os". Det er således ikke "mediernes, politikernes, ikke din og min sandhed, men Guds sandhed, det gør fri".

Analyse

Coronakrisen beskrives som en tid, hvor det er svært at skelne sandt fra falsk, og hvor vi er bundet til vort eget og andres perspektiver. Temaet er livsorientering. Modstanderen er uvisheden og løgnens og sandhedens forvikling. Subjektet er bundet til sit eget og de andres mange perspektiver og er ude af stand til at frigøre sig fra dem. Hjælperen er Jesus, der forkynder, at sandheden (Guds sandhed forstået som kærlighed til mennesket) skal sætte fri. Objektet er den sandhed om vores liv (det perspektiv på vores liv), der i modsætning til mediernes, politikernes og din og min sandhed sætter fri. Giveren er Gud, og modtageren er subjektet, der er sat fri af det Guds perspektiv, der afbalancerer, relativerer subjektets eget og andres perspektiver. Kommunikationsaksen er fremtrædende i prædikenen. Guds sandhed gør fri, og befrielsen i at vide sig under Guds kærligheden formidles til subjektet. Modstanderen er stadig præsent. Subjekt/modtager forbliver en del af de mange perspektivers små sandheder, men har nu også del i Guds store sandhed, som er den egentlig frigørende. Der oprettes på den måde en ligevægt mellem et liv i de mange perspektiver og det at være set på fra Guds perspektiv. Der er tale om en prædiken i den lave, positive stil.

C.3

Resumé

Prædikenen blev sendt på DR1 d. 4. maj. Prædikenteksten er her Johannes 14,1-11. Prædikanten begynder med at nævne de erfaringer af besættelse og befrielse, som vi enten selv eller via andre har med os fra den tyske besættelse og befrielsesdagene i maj 1945 og som "genlyder som et frydefuldt ekko i vores fælles nationale fortælling". Prædikanten appellerer i forlængelse heraf til, at disse erfaringer må "lagre sig i vores fælles fortælling som et værn mod magter, der vil tage vores frihed fra os og med trusler om vold tvinge os. Måtte de blive i os som modstandsvilje, når det gælder, som en stadig tro på det ondes nederlag og et trodsigt håb om, at der bliver glæde, forår og bedre dage engang og igen". Hermed er stikordet givet til en introduktion af coronakrisen: "Men nu, pludselig, erfarer vi jo her hos os, og hele verden over, at en fjende står i landet. Godt nok en usynlig fjende, en fjende uden hær, bomber og skyderier i gaderne. Men en fjende, der som enhver anden besættelsesstyrke indskrænker vores handlemuligheder, føder frygt og bekymringer, og nogle gange sætter sig i os som en ængstelig tilbageholdenhed". Erindringen om befrielsen i 1945 er i denne situation værd at holde fast i "som en tilskyndelse og en opfordring til at holde ud og holde ved og til at håbe på en tid, hvor vi igen kan gå ud og glæde os og synge rigtigt sammen og give hånd og kysse barnebarnets tykke kinder". Det er endvidere vigtigt at have erindringen om befrielsen med, "når smitten forhåbentligt er afvæbnet, og vores hverdag så småt begynder at ligne sig selv igen. Efter krigen forsøgte vi at lære af den grumme tid ved at gå klogere ind i den ny. (...) Lykkeligt hvis frihedens og befrielsens fane igen kan holdes højt, og modgangen også kalde det bedste frem i os". Prædikenen bevæger sig herefter over i en omtale af Jesus som den, der befrier os fra døden og mørket ved at fortælle os,

”at vi i ham hører Gud til, ingen anden, ingen andre. Det er jo, hvad der bliver så klart og tydeligt, når vi døber et barn. Vi flytter det fra en virkelighed, hvor døden og mørket har alt for meget at sige, og så ind i Guds nærhed, hvor kærligheden, nåden og barmhjertigheden hersker. Det er den store befrielse”. I genkaldelsen af vores dåb kan vi ”finde modet til at kæmpe, gøre modstand, vikle os ud af det der binder, forlade fængslet og i stedet være fuldt og helt til stede hos vores næste som dem, der tjener og kommer i møde og sætter fri”. I forlængelse heraf citerer prædikanten et ord af Jesus fra dagens prædiketekst: ”Jeres hjerter må ikke forfærdes!” og han siger, at hvor han er, skal vi være. Det er følgeskabet, der altid holder”. Og, slutter prædikenen, når kirkerne engang åbnes igen ”skal vi herfra fortsat prædike den store befrielse, som alle vores små befrielser henter deres næring fra”.

Analyse

Den metaforiske brug af begreberne ”besættelse”, ”befrielse”, ”fjenden, der står i landet” og ”magt”, transporterer betydning frem og tilbage mellem situationen 1940-45 og foråret 2020. Af teologiske temaer træder håb og modstandskraft tydeligst frem. Prædikanten synes opsat på at føje coronakrisen ind i den nationale fortælling med den hensigt at aktivere erfaringerne af modstandsvilje, stædig tro på det ondes nederlag og trodsigt håb fra krigens tid i den kamp, der udkæmpes mod coronaen. Modet og kraften til at stå imod og holde ud hentes fra forkyndelsen af den store befrielse i dåben. Konfliktaksen er mest fremherskende. Coronaen er en fjende, der endnu ikke er overvundet. Modstanderen er coronaen, og hvad den afføder af ufrihed, frygt og ængstelig tilbageholdenhed. Subjektet (vi som nation og folk) er besat af coronaen. Hjælperen er erindringerne om modstandsvilje, stædig tro på det ondes nederlag og trodsigt håb (enten menneskers erindringer, som selv oplevede denne periode eller lånte erindringer fra vores fælles nationale fortælling) og dåben. Objektet er modet til modstandsvilje, tro og trodsigt håb. Giveren er Gud: dåben og den store befrielse som modet til at kæmpe og gøre modstand. Modtageren er efter prædikenen stadig i den situation, at coronaen ikke er besejret, men har fået tilskyndelse og opmuntring til at tro, håbe og kæmpe: gøre modstand i tiltro til den store befrielse og i håbet om den snarlige mindre. Prædikenen er i den høje, negative stil.

Opsamling

Hovedparten af de undersøgte prædikeners operationelle teologier falder i kategorien høj negativ stil (fire) og lav negativ stil (to). Der prædikes over temaerne ”afmagt”, ”død og tab”, ”håb”, ”modstandskraft”, ”mulighed for ny livsorientering”, ”corona som fremkalder af det bedste i mennesket”, og ”folkekirken som kulturbærer”. Coronakrisen tydes i den høje, negative stil som en mangelsituation. Der prædikes trøst med den hensigt at indgyde tilhørerne udholdenhed, mod og modstandskraft. Påskeprædikenerne falder i den positive stil, lav (en) og høj (to). Opstandelsen tydes som ”Guds nye skabelse”, ”døden, der ikke får det sidste ord”, ”Jesus som den, der er gået i forvejen for os”. Når det er disse temaer, som dukker op i prædikenerne, kan det tilskrives de tematikker, som prædiketeksterne og kirkeåret åbner for på de enkelte søndage. På den måde var coronakrisen ikke altbestemmende for, hvad prædikanterne talte om – nærmest i sig selv en evangelisk pointe.

Når det er sagt, er det interessant at se på, hvad prædikanterne ikke har tematiseret. ”Virus som en del af skaberværket” samt ”lidelsens problem” behandles ikke i prædikenerne. Det betyder, at prædikenerne beskriver Gud som giver af bistand (eksempelvis trøst, håb, mod) i en tilfældig, pludselig indtrådt krise. Prædikanterne undlader at forklare coronaens tilstedeværelse ved hjælp af teologiske figurer og argumenter, men det er påfaldende, at coronaen ikke har givet anledning til at reflektere teologisk over temaer som Guds almagt og godhed. Det kunne have været interessant at høre prædi-

kanterne tage livtag med spørgsmålet om, hvordan vi teologisk kan forstå, ikke forklare, at tilintetgørelsen i form af sygdomme er en del af skaberværket.

I forlængelse heraf må man også notere sig, at ellers traditionelle lutherske tematikker som skyld og tilgivelse og afledt heraf: skam og velsignelse, ikke tematiseres. Subjekt og modtager fremstilles som mestendels ofre for coronaen. Der er der indlysende grunde til, men det er bemærkelsesværdigt al den stund, at coronaen smitter via mennesker og deres bevidste og ubevidste handlinger, og at de mange forbud og påbud fra officielt hold netop kalder mennesket frem som ansvarligt og selvreflekssivt handlingsvæsen. Fra samme officielle hold blev overtrædelser af love og forordninger pådømt og straffet; mange kunne berette om offentlige udskamninger af folk, der ikke fik sprittet hænder eksempelvis ved besøg i butikker. Andre forsøgte i de samme situationer at afhjælpe, at de glemsomme eller uopmærksomme ikke tabte ansigt ved at sende dem forsonende ord og blikke. Der var med andre ord grundteologiske begreber og praksisser løs mellem mennesker i det offentlige rum. Det kunne have været interessant at se prædikanterne arbejde teologisk med symbolerne nåde, tilgivelse og ære i et så konkret tilfælde som coronakrisen: Hvad betyder min bevidste tilsidesættelse af coronarestriktionerne og min uopmærksomhed ved spritautomaten for mit forhold til Gud og for Guds forhold til mig og til det medmenneske, hvis liv jeg udsatte for smittefare eller rent faktisk fik smittet?

Skulle der peges på en generel teologisk tendens i disse prædikener, så kunne man sige, at Gud bliver fremstillet som et slags stabilt holdepunkt uden for eller midt i krisen; en der følger os og fra hvem vi kan hente trøst og modstandskraft, også et nyt liv på den anden side af døden. Han er ikke for alvor en Gud, man møder i krisen eller i katastrofen som selve denne krises eller katastrofes ubetingede alvor og uomgængelighed: Gud er den åbenbarede Gud og ikke også den skjulte. På tilsvarende vis leder man forgæves efter teologiske figurer, der beskriver Gud som den, der allerede er ude ved den syge, den skyldige, den skamfulde, ved den politiker, der må lovgive for andres liv ind i et ukendt landskab og derfor vil begå fejl, og som kalder prædikenens tilhører til at se og gå den vej også.

Det ligger uden for denne undersøgelses opdrag at undersøge, om prædikanternes operationelle teologier afspejler mere generelle udviklinger i den aktuelle teologiske diskussion. Det kunne være interessant at undersøge ved hjælp af interviews, om og i så fald hvordan prædikanterne sætter deres teologiske livtag med coronakrisen ind i en større teologisk sammenhæng.

Det kunne ligeledes være interessant at følge prædikanternes operationelle teologi i tiden efter nedlukningen og frem over sommer og efterår 2020. Coronavirus har ikke sluppet sit tag, og i skrivende stund (medio september) stiger smittetallet. Har prædikanterne taget nye temaer op? Er coronakrisen blevet en mere eller mindre permanent tilstand og derfor ikke længere en krise i egentlig forstand, som kalder på teologiske tydninger og perspektiver? Hvad betyder det for prædikenerne? Er der stadig 'coronale' temaer i prædikenerne? Eller er der opstået en 'coronatræthed' hos prædikant og kirkegængere?

Afslutning

Samlet set fremstilles coronaen i de analyserede prædikener som en begivenhed, der for nogle få har medført personlige tragedier og for de fleste et tab af normalitet, perspektiv og kontrol. Selvom coronakrisen har udmøntet sig i forskellige kriser og har fremkaldt forskellige teologiske temaer og operationelle teologier, så er det også tydeligt, at prædikanterne har taget teologisk livtag med selve krisen som fænomen. Når den lineære tid, kronos, standses, i og med at det fortløbende livs horisontale aktiviteter og planlægning må stilles i bero, træder tidens vertikale dimension, kairos, tydeligt frem (Tillich: 1963, 371). Den vertikale tid er den høje og dybe tid og er derfor også en tid for de spørgsmål og praksisser, som kronostiden blænder ud: Hvad kan et menneske vide? Hvad må et menneske tro? Hvad tør et menneske håbe? Og hvad bør et menneske gøre? Disse spørgsmål rækker ud mod menneskets ubetingede anliggende. Et horisontalt liv i planlægning og aktivitet giver et menneske en relativ sikkerhed og tryghed. Når denne tid og dens livserfaring brydes af den horisontale dimension, kommer menneskets åbenhed for sin egen eksistens for en dag og kalder på tydning, perspektiv og svar (Gräb 2018: 160ff). Det er den opgave, prædikanterne har taget på sig i de 100 dage, hvor coronaen forandrede Danmark.

Litteratur

Gregersen, N.H. (1992): "Skyldens og skammens triader – elementer til skyldens symbolik". I *Kritisk forum for praktisk teologi* (50). Forlaget Anis

Gregersen, N.H. (2015): "Katastrofen og den religiøse modstandskraft". I *Kritisk forum for praktisk teologi* (141). Eksistensen

Gräb, W. (2018): *Vom Menschsein und der Religion*, Mohr Siebeck

Jakobsen, R. N. og Øierud, G.L. (2009): *Prekenbeskrivelse. Forstå-formidle-forbedre-forkynne*, Høiskoleforlaget

Løgstrup, K.E. (1993): "Prædiken og filosofi". I *Solidaritet og kærlighed. Essays,* Gyldendal

Løgstrup, K.E. (2015): *Skabelse og tilintetgørelse. Religionsfilosofiske betragtninger. Metafysik IV*, Klim

McClure, J.S. (2003): *The four codes of preaching. Rhetorical strategies*, Westminster John Knox Press

Thomas, G. (2020): "Theology in the shadow of the corona crisis", *Cursor Zeitschrift für explorative Theologie*. Cursor_viral, publiceret 30. marts 2020

Tillich, P. (1963): *Systematic theology. Vol. 3*. The University of Chicago Press

Villadsen, L.S. (2009): "Retorisk kritik". I Jørgensen, C. & Villadsen, L. (red.): *Retorik. Teori og praksis*, Samfundslitteratur

Gæstebidrag.
Dåb og nadver under coronakrisen

Af Thomas Reinholdt Rasmussen

Dåben

Dåben er et sakramente og den centrale indgangsrite i den kristne kirke. I dåben bliver den døbte knyttet til den kristne fortælling, og det er her den døbte bliver delagtig i Jesu Kristi liv og gerning.

Dåben er ifølge Confessio Augustana artikel 2 en afvaskning af synd og en frelse fra fortabelse (CA 2); den er, som det udtrykkes i CA 9 "nødvendig til frelse". Den augburgske konfession er meget tydelig, når det handler om troens sammenhæng med dåben. I CA 9 og 10 bliver de to sakramenter, dåb og nadver, beskrevet, mens CA 11 og 12 handler om skriftemålet og boden. Artikel 13 samler op i forhold til sakramenternes brug og skriver, at sakramenterne er fremsat til at "vække og styrke troen". Særligt det første ord "vække" er afgørende; det understreger, at troen ikke er en menneskelig handling, men noget, der kommer til eller bliver skænket af Gud.

Derfor døber den evangelisk-lutherske kirke på linje med andre store kirkesamfund spædbørn – såvel som unge og voksne. Spædbarnedåben er i sit væsen et udtryk for den frelsestilsigelse, dåben er: frelsen er Guds alene, sådan som det også udtrykkes i beretningen om Jesu opstandelse. Således frelses mennesket, i luthersk sprogbrug, uden egne gerninger.

Dåben er som nadveren stedet for Guds reale nærvær. Dåben er ikke en tegn- eller symbolhandling, der peger på en gud, som er et andet sted end i det menneskelige – uden for ord og tegn. Dåben er derimod Guds reelle nærvær i sakramentet. Her er Gud igen – som i Jesus Kristus – (skjult) nærværende i og med det menneskelige, syndige og dødelige. Dåben åbenbarer en Gud, der giver sig selv uden betingelser, for Gud giver selv betingelsen med: troen. I dåben tager Gud betingelsesløst imod det fortabte menneske. Gud i dåben er derfor på én gang en Gud, der giver og modtager.

Dåben i folkekirken

Dåb i folkekirken finder i almindelighed sted i kirken under en gudstjeneste. I tilfælde af sygdom kan dåben foregå i hjemmet eller på sygehuset. Det er sådan, ritualbogen for Den danske Folkekirke udtrykker dåbens brug (Ritualbog [1992] 2009, 57). Dåben er oftest placeret i gudstjenestens formesse og sker i nærværelse af tre-fem faddere, som forpligter sig til i særlig grad at tage hånd om barnets kristne opdragelse.

Dåben foretages af en ordineret præst. Luthersk set er dåben forbundet med det almindelige præstedømme, der bl.a. manifesterer sig, idet menigheden kalder en præst fra deres midte (det særlige præstedømme). I nødsituationer kan dåben som nævnt finde sted andre steder og også foretages af andre (døbte) end præsten (jf. det almindelige præstedømme). Disse situationer, der udelukkende er begrundet i nød, giver ikke generel adgang til en dåbshandling ved ikke-ordinerede.

Dåbshandlingen bliver i folkekirken gennemført efter det autoriserede ritual 1992. Ritualet lægger vægt på det personlige gudsforhold, der med dåbshandlingen opstår mellem Gud og den døbte. Det er en af grundene til, at vi i dansk sammenhæng har fastholdt fuld tilspørgsel og brug af Fadervor i dåben. Den autoriserede dåbskollekt, der hidrører fra Peder Madsens ritual i 1912, understreger, at barnet i dåben bliver Guds barn (jf. CA 2). Hvordan dette nærmere skal forstås, er det ikke opgaven at udfolde her. Korstegnelse, trosbekendelse og overøsning med vand er centrale elementer i dåben rituelt og liturgisk.

Dåben efterfølges af opdragelse og oplæring, hvilket faddertiltalen er udtryk for. Dåb kan også følges op af minikonfirmandundervisning og konfirmation, som er kirkens støtte til forældrenes opdragelse.

Dåb under coronakrisen

Med nedlukningen af folkekirken d. 12.marts 2020 blev også dåben berørt. Deltagerantallet ved dåb (og vielse) blev indskrænket til 10 personer, der inkluderede præsten, eventuelt kirkeligt personale og dåbsbarnet. Biskopperne udsendte d. 16. marts 2020 en vejledning ang. dåb under coronakrisen, der siden blev suppleret af bl.a. biskoppen over Aalborg stift. Vejledningen – der nedenfor er gengivet efter den, der blev udsendt fra Aalborg Stift – udtrykker forholdene vedrørende dåb således:

Afholdes der dåb?	I videst muligt omfang bør dåb udskydes. Der vil være situationer, hvor det ikke kan udskydes, og så gennemføres det med de anbefalinger, der fremgår af vejledningerne fra biskopperne. Den klare anbefaling er dog, at man går i dialog med dåbsforældrene om udskydelse.
Afholdes der hjemmedåb?	Vi kan ikke afvise hjemmedåb, men biskoppen vil gerne, at vi i videst muligt omfang undgår hjemmedåb. Hvis man forestår en hjemmedåb, skal man huske at restriktionerne om at højest 10 personer kan deltage, også gælder her, selvom det er i et privat hjem.
Hvor mange må deltage i dåben, såfremt den afholdes?	Dåb kan gennemføres i folkekirken men skal overholde kravet om, at højst 10 personer inklusive præst og kirkebetjening må deltage. I langt de fleste tilfælde forventes dåbsforældre derfor at ønske handlingen udsat, hvilket er biskoppernes og Kirkeministeriets anbefaling. Det anbefales, at der god afstand (1-2 meter) mellem de pårørende på kirkebænkene. Husk, at det gælder både sidelæns, men også foran og bagved. Det kan derfor overvejes, at hver anden bænk spærres, for at sikre fornøden afstand.
Kan man være dåbsvidne via Skype?	Nej. Man kommer til at blive registreret som ikke tilstede, og så må man bruge de vidner der er, fx i form af kirketjener.
Nøddåb	Nøddåb [...] kan fortsat foretages i private hjem. Følg sundhedsmyndigheders generelle anbefalinger i forbindelse med besøg i private hjem.

Det fremgår af vejledningen, at biskopperne – og Kirkeministeriet – anbefaler, at dåben bliver udskudt. Desuden bør hjemmedåb ifølge denne vejledning i videst muligt omfang undgås. Tilsvarende bliver det gjort klart, at fadderfunktionen er betinget af fysisk tilstedeværelse. Nøddåb er selvfølgelig stadig en mulighed og er egentlig ikke berørt af situationen.

Vejledningen understreger, at dåb bør foregå i en kirke eller kirkerummet. Dåben er – i modsætning til nadveren, som vi skal se nedenfor – i høj grad bundet til kirkerummet. Nadver er man derimod vant til at holde på sygehuse, plejehjem, spejderlejre, friluftsgudstjenester m.m. Det kræver ikke en ansøgning til biskoppen at afholde nadveren andre steder end i en kirke. Dåben kan ikke umiddelbart holdes disse steder, hvilket ritualbogen også påpeger. Hvis dåben skal holdes ved eksempelvis en friluftsgudstjeneste, kræver dette biskoppens tilladelse.

Dåben er altså mere kirkeligt (og kirkerums-) bundet end nadveren, hvilket coronakrisen tydeligt illustrerede.

Udskudt dåb

Langt de fleste dåb blev i forårsmånederne aflyst og udskudt. Efter kirkernes genåbning har flere præster imidlertid erfaret, at mange aflyste og udskudte dåb er blevet gennemført.[252] Det siger noget om dåbens væsentlighed for familierne. Gennemførelse af de udskudte dåb har, sammen med vielser og begravelsesandagter, hvor pårørende ønsker andagt efter kremering, medført et ganske stort arbejdspres i folkekirken sommeren igennem.

Statistisk materiale fra Folkekirkens IT viser, at der på samme tid sidste år (januar-august 2019) blev døbt 22.744, mens der i samme periode 2020 blev døbt 21.676 (se endvidere delanalyse 4B). Fødselstallet er 2019 og 2020 nogenlunde stabilt. Der mangler altså pr. 1.september 2020 i omegnen af 1.100 dåb. Antallet af dåb for 0-2 årige er januar-august 2019 på 19.854, og i samme periode i 2020 er det 18.999. Her mangler altså ca. 850. Umiddelbart understøtter tallene således præsternes formodning, og de udskudte dåb vender altså tilbage.

Dåben er i dag både et sakramente og en fejring i familien med afsæt i en særlig anledning: Barnets fødsel. Dåbens sakramentale aspekt udtrykker barnets indlemmelse i kristentroen og dets delagtighed i den nye virkelighed, der er fællesskab med Gud i Kristus. Dåbens familiemæssige aspekt er fejringen af barnets fødsel i familiens fællesskab og det nye forældreskab, der er opstået. De to aspekter behøver ikke udelukke hinanden.

Mange dåb blev under kirkernes nedlukning aflyst på grund af den manglende mulighed for at få familien med til dåben,[253] men samtidig forekommer antallet af dåb med kun ti deltagere at være steget allerede i slutningen af nedlukningsperioden.[254] Det kan indikere, at de to aspekter faktisk er komplementære. Det familiemæssige aspekt kan åbenbart kun strækkes til en vis grænse, hvor det sakramentale overtager og dåben gennemføres på trods af lav familiemæssig deltagelse.

252 Dette udsagn bygger på samtaler med præster.

253 Dette er baseret på egne samtaler med dåbsfamilier.

254 Baseret på samtaler med præster. Dåbstallet for april 2020 var 580 (3034 i 2019) og i maj 2020 var det 884 (5318 i 2019). Der er altså stigning i dåbstallet i maj, som er slutningen af nedlukningsperioden, hvor folkekirken også genåbner.

Teologisk debat om dåben under krisen?

I modsætning til nadveren er de udskudte eller aflyste dåb ikke debatteret meget i dagspressen. Der har været praktiske røster fremme, der udtrykte bekymring for, om de aflyste dåb vendte tilbage – hvilket det tyder på, at de gjorde. Mange af disse røster er ikke fremført i indlæg i dagspressen, men i samtaler mellem præster og kirkeligt engagerede. Det er påfaldende, at dåben under coronakrisen ikke har været debatteret i samme grad som nadveren.

Der forekommer fx ikke at være nogle indlæg, der teologisk reflekterer over den udskudte dåb, hvilket er interessant. Det kunne tyde på, at der ikke umiddelbart er nogle teologiske problemer i, at dåben finder sted på et senere tidspunkt. Med fare for at overfortolke, kunne man overveje, om den manglende teologiske diskussion er udtryk for den holdning, at barnet allerede fra fødslen er taget vare på af Gud – og derved i en vis forstand er et Guds barn før dåben? Således bliver dåben ikke anset som nødvendig for barnets frelse?

Den manglende teologiske debat om de udskudte dåb kan med andre ord vidne om, at dåben i dag i højere grad anses for at være en slags initiationsrite snarere end en sakramental frelsesnødvendighed. Hvis dåben blev anset for frelsesnødvendig – i et dennesidigt og eksistentielt perspektiv – forekommer en udskudt dåb at være bekymrende. Det ser ikke ud til at være tilfældet.

På samme måde er der stort set ingen røster fremme om, at dåb skal finde sted andre steder end i kirken under krisen. Det skyldes muligvis, at man umiddelbart intet ville vinde ved fx dåb i det fri, for antallet på ti forsamlede var det samme både inden for og uden for kirkerummet. Ikke desto mindre er det påfaldende, at dåben åbenbart er så tæt knyttet til det rituelle rum, hvorimod nadveren så at sige kan slippes fri. Dåben er kirke(-rum-)lig. Det er nadveren ikke.

Opsummerende blev dåben under coronakrisen ikke teologisk problematiseret i samme grad som nadveren. Dåbens problematik under krisen synes ikke at være af teologisk karakter, men af praktisk. Det siger noget om synet på dåben som sakramente. Hvis dåben blev anset som sakramente på samme måde som nadveren, ville man muligvis have overvejet – eller i den teologiske debat diskuteret – indførelse af online dåb, afstandsdåb el.lign. Og man ville formentlig i højere grad tale om at længes efter dåben. Det skete ikke. Krisen synes at have afsløret, at dåben muligvis ikke først og fremmest anses som frelsesnødvendig – og for så vidt sakramental – men snarere som en åbenbaring af barnets allerede med fødslen eller skabelsen givne tilhørsforhold. Dén åbenbaring kan vente, til det er muligt rent praktisk at gennemføre dåben i kirkerummet?

Omvendt viser de faktisk gennemførte dåb under coronakrisen noget om, hvordan dåben folkeligt set balancerer mellem familiefest og 'sakramente' i betydningen noget, der uagtet deltagerantal åbenbart blev oplevet som uopsætteligt.

Nadver

Nadveren er det andet af folkekirkens to sakramenter; som dåben er den et af de steder, hvor mennesket møder Gud. Nadveren er indstiftet af Jesus selv skærtorsdag aften, hvor han spiste med disciplene, pegede på brødet og vinen og sagde: "Dette er mit legeme" og "dette er mit blod" (jf. Matt. 26,17-29). Nadveren har samtidig et eskatologisk aspekt, da den peger frem mod det kommende Gudsrige, der i nadveren erfares i brød og vin. Når de spisende ved nadvernydelsen indtager brød og vin, bliver de fælles med – 'sammensmeltede med' – hinanden og Jesus Kristus: De bliver eet fælles

legeme i Kristus. Paulus peger på nadveren som en forkyndelse af Jesu offer og en forventning om hans komme (1.kor. 11,26). Jesu legeme er hos Paulus netop denne fælles sammenspisning af brød, vin og menighed.

Gennem historien har nadveren været centrum for teologiske overvejelser og debatter. Under reformationen blev nadveren centrum for en debat, der havde middelalderkirkens transsubstantiationslære som sit afsæt: Her læres det, at brødet og vinen undergår en forvandling, så elementerne ændrer substans, men beholder deres tilfældige egenskaber (jf. Aristoteles). Samtidig anså man nadveren for en gentagelse af Jesu offer på Golgata, idet de indviede og forvandlede nadverelementer blev båret frem som en 'offergave' til Gud.

Reformatorerne afviser transsubstantiationslæren som et menneskeligt, unødvendigt påfund (Luther [1520] 1982, 35-43), ligesom de på det strengeste afviser det såkaldte messeoffer, som i deres optik indebærer, at frelsen således ikke er ufortjent, men fortjenes ved vort offer af Gud i Kristus (ibid. 43-67). Debatten havde også front mod de såkaldte "sværmere" (Luthers ord), der fastholdt nadveren som et symbolsk måltid: Kristus var ifølge sværmerne ikke nærværende i brød og vin, men disse elementer var blot billeder på ham. Denne teologi anfægter ifølge Luther også Guds frelse alene, da det her bliver menneskets tro, der frelser, uafhængigt at Jesu virkelige nærvær og tilstedeværelse i sakramentet.

Den reformatoriske teologi fastholder således, at Kristus er sandt til stede i brød og vin, men at der ikke sker en forvandling af disse. Kristus er til stede i og som brød og vin. Denne tilstedeværelse (realnærvær) er et udtryk for frelsens objektivitet, hvormed frelsen ikke subjektivt er afhængigt af menneskets gerninger, evner eller tro.

I Den augsburgske Bekendelse udtrykkes det kort, at "Kristi legeme er sandt til stede og uddeles til de spisende i Herrens nadver, og de misbilliger dem, der lærer anderledes" (CA, artikel 10). I artikel 24 bliver messeofferet afvist som et misbrug, der placerer retfærdiggørelsen hos mennesket og ikke hos Gud (jf. CA artikel 24, 21 og 28). CA 24 fastslår ligeledes i et opgør med de såkaldte privatmesser, at der skal være en menighed til stede ved nadveren, som nadveren kan rækkes til (CA 24, 35). Nadveren kan teologisk betragtes som det døbte menneskes rejsekost gennem livet på jorden.

Nadveren i Den danske Folkekirke

Med Ritualbogen 1992 blev nadveren til en integreret del af højmessen (Ritualbogen 2009, 23-31). Det bliver forudsat, at der holdes nadver, når der holdes gudstjeneste om søndagen. Hvis der ikke er nadver, er det en afvigelse fra normalen.

Ritualbogen angiver tre ritualer, der kan ses som en trinvis udvidelse af nadveren. Grundlæggende består nadveren af fadervor, indstiftelse og uddeling, som er de ufravigelige dele ved et nadverritual. De tre ritualer kaldes i Ritualbogen A, B og C.

Ritual A er kort og indledes med en fortale, der lægger vægten på den fælles vandring i livet og eskatologisk peger på Gudsriget. Den indledende tiltale ("Kære Kristi venner") er valgfri og kan undlades. Dernæst følger bønnen "Opstandne Herre og frelser", som kom ind i 1912 og lægger vægten på syndernes forladelse i tro, renselse fra synd og væksten i kærlighed og derved enheden i Gud. Ritualet fortsætter med fadervor, indstiftelse og uddeling.

Ritual B er også fra 1912 og er en nyskabelse al den stund, at helligsangen er placeret hos præsten. Helligsangen har ellers traditionelt været menighedens sang. Ritualet integrerer "o, du Guds lam" (DDS 439) i sig og forsætter med bønnen "Opstandne Herre ...", fadervor, indstiftelse og uddeling.

Ritual C er det længste ritual. Her indledes med taksigelse. Helligsangen er korrekt anbragt hos menigheden, og der kan vælges mellem bønnen "Opstandne Herre ..." eller bønnen "Lovet være du". Sidstnævnte indeholder som den eneste den såkaldte epiklese, der er påkaldelse af Helligånden. Der kan synges DDS 439 eller DDS 440 efter indstiftelse og inden uddeling.

Præsten uddeler brød og vin med ordene "Dette er Jesu Kristi legeme" og "Dette er Jesu Kristi blod". Der kan spilles eller synges under uddeling. Umiddelbart gives der ikke plads til såkaldt tavs uddeling.

Alle tre ritualer forudsætter en præst og menighed, der dels kan svare, dels modtage elementerne. Den danske Folkekirke anser ikke skriftemål som forudsætning for nadverdeltagelse.

Ved børnegudstjenester og lignende anvendes der også saftevand m.m. Nadveren kan i modsætning til dåben finde sted alle steder uden tilladelse fra biskoppen: på sygehuse, plejehjem, friluftsgudstjenester, spejderlejre osv. Dermed er nadveren ikke i samme grad som dåben bundet til kirkerummet.

Nadveren under coronakrisen

I modsætning til dåben blev nadveren kraftigt debatteret under kirkernes nedlukning. Allerede i begyndelsen af nedlukningen blev der udført nadver via de elektroniske og sociale medier. På P1 blev lytterne opfordret til at have brød og vin klar i deres hjem, så at de kunne deltage i nadveren, når gudstjenesten blev sendt i radioen. Ligeledes lød denne opfordring i forbindelse med gudstjenester på TV.

Nadver i tilknytning til radiogudstjeneste er ofte blevet debatteret. I 1975 skrev Regin Prenter fx i Kristeligt Dagblad, at nadver ikke kunne fortages ved radiogudstjeneste, og at han foretrak, at gudstjenesten sluttede, når prædiken var til ende (Prenter 1975). Argumentet var, at menigheden bliver gjort overflødig ved radionadveren.

Det afgørende er formentlig, at nadveren har et mere frit liv end dåben, og derfor kan den afholdes på friere måder. Dette kunne man erfare under folkekirkens nedlukning.

Fortalere for digital nadver

Biskop Marianne Gaarden argumenterede i en kronik i Kristeligt Dagblad for digital nadver (Gaarden 2020). Hun argumenterede her med afsæt i det savnede fællesskab. Evangeliets rækkevidde er ikke begrænset til præstens fysiske stemme eller kirkens højttaleranlæg, men gælder det også nadveren? Gaarden lægger vægten på, at menigheden ved skærmene og højttalerne hører indstiftelsesordene og i dette fællesskab modtager nadveren. "Det er ikke det mest afgørende, hvor menigheden befinder sig fysisk. Det afgørende er indstiftelsesordene, der lyder, og tilhørerne, der tager dem til sig i tro. Det er de troendes fællesskab, der forbinder os, ikke teknologien. Præsten taler ikke til brødet, men til menigheden", udtalte hun. På samme linje ligger sognepræst Kathrine Lilleør, der gennemførte en række tv-gudstjenester under nedlukningen. Ved gudstjenesten blev seerne opfordret

til at have brød og vin parat, og således være en del af den virtuelle altergang, hvor elementerne på det nærmeste blev rakt gennem skærmen. Her er det uddelingen og fællesskabet, der vægtes.

Biskop Peter Skov-Jakobsen berørte kort problematikken i sin påskekronik, hvor han bl.a. argumenterede med, at vi ikke må stå i vejen for hinandens ønske om nadver (Skov-Jakobsen 2020). Også professor Anders-Christian Jacobsen udfoldede sagen teologisk med tre argumenter: 1. Kortere eller længere afstand mellem deltagerne i nadveren betyder ikke noget. Det gør troen. 2. Præsten er ikke afgørende. Menigheden kan også indstifte nadveren. 3. Nadverens fællesskab er opretholdt, selvom vi er spredt rent fysisk og derimod sammen via elektroniske medier (Jacobsen 2020).

Professor Niels Henrik Gregersen udtalte i Kristeligt Dagblad, at han ikke umiddelbart kan se problemer ved virtuel nadver (Gregersen 2020). Han argumenterer med nøden, som gøres til regel. Teologisk trækker han på Luthers udredninger af Kristi forskellige nærværsformer (allestedsnærvær, realnærvær, lokalt nærvær) i "Von Abendmahl Christi" (1528). Kristus kan være til stede på mange forskellige måder, så hvorfor skulle han ikke også kunne være til stede virtuelt, spørger Gregersen. Hans pointe er bl.a., at man ikke skal tænke for småt om Gud. Man kan dog overveje, om der hermed bliver tale om en sammenblanding af Guds allestedsnærværelse (ubiqviteten) og Kristi personlige (og legemlige) nærvær i nadveren (realpræsensen)? Gregersen argumenterer for et skabelsesteologisk nærvær, som måske ikke kan begrundes kristologisk – skønt Luther også selv sine steder kan tale om, at indstiftelsesordene 'udpeger' nærværets sted i elementerne? Dette må være genstand for en yderligere debat om nadver og Kristi nærvær.

I en mellemposition finder vi Mogens S. Mogensen og Kristine Garde, der begge argumenterer for, at den døbte menighed selv kan indstifte nadveren i hjemmet og her indtage den i et 'lille' fysisk fællesskab (Mogensen 2020 og Garde 2020).

Modstandere af digital nadver

Det lutherske Verdensforbund udsendte under krisen en vejledning i virtuel nadver (Lange 2020). Den var ikke positiv over for fænomenet. Argumentet var den manglende kropslighed i den digitale nadver. Menigheden kan ikke høre hinanden, og menigheden er luthersk set med til at indstifte nadveren. Ellers er man tilbage i de privatmesser, som Den augsburgske Bekendelse i artikel 24 tog afstand fra og hvor præsten alene indstifter uden en deltagende menighed. I stedet opfordrede Det lutherske Verdensforbund til at afholde sig fra nadveren under krisen, ligesom kirken tidligere har gjort fx under forfølgelser. Hermed bliver der altså tale om en længsel efter sakramentet.

På samme linje stod en gruppe præster herhjemme, der i marts 2020 udsendte en fælleserklæring om nadveren (Haahr Andersen m.fl. 2020):

> *Nadveren er for evangelisk-luthersk kristendom mere end synderes bordfællesskab med brød og vin. Nadveren er fællesskab med Kristi legeme og blod, og den omfatter det brød og den vin, indstiftelsesordene er udtalt over, ikke elementer af ukendt mængde og beskaffenhed. Uanset om man sidder med brød og vin, som bruges i kirkerne, kan en præsts ord udtalt samtidig pr. elektronik eller måske i et genanvendt videoklip på ingen måde være gyldige indstiftelsesord. Jesus indstiftede nadveren som et fysisk samvær, hvor man kropsligt er sammen. Guds søn blev menneske i kød og blod, han kom ikke virtuelt og er i nadveren virkeligt til stede, ikke virtuelt. Hvis ikke dette fastholdes, kan man forestille sig mærkværdigheder, som at syge kan logge ind og over computeren få nadveren som en slags selvbetjening. Vi længes alle efter den dag, hvor kirkedørene igen slås op på vid gab,*

og adgangen til nadverbordet er fri, men indtil det sker, kan vi uden skade på sjælen væbne os med tålmodighed og være nøjsomme.[255]

Igen peges der på det at længes som en central del af den kristne tro. Undertegnede og sognepræst Morten Fester Thaysen satte fokus på samme pointe i en kronik i Kristeligt Dagblad (Reinholdt Rasmussen og Fester Thaysen 2020). Argumentet i kronikken er, at hvis nadveren virker gennem radioen, er man blevet så ekstremt luthersk, at man har glemt menighedens aktive deltagelse i indstiftelse med svar i form af lovsang og bøn. Så lægger man vægten på ordet – forstået som præstens ord – alene og overser, at menigheden, som deltager hørbart ved nadveren, også er den del af dette ord. Nadveren kan ikke indstiftes uden en nærværende menighed, mener kronikørerne i forlængelse af CA 24 og opgøret med privatmesserne. Radio- og tv-nadveren glemmer menigheden, og lader præsten indstifte nadveren alene. Snarere skal man, når der ikke er mulighed for at samles fysisk, længes efter nadveren.

Lektor Bo K. Holm deltog også i debatten (Holm 2020a) og udtalte bl.a. – på linje med holdningen i Det lutherske Verdensforbund – at "det fine ved den lutherske nadver er, at den tænker ordet, brød og vin og menighed sammen i en helhed. Menighedens deltagelse er derfor en del af budskabet. Nadveren handler ikke kun om det brød, der gives, men også om den, der med ånd og krop deltager og tager imod". (Holm 2020b)

I et indlæg pegede professor Bent Flemming Nielsen og post.doc. Mikkel Gabriel Christoffersen på, at der er tre muligheder for nadver under krisen: 1. Husmenighed. 2. Radio- eller tv-nadver. 3. At længes efter nadveren (Nielsen og Christoffersen 2020).

Den første mulighed anses af forfatterne for problematisk, da den bryder med sognets kaldelse af en sognepræst (jf. CA 14). I den anden mulighed kan menigheden deltage i nadveren uden elementer, men blot med ordene som velsignelse. Eller den kan gentage indstiftelsesordene for sig selv, men kan et menneske være sin egen præst? Spørgsmålet er svært, men forfatterne advarer mod at lade liturgiske og dogmatiske spørgsmål umiddelbart underordne sjælesorg. Længsel efter nadveren, som er den tredje mulighed, tilslutter forfatterne sig. For at være kirke i længsel er ikke en ukendt størrelse, og samtidig vil kirken kunne dele vilkår med de syge og lidende, som ikke kan deltage i nadveren.

Vi ser altså, at folkekirken i brugen af nadveren har været splittet under krisen. Nogle taler for og andre imod. Inden vi kommer til en teologisk overvejelse over dette, så er uenigheden værd at opholde sig ved. Kan kirken vitterligt være uenige i forvaltningen af sakramenterne? Confessio Augustana definerer i artikel 7 kirkens enhed som "at være enig om evangeliets lære og om sakramenternes forvaltning". Tilsyneladende er vi ikke enige om forvaltningen. Det er påfaldende (jf. Schultz Hansen og Stubbe Teglbjærg Kristensen 2020; Reinholdt Rasmussen 2020). Det er ikke første gang i historien, at man er uenige om dette, men det er vel første gang, at man er ligeglad.

255 De præster og teologer, som har skrevet under på den fælles erklæring, er: Børge Haahr Andersen, pastoral vejleder i Evangelisk-Luthersk Netværk; Hans-Ole Bækgaard, pastor og formand for Indre Mission; Henrik Højlund, valgmenighedspræst ved Aarhus Bykirke; Niels Jørgen Kobbersmed, pastor emeritus; Flemming Baatz Kristensen, sognepræst ved Sct. Pauls Kirke i Aarhus.

Nadveren i genåbningsfasen

Da folkekirken åbnede op i maj 2020, udsendte biskopperne en vejledning omkring altergang: Vejledning om nadver under hensyn til smitterisiko. Samme detaljerede vejledning synes ikke at findes vedrørende dåb. Selv i FAQ om corona fra Kirkeministeriet er dåb kun omtalt kort og kun i tilknytning til andet (streaming o. lign.). Vejledningen til nadver lød:

Vejledning om nadver under hensyn til smitterisiko

1. Hygiejne omkring selve handlingen
Der skal anvendes handsker (gennemsigtige eller hvide) af præst og medhjælper.
Præsten bør vise opmærksomhed på, at kalk og disk holdes i afstand fra ansigtet.
Ved uddeling af brødet tager præsten eller medhjælperen brødet fra disken og lægger det i hænderne på nadvergæsten.
Særkalke, kalk og disk rengøres grundigt. Ved indsamling og rengøring af særkalke eller kassering af engangssærkalke bruges handsker.

2. Selve handlingen
Der skal være 1 meters afstand ved alteret mellem altergæster, mens man knæler, medmindre man tilhører samme husstand.
Man kan også praktisere (gående) kontinuerlig altergang med anvendelse af særkalke eller engangssærkalke (der dyppes ikke brød i den samme kalk).

3. Tilgang til og fratræden fra alterbordet
Det bør overvejes at anvise særlige ruter med tilgang til og fratræden fra alterbordet, således at altergæsterne også på dette punkt holder passende afstand. Det kan ske ved ensretning af til og afgang, eller ved at næste alterbord bliver i skibet, indtil det forrige alterbord har forladt koret.

Venlig hilsen
Alle stifter

Det er påfaldende, at det er nadveren, man koncentrerer sig om. Det er hygiejniske hensyn, der er afgørende. Men også ved dåben kan man komme til at stå tæt, ligesom der finder berøring sted. Dette er altså ikke omtalt. Det siger måske noget om dåbens uanfægtelighed. Dåben behøver tilsyneladende ikke en vejledning i forbindelse med genåbningen, og er slet ikke problematiseret som nadveren er det.

Teologiske overvejelser

Der synes at tegne sig det billede, at de, der går ind for virtuel nadver, lægger vægten på uddelingen og det fællesskab, der trods alt opstår medieret af en skærm el.lign. Modstanderne af digital nadver lægger vægten på indstiftelsen.

De første har et positivt forhold til det virtuelle fællesskab. Og det er afgørende, at dette fællesskab også kan udfoldes under de betingelser, krise og nedlukning kan medføre. De sidste efterlyser menighedens deltagelse i nadveren. I tråd med fx Regin Prenters nadverteologi, kan nadveren ikke indstiftes uden en menighed, der aktivt med lovsang og bøn er med i sakramentets indstiftelse – og som efter Prenters opfattelse bliver 'ofret' i nadveren, som den gamle Adam ofres i dåben (Prenter [1955) 1998, 529-544; Prenter 1977a og b).

Diskussionen handler også om, hvorvidt dogmatik står over sjælesorg, og om der overhovedet kan være et modsætningsforhold? Skal teologiske overvejelser stå hindrende i vejen for sjælesørgeriske bestræbelser? Det synes nogle af debattens deltagere ikke. Man kan dog stille spørgsmålet, om sjælesorg bliver ærlig kristen sjælesorg, hvis det dogmatiske fundament mangler.

Et andet forhold er synet på menighedens position. Fortalerne for virtuel nadver vil hævde, at menigheden netop bliver tilgodeset, mens modstanderne vil hævde, at man gør menigheden til statister. Således kommer debatten også til at handle om embede, menighed og kaldelse, hvilket må tages med i overvejelserne i en lignende situation.

Fortalerne for virtuel nadver lægger vægten på uddelingen, hvor modstanderne lægger vægten på indstiftelsen. Man kan også sige, at fortalerne lægger vægten på ordet, hvor modstanderne lægger vægten på elementerne og i videre forstand menigheden.

Begrebet længsel optræder hos flere af debattørerne. Heller længes end at gøre noget, der ikke kan teologisk forsvares. Længsel i sig selv er også en kristen dyd (jf. Luk. 22,15).

Det er påfaldende, at mens dåben nærmest ikke blev debatteret teologisk, blev nadveren genstand for stor debat. Måske skyldes det dåbens større tilknytning til fysisk kirke og kirkerum, som finder udtryk i Ritualbogens formuleringer om, at en dåb skal finde sted i en kirke. Vi har gennem årene vænnet os til, at nadver kan finde sted alle steder, hvilket åbner for en debat om virtuel nadver, som dåben slet har været en del af. Der synes ikke at være nogle folkekirkelige debattører, der har været fortalere for en virtuel dåb. Der er måske også en kropslighed omkring dåben, der respekteres i højere grad end omkring nadveren.

Måske har håndteringen af nadveren – også i den virtuelle form – under nedlukningen lært os, at vi synes båret af en ordets teologi, hvor elementerne i yderste konsekvens er underordnede ordet. Og menigheden ligeledes. Måske skal vi til at gentænke forholdet mellem ord, elementer og menighed som ligestillede størrelser. Og dette kunne være afsæt for en yderligere gennemtænkning af menigheden som Kristi legeme (1.kor. 12,27).

Litteratur

Garde, Kristine (2020): "Nadver under coronakrisen: Jeg foreslår hjemmets altergang", Kristeligt Dagblad d. 30.marts 2020.

Gaarden, Marianne (2020): "Digital gudstjeneste med nadver kan binde os sammen", Kristeligt Dagblad d. 31. marts 2020.

Gregersen, Niels Henrik (2020): "Efter corona-gudstjenester: Er det problematisk, at nadveren modtages senere, end den gives?", Kristeligt Dagblad d. 27. april 2020.

Haahr Andersen, Børge, Hans-Ole Bækgaard, Henrik Højlund, Niels Jørgen Kobbersmed og Flemming Baatz Kristensen (2020): "Fem præster i fælleserklæring: Vi kan ikke anbefale digital nadver", Kristeligt Dagblad d. 25. marts 2020.

Holm, Bo (2020a): ”Efter corona-gudstjenester: Er det problematisk, at nadveren modtages senere, end den gives?”, Kristeligt Dagblad d. 27. april 2020.

Holm, Bo (2020b): ”Kritik: Nadver uden menighed undergraver ritualet”, Kristeligt Dagblad d. 23. marts 2020.

Jacobsen, Anders-Christian (2020): ”Nadver i hjemmet er fuldt ud gyldig. Det bekymrer mig, at gyldigheden betvivles”, Kristeligt Dagblad d. 1. april 2020.

Lange, Dirk G. (2020): ”Digital Worship and Sacramental Life in a Time of Pandemic”; https://www.lutheranworld.org/blog/digital-worship-and-sacramental-life-time-pandemic

Luther, Martin ([1520] 1982): *Om kirkens babyloniske fangenskab*. Credo.

Mogensen, Mogens S (2020): ”Nødnadver. I den aktuelle situation kan alle døbte forestå nadver i hjemmet”, Kristeligt Dagblad d. 28. marts 2020.

Nielsen, Bent Flemming & Mikkel Gabriel Christoffersen (2020): ”Liturgical Struggles in the corona-crisis”. I *Zeitschrift für explorative Theologie*, 8.april 2020.

Prenter, Regin (1975): ”Fællesskabet om nadveren er væsentligt”, Kristeligt Dagblad d. 24. feb. 1975.

Prenter, Regin ([1955) 1998): *Skabelse og genløsning*. Aros.

Prenter, Regin (1977a): ”The doctrine of the Real Presence”. I *Theologie und Gottesdienst: gesammelte Aufsätze = Theology and Liturgy: collected Essays*. Aros, Vandenhoeck & Ruprecht.

Prenter, Regin (1977b): ”Eucharistic Sacrifice according to the Lutheran Tradition”. I *Theologie und Gottesdienst: gesammelte Aufsätze = Theology and Liturgy: collected Essays*. Aros, Vandenhoeck & Ruprecht.

Reinholdt Rasmussen, Thomas & Morten Fester Thaysen (2020): ”Kirken findes ikke lige nu, som vi kender den”, Kristeligt Dagblad d. 30. marts 2020.

Reinholdt Rasmussen, Thomas (2020): ”Folkekirken får kritik for at have været lukket. Men kirken har i den grad været til stede i krisen”, Kristeligt Dagblad d. 14. juli 2020.

Ritualbog [1992] 2009. Gudstjenesteordning for Den Danske Folkekirke. 6. oplag. Det Kongelige Vajsenhus’ Forlag.

Schultz Hansen, Søren & Johanne Stubbe Teglbjærg Kristensen (2020): ”Digitalisering stiller krav til kirker og teologisk forskning”, kronik i Kristeligt Dagblad d. 18. maj 2020.

Skov-Jakobsen, Peter (2020): ”Min tro står i år foran en prøve som aldrig tidligere”; Kristeligt Dagblad d. 10. april 2020.

Gæstebidrag.
Hvordan prædikes der online i folkekirken?

En undersøgelse af prædikenpraksis under nedlukningen af Danmark 2020

Af Morten Fester Thaysen

I perioden fra 3. søndag i fasten til 4. søndag efter påske 2020 blev der ikke holdt højmesser i folkekirken. Kirkerne var lukkede. I stedet blev der lavet masser af gudstjenester på de digitale medier. I den forbindelse blev der også prædiket. Det er prædikerne, det handler om i denne undersøgelse. Undersøgelsen ser både på, hvordan der blev prædiket, og hvad der blev prædiket. Samtidigt vil den stille spørgsmålet: Hvad gjorde det ved prædikerne, at de gik fra at være en del af søndagens højmesse til at blive holdt på et digitalt medie? Svaret er ikke entydigt, men viser måske en vej ind i videre overvejelser over brugen af digitale medier i homiletisk sammenhæng.

I undersøgelsen er der for overskuelighedens skyld udvalgt tre søndage, nemlig 3. søndag i fasten, påskedag og 4. søndag efter påske; prædikerne er tilfældigt udvalgt, men giver et billede af de forskellige måder, der blev prædiket på i perioden.

Undersøgelsen er bygget op i fire dele:

1. Definition af prædikenen som genre.
2. Overordnet introduktion for hver af de udvalgte søndage samt analyser af 2-3 udvalgte prædikener holdt de pågældende søndage.
3. Nærmere beskrivelse af hvilke overvejelser, der blev gjort i perioden i forhold til udarbejdelse af onlineprædikerne med afsæt i et eksempel fra Sct. Jacobi kirke i Varde.
4. Konklusion. Sammenfatning af tre typer af praksis.

Definition af prædikenen som genre?

Prædikenen er ifølge Karl Barth den vanskeligste genre af alle. Ved siden af prædikenen er alle andre kommunikationsformer ”Kinderspiel”, siger Barth. For i prædikenen skal vi tale om Gud, men vi er kun mennesker og kan som sådan ikke tale om ham. Prædikenen er altså, at vi skal det, vi ikke kan.

Sagt med andre ord: Prædikenen som genre er en menneskelig tale, der på paradoksal vis hævder samtidigt at være Guds ord.

At prædikenen som menneskelig tale samtidigt er Guds ord, er Martin Luther ikke i tvivl om. Men Guds ord kan prædikenen kun blive i det øjeblik, den indgår i gudstjenestens liturgiske sammenhæng. Her er gudstjenesten kendetegnet ved at være konstitueret af Guds ord, der lyder i sakramenterne og prædikenen på en sådan måde, at menigheden svarer. I sin prædiken i Torgau 17. s. e. trin. 1544 udtaler Luther således programmatisk, at der ikke skal ske andet i gudstjenesten end, at Gud taler med os gennem sit ord, og at vi svarer ham gennem bøn og lovsang. I den forstand er gudstjenesten en samtale mellem Gud og menighed.

Den måde, hvorpå Luther ser prædikenen som en del af gudstjenestens liturgi, ses tydeligt på Lucas Cranachs berømte altertavle i St. Marien Kirche i Wittenberg. På altertavlens nederste felt ser man Luther selv stå på prædikestolen. Med den ene hånd hvilende på skriften, peger han på den korsfæstede Kristus, der malet midt i billedet mellem Luther og menigheden. Man kan på billedet se, hvordan Kristi linnedklæder bevæger sig. Prædikenen gør således den korsfæstede Kristus levende for menigheden, så ordet går i svang.

Ofte ser man prædikebilledet for sig selv, hvilket kan føre til, at man kunne tro, at prædikenen for Luther alene er kendetegnet ved at være en udlægning af skriften. Det er prædikenen også. Men billedets – og Luthers – pointe er, at prædikenen for at blive Guds ord skal ses i sammenhæng med gudstjenestens øvrige liturgi. Det er fra liturgien, den henter den betydning, der gør den til andet og mere end menneskelig tale. Derfor er billedet sat sammen med de andre billeder i altertavlens øverste del; her ser man også dåben og nadveren. Prædikenen som prædiken står således ikke alene. Prædikenen som prædiken er netop kendetegnet ved at være en del af et liturgisk forløb, hvor der både indgår et kirkerum, et ritual, en præst i præstekjole og en menighed. Er prædikenen ikke en del af dette liturgiske forløb, er den ikke længere en prædiken.

Denne definition af prædikenen blev imidlertid udfordret, da prædikenerne i nedlukningsperioden gik fra at være holdt i højmessen til at være holdt online på de digitale medier som YouTube, Vimeo eller Facebook. Onlineprædikerne var for de flestes vedkommende kendetegnet ved, at de netop ikke var en del af en gudstjenestes sædvanlige liturgiske forløb. Der blev jo prædiket i tomme kirker, eller der blev prædiket helt andre steder. Nogle gange så man, at der var en organist og en sanger til stede. Men oftest var der kun præsten. Menigheden var ikke til stede og kunne ikke svare i bøn og lovsang. Om menigheden alligevel var til stede – nu bare på den anden side af skærmen – blev derfor et diskussionsemne i nedlukningsperioden. Spørgsmålet blev sat på spidsen i drøftelsen af den digitale nadver: Kunne gudstjenestens nadver overhovedet holdes digitalt uden en fysisk tilstedeværende menighed? Nadveren er luthersk betragtet netop kendetegnet ved, at præst og menighed fysisk interagerer med hinanden. Dette kunne man af gode grunde ikke på det digitale medie. Hvad gjorde det ved nadveren, at nogle alligevel valgte at uddele den digitalt? Man kan stille det samme spørgsmål til prædikenen: Hvad gjorde det ved prædikenen, at den skulle holdes på det digitale medie, uden at der var en fysisk menighed til stede?

Mange præster valgte at holde prædikenen i det lukkede kirkerum. De fleste stillede sig i præstekjole ved alteret – eller døbefonten – og signalerede dermed, at prædikenen ikke står alene, men får sin betydning ved at henvise til dåben og nadveren, hvor Guds ord lyder i menigheden. Samtidig brugte mange at signalere menighedens svar gennem salmesang, enten ved en eller flere musikere/kirkesangere eller ved, at præsten selv sang. Når man på det digitale medie ikke kunne lade prædi-

kenen indgå i det sædvanlige liturgiske forløb i kirkerummet, måtte man således iscenesætte den liturgisk gennem gudstjenesternes billedside. Billedet fik derfor betydning for, hvordan prædikenen blev holdt. Hvordan stod præsten, når han eller hun prædikede? Var der et alter eller en døbefont, og hvis ikke: hvor stod præsten så? Man kan sige, at hvor prædikenen før skulle iscenesættes liturgisk i højmessen, skulle den nu iscenesættes billedmæssigt i onlinegudstjenesten.

I undersøgelsen vil der derfor blive set på:

1. Prædikens billedmæssige iscenesættelse, eftersom iscenesættelsen på det digitale medie bliver afgørende for, hvordan prædikenen er prædiken. Samtidig fortæller iscenesættelsen noget om, hvordan præsten ser sin egen rolle som prædikant: en offentlig person, der taler ind i tiden.
2. Prædikenens billedmæssige iscenesættelse hænger desuden sammen med, hvad der rent faktisk blev prædiket i nedlukningsperioden. Hvordan prædiker man i folkekirken i en tid, hvor kirkebygningerne for første gang nogensinde er lukkede for gudstjenester om søndagen? Som det vil fremgå, er svaret alt andet end entydigt.

Overordnet introduktion til tre søndage og analyse af udvalgte prædikerne

Onsdag aften 11. marts kl. 20.30 meddeler statsministeren, at hele Danmark skal lukke ned pga. COVID-19. Næste morgen kommer meddelelsen, at nedlukningen også inkluderer landets folkekirker, hvilket betyder, at der ikke længere kan holdes gudstjenester i kirkebygningerne. På det tidspunkt er der fire dage til søndag morgen. Flere går tilsyneladende i gang med at planlægge onlinegudstjenester. Mange prøver sig frem. Nogle bruger en telefon til at optage med. Andre har noget mere professionelt udstyr. Lyd og billedkvalitet varierer gennem hele nedlukningsperioden. En udfordring er bl.a., at DOKS har meldt ud, at organisterne kun skal medvirke ved kirkelige handlinger. Onlinegudstjenesterne hører ikke til denne kategori, og det er derfor ikke alle steder, der er en organist eller sanger til stede i forbindelse med optagelserne. I disse tilfælde ser man nogle gange præsten synge helt alene.

Spørgsmålet er nu, hvordan nedlukningsperioden kommer til at påvirke prædikerne. Søndag 15. marts er 3. søndag i fasten. Teksten er 3. søndag i fasten, og den 15. marts læses der fra 2. tekstrække: Johannes 8,42-51 er en stridssamtale mellem Jesus og jøderne. Den handler om at have enten Gud eller Djævel til far. Den handler om sandhed og løgn. Den 15. marts er også den dato, hvor prædiken for første gang skal tale ind i en tid, hvor alt er forandret: Landet er lukket ned, og mennesker kan ikke længere samles eller gå i kirke. Bare det, at prædiken skal foregå online, siger noget om tidens alvor.

Det er forskelligt, hvordan præsterne griber prædikenen an liturgisk. Nogle tager konsekvensen af, at kirkerne er lukkede, og holder prædikerne hjemme i præstekontoret. De fleste optager dog deres onlineprædiken i kirkerne. Her vælger langt de fleste at være i ornat og prædike ud fra søndagens tekst. Nogle få vælger andre tekster. Mange indleder optagelsen med et billede af kirken set udefra. I nogle optagelser kan man se præsten gå ind i kirken. Enkelte vælger at begynde med at tale uden for kirken. En siger fx, at kirken holder lukket, for at vi skal passe på hinanden. Fælles for mange af prædikerne er, at de indirekte eller direkte forholder sig til det lukkede kirkerum.

Hvor prædikerne alene ved at blive holdt online fortæller noget om, at Danmark er forandret, forholder det sig anderledes med prædikernes indhold. Her kan man groft dele prædikerne i to kategorier. I den ene forholder præsten sig næsten udelukkende til teksten og nævner kun nedlukningen indirekte eller slet ikke. I den anden – der kendetegner flertallet –forholder prædikerne sig til nedlukningen. Ord som "frygt" og "bekymring" er gennemgående. Der bliver henvist til hamstring i varehuse, afspritning og sloganet: "Vi skal være sammen, hver for sig". Mange af prædikerne taler sjælesørgerisk. "Vi er i Guds hånd", og "den, der holder fast ved mit ord, skal aldrig i evighed se døden". Samtidigt tematiseres fasten som tiden, hvor vi skal gå ind i os selv og forholde os til sandheden og løgnen i vores liv. Nedlukningen er en kærkommen lejlighed til dette.

3. søndag i fasten – to udvalgte prædikener

Eksemplerne er valgt, fordi de illustrerer, hvordan der blev prædiket lige efter nedlukningen. I det første eksempel, der stammer fra Blovstrød Kirke i Helsingør Stift, bliver gudstjenesten – som de fleste vælger at gøre – holdt i kirken. Dermed får gudstjenesten et præg af offentlighed. Det er kun få, der vælger at holde gudstjenesten på kontoret eller i stuen, hvilket ændrer prædikenens karakter.

Blovstrød Kirke

Optagelsen fra Blovstrød Kirke begynder med billede af kirken udefra.[256] Herefter bliver der skiftet til et billede af præsten i præstekjole foran den lukkede kirkedør. Hun indleder med at fortælle, at de ældste dele af kirken er fra 1050; lige siden dengang har der været gudstjeneste i kirken hver eneste søndag; nu har regeringen lukket kirkedøren. Indledningen har en dramatisk effekt på den, der ser optagelsen. Præsten fortsætter, at man nu bevæger sig ud i ukendt digitalt land, hvor man uden tvivl vil famle i begyndelsen, men hvor man også må hjælpe hinanden.

Med denne indledning inviteres vi ind i den lukkede kirke: Her er præsten, og her bliver prædikenen holdt. Præsten står på prædikestolen og er filmet, så man ser hende stå ved siden af et vindue. Som der filmes her, bliver seeren mindet om, at det, der siges inde i den lukkede kirke, angår det liv, som finder sted udenfor. Eller er det omvendt? Herinde i kirken findes et liv, som ikke findes derude? Vinduet fungerer billedmæssigt som en kommentar til prædikenen.

Præsten tager udgangspunkt i fastetiden og applicerer den over på nedlukningen af landet få dage før. Disse "vanvittige dage" giver fasten en ny mening. Vi bliver pludselig tvunget til at genoptage den gamle skik med at sætte al underholdning og socialt samvær på stand by. Det kan blive en anledning til at se indad, hvilket fastetiden er tænkt til.

Frygten for corona sidder i mange af os. Frygten får os også til at spørge efter Gud. Som eksempel fortæller præsten, at hendes 6-årige datter spurgte hende, hvorfor Gud havde skabt coronavirus. Nogle vil svare, at det er Guds straf, men prædikanten afviser, at man på den måde kan se Gud i kortene. Man kommer nemlig hurtigt til at sætte sig selv i hans sted. Dermed afviser prædikenen spørgsmålet om Guds straf. Gud er ikke en Gud, der straffer. Gud er derfor heller ikke en Gud, der skaber coronavirus.

Det er ikke coronavirussen, der er sagens kerne, siger præsten, men derimod mennesket og den måde, hvorpå mennesket omgås virussen. I stedet for at tale om den straffende Gud taler præsten

256 Optagelsen kan findes her: https://www.youtube.com/watch?v=ti4cuiX9sSY

kristologisk. Søndagens tekst udstiller på forskellig vis mennesket som den skabning, der ikke gør, som Gud vil, siger hun og illustrerer med et Jesus-citat: "Hvorfor forstår I ikke, hvad jeg siger. Fordi I ikke hører mit ord. I har Djævelen til far, og I er villige til at gøre, hvad jeres far lyster".

At have Djævelen til far, fortsætter prædikenen, er at tale om, at der er en skygge i os mennesker, som vi ikke kan komme fri af. En slags andet jeg, der sætter sig selv først og udnytter medmennesket. Konkret har vi set skyggen vise sig onsdag aften, da landet lukkede ned, og folk kastede sig ud i at hamstre rugbrød, gær osv. Skyggen er således en konkret erfaret virkelighed. I denne virkelighed er Jesus. Han har set ind i det mørke menneskehjerte og er selv et menneske, da han står og taler med jøderne i evangeliet. Men han trækker vores hjerter i en anden retning. Med sit eksempel viser han os, hvordan vi skal leve i tro, håb og kærlighed, sådan som Gud egentlig skabte os til. Han giver os det løfte, at "den, der holder fast ved mit ord, skal aldrig i evighed se døden". Må vi holde os til det løfte og lade det jage al frygt væk: frygten for det store mørke. Med citatet lader præsten Kristus tale sjælesørgerisk direkte ind i tiden. Dermed bliver det understreget, at det er Kristus og ingen andre, der kan jage frygten væk.

Prædikenen er, fordi den bliver holdt online, 'iscenesat' anderledes, end den ville have været ved en almindelig højmesse. Indledningen med den lukkede dør og ordene om regeringen sætter en ramme omkring prædiken, som er præget af alvor. Den lukkede dør kommer nærmest til at stå som et billede på nedlukningen af Danmark. Noget, der bliver forstærket af, at man under prædikenen må se livet udenfor gennem et vindue. Når prædikenen understreger, at fasten er at se indad, repræsenterer den et forsøg på at bruge tiden til at reflektere over livet under nedlukningen. Der er en skygge og en frygt, Kristus skal jage ud. Som seer til prædikenen får man en fornemmelse af, at der foregår en kamp bag den lukkede kirkedør. En dør, som ikke skal forblive lukket.

Løsning sogn

Eksempel nummer to stammer fra Løsning sogn.[257] Her inviterer præsten os hjem i sin stue. Han sidder ved et bord, hvorpå der er blomster, et tændt lys og en bog, der ligger, så man kan se de store bogstaver, der danner ordene Bibelen. Præsten har ikke præstekjole, men præsteskjorte på. Hvor præsten i Blovstrød med sin præstekjole optrådte som offentlig person i kirkerummet, ser vi her en præst, der inviterer os ind i privatlivet.

Præsten fortæller, at der er tale om en gudstjeneste, selvom den holdes hjemme i stuen: Hvor to eller tre er forsamlet i Jesu navn, vil han selv være til stede, skønt man altså billedmæssigt kun kan se præsten.

Det private bliver understreget, da præsten indleder sin prædiken med at fortælle en privat historie om dengang, han som studerende blev meget syg. Historien skal illustrere livets skrøbelighed, der bliver prædikenens omdrejningspunkt. At forestille sig, at livet ikke er skrøbeligt, er både en illusion – og en løgn. Sandheden er, at Gud dag efter dag giver os livet af ren godhed og nåde. Virussen er forfærdelig, fortsætter præsten, men skulle den komme, er fastetiden det rigtige tidspunkt. Fasten er den tid, hvor vi skal trække os tilbage og ransage os selv; overveje, hvem vi er som mennesker. Er vi på den godes side, eller har vi lukket den onde ind i vores liv. Prædikenen handler således om Gud og Djævel, sandhed og løgn.

257 Se videoen her: https://www.youtube.com/watch?v=2JLnrM81NgE&t=1481s

Prædikenen opholder sig særligt ved Djævelen og løgnen. Djævelen smitter som en virus, siger præsten, hvorfor vi er smittede af noget langt værre end coronavirus. Den eneste mulighed her er at holde fast ved Jesu ord og lade vort liv afgøre af det.

Således tager prædikenen udgangspunkt i livets skrøbelighed, men som den skrider frem identificeres livets skrøbelighed ikke med coronavirussen, men derimod med menneskets placering mellem Gud og Djævel.

Det særlige ved prædikenen er, at den bliver 'iscenesat' anderledes end i kirkebygningen. Prædikenen er stadig del af en gudstjeneste, hvilket fremgår af den tilhørende tekst på YouTube samt præstens indledende ord. På den ene side vises det, at gudstjenesten ikke er bundet af det lukkede kirkerum. På den anden side vises det, at kirkerum og privatsfære kan smelte sammen. Præstens private stue er blevet kirkerummet. Når præsten ikke holder prædikenen i præstekjole, smelter rollen som offentlig embedsperson og privatperson også i højere grad sammen, hvilket bliver understreget af, at præsten indleder sin prædiken med en historie fra sit eget liv.

Prædikenens tematisering af livets skrøbelighed som en skrøbelighed, der skyldes en kamp mellem Gud og Djævel, trænger landets nedlukning i baggrunden. Der er en værre smitte end corona. Hvor coronasmitten er noget, der angår det offentlige liv, viser prædikenens billedmæssige iscenesættelse, at Djævlens løgn er noget, der angår den enkelte hjemme i stuen. Prædikens 'iscenesættelse' kommer dermed til at forstærke prædikens teologiske pointe som omhandlende den enkelte eller privatpersonen.

Påskedag – tre udvalgte prædikener

Op til påsken var der en voldsom og følelsesladet debat om, hvorvidt kirkerne skulle åbnes for påskegudstjenester eller ej. Det endte som bekendt med, at de ikke blev åbnet. Dette kommer også til udtryk i flere af prædikerne. Mange prædiker således ind i tiden. Englens "frygt ikke" til kvinderne bliver et "frygt ikke", der bliver talt til os i dag. Nogle præster gør ligefrem opstandelsen til en opstand i tiden, som skal gøre en ende på coronatiden. Men der er også flere, der slet ikke nævner kirkelukningen.

I påsken havde flere og flere kirker efterhånden gjort sig erfaringer med at lave onlinegudstjenester. Og påskedag bliver en af de dage, hvor der blev lavet flest af dem. Det er også her, kreativiteten er størst. I begyndelsen er onlinegudstjenesterne flere steder en optagelse af det, der plejer at ske i kirkerummet. Man hører klokkerne ringe, ser en organist spille og en sanger. Præsten går for alteret . Efterhånden viser det sig, at det digitale medie åbner for noget andet. Først og fremmest behøver man ikke at være bundet af rummet på samme måde. Man kan klippe sådan, at man i gudstjenesten både opholder sig inden for kirken og udenfor. Nu er der derfor nogle, der fx holder prædiken ude på kirkegården. Nogle vælger at lave drive-in gudstjenester, hvilket betyder, at menigheden sidder ude på kirkegården, mens præsten fx taler ud fra kirketårnet. Endelig er der nogle få, der helt opgiver kirkebygningen og holder prædikenen på bænken hjemme i haven. Ideerne er således forskellige. Det samme er prædikerne.

Her er eksemplerne valgt ud fra tre forskellige brug af det digitale medie påskedag. Også her viser eksemplerne, hvordan mediet i flere tilfælde gør det muligt at holde prædikenen fri af kirkerummet. Jo mindre kirkerummet bliver brugt, desto mere ændrer prædikener karakter fra det offentlige til det mere lokale og i sidste ende private.

Helsingør Domkirke

Dette eksempel er hentet fra Helsingør Domkirke.[258] Eksemplet repræsenterer den klassiske homiletiske tilgang, som går igen i langt de fleste onlineprædikener. Optagelsen sker i kirken, og prædikenen får sin betydning fra kirkerummet. Denne prædiken adskiller sig dog ved at være mere fokuseret på bøgernes og teksternes verden end de fleste. Efter billeder af kirken udefra, orglet og organisten følger billedet af præsten, der står foran alterbordet. Bordet er dækket med levende lys, en lysestage, gule blomster, et vandglas og en større stabel bøger. Bøgerne er iøjnefaldende. Det, vi skal se og høre, har noget med dem at gøre. Prædikenen holdes fra en læsepult foran alteret. Påskeevangeliet bliver læst fra en af bøgerne, og prædikenen holdes med manuskript.

Prædikenen indleder med en fortælling om komponisten Mozart, der for sit indre øre havde hørt en symfoni af en sådan skønhed, at anelsen derom forfulgte ham livet igennem. Han kunne ikke udtrykke den i noder, men hans kompositioner blev en uafbrudt stræben efter at gribe det uopnåelige og give det skikkelse i et mesterværk. Det lykkedes aldrig. Det lykkedes dog i en anden forstand at skabe en række mesterværker, som alle var inspirerede af det, han havde hørt. Resultatet blev en vrimmel af sonater, kvartetter, divertimenti, symfonier og klaverkoncerter. Ved hjælp af historien om Mozart tager prædikenen således udgangspunkt i en menneskelig erfaring af en stræben efter noget, der ikke lader sig meddele. "Hvorfor?", spørger prædikanten og svarer: "Fordi det vigtigste lader sig ikke meddele".

Herefter flytter prædikenen blikket mod påskedag. "Vi" skal tale om det allervigtigste, som er, at "Krist stod op af døde"", siger prædikanten og iscenesætter på den måde en samtale med sin tilhører. Det allervigtigste rammer den menneskelige erfaring af, at der er noget, som ikke lade sig meddele: "Vi skal tale om opstandelsen, men vi kan ikke". Prædikanten peger på vores moderne tid, der har svært ved at affinde sig med opstandelsen og fx bilder sig ind at befinde sig "på et langt højere stade end disse første kristne". Vi føler os klogere og er derfor nødt til at omformulere opstandelsen – som fx poesi.

I prædikens samtale med tilhøreren bliver Søren Kierkegaards skrifter inddraget, så Kierkegaard taler direkte til tilhørerne. "Vi'et" bliver dermed til et "du": "Hvorfor gør du dig alle de krumspring for at få styr på det ustyrlige. Du forstår det ikke, men du ved egentlig godt, hvad opstandelsen betyder". Herefter taler prædikanten om Søren Kierkegaards brug af paradokset. Paradokset er, at mennesket står over for det, som tanken ikke kan gribe, men som omvendt griber den menneskelige tanke og bestemmer dens retning. Hermed bliver der på jüngelsk vis gjort en erfaring med erfaringen, som prædiken blev indledt med. I erfaringen af en stræben efter at have styr på noget, får vi nu en ny erfaring af, at Gud har styr på os: "Vi skal tale om opstandelsen, men kan ikke! Vi vil så uendeligt gerne have styr på det – men kan ikke. Kvinderne ude ved graven kan da slet ikke! De flygtede, de rystede, var bange og ude af sig selv. For dem var det stadig Langfredag. De havde ikke styr på det. Men det havde han på dem. Så nu var det ham – den opstandne – der havde styr på kvinderne, disciplene og os. Han skænkede dem et håb, som overgår alt det andet, vi kan håbe. Fordi håbet udgår fra Gud og ikke fra et dødeligt menneske".

Med denne pointe tilbyder prædikanten tilhørerne et nyt perspektiv på erfaringerne, idet han griber tilbage til prædikenens indledning: Erfaringen af det vigtigste, som ikke lader sig gribe – som både komponisten og kvinderne måtte indse. Men de fik et ord at vende tilbage til livet på for der at tage kampen op, og det gør vi også. Prædikenen slår pointen fast med en afsluttende fortælling fra 1. Ver-

258 Se påskedag i Helsingør Domkirke her: https://www.youtube.com/watch?v=-8oU8n09PNg&t=1091s

denskrig. I skyttegravene havde man "råbere", som kunne råbe over til fjenden, at de skulle overgive sig, inden det blev gjort af med dem. Sådan lyder det også til kvinderne og os: "Når det bliver langfredag i vores liv, lytter vi alt for let til denne råber. Vi har jo netop ikke styr på noget, og da slet ikke den opstandne". Men det har den opstandne. Derfor skal der råbes tilbage: "Krist er opstanden!" Og så er – forunderligt nok – det vigtigste sagt. Ikke som det, vi har styr på, men som det eneste vi har at sige, fordi det har styr på os.

Som online prædiken er prædikenen en del af et liturgisk forløb. Der bliver spillet på orgel, læst og bedt, og præsten står foran alteret, men liturgien er ikke umiddelbart det, der fylder. Det gør prædikenen. Billedsiden giver her en særlig betydning til det sagte. Bøgerne på alteret, læsepulten og manuskriptet antyder i dette tilfælde, at det, vi kommer til at høre, bliver talt af et menneske, som kender bøgerne på alteret. Stilen føjer sig dermed til en prædikestil inden for dele af den dialektiske teologiske tradition, hvor der lægges vægt på det fikserede ord, hvilket også understreges af brugen af manuskript. Sproget er udpræget skriftsprog med præcise formuleringer og gentagen brug af paradokser.

Som helhed er prædikenen teologisk gennemarbejdet og billedrig med sin brug af fortællinger, som præciserer dens anliggende: at tale om det allervigtigste. Landets og kirkens situation kommer prædikenen ikke ind på. Det er ikke det vigtigste. Måske er gudstjenestens liturgi heller ikke det vigtigste i denne prædikenstil. Derfor kan prædiken undlade at lade sig anfægte af tiden, eller af om den holdes i en højmesse eller gennem det digitale medie. For det allervigtigste er Kristi opstandelse, der er bevidnet i skriften, som ligger på alteret.

Ejby Kirke

Eksemplet fra Ejby Kirke viser, hvordan man ikke behøver være bundet af kirkerummet. Ifølge optagelsen er der ikke tale om en gudstjeneste, men en andagt.[259] Under hele andagten taler præsten frit uden manuskript.

Optagelsen bliver indledt med Ejby Kirke set udefra. Klokkerne slår bedeslag. Herefter skifter billedet til sognets præst, der står i en have. Han er i civil og starter med at sige, at der i dag skal holdes påskeandagt. I stedet for at begynde inde i kirken, vil han begynde i Jakobs have ved siden af kirken. Man må formode, at den lokale tilhører kender haven. Haven er et sted i byen. Gudstjenesten får hermed allerede i begyndelsen et lokalt præg. Her i haven står præsten ved et ungt elmetræ og fortæller, at elmetræerne er ved at uddø i Danmark, og alligevel står der et her. "Træet er billede på håb for fremtiden. Et håb om, at livet har magten over døden. Et lille opstandelseshåb". Præsten afslutter med, at det vil han fortælle mere om inde i kirken.

Inde i kirken står han nu ved alteret iført præstekjole. Han taler igen om haven, men denne gang om haven, hvor Jesus døde på korset. "I den have må der have været en stemning af sorg og savn. Det var som om, der var uigennemtrængelig dis over det hele, hvor kvinderne kom hen til Jesu grav. De havde mistet den person, der havde givet dem håbet. Et håb om, at livet kunne være anderledes. Men langfredag var håbet taget fra dem. Hvad med fremtiden? Kan livet blomstre igen? Findes der et elmetræ i vores have næste sommer. Med påskemorgen vækkes håbet i dem igen".

259 Andagt i Ejby Kirke kan ses her: https://www.youtube.com/watch?v=8RdaF1mAqNs

Præsten genfortæller påskeevangeliet ifølge Markus. Selvom kvinderne flygtede fra graven, vendte håbet efterhånden tilbage. Opstandelsen var skinbarlig virkelighed, siger præsten, og kvinderne vidste, at Kristus nu atter var med på deres vandring. Prædikens opstandelsesbudskab ligger i, at vi er det samme. "Vi skal aldrig mere være alene. Det er det håb, der kommer ud af opstandelsen denne påskemorgen". Håbet bliver herefter appliceret over på det coronalukkede land. "Coronaen har sit tag på os", og "vi ved ikke, hvor det ender". Præsten taler om uro og bekymringer for job, helbred og fremtid: "Det kan tage modet fra os. Vi kan have det som kvinderne, da de var på vej ud til graven. Men vi må holde fast i håbet, ligesom kvinderne gjorde, da de fandt graven tom. Der er et håb om, at livet altid vinder over døden. Vi må derfor aldrig give op. Gud er på vores side på vores vandring. Livet vil derfor vokse på trods af coronaen". Ligesom elmetræerne ved siden af kirken.

Prædikanten viser sig således som fortælleren. I sin prædiken åbner han for et fortællende univers, som han tager tilhøreren med ind i. Universet består af haver, elmetræer, kvinder ved graven og meget mere. Tilhøreren bliver taget med på en vandring, ikke bare fra Jakobs have og ind i kirken, men også en vandring sammen med kvinderne den første påskemorgen. Hele tiden tiltaler han tilhøreren med et "vi". Det er noget, vi er sammen om. Prædikenen er samtidig et eksempel på en prædiken, der taler konkret ind tiden, hvor alt er lukket ned. Det sker på det digitale medies betingelser, og præsten er således ikke begrænset af kirkerummet. I stedet for at tale om håbstegn, viser han et håbstegn på sit lokale sted, som man må formode, at alle i Ejby kender. I kraft af det digitale medie udnytter præsten, at han kan pege på håbet i det unge elmetræ i Ejby. Dette billede tyder han efterfølgende inde i kirken. Prædikenen fungerer som en fortsættelse af fortællingen ude i haven. I prædikenen/fortællingen bliver der vekslet mellem de to haver: Haven ved siden af kirken og haven, hvor Jesus opstod. Fortælleteknisk vokser der elmetræer fra Ejby ved Jesu grav samtidigt med, at der går opstandelse i Jakobs have ved siden af Ejby kirke.

Haraldskirken

I dette eksempel fra Haraldskirken er der heller ikke tale om en decideret gudstjeneste. Derfor er der heller ikke tale om en decideret prædiken. Eksemplet er taget med, da det viser, hvordan man kan frigøre sig helt fra kirkerummet. Optagelsen kaldes således for "Haraldskirken i haven".[260]

Det er også haven, man ser: Præstens private have, som han inviterer tilhøreren ind i. Midt i billedet står en almindelig havebænk. Præsten kommer ind fra højre. "Jeg vidste ikke, at vi skulle mødes her", siger han til tilhøreren. Han har lys præsteskjorte på. I den ene hånd holder han en rive. Han sætter sig på bænken og taler med tilhøreren. "Vi ved, at kirken er lukket, men det, der foregik den første påskemorgen, foregik slet ikke i en kirke, men i en have. Så det er måske meget godt, at vi mødes her påskemorgen", siger han. Herefter læser han påskeevangeliet fra Bibelen 2020. Da han er færdig med at læse, at kvinderne flygtede fra graven, lukker han bogen og siger: "Kvinderne må jo have fortalt det til nogen".

Herefter synger præsten: "Opstanden er den Herre Krist", mens han går rundt i haven med sin rive. Teksten står på et stort skilt foran i billedet. "Nej, synger I også med?", siger han til tilhørerne, "det må I gerne", hvorefter han fortsætter med at synge.

Herefter sætter han sig igen på havebænken. "Det er det helt rigtige sted at opleve opstandelsen", siger han. "Opstandelsen er lige her. Du skal selv prøve det. Duften af forår er duften af opstandel-

260 Find "Haraldskirken i haven" her: https://www.youtube.com/watch?v=cvaTgnBCZtM

se. Duft af nye muligheder. Jesus er ikke genopstået, men opstået til det nye liv, der er stærkere end døden. Han er fuld af overraskelser. Det kan man se i dagene efter opstandelsen. Det gav han sine venner, og han må have grinet vældigt af det". Præsten læser igen op fra bibelen, hvor der står, at kvinderne skal møde Jesus i Galilæa. Det må betyde, at man risikerer at møde Jesus i en have, fortsætter han. "Jeg tror, at jeg bliver her lidt endnu. Det kunne tænkes, at han kom forbi", siger han – og fortsætter sangen. Optagelsen slutter med fraklip og præsten, der griner.

Selvom man måske ikke kan kalde det for en prædiken i egentlig forstand, vidner optagelsen om en måde at bruge det digitale medie fuldt ud på. I stedet for at tale om, at opstandelsen skete i en have, tager præsten os med ud i sin private have og viser os opstandelsen her. Ordene fra påskeevangeliet bliver knyttet til netop denne have. Alt sammen giver det budskabet en lethed, men gør også, at det er præstens private erfaring, der formidles. Det er ham, der tænker sig at blive i sin have og opfordrer til, at man prøver det samme i sin egen have. Opstandelsen bliver således noget privat i den enkeltes have.

De udvalgte eksempler på onlineprædikener viser, hvordan prædikenen ændrer karakter, jo mindre kirkerummet bruges. I Helsingør er prædikenen bundet til kirkerummet. Som offentligt rum kan alle i Danmark være med. I Ejby bliver der indledt med fortælling i Jakobs have uden for kirken, hvilket sætter sit præg på, hvad der siges inde i kirken. Ved at tage udgangspunkt et lokalt sted uden for kirken får prædiken modsat eksemplet fra Helsingør et anderledes lokalt præg. I Haraldskirken er man helt inde i præstens private have. Dermed bliver påsken præstens påske i haven.

4. søndag efter påske – tre udvalgte prædikener

Denne søndag er den sidste søndag, inden kirkerne blev genåbnet for gudstjenester. Teksten til søndagen er Johannes 16,5-15, hvor Jesus siger, at "sandheden skal gøre jer frie".

Mange gudstjenester og dermed prædiker bliver stadig holdt i kirkerummet. Men der er også flere, der vælger at lave hele eller dele af gudstjenesterne uden for kirkerummet. Flere steder kan man se, at teknikken er blevet bedre. Lyden er bedre, billedet skarpere og måske filmes der fra flere vinkler. Samtidigt klipper mange billeder og musik ind i optagelserne. Optagelserne har umiddelbart et mere avanceret udtryk end tre måneder tidligere.

Ofte kan man desuden se, at det er blevet forår. Der bliver vist billeder af blomstrende buske og vaser med forårsblomster. Der tales om det i prædikerne. I flere tilfælde bliver foråret nærmest et kirkeligt forår. Snart vil kirkerne åbne, og gudstjenestelivet vil atter blomstre.

Eksemplerne til denne søndag er igen valgt efter, hvordan kirkerummet bruges og ikke bruges, og hvilke konsekvenser dette har for prædikenerne.

Holmens Kirke

Gudstjenesten i Holmens Kirke bliver indledt med billedet af kirken set ude fra.[261] Herefter skiftes der til kirkens orgel, som spiller præludiet. Senere ser vi ud over præsten for alteret også kirkens organist ved et mindre orgel samt to sangere. Musikerne er placeret foran alteret. Gudstjenesten fungerer således som en vekselvirkning mellem musik/sang og læsning, prædiken, bøn og velsignelse. Gudstjenesten afsluttes med postludium.

Billedsiden er et eksempel på, hvordan en optagelse iscenesætter en klassisk luthersk gudstjeneste, hvor Guds ord lyder, og menigheden svarer i bøn og lovsang. Dette sker ved, at der bliver filmet sådan, at præsten står foran altertavlen. Bag ved ham er en rigt udskåret nadverscene, som indirekte giver betydning til det, der siges. Dette gælder både læsningerne og prædikenen. Billedmæssigt er det som om, prædikenen taler ud fra nadveren, således at Kristi tilstedeværelse i nadveren også er på spil i prædikenen. Nadveren og prædikenen har billedmæssigt alt med hinanden at gøre i optagelsen. De er begge elementer i den gudstjeneste, hvor Guds ord lyder.

Svaret på ordet ser vi ved, at der zoomes ud til organist og sanger, som befinder sig foran alteret. Organist og sanger kommer dermed til at fungere som menigheden, der svarer på forkyndelsen. De beder også med på bønnen.

Som en del af et liturgisk forløb er det en pointe, at prædikenen ikke fylder hele gudstjenesten (som det kan ske i nogle onlinegudstjenester). Prædiken indgår som et element i et liturgisk forløb og antyder dermed, hvad den er: En prædiken er en tale, der får sin betydning ved at blive iscenesat som en del af den sammenhængende liturgi, der ikke bare består af ritualet, men også af rummet, billederne og præstens embedsdragt.

Efter oplæsningen af søndagens evangelium tager præsten udgangspunkt i Jesu ord om, at "I skal erkende sandheden og sandheden skal gøre jer frie". Sandhed og frihed bliver således det gennemgående tema i prædikenen. Først tales der om det som en almenmenneskelig erfaring. Det kan som menneske være svært at få forholdet mellem sandhed og frihed til at hænge sammen med det, vi kender, siger prædikanten. For sandhed er det, vi ikke kan løbe fra. Her nævner præsten, at det fx er en sandhed, at vi befinder os i en langsigtet krisesituation, som der mildest talt ikke er noget befriende ved.

Pointen er imidlertid, at sandheden ikke er noget, vi kan skabe. Det eneste, vi kan gøre, er at hjælpe sandheden frem i lyset, så den fremstår så utilsløret som muligt. Det gælder også religiøse sandheder, og hermed går præsten ind i teksten. Han fortæller, at jøderne i dagens tekst mente, at de havde sandheden på deres side, eftersom de havde Guds lov og retten til at tolke den. De følte sig derfor ikke bundet af andet end deres egne tolkninger og synspunkter. Men det er netop denne selvskabte frihed, Jesus kalder for trældom på samme måde, som når vi tror, at vores frihed består i, at vi kan gøre os selv til omdrejningspunktet for, hvad der er sandhed. Dermed bliver sandheden et redskab, som vi kan forføje over efter eget forgodtbefindende. Det gælder ikke mindst, når vi skal få os selv til at fremstå i det bedst mulige lys. Så kan vi pynte på sandheden. Det betyder, at så kan vi også pynte på os selv. Når Jesus taler om den virkelige frihed, er det netop friheden fra at skulle få sig selv til at fremstå i det bedst mulige lys og om nødvendigt manipulere med sandheden, så den passer ind i vores kram.

261 Videogudstjeneste fra Holmens Kirke kan hentes her: https://www.youtube.com/watch?v=IGUWgbdLt7w&t=455s

Når Jesus skal tilbyde os friheden fra det, er det fordi, han giver os noget andet i stedet. Det, han giver os, er, at han siger: "Du behøver ikke at anstrenge dig for at være noget helt særligt. For i mine øjne er du allerede noget helt særligt – ene og alene i kraft af det menneske, du er". At holde fast ved det ord er at erkende den sandhed, der gør os frie. Her er der givet et fast udgangspunkt for at komme videre. Sandheden er, at det i sidste instans er Gud, der står som den øverste ansvarshavende for vores liv. Den sandhed løfter det overordnede ansvar for vores liv fra vore skuldre og gør os virkeligt frie.

Prædikenen er enkel og præcis med sin konsekvente udfoldelse af modsætningen mellem sandhed og løgn, frihed og ufrihed. Samtidigt taler den ind i tiden ved flere gange at nævne krisesituationen og den sandhed om os, som den afslører, nemlig at vi er dødelige. Men den taler også sjælesørgerisk ved at lade Jesus tale direkte til tilhøreren: "Du behøver ikke at anstrenge dig ..." – Gud står som den øverste ansvarshavende for vores liv.

Eksemplet fra Holmens kirke er et eksempel på, hvordan en prædiken på et digitalt medie kan signalere at være en del af et liturgisk forløb. Dermed får prædikenen også sin særlige karakter som en prædiken, der er andet og mere end fx et religiøst foredrag. Dette understreges af billedet af præsten, der står foran altertavlen og prædiker, og kameraet, der zoomer ud, så vi ser sangerne og organisten, som fungerer som menighed. Som tilhører kan man se, at præst og musikere er samme sted i rummet, og at de interagerer med hinanden. Samlet set er optagelsen et godt eksempel på, hvordan en onlinegudstjeneste kan iscenesætte et luthersk gudstjenesteideal med vekselvirkning mellem ordets tale og menighedens svar i bøn og lovsang.

Frederiksborg Slotskirke

Fra Frederiksborg Slotskirke har vi et eksempel på, hvordan hele gudstjenesten holdes uden for kirkerummet. Ikke i en privat have som i Haraldskirken, men i en offentlig park.[262] Der indledes med et billede af en å og spilles stille guitarmusik. Det er præsten i præstekjole, der spiller; han står sammen med en kvinde på en bro, der fører over åen. Kvinde læser søndagens evangelium, mens præsten fortsætter med at spille guitar. Herefter spiller og synger de "I went to the Crossroad" – formentlig med reference til broen over åen.

Herefter skifter billedet, og prædikenen kan begynde. Den holdes, mens præsten går alene ned ad en sti. "Sandheden skal gøre jer frie", citerer præsten og forklarer, at det ikke er et livsråd. Jesus siger derimod, at han er vejen, sandheden og livet. Han identificerer sig med vejen, sandheden og livet. Når han siger, at sandheden gør fri, kunne han lige så godt sige: Det er mig, der gør fri. Præstens prædiken er kort, enkel og præcis.

Herefter skifter billedet igen. Vi er stadig udenfor, men præsten står nu ved en husmur med vinduer med tremmer for. I vinduesrammen står brød og vin, som præsten indstifter. Det er sikkert hensigten, at den, der ser optagelsen, selv skal deltage i nadveren, men det bliver ikke sagt i optagelsen, hvor man ser præsten spise brødet og drikke vinen? Bag ved præsten er der en sti, hvorpå der uheldigvis dukker en turist op, som skynder sig væk. Det giver et andet billede af nadveren end et inkluderende fællesskabsmåltid. Gudstjenesten slutter med musik sunget af sangere ledsaget af præsten på guitar. De står i et hjørne af en bygning med vinduer, der også har tremmer for.

262 Se 4. søndag efter påske fra Frederiksborg Slotskirke her: https://www.youtube.com/watch?v=Lh8-NAx3PUg&t=422s

I dette tilfælde er prædikenen en del af et liturgisk forløb, og derfor indgår den som et enkelt element i gudstjenesten. Det samme gælder præsten; han er kun en del af gudstjenesten.

Man kan få den tanke, at gudstjenestens og prædikenens pointe med Jesus som sandheden, vejen og livet bliver understreget af præsten, der går ned ad stien. Stien virker som en illustration af vejen. Vejen til friheden. Måske er hele gudstjenesten optaget ude i naturen netop for vise denne frihed, som Jesus giver. På trods af denne solide pointe modarbejder billedsiden sine steder, hvad der siges og synges om – fx når nadveren indtages alene, turisten skynder sig ud af billedet eller præst og sangere står foran vinduer med tremmer for.

Eksemplet illustrerer, hvor vigtigt det er, at prædikens iscenesættelse på det digitale medie ikke kun handler om et liturgisk forløb, men lige så meget om, at gudstjenestens billedside skal svare til og understøtte det, der siges: Her frihed som teologisk pointe.

Sct. Jacobi Kirke, Varde: Hvilke overvejelser blev der gjort i forbindelse med onlinegudstjenester?

Indtil nu har undersøgelsen handlet om de onlinegudstjenester, som er blevet holdt. En ting er, at man kan se, hvordan de billedmæssigt er arrangeret, og hvordan dette påvirker prædikenen. En anden ting er, hvilke overvejelser der er gået forud. Som et bud på dette skal det i dette afsnit handle om mine og mine kollegaers overvejelser, da vi som mange andre pludselig skulle lave onlinegudstjenester uden at have prøvet det før. Sct. Jacobi Kirke i Varde blev renoveret i 2016 og blev i den forbindelse udstyret med et anlæg til streaming via YouTube. Den tekniske sag var altså ikke noget problem, troede vi. Vi skulle efterhånden blive klogere. Det viste sig, at kameraet kun kunne låses fast i bestemte positioner, og billedet var heller ikke det skarpeste. Ikke desto mindre fungerede det. Det næste, vi skulle overveje, var, hvordan vi ville lave gudstjenesterne uden musik. Organisterne var hjemsendt, og DOKS var meget præcis i sin udmelding vedrørende musikernes medvirken. Onlinegudstjenester var derfor ikke noget, vores organist kunne medvirke i. Så hvordan laver man gudstjenester uden musik og salmesang, der liturgisk skal fungere som svar på ordet? Nogle af os sang salmerne selv, nogle af os fik organisten til at optage salmen på orglet inden selve gudstjenesteoptagelsen. Sådan kunne der synges med orgelledsagelse via en højttaler i rummet. Endelig lykkedes det efterhånden at klippe koncertoptagelser af kirkens kor ind i optagelsen. Det samme gjaldt orgelkoraler. I det hele taget var den musikalske side af onlinegudstjenesten for os en stadig udfordring, der grænsede sig til det frustrerende. Vi forsøgte at gøre noget efter de forhåndenværende søms princip. Men godt blev det aldrig.

3. søndag efter fasten

(https://www.youtube.com/watch?v=rIdaTFMMheU&t=479s)

For mit eget vedkommende var det vigtigt ikke at vise noget, der ikke var. Jeg ville ikke vise en gudstjeneste, der ikke var en gudstjeneste med en menighed til stede. Jeg ville heller ikke lade som om, at der var musik i rummet, når der ikke var det. Rummet skulle være det, det var. Billedet skulle derfor være et stort tomt kirkerum, som var lukket for offentlige gudstjenester. Den eneste, der ville være der, var mig. For det var sådan, det var. Og det var netop ind i denne situation, at evangeliet skulle forkyndes.

Det liturgiske forløb skulle være enkelt. Jeg valgte, at liturgien skulle knyttes visuelt til døbefonten, eftersom dåben er det sted, hvor Gud henvender sig. For at understrege døbefontens betydning blev gudstjenesten indledt med, at jeg tændte et lys ved den. Dåbens lys er altid tændt – også når livet slukkes. Det er for mig, hvad enhver prædiken handler om.

Efter prædiken sang jeg en salme. Grundtvig kalder salmerne for livstegn. Og livstegn skulle der være. Men kønt lød det ikke.

Påskedag

(https://www.youtube.com/watch?v=P-adf-xLk-w&t=4s)

Indtil påske havde vi holdt onlinegudstjenester hver eneste søndag og onsdag, hvor vi i årevis har holdt fyraftensgudstjenester. Gudstjenesteplanen blev fulgt også i nedlukningstiden. Påskesøndag ville TV syd dog bringe optagelsen. Billedkvaliteten fra kirkens streaminganlæg var ikke god nok. Noget måtte gøres. Min søn lavede YouTube-videoer i sin fritid og tilbød sin hjælp. På grund af lysindfald fra kirkens vinduer blev prædikenen holdt midt i kirkens hovedskib. Placeringen havde altså ingen liturgiske overvejelser bag sig. Kun praktiske. Men det liturgiske forløb i gudstjenesten var det samme. Optagelsen blev indledt med billeder af kirken set fra forskellige steder i byen. Det var en måde at understrege på, at kirken var en del af byens levede liv, og at det netop er i dette levede liv, at opstandelsen finder sted.

4. søndag efter påske

(https://www.youtube.com/watch?v=Pe4UQq-zPmk&t=1110s)

Igen fik jeg hjælp til optagelsen. Også denne gang var det liturgiske forløb det samme. Men en ændring var dog, at jeg havde fået en lydoptagelse af kirkens kor klippet ind. Salmen fik lagt en billedside hen over sig, der viste et område omkring Varde Å. Billedsiden skulle understrege, at det, der foregik inde i kirkerummet, ikke skulle holdes inde i rummet. Det skulle ud. Være en del af det derude.

Når jeg genhører prædikenerne på disse tre søndage, opdager jeg, at ordet frygt går igen flere gange. 3. søndag efter fasten er det en frygt, der kan gøre os til umennesker. Påskedag er det en frygt, der skal overvindes af glæden. 4. søndag efter påske er frygten væk. Til gengæld bruges der billeder af livet uden for kirken. Sagt med andre ord: I de tre måneder sker der en udvikling i prædikernes billeddannelse, der går fra frygten og det lukkede til det åbne og livet udenfor. Forløbet i nedlukningsperioden har altså haft indvirkning på prædikernes billeder og metaforer.

I den nedlukkede periode var onlinegudstjenester langt fra det eneste, vi lavede på de digitale medier. Vi skiftedes til dagligt at lave små bibelrefleksioner, som foregik alle mulige steder. Derhjemme, i haven, i parken eller i kirketårnet. Efterhånden lavede vi også små fortællinger om kirkens inventar. Selv lavede jeg optagelser med kirkens orgel. Organisten indspillede en række orgelkoraler af J.S. Bach, som blev klippet sammen med min udlægning af musikkens ærinde. For mig fungerede optagelserne som små musikandagter i løbet af ugen.[263]

263 Et eksempel kan ses her: https://youtu.be/hQJz0j0MHoA

Set i bakspejlet kan jeg se, at vores onlinegudstjenester var meget traditionelle. De blev alle filmet inde i kirken. De havde en genkendelig liturgi. Det satte også sit præg på prædikenerne, som aldrig blev ledsaget af en eksperimenterende billedside. Men samtidigt med det traditionelle lavede vi i ugens andre dage alt muligt andet på de digitale medier. Her var det af mere andagtsmæssig karakter.

Konklusion

I de tre måneder, hvor folkekirken var lukket for almindelige gudstjenester, blomstrede onlinegudstjenesterne. Lysten til at eksperimentere med det digitale medie var stor. Mange steder kastede man sig i begyndelsen ud i det med det udstyr, man havde. Hvordan optagelserne skulle laves, skulle man også gøre sig erfaringer med. Og erfaringerne blev mange. Også erfaringer med, hvad det digitale medie gjorde ved prædikerne.

Ved en klassisk højmesse er prædikenen uden videre en del af et liturgisk forløb, der definerer den som genre. Når dette liturgiske forløb ikke længere er der, sker der ikke bare noget med gudstjenesten. Der sker også noget med prædikenen. Hvor liturgien giver prædikenen betydning, må betydningen nu gives på en anden måde. Her kommer billedsiden til at betyde mere end nogensinde. Billedsiden bliver altafgørende for iscenesættelsen af prædikenen og dens ærinde. Alt i billedet får betydning for prædikenen. Lige fra billederne på væggene, blomsterne og bøgerne på alteret.

Eksemplerne i undersøgelsen kan koncentreres til tre hovedtyper af onlineprædikener, der er kendetegnende for mange af de prædikener, som blev holdt under nedlukningen:

1. Prædikenen bliver holdt i kirkerummet. Nogle steder er præsten ikke alene i kirkerummet. Nogle steder er der også en organist og nogle sangere til stede, som kan fungere som menighed. Her er eksemplet fra Holmens kirke værd at fremhæve. Kirkerummet rummer i sig en række liturgiske steder, som prædikenen henter betydning fra. Ved at prædike ved døbefonten eller alteret vises således indirekte, hvordan prædikenen som genre er kendetegnet ved at være en liturgisk begivenhed. Samtidigt får prædikenen i kirkerummet et offentligt præg. For rummet er netop kendetegnet ved dets offentlighed. Rummet er et rum for alle. Typisk er det også her, prædikenen refererer til den tid, som den holdes i.

Prædikanterne optræder forskelligt. En optræder som den, der peger på det, der sker i samfundet (Blovstrød). En anden optræder som den 'tekstligt orienterede' prædikant, der peger på det, der står i bøgerne (Helsingør Domkirke). En tredje optræder som liturgen, der ser sin prædiken som en del af et forløb (Holmens Kirke). Men fælles for dem er netop, at deres prædiken er iscenesat som en del af en liturgi, et rum og en tid.

2. Nogle vælger at krydsklippe mellem kirkerummet og naturen udenfor. Nogle vælger at fortælle en historie udenfor, som de trækker med ind i rummet (fx Ejby). Metoden ophæver skellet mellem inde og ude. Kirkerummet som liturgisk rum og livet udenfor. I eksemplerne viser det sig, at prædiken kommer til at fungere som en lang fortælling, hvor kirken og livet udenfor tjener som illustrationer af det sagte. I kraft af brugen af kirken har prædikenen en karakter af offentlighed.

Også her optræder prædikanten forskelligt, fx som fortælleren, der taler frit om det, han eller hun ser (Ejby). Ligesom kirkerummet og dets liturgiske indretning ikke bruges på samme måde i isce-

nesættelsen af prædikenen som i 1. hovedtype, bliver det tilsvarende noget andet, der iscenesætter prædiken. Det kan være naturen, fx en sti (Frederiksborg Slotskirke).

3. Endelig er der eksempler, hvor man vælger helt at forlade kirkerummet til fordel for det private hjem, den private have, en kirkegård, en offentlig park. Her er det gennemgående indtryk, at en optagelse, der ikke får den betydning, kirkerum og liturgi giver, får en mere privat forkyndelsesform end i de andre eksempler. Det gælder uanset om prædikenen holdes i den private stue eller i den offentlige park.

I Løsning sogn understreger præsten dette element ved at indlede med sin personlige historie. I Haraldskirken indleder præsten med at sætte sig på sin private havebænk. I eksemplet fra Frederiksborg Slotskirke holder præsten 4. søndag efter påske nadver alene foran et vindue med tremmer for.

Der findes andre løsninger end de i undersøgelsen fremhævede, men de tre nævnte hovedtyper eksemplificerer, hvordan rum, liturgi og æstetik har betydning for prædikenen. Der er ikke én måde at gøre det på. Lige meget, hvad man gør, må det konkluderes, at det er altafgørende, hvordan billedsiden fungerer. Samtidigt må man overveje, hvad der sker, når billedsiden flyttes fra kirken til noget andet. Overvejelserne må ikke bare være æstetiske, men også teologiske. For enhver billedside rummer et teologisk valg, som får afgørende betydning for den prædiken, der holdes.

Litteratur

Barth, Karl (1925): *Das Wort Gottes und die Theologie*. München, Chr. Kaiser Verlag.

Deeg, Alexander (2012): *Das äussere Wort und seine liturgische Gestalt*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.

Nielsen, Bent Flemming (2011). *Genopførelser*. Frederiksberg, Forlaget Anis.

Gæstebidrag.
En nadverrejse i coronaland

Af Dorte Dideriksen

Teologisk, litterært og hymnologisk fortalt

Et af de teologiske bidrag i forbindelse med coronakrisen er Bent Flemming Nielsens og Mikkel Gabriel Christoffersens redegørelse for de liturgiske udfordringer, som nedlukningen af kirkerne rundt om i hele verden har afstedkommet. Forfatterne opfordrer til, at man af solidariske grunde udsætter nadverfejringen, hvorved en ny menigheds- og fællesskabsforståelse, der er knyttet til motiver som ørkenvandring, længsel og lidelsesfællesskab, kan træde frem (Nielsen og Christoffersen 2020).

Det er med udgangspunkt i længslen, at jeg med denne "nadverrejse i coronaland" vil præsentere et udsnit af de teologiske og eksistentielle spørgsmål, der rejser sig i forbindelse med isolationen fra det sakramentale fællesskab, muligheden for at fejre nadver i hjemmet og synet på online-nadver.

Rejsen begynder med Søren Kierkegaard og bevæger sig over Karen Blixen, Dietrich Bonhoeffer og N.F.S. Grundtvig for til slut at munde ud i en perspektivering til en nylig afsluttet fokusgruppeundersøgelse på masterniveau: salmen som livsbærende poesi.

Længslen efter alterets sakramente

I "Taler ved altergangen om fredagen", skriver Søren Kierkegaard, at enhver tilskyndelse af Ånden, enhver dragelse i sjælen, enhver inderlig rørelse i hjertet, enhver længsel efter det guddommelige, er gaver fra Gud. Gennem disse gaver taler Gud til den enkelte i hans eller hendes inderste. Dog, kunne man skue ind i menneskers indre, ville man med forfærdelse opdage, hvor ofte og hvor forskelligt Gud talte til den enkelte, men forgæves. På samme måde med længslen; dens kald kan overhøres, den kan forvandles til et indfald i øjeblikket for i næste øjeblik at være sporløst forduftet; den kan forhindres i at slå dybere rod i det indre og derfor dø hen som en flygtig stemning. Modsat, lader man aldrig længslen gå forgæves, når den vil besøge en, men tager taknemligt imod den som en gave fra Gud, vil den blive den enkelte til velsignelse (Kierkegaard 1962; Bd. 13, 241).

Der er det enestående ved alteret, at dér kan man komme tilbage og få helet adskillelsen. Ved syndernes forladelse. Ved at ihukomme Kristus. Når Søren Kierkegaard understreger nadveren som en længsel efter ihukommelsen, er hans pointe, at man skal blive samtidig med Kristus.

Søren Kierkegaard skrev altergangstalerne med baggrund i kirkerummet i Københavns domkirke, Vor Frue Kirke. Når man går til alteret der, møder man indbydelsen "kommer hid alle I, som arbejde og er besværede, og jeg vil give jer hvile" og Thorvaldsens store hvide Kristusfigur.

Det er med billedet fra Vor Frue Kirke, at Kristeligt Dagblad under coronakrisen har henvist til landets radio- og live-streamede gudstjenester. Avisen har også præsenteret tre biskoppers syn på nadveren, der på hver sin måde har gjort brug af Søren Kierkegaards retorik med udgangspunkt i samtidigheden.

Adskillelsen og retfærdiggørelsen

Biskop Marianne Christiansen, Haderslev Stift, taler om "den enkelte", idet hun håber, at man i denne undtagelsesprægede tid kan fejre nadver på de måder, som er mulige og betydningsfulde for hver enkelt og i overensstemmelse med den nåde, nadveren formidler (Christiansen 2020). Biskop Peter Skov-Jakobsen, Københavns Stift, taler om "muligheden for muligheden", idet det fælles afsavn ses som en ny begyndelse til at genopleve genopstandelsen (Skov-Jakobsen 2020). Marianne Gaarden taler om, hvordan "blikket løftes" fra mobiltelefonen, og at den digitale altergang kan binde det sammen, som det virtuelle fællesskab giver adgang til (Gaarden 2020).

Adskillelsen fra det sakramentale gudstjenestefællesskab er ikke entydigt en nød- eller krisesituation. Marianne Christiansen fastslår, at der kun er tale om en nødssituation, hvis den enkelte oplever det sådan. Peter Skov-Jakobsen føler sig fordret til at se det fælles afsavn som noget nyt, mens Marianne Gaarden fremholder, at den digitale nadver er en sjælesørgerisk nødløsning.

Søren Kierkegaard foreslår i "To taler ved altergangen om fredagen", at når man går fra alteret, kunne der stå "Hvem lidet forlades, elsker lidet". For som han siger, så er dét alterets retfærdiggørelse (Kierkegaard 1962; Bd. 17, 31). Netop retfærdiggørelsen kunne være overskrift på påsken, som var den højtid, der under coronakrisen måtte fejres med lukkede kirkedøre. Påsken rummer både indtog og udtog, også selv om man under nedlukningen hverken kunne gå ind eller ud af kirken. Søren Kierkegaard skriver, at hvad vi hver især bærer under hjertet, og som angår den enkelte og Gud, bliver mødt af indbydelsen, men vi bliver også mødt af et amen (ibid. 31). Et Amen, som vi ikke selv skal sætte, men som vi er skrevet ind i, idet Gud har fortalt sin frelseshistorie til ende i ord og billeder, der kan vokse i et fællesskab med Kristus som midte.

Forventningspres og længsel

Påskeugen blev under coronakrisen meget anderledes, end man var vant til. Man kunne ikke samles med sin familie om en påskefrokost, og mange oplevede afsavn og isolation samt et brud på gode og stærke traditioner. I den forbindelse skrev Betty Grønne Ahrenfeldt en artikel i Præsteforeningens Blad, hvor hun gav vejledning til, hvordan man kunne fejre nadver til påske – sammen og hver for sig (Ahrenfeldt 2020). Lige kort før påske gav kirkeministeren tilladelse til at åbne kirken, men biskopperne afslog muligheden for at vise solidaritet. På den måde viste kirken langmodighed og besindelse, på trods af længslen efter fællesskab omkring højtidsfejringen. Kan man med baggrund i længslen se denne periode som indgang til noget nyt og berigende? For tænk engang hvilke længsler det ikke vakte!

Længslen som pant

Forfatteren Karen Blixen har engang sagt: ”Selve længslen er et pant på, at det vi længes efter, er til” (Bjørnvig 1974). Vi har alle længsler, hvis indhold og tyngde er forbundet med, hvem vi er. Hvad det er for liv, vi lever, har levet og gerne vil leve. Sådan er dét at være menneske på en gang præget af de længsler, der vokser sammen med os, og som står i forhold til det, som har været, og det, som kommer.

Længslen kan farve vores liv med både lyse og mørke farver. Når den, vi elsker, er borte, vil der være en iboende længsel efter det, der var. På den måde kan længsel være et tungt og vanskeligt bekendtskab. For når vi åbner døren til alle vore længsler, bliver vi på en måde også bundet til det, som var. En sådan bundethed kan være temmelig vanskelig, for vi befinder os altid i et her og nu, hvor vi er forpligtet i forhold til de mennesker, vi lever sammen med.

Karen Blixen udtrykker det at kunne længes som noget meget positivt og berigende, når hun kalder længslen for et pant. For det betyder, at når vi mister, er den døde ikke længere borte, end at vi kan mærke fraværet som en længsel i hjertet. Samtidig er længslen også en forbindelsestråd i et her og nu og til de mennesker, vi deler liv og tilværelse med. Det kan være til familiemedlemmer som børn, ægtefælle, søskende eller forældre, som man ikke kan mødes med. Det kan være en forbipasserende længsel efter veninden, som befinder sig på den anden side af jordkloden, eller vennerne, som man ikke kan se. Når vi længes efter dem, er det fordi, vi har noget at længes efter. Disse mennesker *er* en del af vort liv, også selv om vi ikke er sammen i konkret fysisk forstand.

Længsel kan også gå i retning af noget helt konkret som en anden hverdag, et andet arbejde og et mindre stresset liv. Samtidig kan længsel ikke tæmmes. Når den først er der, så er den der, og den kan sætte os i bevægelse på en sådan måde, at før end vi er klar over det, har længslen ført os til et andet sted og måske blandt andre mennesker, end vi havde forestillet os. Man kan sige, at længslen giver os en pilgrims fødder til at bevæge os i retning af det, som på et tidspunkt må komme. Det, som vi er forbundet med, fordi længslen slår virkelighedens rødder i os. Vi bevæges, og vi sættes i bevægelse gennem hele livet, og sådan udfolder livets virkelighed sig.

Den biografiske Blixen

For en kvinde som Karen Blixen blev længslen hendes dyrebareste ejendom, for i hendes hjerte levede en længsel efter Afrika. Efter 17 år, hvor hun drev kaffefarm i Kenya, kom hun til Danmark og bosatte sig på Rungstedlund. Hun måtte rejse til Skagen for at lette længslerne i sit hjerte og der skrive ”Den afrikanske farm”. Romanen er en lyrisk meditation over hendes liv på kaffeplantagen og en hyldest til nogle af de mennesker, som hun dér delte livet med.

Karen Blixen drømte altid om at rejse, og hun anså det for at være en af de største glæder i livet. ”Mit hjerte bliver fyldt med den store kærlighed og taknemmelighed over for vandrere og vejfarende, for søfolk, for opdagelsesrejsende og for vagabonder. Sådanne karakterer vover sig ud på eventyr i livet og erkender, at det er stykket sammen af både tragedier og glæder, sanser og ånd” (Bjørnvig 1974). Karaktererne i hendes mange fortællinger er også billede på det, som skulle blive hendes eget liv. Det skulle vise sig at blive en færd med sorg og glæde – med farer og spænding.

I 1950 ville hun virkeliggøre en gammel drøm, nemlig at drage på pilgrimsrejse til Mekka. Hun ville ikke gøre det som en dame fra de højere sociale lag – ”Jeg vil rejse sammen med pilgrimmene og

snakke med dem" (ibid.). På Rungstedlund trivedes hun, men længtes alligevel efter Amerika, Rom, Paris og ikke mindst tilbage til Afrika. På den måde var hun dybt forenet med pilgrimstanken.

Hjertets længsel

Pilgrimslængslen kan vi også spore hos Jesus selv. Inden han og disciplene går ud til Getsemane have, siger han om det måltid, de deler, og den vin, de drikker sammen: "Fra nu af skal jeg ikke drikke af vintræets frugt, før den dag jeg drikker den som ny vin sammen med jer i min faders rige" (Luk. 22,18). Jesus udtrykker altså fuldt og fast sin egen længsel efter gensyn, men han giver med sin længsel også disciplene pant på, at det er virkeligt og sandt. Den længsel, som bor i ham, flyder over, den tager sammen med hans ord bolig i disciplene, og selv om de ikke kendte udstrækningen af dette sidste måltid, så vil vi med dem erfare det ved alterbordet.

Her ihukommer vi Jesu sidste måltid, som er et evighedsmåltid, og på den måde får det tag i vore hjerter. Nadvermåltidet vil ikke kun minde os om Jesu liv og gerning. Nadvermåltidet vil forene os i den virkelighed, at Gud er sandt og helt tilstede, når vi modtager i tro. Når vore hjerter åbnes indefra, og vi mærker den længsel, som nok kan have trange kår, men som forbinder os til troens dyb. Med længslen i hjertet er det sandt, fuldt og helt sket for dig. Dine synder er dig tilgivet. Gå herfra med Guds fred.

At fortælle og blive fortalt

For Dietrich Bonhoeffer kan den fortælling, som skal opretholde troen, ikke blot være en fortælling om Gud. Den må repræsentere Guds virkeligheds nærvær, idet fortæller og tilhører må forstå sig som en del af den sociale livsverden. Dette får betydning i forhold til den individuelle bibellæsning, hvor den personlige andægtighed løber risikoen for at lægge sig selv ind i den bibelske tekst. Derfor hører de bibelske fortællinger hjemme i gudstjenestens fællesskab (Bonhoeffer 2006, 112).

Dietrich Bonhoeffer oplevede selv isolationen fra gudstjenestefællesskabet, da han under 2. verdenskrig sad fængslet. I de breve, han sendte til sine forældre, vennen Eberhard Bethge og sin forlovede Maria von Wedemeyer, kan man læse, hvordan kirkeåret med højtider og tilhørende salmer er et gennemgående tema. Det er igennem disse breve, at han udfolder sit livssyn både teologisk, litterært og musisk, med hyppige skrifthenvisninger.

I det første brev til sine forældre skriver han, at det er godt at læse Paul Gerhardts salmer og lære dem udenad:

> *"Det var en vidunderlig dag. Morgen og aftenkoralen med de mange instrumenters stemmer klinger endnu i mig: "Lover d n Herre, den mægtige konge ..."(DDS 2) hvor stor en nød har den nådige Gud ikke bredt sig over. Sådan er det, og derved vil vi alle lade os trøste". (Bethge 2019, 27; min oversættelse)*

Allerede i dette første brev fra fængslet i Tegel fordyber Dietrich Bonhoeffer sig i bibellæsning og salmemeditation. I det næste brev, som han skriver påskesøndag, ønsker han familien en glædelig påske. Han skriver, at selv om det er svært at kunne opfylde ønsket om en glædelig påske, er langfredag og påsken befriende for tanken om ens personlige situation, idet man bliver holdt fast i det store håb.

I et brev til vennen Eberhard Bethge fortæller og beskriver han, hvordan særligt salmerne og musikken klinger i ham:

> *"Mon jeg allerede i dag må sende dig mine hilsener og ønsker særligt for påskeugen? Jeg ved ikke, hvor længe brevene er undervejs, og vil gerne have, at du ved, at jeg netop i ugerne før og efter påske er forbundet med dig gennem mange gode minder. Når jeg bladrer das Neue Lied igennem i disse dage, står det mig klart, at det mest er dig, jeg kan takke for den sungne påskeglæde. Jeg har ikke hørt en koral sunget i et år. Men det er mærkeligt, når man koncentreret giver sig hen, hvordan musikken, som man kun har hørt med det indre øre, næsten kan være smukkere end den fysisk hørte; den har en større renhed, alle slaggerne sorteres fra; den får en "ny krop" så at sige". (Bonhoeffer 2006, 115)*

Dietrich Bonhoeffer føler taknemmelighed over, at han i påskeugen har kunnet beskæftige sig grundigt med passionsberetningens yppersteprestelige bøn. De drømme, han har haft, ser han som en gave. Når han lægger sig til at sove, siger han de vers, han har lært. Om morgenen glæder han sig over at læse fra Salmernes bog og over salmer, som får ham til at tænke på familien og mærke, at de også tænker på ham.

Under fængselsopholdet sker der en udvikling af Dietrich Bonhoeffers syn på Gud og verden. Tidligere har han været i fare for at fremstille Gud og verden, de kristne og de ikke kristne, som absolutte modsætninger. Nu er han kommet til den erkendelse, at Gud er midt i livet og ikke på grænsen, idet Gud kalder mennesker til at handle frit i verden for verdens skyld. Dette kan man læse i digtet "Kristne og hedninger":

> *1. Mennesker kommer til Gud i deres nød,*
> *trygler om hjælp, beder om lykke og brød,*
> *om frelse fra sygdom, skyld og død.*
> *Det gør de alle, kristne som hedninger.*
>
> *2. Mennesker kommer til Gud i hans nød,*
> *finder ham fattig, smædet, uden ly og brød,*
> *ser ham tynget af synd, svaghed og død.*
> *Kristne står ved Gud i hans lidelser.*
>
> *3. Gud kommer til alle mennesker i deres nød,*
> *mætter deres krop og sjæl med brød,*
> *for kristne og for hedninger lider han korsets død,*
> *og tilgiver dem alle (ibid. 187).*

I digtet "Kristne og hedninger", som han sender til Eberhard Bethge, udfolder han denne nye indsigt, idet han i strofe 1 taler om det fælles menneskelige i Gudshenvendelsen. I strofe 2 er det kun de kristne, der forbliver i Gudshenvendelsen, selv om de ser armoden, svagheden og døden i Guds selvhengivelse. I strofe 3 er det Gud, der kommer til alle mennesker, kristne og hedninger, som han er død på korset for. Denne vedblivende henvendelse er udtryk for Guds overskud.

Påske på trods

Dietrich Bonhoeffers henvisning til påskehøjtiden og hans egen fordybelse gennem bibellæsning og salmer bliver ikke kun indholdsskabende i fængselssituation. Højtiden med ønsket om en glædelig påske går både fra ham selv til familien og omvendt. I fængslet ønsker de hinanden god påske, men hans egen læsning af passionshistorien fylder ham med taknemmelighed. Fængselssituationen, og udfordringen med at kunne koncentrere sig, forsvinder med påskeugens, og dermed passionshistoriens, mulighed for fordybelse. En fordybelse, som han systematiserer gennem morgen- og aftenlæsning fra Salmernes bog.

Spørgsmålet om tid er for Dietrich Bonhoeffer ikke kun et konkret spørgsmål om varigheden af opholdet i fængslet i Tegel. Han skriver i et brev til forældrene d. 15. maj 1943, at han nu tydeligere forstår, hvad der i Bibelen og hos Luther forstås ved anfægtelse, og at man med erfaringen af, hvordan onde magter udefra kan bryde ind, lærer det menneskelige liv bedre at forstå.

Den lukkede kirke

Den isolation, som coronavirusen har medført, sker med baggrund i, at alle må tage et fælles ansvar for ikke at sprede smitte. På den måde er situationen en helt anden end Dietrich Bonhoeffers. Alligevel kan vi godt blive inspireret af, hvordan Dietrich Bonhoeffer overgiver sin tid og dermed sin personlige situation i Guds hænder. Brevvekslingen giver indblik i betydningen af at have adgang til gudstjenestens højtider og salmer.

Dietrich Bonhoeffers forlovede Maria von Wedemeyer vender selv tilbage til betydningen af påskefejringen i et senere brev d. 26 juni 1944. Her skriver hun, at det ikke er for at forurolige ham, og hun har heller ikke talt om det derhjemme, men der er noget, der rumsterer i hende. For nogle står kirkedøren kold, og påske er vel for alle mennesker, skriver hun, hvor man ikke kun synger salmerne med hovedet, men med mund, hænder og fødder.[264] Hermed viser Maria von Wedemeyer, at hun er på linje med Dietrich Bonhoeffer i hans tanker om en Gud for alle, sådan som det også kommer til udtryk i digtet "Kristne og hedninger".

Højtiderne er gennemgående referencepunkter, og i et brev til Maria von Wedemeyer d. 29. maj 1944 undrer Dietrich Bonhoeffer sig ligefrem over, at han ikke har modtaget et pinsebrev hverken fra hende, forældrene eller vennen Eberhard Bethge:

> *"Glemmer I helt derude, grundet trykket fra hverdagen, hvad det er for en stor Festdag? Disse festdage fremkalder altid en indre anstrengelse; samtidig er de også en særlig kræfternes kilde". (Bonhoeffer 2006, 191; min oversættelse)*

Thomas Reinholdt Rasmussen og Morten Fester Thaysen henviser i en kronik i Kristeligt Dagblad, "Kirken findes ikke lige nu, som vi kender den" – på linje med Dietrich Bonhoeffers tålmodige venten – til, at den kristne under coronakrisen må vente i bøn og tålmodighed (Rasmussen & Thaysen 2020). For kirken findes ikke lige nu som en offentlig virkelighed, skriver de. Den findes kun som en efterligning, hvor ordet forkyndes, men hvor nadveren ikke kan forvaltes. Kirkerne er lukkede for

264 Bonhoeffer 2006, 173. Maria von Wedemeyer henviser til, at det kræver krop, hvilket Dietrich Bonhoeffer er en af de første teologer, der skriver om.

offentligheden, og det fysiske fællesskab er udelukket, fortsætter de og sammenligner landets nedlukning under coronakrisen med en ørkenvandring.

Jeg vil foreslå, at man i denne sammenhæng genkalder Dietrich Bonhoeffers efterlysning fra fængslet, om pinsehøjtidens ånd og kraft. For selv om kirkerne nok var lukkede, så betød det vel ikke en afskrivning af 3. trosartikel:

> *"Vi tror på helligånden, den hellige almindelige kirke, de helliges samfund, syndernes forladelse, kødets opstandelse og det evige liv".*

Står bekendelse og fadervor ikke fortsat som et åndens vidnesbyrd, om en levende menighed, uanset om man kan fejre gudstjeneste eller ej?

Verdenen uden for verden

I Dietrich Bonhoeffers breve er der et enkelt eksempel på, hvordan han gennem en radio kommer i kontakt med verden uden for fængslet. Han befinder sig i infirmeriet, hvor han hører "Solveigs sang" fra Henrik Ibsens "Peer Gynt" med musik af Edvard Grieg. Man kan stille spørgsmålet, hvad ville Dietrich Bonhoeffer have sagt til muligheden for en virtuel gudstjeneste og nadver?

Dietrich Bonhoeffers teologi er påvirket af Karl Barths Wort-Gottes-teologi, men også af en liberalteologisk tænkning. Gennem hans kristologiske udlægning af Salmerne, finder han ikke kun et teologisk ståsted for "Bekennende Kirche", men han erfarer også selv i fængslet, hvordan hans egen tid er i Guds hænder. Derfor har den tyske udgave af brevvekslingen med Eberhard Bethge den dialektiske overskrift "Widerstand und Ergebung".

Disse breve vidner om den teologiske og eksistentielle betydning af kontakten til den omgivende verden, men samtidig viser Dietrich Bonhoeffers beskrivelse af kontakten til de andre i fængslet, at nærværet ikke kan erstattes af noget ikke fysisk konkret.

"Som tørstige hjort monne skrige", en gendigtning af Salme 42-43

Salmelæsning er en mulighed for at opleve samtidighed med evangeliet. For i salmens direkte tiltale og det syn, poesien fremkalder, ledes den enkelte ind i et fællesskab.

Gudstjenestefællesskabet, som er det sted, Dietrich Bonhoeffer peger hen på, er båret af salmesang, hvilket gør det nærliggende at se på salmerne som gudstjenestens poetiske teologi. Det er gudstjenestens ord og handlinger, der gør salmerne konkrete, og som giver mange ord, begreber og vendinger, der ellers ville svæve i luften, en fast jordforbindelse. Alligevel kan man godt sidde hjemme i sin egen stue og synge eller læse en salme og på den måde opleve sig som kristen menighed.

N.F.S. Grundtvigs gendigtning af Salme 42-43 rummer en længsel efter fællesskabet. Svend Bjerg og Søren Holst har i deres undersøgelse af denne salme inddelt den gendigtede Salmes gammeltestamentlige ophav under overskriften "Forladt af Gud og mennesker" og selve Grundtvigsalmen, "Som tørstige hjort", under overskriften "Gudsglemsel".

Der, hvor mennesker i Salme 42-43 i klagesalmens form oplever forladthed af både Gud og mennesker, vendes gudsglemslen til selvanklage for utålmodighed. Herefter slår den over fra klage til lovsang, hvilket er så karakteristisk for klagesalmerne.

Kirsten Nielsen fremhæver i artiklen "Synet på døden i Grundtvigs gendigtning af gammeltestamentlige tekster", at i modsætning til dette gode liv står døden. Og for N.F.S. Grundtvig er det netop døden at være "borte fra livsfællesskabet med Gud og udskudt eller udelukket fra fællesskabet med næsten". Det Gamle Testamente og N.F.S. Grundtvig forstår altså døden som mere end den fysiske død, og begge steder er fællesskabet, hvorfra man er isoleret, også et religiøst fællesskab. Hvor rædselsvækkende det er at være afskåret fra at tage del i dette fællesskab, beskriver N.F.S. Grundtvig netop i sin gendigtning af Salme 42-43 (Nielsen 2013, 9). Dette gjorde salmen højaktuel under den lange isolation fra gudstjenesten, som coronakrisen medførte.

Grundtvigs poetiske midte

Vi har i ovenstående afsnit set, hvordan salmen skrev sig frem gennem en cirkelbevægelse med en fast midte. I Christian Thodbergs gennemgang af Grundtvigs salmer og deres bundethed til dåbsritualet bliver væksterfaring forankret sakramentalt med Kristus som midte.

> *"Det kan være svært at sige, hvad væksten egentlig betyder. Oftest bliver det vejen fra dåben til nadveren og det evige liv med Fadervor i munden, og med henvisning til det foregående kan det siges, at vi hos Grundtvig snarere møder en higen efter Kristus-identitet end en Kristus-imitation. Væksten bliver snarere en vækst i inderlighed end i efterfølgelse i sædvanlig betydning. Vækstens mål er en eksklusiv ligedannethed med Kristus. Den går ikke om ad "kødets dødelse" i tjenesten for næsten, men når sit mål i Herrens favn – i nadveren, i saligheden." (Thodberg 1989, 67)*

Under coronakrisen har det særligt været nadveren, man har diskuteret, mens dåben er gledet lidt i baggrunden. For N.F.S. Grundtvig står dåb og nadver for det samme, idet nadveren kun gentager, hvad dåben har givet og sagt én gang for alle (ibid., 55). I sin kirkelige anskuelse udtrykker han det i de kendte linjer: "Kun ved Badet og ved Bordet, hører vi Guds Ord til os". (GSV V 232,1)

Når flere præster og biskopper tog diskussionen omkring digital nadver op, kan det ses som et udtryk for en grundtvigsk sakramental forståelse af gudstjenesten. De fleste steder blev dog både dåb og nadver udskudt, fordi de er forbundet med fysisk nærvær.

Lad os afslutningsvis se på en nutidig undersøgelse af salmepoesien, som med sit billedsprog giver den enkelte adgang til vækst i fællesskab, idet ordene bliver levende opstandelsesord igennem den fysiske sang.

Interviews om salmen som livsbærende poesi

En vigtig forudsætning for, at salmer kan være livsbærende, er overleveringen. Her har salmens anvendelse i husliv, folkeliv og kirkeliv afgørende betydning. I forbindelse med en masteruddannelse i teologisk litteratur undersøgte jeg fire forskellige forsamlingers erfaring med livsbærende poesi; her sås det, at vækst er en klar konsekvens af billedsproget.

I mødet med en salme ligger der en mulighed for væksterfaring for den enkelte og for menigheden med Kristus som midte, idet salmen får mennesker til at se på en anden måde. Salmen er ikke et individuelt udviklingsprogram, men indføjer den enkelte i det fællesskab, man er en del af.

Mine interviews med en læsekreds, babysalmesangsgruppe, lærerkreds og trosgruppe viser, at der findes en folkelig bevidsthed om, at kirken er et fællesskab, og at man til enhver tid vil kunne gå til gudstjeneste for der at finde den form og den klang, man selv er bekendt med igennem egne salmeerfaringer. Salmesangen i kirken bliver derfor et udtryk for at bevare sammenholdet i menigheden på tværs af de forskelligheder, der må være.

Masteropgaven peger på, hvordan salmer er adgangsgivende til fællesskab både i hjemmet, i det folkelige og ved gudstjenesten. For alle fire forsamlinger spiller salmerne ind med berigende poesi, som virker livsbærende. Lige fra spædbarnsforældrene til pensionisten kan salmen gennem sit billedsprog give dybde og mening i tilværelsen og berige livet i alle tre livsformer: husliv, folkeliv og kirkeliv.

Kirken uden for kirkerummet

Salmer er altså ikke kirkens eller gudstjenestens ejendom; men de er i stand til at leve deres eget liv og kan være virksomme nok i både huslivet og folkelivet. Dette er under coronanedlukningen blevet en forstærket erfaring hos mange, ikke mindst gennem Phillip Fabers opmuntring til fællessang på afstand, der har beriget manges forhold til sange og salmer.

En kvalitativ undersøgelse af salmen som livsbærende poesi kan give os vigtige informationer om, hvordan man er og kan være kirke uden for kirkerummet, hvilket under coronakrisen var den aktuelle situation. De mange kreative tilgange til ordets forkyndelse bl.a. gennem sociale og digitale medier forsøgte at nå både den nære og den fjerne kirke.

Det sakramentale fællesskab omkring dåb og nadver kræver et fysisk nærvær. Det betyder, at mange præster, på trods af muligheden for brug af virtuelle virkemidler, valgte at udskyde dåb og nadver, indtil kirkerummet igen kunne være ramme for gudstjenestefejring. En ny teologisk position har dog åbnet sig, idet muligheden for påskefejring og måltidsfællesskab i hjemmet har vist sig som betydningsfuldt.

Litteratur

Ahrenfeldt, Betty Grønne (2020). "At fejre nadver til påske – sammen og hver for sig". I *Præsteforeningens Blad* 110/13.

Bethge, Eberhard (2019). *Widerstand und Ergebung: Briefe und Aufzeichnungen aus der Haft*. Gütersloher Verlagshaus, 23. Auflage.

Bismarck, Ruth Alice von, & Ulrich Kabitz (2016). *Brautbriefe Zelle 92, Dietrich Bonhoeffer, Maria von Wedemeyer. 1943-1945*. Verlag C.H.Beck oHG, München, 7. Auflage.

Bjerg, Svend og Søren Holst (2011). *Den gyldne harpe – poetisk teologi i Davids og Grundtvigs salmer*, Alfa.

Bjørnvig, Thorkild (1974). *Pagten – mit venskab med Karen Blixen*, Gyldendal.

Bonhoeffer, Dietrich (2006). *Min tid er i dine hænder*. Aros.

Christiansen, Marianne (2020). "Samtalen om virtuel nadver er vigtig under coronasmitten", kronik i *Kristeligt Dagblad*, 24. marts.

Dideriksen, Dorte (2020). "Min tid er i dine hænder". I *Præsteforeningens Blad* 110/14.

Dideriksen, Dorte (2020). "Som tørstige hjort monne skrige – det sakramentale fællesskab er sat på vent". I *Præsteforeningens Blad* 110/15-16.

Gaarden, Marianne (2020). "Digital gudstjeneste med nadver kan binde os sammen", kronik i *Kristeligt Dagblad*, 1. april.

Grundtvig, N.F.S. (1982). *Grundtvigs Sang-Værk*. GSV bind 1-5, Gad.

Kierkegaard, Søren (1962). *Samlede Værker*; Bind 13 og Bind 17, Gyldendal 3. udg.

Nielsen, Bent Flemming og Mikkel Gabriel Christoffersen (2020). "Liturgical Struggles in the Corona-Crisis". I *Zeitschrift für explorative theologie*.

Nielsen, Kirsten (2013). "Synet på døden i Grundtvigs gendigtninger af gammeltestamentlige tekster". I *Hymnologi- Nordisk tidsskrift*, bind 1-2.

Skov-Jakobsen, Peter (2020). "Min tro står i år foran en prøve som aldrig tidligere", kronik i *Kristeligt Dagblad*, 11. april.

Thaysen, Morten Fester og Thomas Reinholdt Rasmussen (2020). "Kirken findes ikke lige nu, som vi kender den", kronik i *Kristeligt Dagblad*, 30. marts.

Thodberg, Christian (1989). *Syn og sang, poesi og teologi hos Grundtvig*, Gad.

Kapitel 4
Befolkning og folkekirke i coronaperioden

4A. Befolkningens holdninger til folkekirken i coronaperioden

Denne analyse beskriver de holdningsændringer, der fandt sted i den danske befolkning, da Danmark lukkede ned i forbindelse med coronaperioden. Materialet til analysen er hentet fra en stor spørgeskemaundersøgelse, der blev indsamlet før og umiddelbart efter nedlukningen af Danmark 12. marts. Undersøgelsen hedder Befolkningsundersøgelsen 2020 og har til formål at kortlægge danskernes religiøsitet og forhold til folkekirken.[265] Indsamlingen af besvarelser fandt sted fra 25. februar til 6. april, og dermed giver materialet et unikt indblik i den faktiske ændring, der skete i befolkningen i forbindelse med samfundets nedlukning. 11. marts holdt statsminister Mette Frederiksen pressemødet, der indledte nedlukningsfasen. Derfor har vi sat den tidsmæssige skillelinje ved 12. marts, hvor befolkningen vågnede til en ny virkelighed, selvom alle de nye foranstaltninger endnu ikke var trådt i kraft. I alt besvarede 4109 borgere spørgeskemaet, heraf svarede 2649 respondenter før 12. marts, mens 1460 respondenter svarede 12. marts eller senere.[266] Det er forskellene i svarene før og efter nedlukning, som nedenstående analyse tager udgangspunkt i. Indsamlingsperioden rammer dermed de helt tidlige reaktioner på den nye situation i Danmark, inden stabiliseringsperioden for alvor satte ind – og inden genåbningen var en realitet. Derfor bliver coronaperiodens krisetænkning også synlig i materialet, men på overraskende måder. Befolkningsanalysen giver et udefra-perspektiv på de indre udviklinger, som vi har set i analyserne af folkekirkens organisation, forkyndelse, digitale aktiviteter og teologi. Fælles for alle dele er dog den katastrofetænkning, som nedlukningen satte i gang i både befolkning og folkekirke. Den teoretiske ramme om analysen bygger derfor på krise som drivkraft for religiøse forandringer for den enkelte dansker samt for blikket på folkekirkens funktion i en krisetid. Ud over tid og krise giver den analytiske kategori rum også et indblik i, hvordan et lille udsnit af befolkningens holdninger til folkekirken bevæger sig fra den personlige til den nationale krise, da coronaperioden begynder.

I denne rapport betragter vi coronaperioden som en krisetilstand, som synliggør nogle kernestrukturer i både folkekirkens organisering, liturgi og kirkeforståelse. Fra et befolkningsperspektiv indebar coronaperioden også en krisetilstand, da alle borgere i Danmark blev påvirket af coronaperiodens restriktioner. Helt exceptionelt er vi her vidne til det, sociologer kalder en periodeeffekt, der

265 Befolkningsprojektet løber fra 2019-2021 på Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter. Resultaterne fra hele spørgeskemaundersøgelsen udgives i bogform i 2021. Denne artikels analyse tager kun udgangspunkt i de dele af materialet, der har direkte relevans for befolkningens holdninger i forbindelse med coronaperioden.

266 Svarprocenten er på 51. Der er små forskelle på de respondenter, der svarede før og efter nedlukningen. De respondenter, der svarede før 12. marts har flere i alderen 55 og opefter sammenlignet med respondenterne, der svarer 12. marts eller efter. Dertil er de senere respondenter også mere etnisk diverse med 10% indvandrere og efterkommere sammenlignet med 7% i gruppen, der svarede før 12. marts. I analysen ser disse forskelle dog ikke ud til at spille nogen rolle. I begge grupper ligger folkekirkemedlemskabet på 77%.

går på tværs af alder og sociale lag. Det betyder, at vi kan forvente at se forandringer i mange forskellige grupper i befolkningen, fordi alle var vidne til det samme fænomen, selvom oplevelsen af krise ofte er individuel. I det følgende opdeler vi analysen af befolkningen i to niveauer: Folkekirken i en krisesituation (organisationsniveau) og individet i en krisesituation (individniveau).

Folkekirken i en krisesituation

Teorierne om religion og krise har stået centralt især i de funktionelle forståelser af religion. I nogle af de tidligste religionssociologiske bud på sammenhængen mellem religion og samfund bliver religionens ordensskabende (nomos) funktion fremhævet som det, der forhindrer kaos (anomi) (Durkheim 1978 [1897]). Her er ideen, at den religiøse tradition giver samfundet en meningsfuld infrastruktur, som både individ og samfund har brug for. Religion som samfundets mening har levet videre hos fx Peter Berger, der beskriver religion som den transcenderende orden, der giver samfundet sin indre logik (Berger 1990). Her finder vi med andre ord tanken om, at majoritetstraditioner som folkekirken har en samlende funktion for samfundet som helhed. Denne funktion bliver særlig tydelig, når der er krise eller andre anomiske tilstande. I nyere historie har folkekirken også været aktiv i forbindelse med nationale og globale katastrofer som fx tsunamien i 2004 og senest ved togulykken på Storebæltsbroen i 2019, hvor folkekirkens katastrofeberedskab rykkede ud. Dertil er en af folkekirkens store berøringsflader med befolkningen jo også at tilbyde sjælesorg for mennesker, der har mistet. Lige præcis de elementer af folkekirken berører altså både kollektive og individuelle kriser, og den bliver ifølge teorierne særlig udtalt ved akut undtagelsestilstand. Derfor lyder den første tese om befolkningens forhold til folkekirken i coronaperioden:

Tese 1: Befolkningen forstår folkekirken som en nationalt samlende institution i coronaperioden

Individet i en krisesituation

Religionens funktion for samfundet som et meningssystem går igen i flere teorier om individers håndtering af krisesituationer. Ligesom samfundet er det de enkelte personers evne til at skabe mening på trods af eksistentiel eller fysisk nød, der udgør kernen i især religionspsykologiske perspektiver. Flere psykologer har arbejdet med religiøs coping, dvs. det at religiøsitet og religiøse praksisser kan være en ressource for individer, der rammes af livskriser (Silberman 2005). Mange studier viser da også, at religiøsitet giver brugbare copingredskaber i svære situationer (Pargament 2001; Hall & Hill 2019). En helt ny undersøgelse fra Københavns Universitet peger på, at en religiøs praksis som bøn er blevet intensiveret i coronaperioden på verdensplan (Bentzen 2020). Studiet går ud fra, at bøn bruges som en copingstrategi, som folk har opsøgt i et forsøg på at komme igennem både de nationale katastrofer og de personlige tragedier. Ved at kortlægge googlesøgninger på ord relateret til bøn i foråret 2020 argumenterer Jeanet Sinding Bentzen for, at en stor del af verdens befolkning aktivt brugte bøn for at imødekomme den krise, pandemien medførte. Den mest søgte googleentry på bøn i marts 2020 var "Coronavirus prayer", der i sig selv viser, hvordan enkeltindivider aktivt søger at bruge deres tro til at bedre krisen. Faktisk bad mere end halvdelen af verdens befolkning for, at coronapandemien ville ende (ibid., 21). Samme studie nævner dog også, at Danmark er blandt de 10% mindst religiøse lande i verden, derfor er bønspraksis mindre udbredt i Danmark. Så hvor befolkninger i hele verden har gjort brug af religiøs coping til at håndtere den globale pandemi, er det ikke umiddelbart noget, der ligger de fleste danskere på sinde at gøre. Heri ligger en vigtig nøgle til sammenhængen mellem krise og religiøsitet på individniveau. I en ph.d.-afhandling fra 2012 om

unge kræftpatienter, fandt Nadja Ausker, at de unge ikke blev mere religiøse af at få en livstruende sygdom (Ausker 2012). Snarere begyndte Auskers informanter først at bruge religiøse praksisser som en ressource til at cope med kriser, hvis de var religiøse i forvejen. Men coronapandemien er ikke en hvilken som helst krise. I modsætning til personlige livskriser så udgør den en global nødsituation, der begrænser alles liv og i høj grad påvirker befolkningens mentale helbred. I et igangværende studie af religiøsitet og mental sundhed blandt danskere i coronaperioden, viser Peter la Cour, at coronapandemien påvirker danskernes psykiske tilstand til det værre, især for unge kvinder (Sameksistens 2020). I den første del af rapporten ser vi også, at krisebevidstheden blev aktiveret flere steder i folkekirken. Derfor afsøger denne analyse også, hvordan enkeltindividers religiøsitet har ændret sig efter 12. marts.

Tese 2: Befolkningen bliver mere religiøs i coronaperioden (individniveau)

Tese 1 og tese 2 afspejler både de traditionelle teorier om, hvordan majoritetskirken holder sammen på befolkningen på samfundsniveau, og også hvordan individet forventes at reagere på kriser med religiøs coping. Selvom den danske befolkning ofte betragtes som meget sekulær, kan det give mening at have den øgede religiøsitet som tese, fordi coronaperioden var så usædvanlig. De to teser giver os samlet set en mulighed for at forstå befolkningens egen religiøsitet samt dens holdninger til folkekirken i coronaperiodens tidlige faser.

Befolkningen og folkekirken

Spørgeskemaet fra Befolkningsundersøgelsen 2020 handler primært om befolkningens forhold til folkekirken. Derfor har vi flere grupper af spørgsmål, der handler om danskernes brug af kirken, deres vurdering af, hvad folkekirken skal prioritere, hvor folkekirken skal være synlig i samfundet samt motiver for medlemskab og ikke-medlemskab. I det følgende belyser vi tesen om befolkningens blik på folkekirken som national aktør ved først at gennemgå, hvordan alle respondenterne forstår folkekirken som kriseaktør, dernæst ved at se specifikt på folkekirkens medlemmer og deres motiver for medlemskab, der bevæger sig i perioden. Overordnet set ser det ud til, at langt de fleste holdninger til folkekirken er stabile, men folks motiver for medlemskab rykker sig i retning mod at fremhæve kirkens sociale profil og dens helt konkrete nærvær i form af kirkebygninger og ritualer under nedlukningen.

Tese 1: Folkekirken som en nationalt samlende kirke i coronaperioden?

I undersøgelsen spurgte vi danskerne, om folkekirken skulle være til stede efter en katastrofe. 53% af befolkningen svarer ja til dette, og procenten ændrer sig ikke ved nedlukningen af samfundet. Vi kan derfor ikke konkludere, at coronaperioden har påvirket danskerne til at synes, at folkekirken skal være hverken mere eller mindre synlig efter en katastrofe. Men de 53% er interessant på anden vis, da det er et af de steder i samfundet, hvor befolkningen helst ser folkekirkelig synlighed. Sammenlignet med andre samfundsområder som eksempelvis grundlovsdag, møder sammenkoblingen af folkekirken og katastrofe meget større opbakning. Tabellen nedenfor illustrerer, hvordan danskerne svarede før og efter nedlukning.

Tabel 6. Befolkningens holdning til folkekirkelig synlighed. N=4013 (grundlovsdag) og 4020 (katastrofe).		
Mener du, at folkekirken skal deltage og markere sin tilstedeværelse ved følgende begivenheder?	**Før nedlukning**	**Efter nedlukning**
Når man fejrer grundlovsdag?	16%	15%
Når der er sket en katastrofe?	53%	53%

16% af befolkningen siger ja til, at folkekirken skal deltage ved fejringen af grundlovsdag sammenlignet med 53%, der mener, at folkekirken skal være til stede efter en katastrofe. Fordelingen af svar er ikke så overraskende, da grundlovsdag traditionelt er en (parti)politisk fejring af grundloven, mens katastrofe mere direkte taler til de folkekirkelige omsorgsfunktioner, som jo også ligger i den meningsskabende samfundsmæssige infrastruktur, som vi hørte om tidligere i denne analyse. Første konklusion er altså, at der ikke er flere danskere, der efterspørger folkekirken efter en katastrofe, men at over halvdelen af danskerne mener, at kirken bør være til stede efter en katastrofe, og at dette tal er stabilt hen over nedlukningen.

Åbne svar om folkekirkelig tilstedeværelse i kriser

I spørgsmålet om folkekirkens synlighed kunne respondenterne selv skrive, hvor de synes, at folkekirken skulle være til stede. I alt benyttede 324 respondenter muligheden for at skrive egne svar, heraf 211 før nedlukning og 113 efter nedlukning.[267] De åbne svar spænder meget bredt, men kan overordnet set inddeles i følgende kategorier: Historiske begivenheder (6%), kulturformål (13%), besøg i skolerne og på plejehjemmet (7%), kirkelige og kristne formål (8%), hjælp i kriser og til udsatte (19%), etisk stemme i den offentlige debat (5%), kirkelige handlinger (7%), andre kristne højtider, (12%) generel synlighed i samfundet (11%), synlighed i lokalsamfundet (12%).[268] Et eksempel på et åbent svar, der handler om folkekirkelig tilstedeværelse ved historiske begivenheder, er et forslag om, at kirken burde være til stede ved befrielsesjubilæet 4. maj 2020. Et eksempel på kategorien "Generel synlighed i samfundet" er prosaiske svar som: "Det ved jeg ikke. De bør bare være synlige". Ud over folkekirkens synlighed som kristen institution, er det især kirkens sociale profil til håndtering af personlige kriser og nødlidende, der udgør de mest hyppige udsagn. I det følgende har vi valgt at fokusere på de svar, der handler om folkekirken som institution, der afhjælper forskellige former for krise. Tabel 7 viser de forskellige aspekter af krise, som befolkningen forventer, at folkekirken engagerer sig i.

267 Kategorierne er vores egne, dvs. de er inddelinger, som FUV har foretaget på baggrund af respondenternes svar. Nogle åbne svar kombinerede flere emner, men de er i så fald blevet placeret i den kategori, der var mest oplagt.
268 Vi har inddelt de svar, der sigter på kristne praksisser i tre forskellige kategorier, fordi der er forskel på de svar, der henviser til specifikt kristne gøremål og så de mere familieorienterede kirkelige handlinger samt andre højtider.

Tabel 7. Kategorisering af åbne svar i forbindelse med kriser i Befolkningsundersøgelsen 2020.

	Før nedlukning	Efter nedlukning
Personlige kriser	21%	13%
Hjælp til udsatte grupper	37%	35%
Lokale kriser	8%	4%
Nationale kriser	21%	30%
International nødhjælp	13%	17%
I alt	**100% (38 svar)**	**100% (23 svar)**

I de åbne svar bliver det tydeligt, at danskerne forstår krise som en begivenhed, der kan have både personlige, nationale og internationale dimensioner. Folkekirken bliver altså set som en institution, der kan afhjælpe krise på alle niveauer. Selvom de åbne svar kun dækker den lille del af befolkningen, som gav sig tid til at svare, dvs. samlet set 61 personer for krisekategorien, så får vi et indblik i, hvordan folkekirkens krisehåndtering bevæger sig fra de personlige kriser til de nationale og internationale kriser i forbindelse med nedlukningen. Tabel 7 viser, at de kriser, der er tættest på borgerne, bliver nedtonet til fordel for den nationale og internationale krise. Personlige kriser som eksempelvis børn i sorg, lokale kriser som ulykker i lokalsamfundet og hjælp til udsatte grupper som flygtninge, handicappede og hjemløse får mindre opmærksomhed i de åbne svar. Til gengæld ser vi en stigning i krise som en national begivenhed i skikkelse af coronavirus og også et øget fokus på nødhjælp. Sammenligner vi med de tidligere resultater i analysen, ser det ud til, at selvom danskerne ikke ønsker, at folkekirken skal være mere til stede efter en katastrofe rent kvantitativt (de stabile 53%), så sker der en ændring rent kvalitativt. Indholdet i befolkningens ønsker til den folkekirkelige krisehåndtering bevæger sig imod en større national og også international orientering. Vi kan dermed delvis bekræfte tese 1, men inden vi konkluderer helt, viser vi nogle af de åbne svar, der refererer direkte til coronapandemien.

Coronapandemien som arena

Coronaperioden ser ud til at have rykket ved respondenternes holdning til folkekirken i de åbne svar. Dermed går den ind og opfylder de klassiske funktionelle idealer om at kunne samle nationen i krisetider. I de åbne svar giver respondenterne ikke konkrete bud på, hvordan folkekirken bør være synlig. Snarere angiver de den arena, hvor der er behov for synlighed:[269]

> *"Jeg synes, de skal markere sig ved en lands- og verdenskrise som fx coronakrisen. Og selvfølgelig ved højtider".*

269 De gengivne åbne svar er anonyme og uden tidsangivelse. Derfor medtager vi dem her som generiske åbne svar, der desværre ikke kan kategoriseres ud over ved den valgte tidsangivelse før og efter 12. marts.

"Hvor mennesker samles om fælles udfordringer, fx med den florerende virus-epidemi."

"Lige nu hvor vi har den her virus, altså korona."

"I den krisetid vi står i nu (corona)".

De udvalgte besvarelser ovenfor minder os om den tidsperiode, der fulgte med nedlukningen af samfundet. Flere af respondenterne understreger krisens aktualitet ved at skrive, at folkekirken burde være synlig lige nu, når vi står midt i en pandemi. I de åbne svar bliver folkekirkens arena også det pandemiramte nationale rum, hvor mennesker samles om fælles udfordringer. Coronaperioden udvider altså kirkens handlerum til at være mere nationalt orienteret. Det udvidede rum betyder dog ikke, at kirkens krisefunktioner på lokalt niveau forsvinder i besvarelserne. Der sker i højere grad en udvikling, hvor befolkningens forventninger til lokalt engagement udvider sig til også at indeholde store globale og nationale begivenheder. Her beskriver en respondent, hvordan coronapandemien går ind og rykker ved prioriteringen af folkekirkens tilstedeværelse:

"Jeg mener at kirken skal være en aktiv del af lokalområdet og for de mennesker, der bor der. Derfor kan det sagtens være meningsfuldt, at kirken er med til mere alm./jordiske events som dem, der foreslås ovenfor, men det er i krisestunder, vi virkelig har brug for kirken. Hvor er den i Covid-tiden? Træningscentre laver online holdtræning. Hvorfor laver kirken ikke onlinegudstjenester? Et pusterum og plaster sjæleligt som folk for hjælp til at håndtere frygten og usikkerheden. Er det ikke det gudsrummet og re ..."[270]

I citatet fra det åbne svar hører vi, at "det er i krisestunder, vi virkelig har brug for kirken". Kirken skal være lokalt engageret, men coronapandemien gør krisenarrativet ekstra vigtigt som ramme for befolkningens forhold til folkekirken. Selvom der ikke er flere danskere som helhed, der gerne ser kirken mere synlig efter en katastrofe med nedlukningen af Danmark, giver optællingen og nærlæsningen af de åbne svar et indblik i, hvordan der sker et skift i fokus fra kirkelig tilstedeværelse ved personlige kriser til kirkelig tilstedeværelse i forbindelse med den globale pandemi. Det fornyede fokus på det nationale og til dels også det internationale, er også en indikator på, at coronapandemien gik let hen over Danmark. Medierne var ikke fyldt med forfærdende historier om døende danskere. Da sendefladen viste billeder af militærkonvojerne, der kørte lig ud af Bergamo i Italien, kan det se ud som om, at danskerne viser forståelse ved at betone folkekirkeligt engagement i international nødhjælp.[271] Selvom coronaperioden har forårsaget mange personlige tab og individuelle kriser, var det ikke hovedfortællingen i de første uger af nedlukningen.

Ud over det nationale og globale engagement taler coronaperioden også direkte til de aspekter af folkekirkelig tilstedeværelse, som i forvejen indgår i befolkningens forventninger til kirken om at være en socialt ansvarlig aktør, der tager hånd om udsatte grupper i befolkningen. Nedenstående citat illustrerer, hvordan coronapandemien kropsliggør de ret stabile ideer om kirkelig synlighed ved sygdom og død for én af respondenterne i undersøgelsen:

"Hvis der har været corona eller på hospitaler, og der er nogle, der er døende"

270 Citatet er afbrudt på grund af manglende plads i tekstboksen til de åbne svar.

271 Det er dog vigtigt at understrege, at vi ikke kan forklare årsagerne til de åbne svar direkte.

Udsagn om, at folkekirken skal være til stede ved sygdom og død, er ikke nye, de kan genfindes i alle de åbne svar, også fra perioden før nedlukning. Dertil er koblingen mellem folkekirken og livets overgange helt central i folkekirkens arbejde, og derfor stemmer befolkningens forventninger også overens med kirkens virke. Men grunden til, at vi har valgt at bringe citatet, er for at vise, hvordan flere respondenter bringer coronapandemiens dimensioner ind i de folkekirkelige forventninger. Selvom kirkerne var lukkede for gudstjenester, er befolkningens forventninger, at kirken skal være aktiv på andre områder, især som nationalt holdepunkt og som omsorgsinstitution for de socialt udsatte, syge og døende.

Folkekirken som nationalt samlende aktør?

Tese 1: Befolkningen forstår folkekirken som en nationalt samlende institution i coronaperioden

Som konklusion på analysen i forbindelse med tese 1, befolkningens holdninger til folkekirken som nationalt samlende aktør, må vi sige, at danskerne som helhed ikke ønsker mere folkekirkelig tilstedeværelse efter nedlukningen. Men at det ønske om tilstedeværelse, vi kan læse ud af de åbne svar, bliver mere nationalt orienteret i forbindelse med krisen. Derfor kan vi delvis bekræfte tese 1. Vi skriver delvis, fordi bevægelsen fra de lokale kriser til de nationale kriser udelukkende er synlige i befolkningens relativt få åbne svar, og derfor ikke kan tages til indtægt for befolkningen som helhed. Til gengæld tilkendegiver over halvdelen af befolkningen, at de ønsker folkekirkelig tilstedeværelse efter en katastrofe. Krise på alle niveauer er derfor en af de arenaer, hvor et flertal af danskerne, både i spørgeskemaet og i de åbne svar, gerne vil have, at folkekirken træder til. Tænker vi med de funktionelle teorier om majoritetsreligionen som samfundets mening og værn imod kaos, kan de sagtens overføres til de idealer, som kommer til syne i de åbne svar. De stemmer, som fremhæver krisetiden som en særlig potent formidler af folkekirkelig nødvendighed, taler direkte ind i den funktionelle tanke.

Befolkningens religiøsitet i coronaperioden

Tese 2: Bliver befolkningen mere religiøs i coronaperioden?

Den anden tese handler om respondenternes egen religiøsitet i kriseperioden. Spørgeskemaet spurgte til flere dimensioner af religiøsitet, både kirkegang, privat praksis som fx bøn, religiøs selvidentifikation og trosforestillinger. Det er vigtigt at understrege, at befolkningen tæller både folkekirkekristne, ikke-kristne og borgere med anden religiøs overbevisning. Alle har skullet tage stilling til egen religiøsitet og deres relation til folkekirken. I det følgende måler vi religiøsitet på privat religiøs praksis uden for en institution og tro på Gud.[272]

272 Vi kunne også have valgt andre religiøse spørgsmål, langt de fleste gav det samme resultat. Der er ingen ændring hen over perioden.

Tabel 8: Har du en privat religiøs praksis uden for en religiøs institution – fx religiøs meditation, at bede eller læse hellige bøger derhjemme? N=4010.

	Før nedlukning	Efter nedlukning
Ja	13%	12%
Nej	87%	89%
I alt	**100%**	**101%**

Tabel 8[273] viser, at niveauet af religiøs praksis uden for kirker, moskeer og lignende ikke ændrer sig nævneværdigt igennem perioden.[274] 13% af befolkningen havde en privat religiøs praksis før nedlukningen sammenlignet med 12% efter nedlukningen. Niveauet for privat praksis er stabilt igennem perioden. Umiddelbart er resultatet lidt overraskende med tanke på, at kirker og flere andre religiøse samlingssteder var lukkede i coronaperioden, sådan at digitale og private praksisser i stedet for blev det nye religiøse mulighedsrum, som rapportens analyse af digital forkyndelse også viser. Men her må vi huske, at denne del af analysen giver os indblik i befolkningen som helhed, hvor størstedelen ikke har nogen religiøs praksis i forvejen. Danskerne videreførte deres vaner med meget lav grad af religiøs praksis både inden for og uden for kirkerne, selvom de befandt sig i en global coronapandemi. I modsætning til den globale intensivering af bønspraksis (Bentzen 2020), er Danmarks befolkning altså umiddelbart ikke mere privat religiøst praktiserende.

Ser vi på gudstro er resultaterne de samme.

Tabel 9: Tro på Gud i befolkningen ved nedlukningen. N=4094.

Tror du på Gud?	Før nedlukning	Efter nedlukning
Ja	41%	42%
Nej	37%	37%
Ved ikke	22%	21%
I alt	**100%**	**100%**

Tabel 9 viser, at fordelingen af tro på Gud er præcis den samme før og efter nedlukning af samfundet. Det tyder på, at coronaperiodens tidlige stadier enten ikke er blevet oplevet som en krise af befolkningen, eller at krisen simpelthen ikke påvirker befolkningens gudstro. Ved en opdeling af folkekirkemedlemmer og ikke-medlemmer er resultatet det samme. Danskerne viser stor stabilitet i både

273 Det totale antal er på 101% i besvarelserne efter nedlukning, fordi vi har rundet tallene 11,5% og 88,5% op til næste hele tal.
274 Ved ikke-kategorien er fjernet fra analysen. Tallene er vægtede for at være repræsentative for befolkningen som helhed.

privat religiøs praksis og tro på Gud. Derfor må vi afvise tese 2: Befolkningen som helhed bliver ikke mere religiøs i coronaperioden.

Ændring i folkekirkemedlemmers motiver for medlemskab

I den første del af analysen fandt vi ud af, at der er forskel på den kvantitative tilkendegivelse af folkekirkelig synlighed ved katastrofer og det kvalitative indhold af denne tilstedeværelse. I det følgende giver vi modspil til den stabile religiøsitet ved at vise, at der sker et skift i den religiøsitet, der ligger i det institutionelle tilhørsforhold. Folkekirkemedlemskabsprocenten i materialet er den samme før og efter nedlukningen, men motiverne for at være medlem tager et kvalitativt skift. Vi vender os dermed imod folkekirkemedlemmerne.

Tabel 10. Folkekirkemedlemmers motiver for at være medlem før og efter nedlukning af samfundet. N= 3156. ***p ≤ 0,001 ved x^2-test.

Motiver for medlemskab	Før nedlukning	Efter nedlukning
Jeg vil gerne bevare de historiske kirkebygninger***	58%	65%
Jeg vil have ret til at benytte mig af kirkens tilbud, hvis jeg ønsker det***	57%	64%
Kirken gør noget godt for de svage i samfundet***	45%	53%
Jeg har ikke tænkt så meget over mit medlemskab***	21%	29%
Jeg synes ikke, at der er noget godt alternativ til folkekirken	-	-
Som dansk statsborger er det naturligt at være medlem af folkekirken	-	-
Jeg vil støtte op om den kristne kulturarv	-	-
Jeg er medlem af folkekirken, fordi mine forældre fik mig døbt	-	-
Jeg har bare ikke fået meldt mig ud	-	-
Jeg har en kristen tro	-	-

Tabel 10 viser de motiver, som medlemmerne af folkekirken kunne vælge som begrundelse for deres medlemskab. Det var muligt at vælge flere udsagn, hvad størstedelen af respondenterne også gjorde. Vi viser ikke de endelige procenttal for alle motiverne i denne rapport for ikke at foregribe resultaterne af Befolkningsundersøgelsen 2020, der først publiceres i 2021. Det vigtigste i denne tabel i forhold til coronaperioden er, at der ved nedlukningen af samfundet sker en ændring i medlemmernes motiver. Signifikant flere respondenter vælger at begrunde deres medlemskab af folkekirken med de historiske kirkebygninger, ret til kirkelige tilbud, og at kirken gør noget godt for de svage i samfundet. Dertil er der flere, der ikke har tænkt over deres medlemskab. Til gengæld ser vi ingen ændring i de motiver, der relaterer til aktuelle politiske debatter om danskhed, kristendom og stats-

borgerskab. Det kan hænge sammen med, at nedlukningen i marts 2020 ganske enkelt også lukkede de værdipolitiske debatter. Spørgsmål om indvandring og islam var mindre synlige i den første del af coronaperioden. Den kristne kulturarv og det danske statsborgerskab forsvandt ikke som motiver, men disse begrundelser var ikke i vækst efter nedlukningen. Til gengæld har medlemmerne vist en højere værdsættelse af folkekirkens bygninger, de kirkelige tilbud og kirkens sociale profil som en institution, der gør noget godt for de svage i samfundet. Det sidste aspekt hænger sammen med de folkekirkelige omsorgsfunktioner, som, vi så, var efterspurgte i analysen af tese 1. Der er kontinuitet i langt de fleste motiver, men coronaperiodens krisestemning skubbede de socialetiske og praktiske sider af medlemskabet frem. Endelig er der også en interessant vækst i, at man som medlem ikke har tænkt over sit medlemskab. Denne vækst kan skyldes, at der er lidt flere yngre respondenter blandt respondenterne efter nedlukningen, men det kan også være et udtryk for, at folkekirken ikke har været på dagsordenen. Der er færre, der tager deres medlemskab op til overvejelse, når verden er ramt af coronavirus. Medlemskabet er stabilt som en relativt ureflekteret størrelse.

Konklusion

Sammenfattende giver det indsamlede materiale fra danskerne før og efter 12. marts et unikt indblik i befolkningen i den første tid efter nedlukningen af Danmark. Den første tese lød: Befolkningen forstår folkekirken som en nationalt samlende institution i coronaperioden. Selvom vi ikke har spurgt direkte til national krise i spørgeskemaet, kan vi konkludere, at befolkningens egne beskrivelser af folkekirkelig kriseforvaltning ser ud til at bevæge sig fra personlige og lokale kriser til i højere grad at blive rettet imod folkekirken som kriseforvalter på nationalt og internationalt niveau. Dertil mener 53% af befolkningen, at folkekirken skal være til stede efter en katastrofe. Denne procent er stabil hen over perioden. Tese 1 kan derved delvis bekræftes. Den anden tese lød: Bliver befolkningen mere religiøs i coronaperioden? Målt på private religiøse praksisser og tro på Gud, kan vi konkludere, at befolkningen som helhed ikke er blevet mere religiøse. Vi kan derfor afkræfte tese 2.

Til gengæld kan vi se, at folkekirkemedlemmernes motiver for at være medlem af folkekirken bliver mere praktiske end værdipolitiske ved nedlukningen. Der er signifikant vækst i medlemsmotiver, der handler om ret til kirkelige tilbud, påskønnelse af kirkebygningerne og at kirken gør noget godt for de svage i samfundet. Flere medlemmer tænker heller ikke over deres medlemskab. Motiverne for medlemskab ser dermed ud til at lade sig påvirke af den aktuelle situation, selvom mange af motiverne ikke ændrer status. Medlemmerne betoner altså følgende funktioner: bygninger, ritualer, social ansvarlighed. Kontinuiteten ligger i medlemskabets stabilitet, og ændringerne i perioden vidner om, at medlemskabet ikke er til debat og dertil fungerer som en form for sikkerhed. Coronaperioden understregede den danske befolknings forventning til folkekirken som omsorgsaktør i en uforudsigelig situation. Befolkningens relation til folkekirken er kompleks, fordi den består af mange forskellige lag af tilknytninger. Ifølge danskerne bør kirken i krisen både være aktiv i lokalmiljøet, hvor den skal lindre lokale tragedier og yde støtte til socialt udsatte grupper, samtidig med, at den skal markere sig som en national sorgforvalter, der også har et internationalt nødhjælpsberedskab. Coronaperioden intensiverede den befolkningsmæssige opmærksomhed i de åbne svar omkring folkekirken som en national aktør, der har specialiseret sig i at yde omsorg.

Litteratur

Ausker, N. (2012): *Tid til forandring? Forhandlinger af religiøs kontinuitet, forandring og forbrug hos kræftpatienter i Danmark*. Ph.d.-afhandling fra Københavns Universitet.

Bentzen, J. Sinding (2020): "In crisis, we pray: Religiosity and the covid-19 pandemic", Københavns Universitet: https://www.economics.ku.dk/research/corona/Bentzen_religiosity_covid.pdf (Tilgået 19. oktober 2020)

Berger, P. (1990): *The Sacred Canopy. Elements of a Sociological Theory of Religion*.

Durkheim, É. (1978): *Selvmordet. En sociologisk undersøgelse*. Forlaget Fremad.

Hall, M. E. Lewis og P. Hill (2019): "Meaning-making, suffering and religion: a worldview conception", *Mental Health, Religion & Culture* 22(5).

La Cour, P. og N. C. Hvidt (2010): "Research on meaning-making and health in secular society: Secular, spiritual and religious existential orientations", *Social Science & Medicine* 71.

Pargament, K. (2001): *The psychology of religion and coping. Theory, research, practice*. Guilford Press.

Sameksistens 2020, Interview med Peter la Cour: https://sameksistens.dk/sundhedsforsker-unge-kvinder-er-mest-psykisk-saarbare-under-corona-krisen/ (Tilgået 25. oktober 2020)

Silberman, I. (2005): "Religion as a meaning system: Implications for the new millenium", *Journal of Social Issues* 61(4).

4B. Befolkningens brug af kirkelige handlinger i coronaperioden

Nu har vi set, hvordan coronaperioden understregede befolkningens forventning om folkekirken som aktør i en national krisehåndtering. I næste del af analysen ser vi på, hvad der skete med de kirkelige handlinger i samme periode. Materialet til analysen er baseret på dataudtræk fra Folkekirkens IT med tal for dåb, konfirmationer og begravelser[275] fra 1. januar til 31. august i både 2019 og 2020.[276] Vi har altså at gøre med sammenlignelige tal for to perioder, hvor 2019 repræsenterer en normal udvikling som kan illustrere, hvilken forskel nedlukningen af samfundet fik for de kirkelige handlinger i første halvdel af 2020. I og med at registreringerne af kirkelige handlinger kun løber til slut august 2020, tager de ikke højde for udskudte handlinger efter denne dato. Tallene giver dog et overblik over udviklingen i kirkelige handlinger i coronaperioden på landsplan.

Kirkelige handlinger i tal i 2019 og 2020

Analysen af de to dataudtræk viser, at der i de første otte måneder af 2019 blev foretaget i alt 126.546 kirkelige handlinger i folkekirkens sogne. Til sammenligning blev der i 2020 i de samme måneder foretaget 86.062 handlinger; 2020-tallet udgør 68 procent af 2019-tallet.

Kirkelig handling	2019	2020
Dåb	22.744	21.676
Konfirmation	36.696	15.319
Begravelse	36.794	36.195

Tabel 11: Antal kirkelige handlinger i 2019 og 2020, begge 1. januar til 31. august.

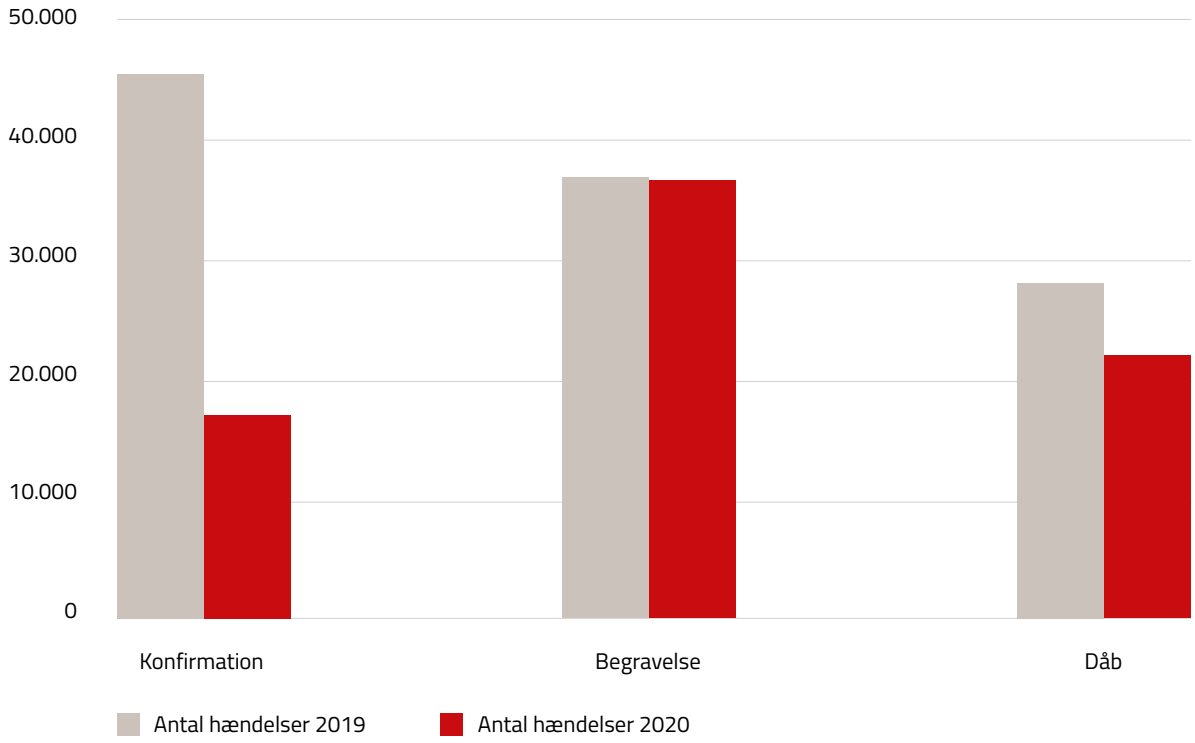
Tabel 11 viser, hvordan antallet af hændelser fordeler sig på de tre typer af kirkelige handlinger: dåb, konfirmation og begravelse. Samtidig giver tabellen et overblik over summen af kirkelige handlinger for perioden fordelt på de tre typer. Den tydeligste forskel fra 2019 til 2020 er tallet for konfirmatio-

275 Bisættelser og begravelser er sammenlagt til én kategori. Dåb inkluderer alle dåb.
276 Tallene er bearbejdet i Microsoft Power BI. Tal for kirkelige handlinger er isoleret, og derefter analyseret efter type og dato. I analysen er anvendt hændelsesdato.

ner, hvor 2020-tallet er under halvdelen af tallet for 2019. Begravelser er stort set samme antal i de to år, mens antallet af dåb er faldet lidt.

Figur 11 nedenfor viser de samme tal i et søjlediagram. Her står det tydeligt frem, at faldet i dåb er langt mindre end ved konfirmationer. Det stemmer overens med de kollektivt udskudte konfirmationer landet over, imens dåb i højere grad var styret af enkeltindivider og familiers beslutninger om at gennemføre handlingerne på trods af restriktionerne. Dertil strækker de individuelle handlinger sig også over hele perioden, både før og efter nedlukning, imens konfirmationerne er stærkere bundet til bestemte tidspunkter på året. Grunden til, at nogen konfirmationer har fundet sted i 2020, er, at mange konfirmationer blev rykket til august og dermed nåede med i denne tidsperiodes optælling.

Kirkelige handlinger 2019 og 2020 (1. januar til 31. august)

Figur 11: Antal kirkelige handlinger i alt 2019 og 2020 (1. januar til 31. august).

Analyse af barnedåb 2019 og 2020

For at gøre det muligt at se nærmere på udviklingen i barnedåb i de to perioder, er dåb af personer i alderen ca. 3 år og opefter filtreret fra i dette afsnit, således at vi kun forholder os til dåb af ca. 0 til 2-årige.[277] Tabel 12 giver et overblik over hovedtallene for barnedåb og fødsler i de otte måneder i hhv. 2019 og 2020.

	2019	2020
Antal fødsler	41.496	41.763
Antal dåb 0-2 årige	19.854	18.999

Tabel 12: Antal fødsler og dåb i de 8 måneder i 2019 og 2020.

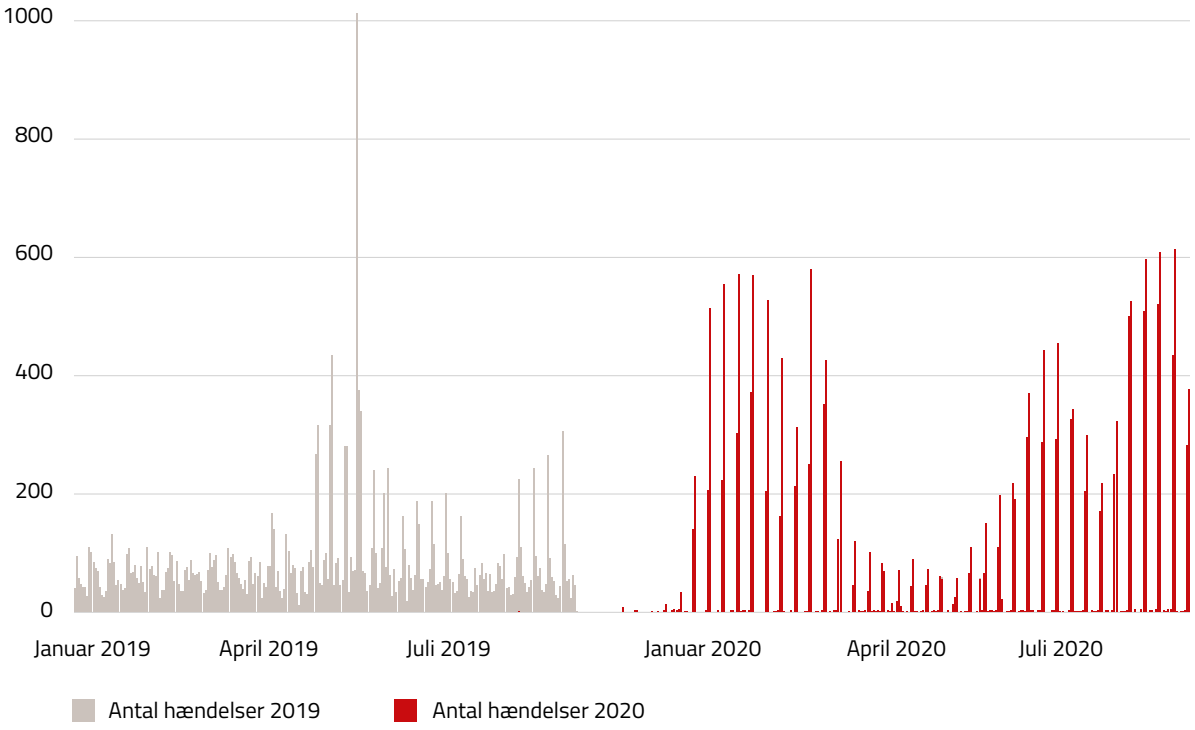
Det samlede antal barnedåb er lavere i 2020 (18.999 dåb) end i 2019 (19.854 dåb). Antallet af fødsler er ikke faldet, idet der i 2019 blev født 41.496 børn i samme periode, mens der i 2020 var 41.763 børnefødsler. De to tal kan dog ikke relateres direkte til hinanden, fordi dåbsprocenten opgøres for et helt år ad gangen.[278] Men fødselstallet giver os en indikation af, om der er født færre børn, og det er ikke tilfældet.

Hvor barnedåb i 2019 (lyseblå markering) var jævnt fordelt over de otte måneder, med toppe i maj-juni og august, ser det helt anderledes ud i 2020 (mørkeblå markering). Vi ser altså et markant fald i april og maj måned, hvor Danmark gik fra at være helt lukket ned til en gradvis genåbning. Fra maj og ind i juni stiger antallet af dåb igen, og i juli og august ser antallet af dåb ud til at stige markant.

Figur 12 giver et mere detaljeret overblik over antallet af dåbshandlinger, og hvordan de er spredt hen over perioden. Til trods for at barnedåb var muligt at gennemføre i hele perioden, var der langt færre barnedåb fra slutningen af marts og frem til overgangen til juli, hvor folkekirken var genåbnet. Sammenlignet med 2019 kan vi opsamlende sige, at det mest populære tidspunkt for dåbshandlinger, der normalt ligger i foråret, har rykket sig i 2020. Her bliver dåbshandlingerne en sommerbegivenhed. Som vi ved fra Thomas Reinholdt Rasmussens bidrag i denne rapport, kan de udskudte dåbshandlinger også diskuteres ud fra et teologisk dogmatisk perspektiv. I denne analyse holder vi os dog til det empiriske belæg for diskussionen. I 2020 er tallet for dåb stadig lavere end for 2019, hvilket kan pege på, at dåbshandlingerne enten er rykket til efteråret, så de ikke indfanges af vores tidsperiode, eller at coronaperioden måske har været årsag til, at flere børn ikke bliver døbt generelt. Til sidst kan vi ikke udelukke, at faldet i dåb i 2020 sammenlignet med 2019 har helt andre årsager; vi kender først hele årets samlede billede, når både 2020 og coronaperiodens restriktioner for alvor er forbi.

277 For 2019 gælder analysen børn født i 2017, 2018 og 2019, og for 2020 gælder det børn født i 2018, 2019 og 2020.
278 For årgang 2020 optælles fødselstallet, når hele årgangen 31. december 2021 er fyldt 1 år.

Dåb efter hændelsesdato 2019 og 2020 (1. januar til 31. august)

Figur 12: Antallet af dåb i 2019 og 2020, fordelt efter registreringsdato.

Begravelser i 2019 og 2020

Antallet af begravelser i de to perioder er stort set det samme (se tabel 13).

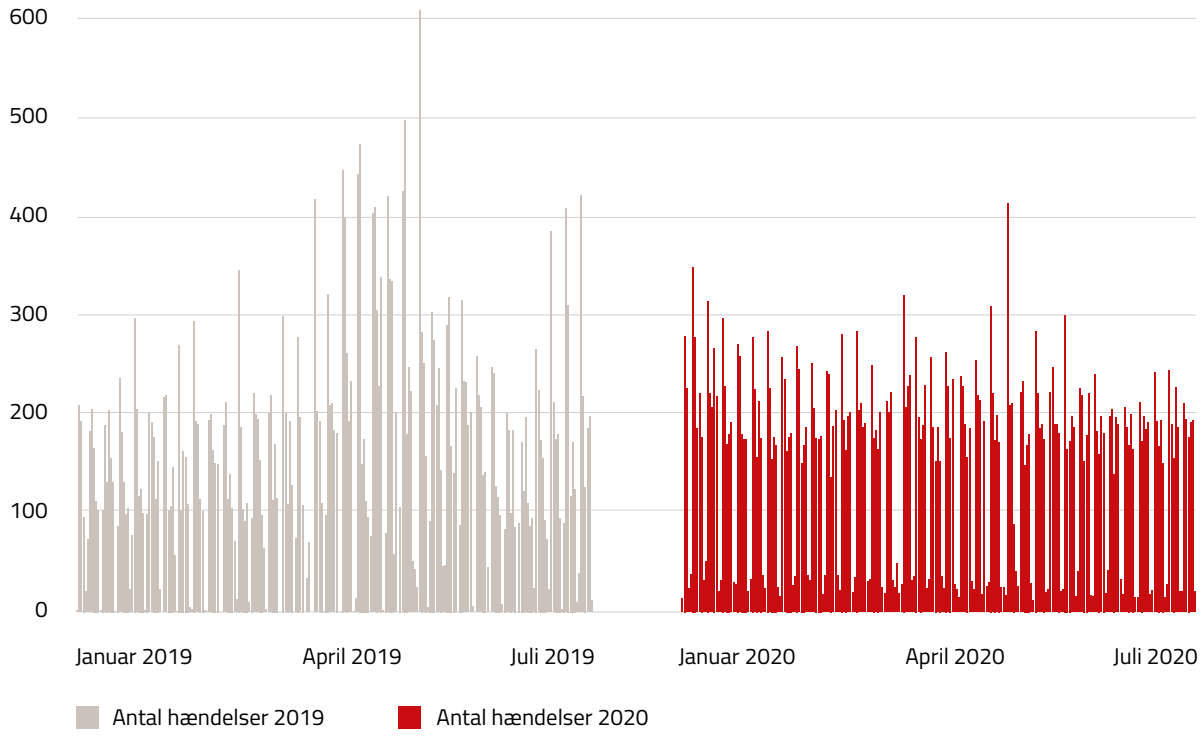
Antal begravelser (1. januar til 31. august) 2019	Antal begravelser (1. januar til 31. august) 2020
36.794	36.195

Tabel 13: Antal begravelser januar til august.

Når vi ser på, hvordan begravelserne fordeler sig over perioden, tegner der sig et andet mønster, end det vi så for barnedåb.

Der var tilsyneladende større udsving i fordelingen af begravelser hen over de otte måneder af 2019, end der var i 2020, hvor billedet ser mere jævnt ud. At antallet af begravelser faktisk er lidt lavere i 2020 og også mere jævnt fordelt, er umiddelbart overraskende med tanke på den katastrofeforventning, som vi finder i hele landet, herunder også i folkekirken. I begge dele af grafen sker der et dyk i april, som skyldes helligdagene i påsken (18.-22. april 2019 og 9.-13. april 2020), hvor der var færre begravelser end i de andre uger i perioden. Det er traditionel praksis, at man helst ikke afholder begravelse på de fire helligdage i påsken.

Begravelser og bisættelser efter registreringsdato 2019 og 2020 (1. januar til 31. august)

Figur 13: Begravelser januar til august.

Befolkningens oplevelse af begravelser og bisættelser i coronaperioden

I rapportens analyse af den folkekirkelige organisation på lokalt niveau (delanalyse 1B) ser vi, hvordan den levede virkelighed ser ud bag ved tallene. Selvom begravelser har været færre i coronaperioden, har handlingerne taget farve af periodens restriktioner. De pårørende til afdøde har været frustrerede over det begrænsede deltagerantal og de mange fravalg, de har været nødt til at tage i den forbindelse. Der er ikke nogen af vores interviewpersoner, som er vrede på folkekirken som sådan, frustrationen er rettet enten mod myndigheder højere oppe i systemet, eller imod pandemien som en altomsluttende og ødelæggende begivenhed. Sammenholder vi denne frustration med tallene for begravelser i perioden, må vi dog sige, at den oplevede frustration ved begravelserne ikke stemmer overens med det talmæssige overblik, hvor perioden er meget rolig.

Konklusion

Tallene for kirkelige handlinger i perioden 1. januar-31. august 2020 viser et blandet billede. Begravelser er stabilt sammenlignet med 2019 og ligger endda antalsmæssigt lidt lavere. Antallet af konfirmationer er gået dramatisk ned, imens dåb har oplevet et mindre fald. Det skyldes, at konfirmationer blev kollektivt udskudt, imens andre handlinger som dåb var mulige igennem hele perioden, dog med antalsbegrænsninger. Generelt må vi sige, at danskerne har ventet med deres kirkelige fester til efter nedlukningsperioden.

Idékatalog

Inspiration til kirkeliv i krisetid

Da coronakrisen ramte Danmark, og kirkerne blev lukket ned, måtte folkekirken finde nye måder at nå sine medlemmer på. Denne undersøgelse viser, at der er opstået en mangfoldighed af nye veje at gå. Opfindsomheden har været stor rundt omkring i landet, og det er blomstret frem med mange nye tiltag og formater.

For de fleste præsters vedkommende er onlinegudstjenester et ubetrådt område. Men nogle har hurtigt efter nedlukningen produceret f.eks. videofilmede gudstjenester og andagter og lagt dem på de sociale medier eller kirkens egen hjemmeside. Andre har forsøgt sig frem på egen hånd med smartphones og lignende. For nogle er det lykkedes, mens andre har givet op på det. Andre igen har foretrukket at gå andre veje end de digitale og er fysisk rykket ud der, hvor medlemmerne befinder sig. Mange steder har man lavet en kombination af de forskellige muligheder.

Her er samlet en række eksempler på de mange nye tiltag og aktiviteter. Eksemplerne er inddelt i kategorierne "Digital kirke", "Kirke i hjemmet", "Kirke uden for kirkerummet" og "Kirken rykker ud". Materialet til eksemplerne kommer dels fra de aktiviteter, som vi samlede ind i forbindelse med analyse 2A, der undersøgte onlineaktiviteter i fire provstier (Skjern, Horsens, Midtfyns og Glostrup), dels fra rapportens gæstebidragsyderes undersøgelser samt fra bidrag, som medarbejdere og præster i sogne selv har indsendt til undersøgelsens åbne mailboks (fuvcoronaprojekt@km.dk), som var åben fra 1. juli til 1. oktober 2020. Eksemplerne dækker derfor ikke hele landet og er ikke repræsentative. De er udvalgt, så de viser så bred en palette som muligt af nye aktiviteter ud fra det datamateriale, vi har haft til rådighed. Deres formål er at inspirere ud fra de erfaringer, som projektet har indsamlet i projektperioden.

Digital kirke

Babysalmesang på Facebook – både live og til gensyn senere

I Videbæk i Skjern provsti valgte korsangeren at afholde babysalmesang i kirkerummet i realtid via Facebook – live. Selvom videoerne blev optaget live, og forældrene blev opfordret til at følge med i realtid, kunne videoerne også ses eller genses på et senere tidspunkt. Antallet af visninger toppede den 25. marts med 1.600 visninger. Babysalmesangen fortsatte frem til annonceringen af kirkernes genåbning, og antallet af visninger kom ikke på noget tidspunkt under 250. Videbæk sogns forsøg med online babysalmesang illustrerer, at der er et potentiale ved digitalisering af folkekirkelige aktiviteter, nemlig muligheden for at nå ud til personer, som ikke almindeligvis ville eller kunne benytte sig af sognets fysiske kirke. Tid spiller formodentlig en rolle for antal visninger, idet tiltaget hørte til blandt de første i denne kategori af videoer, så videoerne blev set og delt i sogne uden for provstiet.

Vejledning i brug af "Facebook-kirken"

I Herstedvester sogn i Glostrup provsti gjorde personalet en stor indsats for at introducere sin menighed til den digitale kirke. Hurtigt efter nedlukningen holdt de hjemmeandagt fra en af præsternes egen stue, og livestreamede det på Facebook. På sognets hjemmeside lagde de små videoer med praktisk vejledning "Gør sådan og sådan" om, hvordan menigheden kunne gå på Facebook og benytte den digitale kirke. Præst Helle Viuf fortæller:

> *"Vi ved, at der er masser af mennesker, der ikke kan tygge sig igennem en lang tekst, så foruden de små videoer lagde vi også bare kortere tekster med vejledning i, hvordan de kunne gå på Facebook. Vi havde desuden en "Ring og spørg", så folk kunne ringe og spørge om lige netop deres specifikke problem med det digitale."*

Sognets digitale kirke blev kaldt "Facebookkirken", den opstod 22. marts og levede videre frem til maj ved hjælp af hashtagget #facebookkirken. Sognets hurtige overgang til en digitaliseret kirke afspejler, at kirkepersonalet havde de teknologiske forkundskaber til at kunne gennemføre omlægningen uden større vanskeligheder – endda med så stort et overskud, at man på pædagogisk vis introducerede brugerne i de nye forhold.

Online sangbreve fra organisten

I Kværndrup i Midtfyn provsti var der stor brug og integration af musik på sognets sociale medier. På førstedagen for kirke-nedlukningen gik organisten i gang med at producere ugentlige "sangbreve", der introducerede kirkens kor- og sanginteresserede for udvalgte sange og salmer, som kunne findes på YouTube. Organisten producerede også selv sanghilsner til menigheden og linkede desuden til sangaktiviteter rundt om i landet. På den måde forsøgte organisten at sikre, at interessen for sang blev opretholdt på trods af nedlukningen. Præsten bakkede op om organistens arbejde ved at benytte de forskellige salmer og sange til at understøtte sine prædikener, som blev postet i tekstform på Facebook-siden.

Online hilsner fra graveren

I Rolfsted sogn i Midtfyns provsti tog man kirkens udendørs "rum" i brug under nedlukningen. Graveren var til stede på sognets sociale medier og holdt sognets følgere opdateret om arbejdsvilkårene under nedlukningen, ligesom sognets følgere samme sted jævnligt kunne følge med i arbejdet på kirkegården. Påskeaktiviteter fik også plads på kirkegården. Der blev sat skilte op med påskedagenes tekster og salmer som opfordring til en påskevandring på kirkegården.

Drive-in gudstjeneste: både online og fysisk gudstjeneste

I Skjern sogn i Skjern provsti blev der afholdt drive-in gudstjeneste på Store Bededag. Gudstjenesten forbandt den analoge og digitale kirkepraksis. De personer, der ønskede at opleve gudstjenesten live, kunne køre hen til det aftalte mødested, som inden da var annonceret i et Facebook-event. De, som ikke ønskede eller havde mulighed for fysisk fremmøde, eventuelt på grund af smittefare eller isolation, kunne følge med på YouTube. Ifølge Facebook-eventen deltog 285 personer. Gudstjenesten var arrangeret i samarbejde mellem Skjern kirke, Skjern Bykirke og LM kirken i Skjern.

Videohilsener fra præsten

I Kollerup-Vindelev sogn i Vejle provsti lavede præst Birgitte Rosager Møldrup videohilsener til menigheden. Hun fortæller:

> *"Jeg lagde en hilsen ud til menigheden – en lille film, hvor jeg talte – et par gange, bl.a. i forbindelse med indsamling og 4. maj. Jeg brugte også denne kommunikation til den internationale menighed i Jelling. Jeg har optaget en besked på engelsk og sendt den via WhatsApp og Messenger".*

Brug af beboerforeningers Facebookside

I Hvejsel-Ildved sogn i Vejle provsti skrev præst Gitte Sandager Bjerre søndagsord og andre forkyndende tekster til beboerforeningers sider på Facebook. Hun skriver:

> *"Jeg valgte ret hurtigt ikke at lave små videoandagter til hjemmeside/sogn.dk, da vi ikke har erfaringer med, at folk bruger det. (Vi har kun sogn.dk og ikke andre platforme, heller ikke på Facebook). I mit lille sogn med 1000 indbyggere har vi ikke mindre end fem beboerforeninger – og det er dem, folk føler sig knyttet til, og deres facebooksider, folk bruger. Vi har prøvet at lave en side for hele sognet, men det var kun menighedsrådet, som brugte den. Så når folk ikke kommet til sognets side, ja så må præsten komme til dem. Derfor har jeg lavet små søndagsord og lagt på alle beboerforeningernes facebooksider. Det kræver en hårfin balance mellem at være oplysende og forkyndende – eller rettere helst lidt af begge dele (og tager faktisk lige så lang tid som at skrive en hel prædiken). Jeg kan se, at ca. 200 fra sognet hver gang har set og (forhåbentlig) læst, det, jeg har lagt ud. Flere har kommenteret på det, takket for opslagene. Også folk, som vi aldrig har set i forbindelse med noget kirkeligt. Så ja, tiden har også været en missionstid Jeg er helt sikkert nået ud til nogle hjørner af sognet, hvor jeg aldrig har været. Så for kirken og forkyndelsen her, hvor jeg er, tror jeg bestemt, at det har været en gave med denne coronatid".*

Kontakt med konfirmander

I Sankt Nikolaj sogn i Vejle provsti holdt præst Birgitte Rosager Møldrup kontakten digitalt med konfirmanderne. Om denne tid fortæller hun:

"Konfirmanderne har jeg haft kontakt med hver uge på Messenger, og vi har skypet via Google Meet. I første omgang for at høre om alle var ok, og tale om det chok, det var, pludselig ikke at skulle i skole. Samt det chok at de skulle have en ny konfirmationsdato. Hver gang har jeg haft en faglig del, og vi fortsætter til udgangen af maj. Jeg har afsluttet det materiale, vi var i gang med og kørte derefter ud med "Menneskesønnen", som vi nu læser, og der er online opgaver, de løser. Der er også noveller af Iben Krogsdal på nettet, der er indtalt, og som vi har læst/hørt et par stykker af. Det er ikke en overvældende engagerende undervisningsform, men jeg har fornemmet, at de har været meget glade for at mødes. De har i hvert fald klikket ind hver uge".

Fra Hover sogn i Vejle provsti beretter præst Jeanette Boye Kønig, at hun sammen med en præstekollega og kirke- og kulturmedarbejderen lavede forskelligt på video, som de sendte til konfirmanderne. Blandt andet fortællinger om påsken og en film om, hvordan man bager fladbrød. Jeanette Boye Kønig fortæller:

"Vi gav konfirmanderne den udfordring, at de også selv skulle bage fladbrød og sende billeder af resultatet tilbage. At det blev fladbrød var jævnfør bespisnings-underet. Og jeg begyndte at tage rundt til alle mine konfirmander med en påskehilsen og forskellige påskeopgaver. F.eks. fik de til opgave at lave noget kreativt, der illustrerede et eller flere af påskens temaer, og de sendte alle fotos af deres opgaver til mig. Jeg lavede også en påskequiz, og i ugen efter påske trak vi så en vinder, der fik en gave. Billederne af deres kreative påskescener blev hængt op i våbenhuset efter genåbningen. Især var det fint at se alle konfirmanderne ved deres private hoveddør, fordi det gav en god snak om corona-liv, tro og kirke og helt dagligdags ting. Og på den måde er det mit håb og indtryk, at det styrkede nærheden og kontakten i en tid med mange frustrationer".

Digital sorggruppe

I Horsens provsti plejer de 18-40-årige medlemmer af en kirkelig sorggruppe at mødes hver 14. dag. Under nedlukningen af kirken mødtes de på Skype, her en gang om ugen. Den forøgede hyppighed var begrundet i, at coronakrisen fyldte meget hos medlemmerne.

Digital sjælesorg

I Herstedvester sogn i Glostrup provsti blev sjælesorgen også digital under nedlukningen. Præst Helle Viuf beretter:

"I stedet for at sidde og snakke på mit kontor sad vi i hver sit hjem og snakkede via Facetime. Vi sad jo med lidt større afstand end, hvis vi havde siddet på mit kontor. Men vi sad til gengæld i hvert sit eget hjem med hver en kop kaffe, og personen kunne samtidig få et kig ind i præstens stue. Der var nogle foræringer i den her nedlukningstid. Det her kunne man også gøre efter coronaen".

Kirke i hjemmet

Lyd-CD til ældre uden erfaring med internettet

Sognepræsten for Haderup og Feldborg sogne, Herning nordre provsti, Rune Hoff Lauridsen, havde tanke på ældre uden erfaring med internettet, da der efter lukningen af kirkerne hurtigt blev tilbudt en række andagter og gudstjenester både online og i radio og TV. Rune Hoff Lauridsen fortæller:

"Det var min vurdering, at disse tilbud ikke kunne nå alle dem, som normalt er en del af en søndagsmenighed i vore to lokale sogne i Haderup og Feldborg. Her kommer mange ældre, som ikke er fortrolige med at navigere online på internettet og som derfor ikke kunne benytte sig af online tilbud om gudstjenester. Derfor valgte jeg at sammensætte fire gudstjenester af 25 min hver på en lyd-CD (hvilket tilsammen er lige præcis, det der er plads til).

CD'ens gudstjenesteliturgi:

- Salmemelodi – (et enkelt vers af en kendt salme, som knyttede sig til dagen. Ingen sang, kun melodi)
- Bøn og trosbekendelse
- Salmemelodi – (et enkelt vers af en kendt salme som ovenfor)
- Tekstlæsning, prædiken, kirkebøn og fadervor
- Salmemelodi – (et enkelt vers af en kendt salme som ovenfor)
- Bøn og velsignelse
- Salmemelodi – (et enkelt vers af en kendt salme som ovenfor)

Rune Hoff Lauridsen lagde i produktionen af gudstjenesterne vægt på genkendelighed i forhold til salmemelodierne og i forhold til, at man kunne bede med på fadervor og sige med på trosbekendelsen, samt at gudstjenesterne indeholdt genkendelige led. For hurtigere at kunne producere gudstjenesterne brugte Rune Hoff Lauridsen prædikener, han havde holdt det foregående år (og tekster til 1. tekstrække), i stedet for at skrive nye. De fire gudstjenester blev derfor lavet over dagene: Mariæ Bebudelse, palmesøndag, langfredag, påskedag.

Rune Hoff Lauridsen fortæller videre:

"Efter produktionen af gudstjenesterne ringede jeg rundt til ældre i sognet og spurgte, om de gerne ville have en lyd-CD med gudstjenesterne. Jeg producerede også en video, som jeg lagde på sognenes fælles Facebook side, hvor jeg opfordrede folk til at kontakte mig, hvis de kendte nogen – eller gerne selv ville have en gratis lyd-CD. Lyd-CD'erne brændte jeg selv, pakkede dem i kuverter og afleverede dem i postkassen hos dem, der havde bestilt. Under hele produktionen var jeg bevidst om hygiejne og håndsprit. Samlet set har jeg været ude med ca. 25 lyd-CD'er. Initiativet med lyd-CD'en blev modtaget meget positivt. Videoen på Facebook, der reklamerede for CD'en gik (i et mindre omfang) viralt og fik ca. 2.300 visninger, hvoraf ca. 200 har set mere end ét minut (hvor det må antages, at de har set hele videoen). De, der modtog CD'en, var meget positive, og jeg har hørt, at der er flere, som har lyttet til den flere gange".

Skriftlig vejledning til gudstjeneste derhjemme

Peter Langgaard Uth, præst i Tamdrup pastorat, Horsens provsti, lavede en skriftlig vejledning til, hvordan man kan lave en gudstjeneste i sit eget hjem under kirkernes nedlukning. Peter Langgaard Uth fortæller:

”Jeg lavede en enkel liturgisk vejledning, som man kunne bruge, hvis man ville holde gudstjeneste hjemme med sin familie og lagde den på Facebook og kirkens egen hjemmeside. Nogle af de ting, vi gør i kirken, giver ikke mening, hvis man sidder i en stue, men det umistelige i en gudstjeneste tog jeg med. Og som jeg skrev i vejledningen, kunne man selv plukke ud efter behov. Det er svært at vide, om vejledningen er blevet brugt, men den fik mange likes på Facebook. Ved en eventuel 2. bølge af coronakrisen ville det være oplagt at stille kirkens rum til rådighed, i hvert fald på landet, og lægge sådan en vejledning i kirken, som folk enten kan bruge i kirken eller tage med hjem”.

Kirke uden for kirkerummet

Påskevandring på kirkegården

I Tamdrup pastorat i Horsens provsti satte de skilte op på kirkegården i påsken, så besøgende via en tilrettelagt vandring på kirkegården blev guidet igennem de forskellige højtidsdage i påsken. Præst Peter Langgaard Uth uddyber:

> *”Vi lavede plancher med evangelietekster, satte malerier ved teksterne sammen med et enkelt sangvers, så det blev en form for kollage. Den påskevandring var faktisk det mest populære tiltag, vi lavede under nedlukningen”.*

Fejring af 4. maj på kirkegården

Åby sogn i Aarhus Vestre provsti arrangerede en Facebook-event mandag 4. maj kl. 20, som kaldtes ”Kom og tænd lys ved Åbyhøj kirke” (https://www.facebook.com/events/232098788013669/). På kirkegården var der mulighed for at tænde lys og mindes Danmarks befrielse.

Uddeling af varme hveder på Store Bededag

De fem kirker i Brædstrup, Tønning, Træden, Grædstrup og Sønder Vissing pastorat i Horsens provsti opfordrede til at bruge Store bededag som anledning til en familiegåtur med varme hveder fra kirken. Pia Skovmose Jensen, præst i Sønder Vissing sogn, fortæller:

> *”I vores sogn plejer vi at arrangere sådan en familiegåtur på Store Bededag hvert år, men i år opfordrede vi de andre sogne til også at være med. Det ville de gerne, så vi opfordrede folk til at gå en familietur og komme forbi kirken til sidst, hvor de kunne tage hveder med hjem. Der blev uddelt ca. 600 hveder, som man fik i poser med navn på, fordi folk havde bestilt dem på forhånd. Ved uddelingen af hvederne kunne vi samtidig få en lille snak på afstand”.*

Stemningsfuld fejring af 4. maj ved Åbyhøj Kirke i Åby sogn. Foto: Hanne og Karsten Høgild

Kirken rykker ud

"Musik for guldet" uden for plejecentrene

Da plejecentrene lukkede for udefrakommende besøg, kunne folkekirken ikke længere komme ind og afholde andagter, gudstjenester, sangeftermiddage og lign. Derfor tog præst Hanne Henriksen i Horsens provsti kontakt til et lokalt spillested, KulisseLageret, og præsenterede ideen om en koncertturné til kommunens plejecentre, hvor man kunne spille udendørs, så musikken kunne nå ind ad åbne vinduer og altandøre. Hanne Henriksen fortæller om initiativet:

> *"Jeg fik kontakt til alle plejecentre via kommunens aktivitetsleder på området, som jeg i forvejen sidder i styregruppe med i forbindelse med oprettelsen af mandegrupper for enlige mænd 65+". Jeg spurgte de lokale aktivitetsledere, om de ville have en halv times koncert. Det eneste, de skulle, var at smide en forlængerledning ud til musikken."*

Koncertstedet "Kulisselageret" entrerede med en professionel kunstner, Andreas Boysen, som i samarbejde med Hanne Henriksen udvalgte numrene. Det blev til 15 koncerter over tre onsdage i foråret på 14 af kommunens i alt 15 plejecentre. I begyndelsen var det Andreas Boysen, der sang og spillede på sin guitar, senere kom flere og flere fra "Kulisselageret" med, så det blev et helt orkester.

Hanne Henriksen fortæller videre:

> *"De numre, der blev spillet, var fra den lette ende, som alle kan synge med på, fx "Tag din gamle sweater på", "Det er i dag et vejr" og "Katinka, Katinka". Horsens Kommune betalte første turné dag og Horsens Provsti de to andre. Vi kaldte initiativet "Musik for guldet", og det blev modtaget med glæde af både beboere, pårørende og ansatte på plejecentrene. Også det lokale spillested, der lå underdrejet af corona var begejstrede. Efterfølgende er vi blevet opfordret til at gentage succesen – også efter corona".*

Musik for guldet blev modtaget med glæde af beboere, pårørende og ansatte på plejecentrene i Horsens provsti. Foto: Hanne Henriksen.

Samarbejde med kommunen om tiltag til pårørende til demente

Som en udløber af koncertturneen "Musik for Guldet", henvendte Horsens Kommune sig i juni til præst Hanne Henriksen i Horsens provsti og gjorde opmærksom på en pulje/covid-19-hjælpepakke under Sundhedsstyrelsen, som civilsamfund og frivillige kunne søge til initiativer for pårørende til borgere med demens. Hanne Henriksen fortæller:

> *"Denne gruppe borgere stod under nedlukningen alene med plejeopgaven, da dagtilbuddene var lukket ned. Jeg tog kontakt til en pårørende, som jeg mødte på koncertturneen "Musik for guldet", samt kommunens demenskoordinator, og vi fik på få dage kortlagt behovet blandt pårørende med hjemmeboende borgere med demens. Jeg skrev ansøgningen, der søgte midler til to retræte- og kursusophold på Løgumkloster for ti pårørende pr. gang sammen med kommunens neuropsykolog. Første hold pårørende kom af sted i slutningen af september og det næste hold deltager i starten af december. Opholdet var ment som en aflastning for pårørende til demente, som har haft en ekstra byrde under nedlukningen i dagtilbuddene, efter devisen om, at man som passager i et fly selv skal tage iltmasken på, før man kan hjælpe andre. Vi har fået tilbagemeldinger fra det første hold pårørende, der var afsted om, at de fik skuldrene på plads, at det var lindrende og godt at snakke med andre i samme situation. Opholdet ramte plet".*

Klokkespil, roser til Mors dag og gaver til konfirmander

Brøndby Strand sogn i Glostrup provsti satte, ved siden af nye online tiltag, også nye fysiske (analoge) aktiviteter i gang i coronaperioden. Sognet afholdt klokkespil fra kirketårnet, uddelte roser på Mors dag og uddelte gaver til kirkens konfirmander, ligesom der var fællessang med kirkens sanger og organist i skiftende baggårde i byen. Formålet var, at kirken skulle række ud til stort set alle kirkens brugergrupper. Der var både digitale og analoge aktiviteter for gamle, voksne, unge og børn.

Mors dag. Foto: Brøndby Strand Kirke.

Hilsner til konfirmanderne på den oprindelige konfirmationsdato

Præst Inge Pilegaard Thomsen, Engum sogn, Vejle provsti ville på Store Bededag gerne markere over for sine konfirmander, at de skulle have været konfirmeret den dag, og fortæller:

> *"Til Store Bededag, hvor der skulle have været konfirmation, kørte jeg rundt til alle konfirmander med en hilsen, flag og slik og mødte de fleste familier. Det gav meget fin mening og blev godt modtaget".*

Stearinlys og 4. maj hilsen fra kirken til beboerne i boligområde med socialt udsatte

I Klostersogn i Horsens kommune blev kirkens planlagte 4. maj fejring omdannet til en uddeling af ca. 650 stearinlys i et boligområde med socialt udsatte. Boligområdet er nyt og ligger lidt i udkanten af sognet, og kirkens medarbejdere har haft lidt svært ved at nå beboerne.

Menighedsrådsmedlemmer og ansatte i sognet pakkede gennemsigtige poser med stearinlys og en grøn hilsen fra kirken. Hilsenen fortalte både om Danmarks befrielse 4. maj 1945 og om coronakrisen, og forsøgte at udtrykke håb om, at det bliver godt igen. Menighedsrådsmedlemmer, præster og folk fra afdelingen Bo Trivsel i Horsens kommune delte poserne ud.

Menighedsrådsmedlemmer, præster og folk fra BO Trivsel i Horsens kommune delte stearinlys og en grøn hilsen ud til beboerne i Sund Parken. Foto: Hanne Henriksen.

Bilag

Bilag.
Bekendtgørelser i de 100 dage

Tabel 14: Bekendtgørelser udstedt 26. februar til 4. juni 2020.

Dato	Indhold	Betydning
27-02-2020	BEK nr 156 af 27/02/2020. Bekendtgørelse om ændring af liste A til lov om foranstaltninger mod smitsomme sygdomme og andre overførbare sygdomme	Alvorlig coronavirusinfektion kommer på liste A over smitsomme sygdomme, som kan udløse en epidemi.
17-03-2020	LOV nr 208 af 17/03/2020. Udvidelse af foranstaltninger til at forebygge og inddæmme smitte samt sikring af kapacitetsmæssige ressourcer m.v.[279]	Epidemiloven ændres og giver hermed sundhedsministeren vidtrækkende beføjelser under coronaepidemien.
17-03-2020	BEK nr 224 af 17/03/2020. – Lovgivning forskriften vedrører LBK nr 1026 af 01/10/2019 (Epidemiloven) – Bekendtgørelse om forbud mod større forsamlinger og forbud mod adgang til og restriktioner for visse lokaler i forbindelse med håndtering af Coronavirussygdom 2019 (COVID-19)	Forsamlingsforbud til 30. marts, gælder ikke for begravelser
22-03-2020	BEK nr 251 af 22/03/2020 – Ændrer/ophæver BEK nr 224 af 17/03/2020 – Bekendtgørelse om ændring af bekendtgørelse om forbud mod større forsamlinger og forbud mod adgang til og restriktioner for visse lokaler som led i håndtering af Coronavirussygdom 2019 (COVID-19)	Ændring i BEK 224
27-03-2020	BEK nr 305 af 27/03/2020 – Ændrer/ophæver BEK nr 224 af 17/03/2020 – Forlængelse af tidligere bekendtgørelse fra 30. marts til 14. april. Bekendtgørelse om ændring af bekendtgørelse om forbud mod større forsamlinger og forbud mod adgang til og restriktioner for visse lokaler i forbindelse med håndtering af Coronavirussygdom 2019 (COVID-19)	Forsamlingsforbud til 14. april
04-04-2020	BEK nr 370 af 04/04/2020 – Ændrer/ophæver BEK nr 224 af 17/03/2020 – Bekendtgørelse om forbud mod større forsamlinger og mod adgang til og restriktioner for lokaler i forbindelse med håndtering af covid-19	Fortsat forsamlingsforbud fra 5.-18. april

279 Hele situationen understreges af, at lovforslaget bag ændringen af epidemiloven er fremsat 12. marts, og hele det lovforberedende arbejde er således foregået inden lovens ikrafttrædelse 17. marts 2020. https://www.ft.dk/samling/20191/lovforslag/l133/index.htm (Tilgået 15. september 2020).

Dato	Indhold	Betydning
17-04-2020	BEK nr 442 af 17/04/2020 – Ændrer/ophæver BEK nr 370 af 04/04/2020 – Bekendtgørelse om ændring af bekendtgørelse om forbud mod større forsamlinger og mod adgang til og restriktioner for lokaler i forbindelse med håndtering af covid-19	Fortsat forsamlingsforbud fra 18. april-11. maj
19-04-2020	BEK nr 445 af 19/04/2020 – Ændrer/ophæver BEK nr 370 af 04/04/2020 – Bekendtgørelse om forbud mod større forsamlinger og mod adgang til og restriktioner for lokaler og lokaliteter i forbindelse med håndtering af covid-19	BEK 370 træder ud af kraft og erstattes af BEK 445. Gældende fra 20. april-11. maj
08-05-2020	BEK nr 586 af 08/05/2020 – Ændrer/ophæver BEK nr 445 af 19/04/2020 – Bekendtgørelse om ændring af bekendtgørelse om forbud mod større forsamlinger og mod adgang til og restriktioner for lokaler og lokaliteter i forbindelse med håndtering af covid-19	Rettelse til BEK 445. Professionel idræt uden tilskuere undtages restriktionerne
10-05-2020	BEK nr 593 af 10/05/2020 – Ændrer/ophæver BEK nr 445 af 19/04/2020 – Bekendtgørelse om ændring af bekendtgørelse om forbud mod større forsamlinger og mod adgang til og restriktioner for lokaler og lokaliteter i forbindelse med håndtering af covid-19	Fortsat forsamlingsforbud fra 11. maj-8. juni.
17-05-2020	BEK nr 630 af 17/05/2020 – Ændrer/ophæver BEK nr 445 af 19/04/2020 – Bekendtgørelse om forbud mod større forsamlinger og mod adgang til og restriktioner for lokaler og lokaliteter i forbindelse med håndtering af covid-19	BEK 445 ophører og BEK 630 træder i kraft. Gælder fra 18. maj-8. juni.
21-05-2020	BEK nr 658 af 21/05/2020 – Ændrer/ophæver BEK nr 630 af 17-05-2020 – Bekendtgørelse om ændring af bekendtgørelse om forbud mod større forsamlinger og mod adgang til og restriktioner for lokaler og lokaliteter i forbindelse med håndtering af covid-19	Rettelser til BEK 630
27-05-2020	BEK nr 687 af 27/05/2020 – Ændrer/ophæver BEK nr 630 af 17/05/2020 – Bekendtgørelse om forbud mod større forsamlinger og mod adgang til og restriktioner for lokaler og lokaliteter i forbindelse med håndtering af covid-19	Forsamlingsforbud hæves for folkekirken i lokaler, som den råder over
07-06-2020	BEK nr 791 af 07/06/2020 – Ændrer/ophæver BEK nr 687 af 27/05/2020 – Bekendtgørelse om forbud mod større forsamlinger og mod adgang til og restriktioner for lokaler og lokaliteter i forbindelse med håndtering af covid-19	Bekendtgørelse – forsamlingsforbud ændres fra 10 til 50 personer
08-06-2020	BEK nr 795 af 08/06/2020 – erstatter BEK nr 687 af 27/05/2020 – Bekendtgørelse om forbud mod større forsamlinger og mod adgang til og restriktioner for lokaler og lokaliteter i forbindelse med håndtering af covid-19. Træder i kraft 9. juni og ophæves 8. juli 2020.	Ny bekendtgørelse træder i kraft (BEK 795) og erstatter BEK 687
13-06-2020	BEK nr 865 af 13/06/2020 – Ændrer i BEK nr 795 af 08/06/2020 – Bekendtgørelse om forbud mod større forsamlinger og mod adgang til og restriktioner for lokaler og lokaliteter i forbindelse med håndtering af covid-19.	Ændring i BEK 795.

Bilag.
Oversigt over taskforce og kirke-gårdstaskforce arbejdet, oversigter fordelt på datoer og emner

Taskforcearbejdet i nedlukningsperioden

Af oversigten kan ses, at taskforce i løbet af nedlukningsperioden arbejder med følgende sager:

Tabel 15: Oversigt over emner på dagsordner til taskforcemøder i perioden 17.-23. marts 2020. Oversigten indeholder dermed ikke dagsordenerne fra de første møder 13.-16. marts 2020. Det er ikke afklaret, om disse dagsordener dækker alle møder afholdt 17.-23. marts.

Emne (fra dagsordener fra taskforce møder 17.-23. marts 2020)	Dato(er)	Tema og udkomme af diskussion	Kommer i vejledning fra biskopper
▪ Konfirmandundervisning, herunder fjernundervisning og dispensationer	17. marts	▪ Præster og andre underviseres forhold	
▪ Beskyttelse af præsten ved hjemmebesøg og dåb	17. marts	▪ Præsters forhold	17. marts (Kbh. Stift)
▪ Besvarelse af andre stifters henvendelser	17. marts	▪ Opsamling af spørgsmål, som er formidlet gennem de daglige bispemøder	
▪ Er der nye vejledninger i støbeskeen	17. marts	▪ Nye vejledninger fra Kirkeministeriet	18. marts (Kbh. Stift)
▪ GDPR	17.-18. marts		
▪ Skal vi slå fælles op på DAP?	17. marts	▪ Kommunikation, relateret til den Digitale Arbejdsplads	
▪ Konklusion af møde med Søren Abildgaard og Per Bucholdt Andreasen	17. marts	▪ Inklusion af nævnte i taskforce. Begge indbydes til deltagelse fra næste dag	
▪ Status med gennemgang af vejledning og bekendtgørelse	18. marts	▪ Bekendtgørelsen om forsamlingsforbuddet er kommet	
▪ Opmåling af kirkerum	18. marts	▪ Afstandskravet	
▪ Kirkebetjenings deltagelse	18. marts	▪ Medarbejdernes forhold	

Emne (fra dagsordener fra taskforce møder 17.-23. marts 2020)	Dato(er)	Tema og udkomme af diskussion	Kommer i vejledning fra biskopper
▪ Jordpåkastelse efter kremering	18. marts	▪ Kan man brænde kister før jordpåkastelse, og på den måde forebygge, at kapeller løber tør for køleplads. Ja, er svaret, som 19. marts kommunikeres ud i ny vejledning[280]	19. marts (Kbh. Stift)
▪ Ansættelser som må udskydes – vil Kirkeministeriet ind over	20. marts	▪ Præsters forhold, drejer sig om præsteansættelser	
▪ Opbevaring af urner (haster ikke lige nu)	20. marts		
▪ Møde med Lene Graakjær Lund kl. 13.15 om værnemidler mv.	20. marts	▪ Lund er repræsentant for Kirkeministeriet, og inviteres med til en del af taskforcemødet for at afklare emnet	
▪ Status for sundhedsvejledninger	23. marts	▪ Nye vejledninger fra Sundhedsministeriet	
▪ Hvordan sikrer vi en registrering af urner med/uden jordpåkastelse	23. marts	▪ Afledt af den nye vejledning om muligheden for at kremere kister før jordpåkastelse og højtidelighed	
▪ Gravernes arbejdsforhold	23. marts	▪ Skal de udendørs ansatte stadig være hjemsendte?	
▪ Forlængelse af foranstaltninger	23. marts	▪ Statsministeren meldte samme dag ud, at nedlukningen blev forlænget til 2. påskedag. Hermed udvidedes taskforcens opgaver betragteligt	
▪ Hvad med menighedsrådsvalget?	23. marts	▪ En ny fremgangsmåde for menighedsrådsvalgene må evt. gentænkes, da man ikke kan vide, om der kan gennemføres større møder	
			23. marts udsendes en vejledning til streaming af gudstjenester og kirkelige handlinger[281] (Kbh. Stift)

280 https://kobenhavnsstift.dk/aktuelt/nyheder/vejledning-om-begravelsesform-ved-bisaettelser (Tilgået 2. september 2020).
281 Sagen har ikke optrådt på de dagsordner, som analysen bygger på.

Taskforcearbejdet i stabiliseringsperioden

Af oversigten kan ses, at taskforcen i løbet af stabiliseringsperioden arbejder med følgende sager:

Tabel 16: Oversigt over emner på dagsordner til taskforcemøder i perioden 24. marts til 14. april 2020. Det er ikke afklaret, om disse dagsordener dækker alle møder afholdt i taskforce i perioden.

Emner i dagsordner, typisk genereret fra spørgsmål fra andre aktører på både nationalt, regionalt og lokalt niveau	Dato(er)	Tema og udkomme af diskussion (her også emner fra opsamlingslisten, som ikke nåede med på dagsordenen)	Kommer i vejledning fra biskopper
▪ Vejledning i forbindelse med begravelser og bisættelser samt hjemmebesøg – Lene Graakjær Lund ved nok mere om status efter FSU møde i dag. Er der en fortolkning på, om reglerne for begravelse også gælder når begravelsesfølget flytter sig fra kirken til kirkegården, som ligger et andet sted?	24. marts	▪ Spørgsmål afledt af den vejledning, som udsendtes 19. marts. Vejledningen pointerer, at præsten og kirkens ansatte sammen skal sikre, at der ikke kommer flere ind end nødvendigt. ▪ Det er første gang, at forskel på indendørs og udendørs problematiseres ift. begravelser og bisættelser. Det kan dog ikke afklares, og problematikken nævnes ikke i den udsendte vejledning.	25. marts (Kbh. Stift)
▪ Kommunikation om nye retningslinjer for ansatte på kirkegårdene	24. marts	▪ Inkluderes i vejledning sammen med ovenstående (bortset fra forskellen på inde og ude).	25. marts (Kbh. Stift)
▪ Ansættelsesforhold for kirkebetjeningen ▪ Organister – må de også tage på arbejde? ▪ Kirkebetjeningens deltagelse i streamede gudstjenester	24. marts	▪ Organister og streaming nævnes ikke i vejledning af 25. marts. ▪ Streaming bliver et gentaget punkt over længere tid.	
▪ 'Syng med'-projekt – skal vi gøre noget fra folkekirkens side i forbindelse med påske	24. marts	▪ Man beslutter, at folkekirken skal deltage, og det skal kommunikeres ud.	
▪ Ansættelser af præster – kan vi udsætte indtil efter påske?	24., 26. marts	▪ Fortsat fra 20. marts. Stadig ikke på plads. Det besluttes at udsende en kort tekst 26. marts til stifter samt Præsteforeningens Blad.	
▪ Vejledning om hjemmebesøg	26. marts	▪ Fortsat fra 17. og 20. marts, og der arbejdes på vejledning. Præsteforeningen vurderer dog her 26. marts, at der ikke er behov for vejledningen, og den sættes på hold.[282]	
▪ Vejledning om dagpengeregler	26. marts	▪ Der henvises til de gældende regler.	
▪ Hvem giver tilladelse til bedemænd og pårørende til streaming?	26. marts	▪ Fortsat fra 24. marts.	
▪ Flytning af liturgikonference	26. marts	▪ Orientering fra bispemøde.	

282 Kilde: opsamlingslisten.

Emner i dagsordner, typisk genereret fra spørgsmål fra andre aktører på både nationalt, regionalt og lokalt niveau	Dato(er)	Tema og udkomme af diskussion (her også emner fra opsamlingslisten, som ikke nåede med på dagsordenen)	Kommer i vejledning fra biskopper
▪ Eventuelt	26. marts	▪ Optræder for første gang på dagsorden. Kan pege på, at man er ved at genoverveje hvad normale forretningsgange for en arbejdsgruppe er. Bliver herefter fast punkt på dagsordenen.	
		▪ 26. marts drøftes indsamling af ideer til påsketiltag til samling på folkekirken.dk er i gang, ligesom oversigt over påskens onlinegudstjenester sendes til DR	31. marts går der kommunikation ud med idekatalog for påskens tiltag (Kbh. Stift)
▪ Status for ny bekendtgørelse – den gældende udløber i dag	30. marts	▪ Nye vejledninger fra Sundhedsministeriet. Løber til 14. april.	
▪ Smitte fra afdød – spørgsmål fra Ribe, da de har erfaret, at bedemændene tager deres forholdsregler	30. marts	▪ Spørgsmålet er sendt til kirkegårdstaskforcen, som sender videre til taskforcen.	
		▪ Der kommer en henvendelse fra Bedemændenes organisation med ønske om at koordinere tiltag ved håndtering af afdøde. Man diskuterer, om der skal gøres noget fælles, og henvendelsen sendes videre til kirkegårdstaskforcen 30. marts.	
▪ Koda-afgift ved streamede gudstjenester	30. og 31. marts	▪ Streamingproblematikken fortsætter fra 24. og 26. marts. Eksempel på, hvordan én vejledning afføder nye spørgsmål, man ikke havde overvejet i første omgang. Det udmunder tilsyneladende ikke i en opdateret vejledning fra taskforcen eller fra Kirkeministeriet.	Vejledning 8. juni (Kbh. Stift)
▪ Menighedsrådsvalg – mulighed for udsættelse	30. marts	▪ Valget spøger stadig, og punktet fortsættes fra 23. marts.	
▪ Ferieafholdelse jfr. vejledning fra Folkekirkens løncenter (FLC)	31. marts	▪ Ferieafvikling. Vejledning er sendt ud til alle stifter. Her har udsendt vejledning og punkt på taskforcedagsorden krydset hinanden, hvilket viser hvor hurtigt det går.	
▪ Fælles annonce fra folkekirken – orientering	31. marts og 1. april	▪ Biskopperne arbejder allerede 30. marts på en annonce fra folkekirken om påske. Kommunikationen arbejder på et forslag, og der annonceres i relevante medier. Taskforcen orienteres 31. marts. Annonceteksten deles i taskforce 1. april.	Omtales også opsamlende 30. april (Kbh. Stift)
▪ Genåbning af landet – er der noget vi kan forberede os på i forhold til kirkerne og betjeningen?	31. marts	▪ Hvordan forbereder vi os på det? Der indsamles prioriterede ønsker fra biskopperne. Kirkerne er lukkede indtil 10. maj 2020.	

Emner i dagsordner, typisk genereret fra spørgsmål fra andre aktører på både nationalt, regionalt og lokalt niveau	Dato(er)	Tema og udkomme af diskussion (her også emner fra opsamlingslisten, som ikke nåede med på dagsordenen)	Kommer i vejledning fra biskopper
▪ Status på bekendtgørelser	1., 6. april	▪ Nyt fra Sundhedsministeriet, forsamlingsforbuddet forlænget til 18. april.	Nyhed på DAP 6. april om at forsamlingsforbuddet er forlænget til 18. april.
▪ Genåbning af kirkerne – er der særlige ønsker fra Præsteforeningen og Landsforeningen?	1., 2., 3., 6., 8. april	▪ Fortsat fra 31. marts, nu åbnes for input fra flere medlemmer. 6. april diskuteres, hvordan man skal vælge at prioritere i en genåbningsplan, da planen for fase 1 af en kontrolleret genåbning af samfundet er blevet offentliggjort, og her nævnes det, at bl.a. folkekirkens bygninger skal holdes lukket til 18. maj.[283]	
▪ Forlængelse af begrænsninger – herunder spørgsmålet om større forsamlinger	7. april		
▪ Kan minikonfirmandundervisningen genoptages?	7. april		
		▪ Fra kirkegårdstaskforcen: Vejledning om urner	Lagt på DAP 8. april
		▪ Fra kirkegårdstaskforcen: Pjecen "Når et menneske dør" er klar	Lagt på DAP 8. april
▪ Kan kirkens lokaler udlånes til skoler og institutioner?	8. april		
		▪ Ca. på dette tidspunkt nævnes en beredskabsplan i orientering til taskforcen: Der er lavet udkast til en beredskabsplan, som kan forelægges for alle biskopper og kontorchefer.	

283 Alle indendørs offentlige kulturinstitutioner, folkekirkens kirkebygninger og aktiviteter i sognegårde mv., lokaler tilhørende trossamfund, biblioteker, fritidstilbud og lignende indendørs aktiviteter er siden den 13. marts 2020 blevet lukket. Lukningen forlænges og ophører den 18. maj 2020. https://politi.dk/coronavirus-i-danmark/kontrolleret-genaabning-af-danmark (Tilgået 2. september 2020).

Taskforcearbejdet i genåbningsperioden

Af oversigten kan ses, at taskforcen i løbet af genåbningsperioden arbejder med følgende sager:

Tabel 17: Oversigt over emner på dagsordner til taskforcemøder i perioden 15. april til 4. juni 2020. Det er ikke afklaret, om disse dagsordener dækker alle møder afholdt i taskforce i perioden.

Emner i dagsordner, typisk genereret fra spørgsmål fra andre aktører på både nationalt, regionalt og lokalt niveau	Dato(er)	Tema og udkomme af diskussion (her også emner fra opsamlingslisten, som ikke nåede med på dagsordenen)	Kommer i vejledning fra biskopper
▪ Er sognegårdene lukkede, eller kan de benyttes til egne menighedsrådsmøder?	15., 17., 20., 21. april		Orientering er udsendt fra Kirkeministeriet 21. april 2020
▪ Kan kirkens lokaler udlånes til skoler og institutioner i lokalområdet?	15., 17. april	▪ Fortsat fra 8. april. Folkekirken har mulighed for at udlåne sine lokaler til institutioner, der er omfattet af fase 1-åbningen. Det vil være en forudsætning, at den institution, der låner lokalerne, står for rengøring efter brug. Det er taskforcens opfattelse, at udlån af lokaler samtidig indebærer, at lokalerne fortsat holdes lukket for offentligheden.	29. april (Kbh. Stift)
▪ Kan en åbning af sognegårdene – og med tiden kirkerne – åbne for, at kirketjenerne kan komme på arbejde?	15. april		
▪ Det oplyses, at specialklasser er påbegyndt skolen igen. Kan konfirmandundervisningen så påbegyndes igen og evt. foregå i sognegårdene?	15. april		
▪ Er udendørs begravelser undtaget fra reglerne om begrænsning af antal deltagere? ▪ Antal deltagere ved begravelser (6. maj). ▪ Begravelser (7. maj). ▪ Afklaring af arealkrav ved udendørs begravelser og bisættelser (11. maj). ▪ Status for svar fra Justitsministeriet om antal deltagere ved begravelser og bisættelser (13. maj).	15., 17., 20. april, 6., 7., 11., 13. maj	▪ Her genoptages punktet, som også var på dagsordenen 24. marts. Der er stadig ingen afklaring. ▪ Det er uklart om punktet vedrørende begravelser omhandler indendørs eller udendørs begravelser, både på dagsordenen 6. og 7. maj. Det vurderes, at det drejer sig om udendørs begravelser, og de er dermed medtaget i denne opsamling. ▪ 11. maj behandles punktet igen, og nu med urnenedsættelser som underpunkt. ▪ 13. maj drøftes status på en forespørgsel om deltagerantal, som man har sendt til Justitsministeriet. Det er uklart, om man har fået svar. ▪ 20. maj er arealkrav på dagsordenen, og det vurderes, at det også vedrører udendørs begravelser.	
		▪ På et tidspunkt mellem 8. og 21. april begynder man i kirkegårdstaskforcen at undersøge, hvorvidt man kan afholde hele begravelsen på kirkegården, og hvorvidt det vil ændre grænsen på deltagerantal?[284]	

284 Kilde: opsamlingslisten.

Emner i dagsordner, typisk genereret fra spørgsmål fra andre aktører på både nationalt, regionalt og lokalt niveau	Dato(er)	Tema og udkomme af diskussion (her også emner fra opsamlingslisten, som ikke nåede med på dagsordenen)	Kommer i vejledning fra biskopper
▪ Kan der holdes gudstjenester på kirkegården med begrænset deltagerantal? ▪ Præcisering af arealkravet (20. maj). ▪ Afklaring af arealkrav – folkekirkens arealkrav i forhold til kulturinstitutionernes arealkrav (26. maj). Samtidig optræder punktet: Afklaring af leje til telt til gudstjenester, herunder udendørs gudstjenester (26. maj). ▪ Status på svar om arealkrav, brug af telt og udendørsgudstjenester (28. maj). ▪ Status for arealkrav i forhold til kulturinstitutionernes arealkrav (4. juni). ▪ Status for leje af telt, herunder udendørsgudstjenester (4. juni)	15., 20., 21. april, 1., 20., 26., 28. maj, 4. juni	▪ Muligheden for at afholde udendørs gudstjenester sættes på dagsordenen for første gang. Ingen afklaring, heller ikke på de følgende møder. ▪ 20. maj optræder punktet sandsynligvis igen, da man diskuterer arealkravet. ▪ 26. maj diskuterer man det rimelige i, at kulturinstitutioner kan afholde udendørs arrangementer under særlige former (siddende på stole), mens folkekirken ikke har afklaring endnu. ▪ Stadig ikke afklaring 28. maj. ▪ Punktet oppe igen 4. juni.	Vejledning går ud 10. juni (Kbh. Stift)
▪ Kan der siges noget konkret om muligheden for at gennemføre konfirmationer efter pinse – evt. med et begrænset deltagerantal som ved begravelser?	15. april		

Emner i dagsordner, typisk genereret fra spørgsmål fra andre aktører på både nationalt, regionalt og lokalt niveau	Dato(er)	Tema og udkomme af diskussion (her også emner fra opsamlingslisten, som ikke nåede med på dagsordenen)	Kommer i vejledning fra biskopper
▪ Er der udsigt til, at kirken kommer med i næste runde af åbning af landet? (15. april). ▪ Genåbning – drøftelse (16. april). ▪ Folkekirkens rolle i den udvidede fase 1 af genåbningen i forhold til ældre, sårbare og udsatte unge (17. april). ▪ Folkekirkens rolle og ønsker til de politiske forhandlinger om fase 2 af genåbningen, der fortsætter i næste uge. Hvordan tilrettelægges evt. kommende sektorpartnerskaber på folkekirkens område? (17. april) ▪ Forslag til køreplan for genåbning (17. april). ▪ Sektoropdelt genåbning, herunder folkekirken. Statsministeren har indkaldt til møde fredag den 24. april (20. april). ▪ Genåbning af folkekirken. Oversigt vedlagt som bilag (21. april). ▪ Genåbning af folkekirken – status og kommunikation (22. april). ▪ Genåbning status (27. april). ▪ Drøftelser om genåbning af folkekirken (1. maj). ▪ Genåbning (4., 5., 6. maj). ▪ Status for genåbning (7. maj). ▪ Genåbning (11. maj). Punktet har otte underpunkter. ▪ Status for genåbning af folkekirken (13. maj). ▪ Status for genåbning (15. maj). ▪ Retningslinjer for genåbning af folkekirken (18. maj).	15., 16., 17., 20., 21., 22. , 27. april, 1., 4., 5., 6., 7., 11., 13. maj	▪ Punktet drøftes gentagne gange på møderne. Det udvides 17. april med særlig diskussion om, hvordan man skal forholde sig til ældre, sårbare og udsatte unge. Samme dag diskuterer man også, hvad folkekirkens rolle og ønsker er til de politiske forhandlinger om fase 2 af genåbningen, der var sat til at fortsætte ugen efter. Man er optaget af, hvorledes de kommende sektorpartnerskaber på folkekirkens område vil forme sig. Man drøfter også her et forslag til en køreplan for genåbningen. 20. april træder drøftelserne om genåbningen ind i en ny fase, da man nærmer sig sektorpartnerskabsmøder. ▪ 21. april arbejdes ud fra et bilag (Excel-ark), som er en oversigt for de mange områder af folkekirken, som der på alle måder skal tages højde for i en genåbning.[285] ▪ Man arbejder videre ud fra oversigten i Excel-arket i dagene herefter. ▪ 11. maj skiftes igen gear. Nu har punktet om genåbning otte underpunkter: ▪ 1. Gælder arealkravet for begravelser for alle kirkelige handlinger og gudstjenester? ▪ 2. Arealkravet er nedsat til én meter, dog undtaget sang. ▪ 3. Skal der nedsættes en særlig gruppe til at afklare spørgsmålet om sang? ▪ 4. Åbner sognegårdene for alle aktiviteter? ▪ 5. Hvad med konfirmationerne 6. og 7. juni? ▪ 6. Møder 9. juni 2020 i forbindelse med menighedsrådsvalget og forsamlingsforbuddet på 30-50 personer. ▪ 7. Skal der laves tilmeldingssystem? ▪ 8. Værnemidler	18. maj (Kbh. Stift) Samme dag vejledning om nadver (Kbh. Stift)
▪ Er der udsendt orientering om klokkeringning de 4. maj?	15. april		
▪ I forhold til bekendtgørelsen er det så muligt at holde menighedsrådsmøder via mail?	15., 17. april		

285 Her kan være tale om et Excel-ark med oversigt over en foreløbig genåbningsplan, som repræsentanterne for Landsforeningen af Menighedsråd har udarbejdet (kilde: interviews).

Emner i dagsordner, typisk genereret fra spørgsmål fra andre aktører på både nationalt, regionalt og lokalt niveau	Dato(er)	Tema og udkomme af diskussion (her også emner fra opsamlingslisten, som ikke nåede med på dagsordenen)	Kommer i vejledning fra biskopper
▪ Smitterisiko ved fællessang (15. april). ▪ Smittefare ved sang (17. april). ▪ Sang (7. maj).	15., 17. april, 7. maj	▪ Arbejdet ligger fra slut maj i kortaskforcen, som udarbejder en tjekliste til arbejdet lokalt.	Vejledning 4. juni (Kbh. Stift)
▪ Opsamling på spørgsmål/svar – er den klar til at blive sendt til alle biskopper og kontorchefer	16. april	▪ Punktet må vedrøre den opsamlingsliste, som taskforcen arbejder ud fra.	
▪ Større forsamlinger	17. april	▪ Uklart hvad punktet omhandler.	
▪ Den nuværende bekendtgørelse om lukning af kirke, sognegårde mv. ophæves ved midnat. Hvad træder i stedet, og hvornår sker det? (17. april). ▪ Konsekvenser for folkekirken af bekendtgørelse nr. 456 om forbud mod store forsamlinger (21. april).	17., 21. april		
▪ Kan præster blive valgt som testpersoner og blive testet for corona?	17. april		
▪ Kommunikation om genåbning	20., 21., 22. april	▪ Ulla Haahr arbejder videre med det, i samarbejde med stifternes kommunikationsmedarbejdere.	
▪ Spørgsmål til det udsendte brev fra 21. april, se Sørens mail	22. april	▪ Her henvises til et mailsvar, som Søren Abildgaard har sendt som reaktion på Jette Madsens forslag til dagsorden. Jette Madsen foreslog i det første forslag til dagsorden, at man måske slet ikke behøvedes at mødes 22. april, fordi der intet nyt var. Hertil svarede Søren Abildgaard, at han havde et ønske om at få fulgt op på de udestående spørgsmål fra tidligere møder, samt et brev, som Kirkeministeriet dagen før har udsendt til alle menighedsråd, hvor forsamlingsforbuddet på ti personer ikke omtales.[286]	
▪ Udestående spørgsmål	22. april	▪ Se ovenfor.	
▪ Rengøring af kirkerne	27. april		
▪ Brug og køb af værnemidler	27. april og 4. maj	▪ En opdatering af Kirkeministeriets FAQ på området drøftes.	
▪ Frist for annoncering af møder 9. juni	5. maj	▪ Her er sandsynligvis tale om den fastsatte deadline for annoncering af valgmøder ifm. menighedsrådsvalg.	29. april (Kbh. Stift)
▪ Menighedsrådsvalg	6. maj	▪ Punktet er evt. en fortsættelse af drøftelsen dagen før.	

286 Brevet fra kirkeministeriet til menighedsrådene er tilsyneladende ikke tilgængeligt på DAP eller Kirkeministeriets hjemmeside, og repræsenterer dermed endnu en kommunikationskanal (hjemmesider afsøgt 2. sept. 2020).

Emner i dagsordner, typisk genereret fra spørgsmål fra andre aktører på både nationalt, regionalt og lokalt niveau	Dato(er)	Tema og udkomme af diskussion (her også emner fra opsamlingslisten, som ikke nåede med på dagsordenen)	Kommer i vejledning fra biskopper
▪ Vejledninger fra biskopperne	13. maj		
▪ Afklaring af spørgsmål om lånte/lejede lokaler	20. maj		
▪ Retningslinjer for aktiviteter i sognegårdene (20. maj). ▪ Foreningsaktiviteter i folkekirkens lokaler i lyset af bekendtgørelse nr. 687, og kirkeministerens besvarelse af 26. maj af spørgsmål fra kirkeudvalget (KIU alm. Del – spørgsmål 42) (28. maj).	20., 28. maj	▪ Med bekendtgørelsen af 27. maj gælder forsamlingsforbuddet ikke længere for: "Folkekirken og trossamfund uden for folkekirken i lokaler, som de råder over."[287] Man har dog ikke fået præciseret, hvordan reglerne er for menigheder, som ikke har deres egne lokaler, og det har kirkeudvalget ved Louise Schack Elholm (V) spurgt ind til. Se endvidere særskilt afsnit om kirkeudvalgets rolle.	
▪ Tjekliste for korvirksomhed	20. maj		
▪ FUV's undersøgelse af coronakrisen	28. maj	▪ Undersøgelsen er bevilget pr. 11. maj og drøftes i taskforcen.	
▪ Urnehøjtidelighed – information fra kirkekontoret	28. maj	▪ Er tidligere behandlet som underpunkt i genåbningen. Nu sit eget punkt.	
▪ Fremtidige møder i taskforcen	4. juni	▪ Her drøftes, hvorvidt man skal genoptage møderne i taskforcen efter sommeren.	

287 https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2020/687 (Tilgået 2. september 2020).

Kirkegårdstaskforce-arbejdet i hele perioden: 24. marts til 27. maj

Tabel 18: Oversigt over de overordnede drøftelser i kirkegårdstaskforcen i perioden 24. marts til 27. maj 2020. Kilde: Notat vedr. kirkegårdstaskforcegruppen.

Emner i dagsordner, typisk genereret fra spørgsmål fra andre aktører på både nationalt, regionalt og lokalt niveau	Dato(er)	Tema og udkomme af diskussion (her også emner fra opsamlingslisten, som ikke nåede med på dagsordenen)
▪ Kirkegårdstaskforcens formål	24. marts	▪ Accepteredes
▪ Hjemsendte udendørs ansatte skal på arbejde igen	24. marts	▪ Hvordan det praktiske og ved højtideligheder? Vejledning vedr. kirkegården sendes ud
▪ "Når et Menneske Dør"-pjece bearbejdes	31. marts, 7. april	▪ Den skal opdateres i lyset af corona, bearbejdes, godkendes. Sendes ud
▪ Henvendelse til bedemændene	31. marts	
▪ Vejledning om urnenedsættelse	7. april	▪ Drøftes. Vejledning sendes ud
▪ Deltagerantal ved begravelse og bisættelser inde/ude	14. april	▪ Redegøres for antal ved begravelser og bisættelser herunder antal deltagere på kirkegården, når man kommer direkte fra kirken til jordfæstelsen.
▪ Deltagerantal ved begravelse og bisættelser	14. april, 23. april	▪ Redegøres for antal ved begravelser og bisættelser herunder antal deltagere på kirkegården, når man kommer direkte fra kirken til jordfæstelsen
▪ Genåbning drøftes	23. april, 30. april	▪ Drøftes
▪ Antal på kirkegården	7. maj, 14. maj.	▪ Stigende pres på kirken for stillingtagen til antal på kirkegården i forbindelse med begravelser. Dette er affødt af en muslimsk begravelse i Aarhus. Afklares 14. maj
▪ Urnenedsættelse	19. maj	▪ Afklarer, at en urnenedsættelse er del af begravelse/ bisættelse og dermed undtaget forsamlingsforbud
▪ Forholdet vedr. urnenedsættelser	27. maj	▪ Drøftes

Når folkekirken skal spille efter reglerne – men uden for banen

1. udgave 1. oplag, 2020

© Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter, København 2020

FOLKEKIRKENS
UDDANNELSES- OG VIDENSCENTER

Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter
Farvergade 27 F 2.
1463 København K
www.fkuv.dk

ISBN: 978-87-90323-92-9 (web)
Grafisk tilrettelæggelse: D-Grafisk
Omslagsfoto: Hanne og Karsten Høgild
Fotos: Folkekirken.dk (materialebank), Pixabay.com
Tryk: ScandinavianBook A/S

Citater fra denne undersøgelse skal ske med tydelig kildeangivelse